

**ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія іноземні мови

Видається з 1961 р.

Випуск 12

Львів
Львівський національний університет
імені Івана Франка
2005

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. 2005. Випуск 12. 328 с.
Visnyk of the Lviv University. Series Inozemni movy. 2005. № 12. 328 p.

У Віснику Львівського національного університету, серія "Іноземні мови" розглянуто питання словотвору, семантики, синтаксису, контрастивної лінгвістики англійської, німецької, французької, іспанської та класичних мов. Окремі статті висвітлюють проблеми філософії мови, мовознавчі традиції у львівському університеті, сучасні методики викладання іноземних мов.

Для науковців, викладачів і студентів філологічних спеціальностей, учителів шкіл й усіх, хто цікавиться мовознавством.

In the Visnyk the problems of the word building, the semantics, the syntax, the cognitive linguistics of English, German, French, Spanish and classical languages are the objects under the research. Certain analyses shed light onto the linguistic traditions in the Lviv University, the philosophy of a language, methods of teaching foreign languages.

The volume targets scholars, teachers and students of philology as well as those who are interested in linhuistics and literature studies.

Редколегія

Головний редактор проф., д-р філол. наук Р. С. Помірко

Заступник головного редактора канд. філол. наук, доц. Я. І. Кравець

Відповідальний секретар старший викладач А. Р. Семів

Члени редколегії:

проф., д-р філол. наук, академік ВШ К. Я. Кусько; проф., д-р філол. наук, чл.-кор. АН України В. В. Акуленко; проф., д-р філол. наук М. М. Бобирева; проф., д-р філол. наук С. Н. Денисенко; проф., д-р філол. наук Р. П. Зорівчак; проф., д-р філол. наук Н. Х. Копистянські; проф., д-р філол. наук В. А. Кухаренко; проф., д-р філол. наук В. П. Маслюк; проф., д-р філол. наук О. Ф. Ріпецька; доц., канд. філол. наук І. І. Бабінчук; доц., канд. філол. наук М. Е. Зілинський; доц., канд. філол. наук А. М. Гаврилюк; доц., канд. філол. наук Ю. А. Завгороднєв; доц., канд. філол. наук Б. В. Максимчук; доц., канд. філол. наук Т. О. Буйницька; доц., канд. пед. наук Е. А. Шабайкович.

Редактор І. М. Лоїк

Комп'ютерна верстка А. Р. Семів

Адреса редколегії: кафедра французької філології,
Львівський національний університет імені Івана Франка,,
вул. Університетська, 1,
79001 Львів, Україна
тел.: +38 0322 296 47 377

МОВОЗНАВСТВО

УДК 81-11(092)Р. Зорівчак

ТВОРЧІ ГРАНІ ПРОФЕСОРА РОКСОЛАНИ ЗОРІВЧАК (З НАГОДИ ЮВІЛЕЮ)

Роман Помірко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
79001 м. Львів, вул. Університетська, 1*

Проаналізовано творчі грані завідувача кафедри перекладознавства та контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка професора Роксолани Зорівчак.

Ключові слова: порівняльно-історичне та контрастивне мовознавство, перекладознавство, літературознавство, наукова концепція.

Професор Роксолана Зорівчак належить до покоління українських учених-філологів, яким притаманна тяглість до створення наукової школи з власними традиціями, а також окреслення творчого контакту поколінь. Учена є автором ґрунтовних праць з перекладознавства, англістики, української мови і літератури. Читаючи її монографії і численні статті, не лише відкриваємо для себе глибокого науковця і цікавого співбесідника, а й по-новому сприймаємо складну і багатогранну історію гуманітарної думки в Україні.

Як педагог професор Р. Зорівчак постійно приділяє увагу якості кадрів кафедри. Вона є не тільки її завідувачем, а й творцем. Завдяки старанням Р. Зорівчак високий науковий потенціал викладачів зарекомендував себе як один із найперспективніших у гуманітарних університетських дослідженнях.

Проблематика історії перекладознавства охоплює основну творчу палітру вченої. Їй присвячена кандидатська і докторська дисертації, а також дві монографії "Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія" (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою). (Львів, 1983, 176 с.), "Реалія і переклад" (на матеріалі англо-мовних перекладів української прози). (Львів, 1989. 220 с.)

Наукова періодика – це той пошуковий напрям, який дає змогу розкрити генезисну різнобічність ученої, а також простежити у невеликих за обсягом статтях її реальні та віртуальні творчі можливості. Якщо усі журнальні публікації систематизувати за тематикою, то можна видати друком декілька окремих книжок.

Статті, критичні огляди Р. Зорівчак друкуються в різноманітних виданнях. Численні публікації в авторитетному академічному журналі "Мовознавство", куди потрапити не так просто, відзначаються широкою тематикою й оригінальністю.

Нещодавно побачила світ оглядова стаття про творчу спадщину всесвітньо відомого українського мовознавця і літературознавця професора, академіка Гарвардського університету Юрія Шереха (Шевельова), з яким Р. Зорівчак перебувала у дружніх стосунках і якому присвятила декілька наукових нарисів, зокрема у журналі "Дзвін" [1, с. 148-150]. Вже сам заголовок статті "Закоханий у вроду та мудрість слова" несе в собі ту метафорику і когнітивний заряд, які спонукають читача заглибитися в

читання, щоб краще пізнати дуже цікаві життєві та наукові подвиги нашого талановитого співвітчизника [2, с. 77-80].

Викликають зацікавлення різнобічні статті перекладознавчої тематики, передусім про переклади творів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Марка Вовчка, М. Коцюбинського – поетів і письменників, яким професор Р. Зорівчак постійно присвячує багато уваги і на творах яких не тільки сформувалося її наукове кредо, а й загартувалися дух і воля. Завдяки такому науковому напрямкові читач дізнається про доробок перекладачів різних поколінь і національностей. На особливу увагу заслуговують статті у журналах "Всесвіт", "Наша культура", "Дніпро", "Вітчизна", "Дзвін" та ін. Вони становлять один бік літературознавчих і перекладознавчих студій. Інший бік – це чужа, але професійно рідна їй англомовна література. Їй присячені статті в енциклопедіях, словниках, а також журнальні і газетні публікації, яких налічується понад 200. Вони охоплюють широку жанрову тематику, формують у читача бачення панорами світової культури і зорієнтовані на констатацію світового літературного синтезу.

Не має сумніву, що професор не ставила собі за мету бути теоретиком літератури. Її літературознавчі студії зацікавлюють насамперед тим, що змальовують мозаїчну картину світу в її конкретних виявах. Особлива деталь – наявність у статтях дискурсивних фрагментів, присвячених безпосередньо поезії, завдяки чому отримуємо цікаву інформацію про мистецтво поетичного образу, його міфи, символи, алегорії в різні епохи розвитку англійської поезії. Неодноразовим зверненням до творчого портрета, насамперед Дж. Байрона, його героїв в "Манфреді" чи "Каїні" професор Р. Зорівчак засвідчує власну концепцію поезици, яка стає виразнішою тоді, коли наводяться цікаві типологічні ознаки різних національних літератур. Такими є її статті "Англійська література і Тарас Шевченко", "Американська література і Тарас Шевченко", "Канадська література і Тарас Шевченко" [3, с. 34–37, 273–275] та багато інших.

Публікації про англійських та американських письменників романного жанру охоплюють широкий часовий інтервал: від середньовічної епохи до сучасності, що дає змогу отримати цілісну картину зародження і розквіту англомовних літератур. Особливу увагу вчена виявляє до епохи Відродження, Класицизму, розмах яких був би неможливий без властивого письменникам творчого титанізму, який дозволив подолати канони Середньовіччя з його абсолютизацією особи. Саме ці епохи заклали фундамент усьому паралельному культурному розвитку Всесвіту.

Володіючи прозорою довершеною композицією викладу, Р. Зорівчак тим самим допомагає читачеві глибше проникнути в атмосферу, у якій творилась і діяла естетика Діккенса, Скота, Шекспіра, Рокуела та ін.

Третя грань творчості Р. Зорівчак – це хроніки, рецензії. Як критика її можна сміливо віднести за напрямом думки до персоналізму. Як усним, так і писемним її рецензіям властива не апологетика – необґрунтоване возвеличення, а захист усього раціонального. Жодних надмірних захоплень з того чи іншого приводу в рецензента не знаходимо. Цим часто-густо грішать інші, які або недостатньо знають предмет, або ж не усвідомлюють, яким має бути зразок.

За тематикою огляди, рецензії різнобічні. Вони охоплюють художню літературу, переклади, науково-суспільне життя. Частина з них знайомить читача з англомовним українознавством. Вчена високо оцінила творчий внесок зарубіжних дослідників та митців, в осмислення української культури, розкриття окремих аспектів цього феномена.

Рецензії та виступи на різноманітних наукових формах містять чимало істотних думок, які збагачують теорію перекладознавчої науки. Рецензії почали інтенсивно з'являтися у 70 – 80-х роках. Більшість із них присвячувалася перекладу прози і поезії. До них належать "Українська література в перекладах Марії Скрипник" [4, с. 149–151], "Джордж Барроу – письменник, перекладач, лінгвіст" [5, с. 142–144], "Зростає англомова Шевченкіана" (рецензія на книгу Shevchenko T. Selected works poetry and prose. Переклад Пушкарьової) [6, с. 174-175], "Козацькі казки" Роберта Нізбета Бейна [7, с. 166–168], "Бандури дзвін в туманнім альбіоні": Перші згадки про пісні України в англomовній періодиці" [8, с. 102-103], "The first British expert in Ukrainian studies"[про Вільяма Річарда Морфілла в "News from Ukraine." 1984, December, № 49] та ін.

Низка інших критичних оглядів спрямована як на подальший розвиток теоретичних засад перекладознавства, так і на відображення в перекладах мовно-стилістичних і композиційних особливостей творів. Позитивним є те, що в рецензіях Р. Зорівчак коментує різні погляди, висловлені в дослідженнях, а це допомагає творчо сприймати сам процес перекладу.

Гортаючи бібліографічний покажчик праць Р. Зорівчак, дізнаємося, що українська література в англomовному світі, а отже, у світовому контексті не є на обіччі. Нею ґрунтовно цікавляться різні покоління американських та англійських письменників. Їхні масштабні нарисові праці і художні переклади долають ізоляцію літератур, зближують культури. Не викликає подиву, що поезії Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, їхній неповторний ідіостиль, соціально-історична зумовленість, міфологія іманентно властива динаміка постійно викликають необхідність у перекладацькій інтерпретації творів у розкритті сили українського поетичного слова. У періодиці Р. Зорівчак є низка статей про рецепцію української класики в англomовному світі. Особлива увага вченої до перекладацького доробку Етель Ліліан Войнич та Віри Річ. Перша перекладала поезію Т. Шевченка та українські пісні ("Її полонила владна музика української мови (до 85-річчя публікації перекладів Е.Л.Войнич)". [Жива вода, 1996, жовтень, № 10]. Другій присвячено низку статей: "Українська муза Віри Річ" [Літ. Україна, 1996, 22 серпня], "Віра Річ як перекладач і популяризатор творчості Т. Шевченка в англomовному світі" [Збірка матеріалів і тез міжнародної наукової теоретичної конференції. Рівне, 21 травня 1996 р.], "Віра Річ - літературний посол України в англomовному світі" [Ратуша, 1994, 23 квітня.], "Шевченкіана Віри Річ" [Вісник Львівського національного університету. Серія іноземні мови. Вип. 9.] "Творчість Віри Річ у контексті українсько-англійських літературних зв'язків" [Всесвіт, 1997, № 819.] та ін.

Окремий цикл статей спрямований на пошук словесного образу в художньому перекладі. Саме він – словесний образ став творчою домінантою вченої і саме йому присвячено дві монографії. Сутність аналізу в статтях "Семантична структура словесного образу", "Реалія як перекладознавча проблема", "Структурно-конотативна реалія у терміносистемі перекладознавства", "Граматики-конотативна реалія як перекладознавча категорія", "Іван Франко теоретик перекладу", "Фразеологія в лінгвоукраїнознавчому аспекті" та багато інших не в тих чи інших контроверзах, які часто присутні в перекладознавчій критиці, а в тому, що авторка сказала своє слово, виразно підтвердивши вагомість власних методик дослідження художнього слова в перекладі. Тут важливим є не тільки достеменне знання фаху, а й глибоке розуміння національної культури. Не випадково започаткування діяльності кафедри перекладознавства у Львівському національному університеті ім. Івана Франка не лише потреба часу і, як

часто трапляється, данина моді. Це також можливість для кращого розвитку власних ідей і створення власних традицій.

Одним із штрихів наукової діяльності Р. Зорівчак є природна інтеграція питань перекладознавства в проблематику контрастивного мовознавства, звернення до конкретних елементів мови. Такий підхід ідеально пасує до синтезування та всебічної систематизації опису, без яких неможлива будь-яка адекватність перекладу, а тим паче, глибинне розуміння твору. Як лінгвіст і перекладознавець учена "штрихує" цікаві картини з функціонування конкретних мовних пластів, елементів, проникаючи в їхню іманентну суть. Варто відзначити її статті з питань мовних контактів, контрастивістики, історії англійської та української мов, ономастики ("Структурно-конотативна реалія у терміносистемі контрастивної лінгвістики та перекладознавства", "Передача українських антропонімів, топонімів і реалій англійськими графемами", "Новий крок до створення великих перекладних словників", "Роль рідної мови в професійній освіті майбутніх фахівців з іноземної мови" та ін.). Тут не місце вдаватися до творчих деталей наукових досліджень професора Р. Зорівчак, але треба зазначити, що широта її зацікавлень і намагання охопити якнайширше коло проблем, сказати своє слово в різних ділянках мовознавства вражає: хоча обов'язки популяризатора відволікають її, вона збагачує науку новими фактами, цінними синтезами. Не підлягає сумніву, що ці здобутки ґрунтуються на стабільності її власної праці і праці попередників, особливо вчителів.

Найбільше це стосується професора Київського університету ім. Тараса Шевченка Юрія Жлуктенка. Саме він у складних життєвих перепетіях був єдиним, хто постійно підтримував, творчо сприяв, щоб наукові габілітації Роксолани Зорівчак досягли завершення. Різноманітні за характером статті вченої, присячені пам'яті професора Ю. Жлуктенка, поглиблюють ідеї і концепції вченого, у центрі уваги яких слово як вияв сутності мови і нації ("Життя віддане слову" [Дзвін, 1996, № 7], "Закоханий у вроду слова" [Народна воля, 1996, 18 квітня.], "Щоб рідне слово повноводно розлилося" [Вісті з України, 1995, 31 серпня.] та ін.

Що ж до видатного перекладача, поета й літературознавця Григорія Кочура, то його унікальна постать у вітчизняній культурі є для Р. Зорівчак творчим взірцем, стимулом власного розвитку і постаттю незламної волі. Досить згадати, що львівська кафедра названа на його честь. Г. Кочуру присячуються конференції, періодично друкуються нариси і статті, видаються бібліографічні покажчики праць ("Григорій Кочур" [Хроніка НТШ, 1994, Львів, Нью-Йорк, "Життєвий та творчий шлях Г.Кочура" [Народна воля, 1995, 12 січня], "Пам'яті Г. Кочура: Його оплачене поневірянням слово" [Високий замок, 1995, 3 січня] "Григорій Кочур як історик українського художнього перекладу" [Г.Кочур і український переклад. (Матеріали міжнародної науково-практичної конференції). Київ; Ірпінь, 27-29 жовтня 2003 р.] та ін.

Прихильні відгуки знаходимо і в ювілейних статтях Р. Зорівчак про наукову діяльність її рідних львів'ян. Це передусім творчі портрети філологів-класиків професорів і перекладачів Йосипа Кобова, Віталія Маслюка, Андрія Содомори, відомого вченого-германіста Богдана Задорожного, перекладачки української класики на французькою мовою Жінет Максимович. Їй притаманна потреба досягнути й оцінити український науковий і культурний рух. Тому не дивно, що Р. Зорівчак реагує на події, які виходять за межі її суто професійної діяльності. Такими є огляди про поетичну спадщину Олександра Довженка в англomовному світі, про патріарха української музики, а також філолога Станіслава Людкевича.

Роксолана Зорівчак з творчим розмахом робить спробу розкрити на рівні власного розуміння онтологічну сутність поняття мови і культури, беручи за аксіому їхню іманентність, співвіднесеність з людиною.

Рамки статті дали змогу лише окреслити основні грані творчого доробку Роксолани Зорівчак, навести необхідну, проте далеко невичерпну аргументацію її наукових концепцій. Іманентно присутня творча свобода постійно вивільняє реальну і віртуальну позитивну енергію вченої.

Слово Роксолани Зорівчак не тільки знак, а й стан її душі.

1. Зорівчак Р. П. Патріарх української філології. До 90-річчя дня народження Юрія Шевельова. // Дзвін. – 1999. – №1.
2. Зорівчак Р. П. Закоханий у вроду та мудрість слова // Мовознавство. – 2000. – № 2–3.
3. Шевченківський словник. У 2-х томах. – Київ: Вид-во УРЕ, 1976. – Т.1.
4. Зорівчак Р. П. Українська мова в перекладах Марії Скрипник // Всесвіт. – 1983. – № 5.
5. Зорівчак Р. П. Джордж Барроу – письменник, перекладач, лінгвіст // Всесвіт. – 1985. – № 8.
6. Зорівчак Р. П. Зростає англомовна Шевченкіана // Всесвіт. – 1981. – №3.
7. Зорівчак Р. П. Козацькі казки // Всесвіт. – 1982. – № 2.
8. Зорівчак Р. П. Бандури дзвін в туманнім альбіоні // Жовтень. – 1982. – № 2.

CREATIVITY OUTLINES OF ROKSOLYUANA ZORIVCHAK (ON OCCASION OF THE JUBILEE)

Roman Pomirko

*The Ivan Franko National University of L'viv
79001; 1, Universytetska st., L'viv. Ukraine*

In the article the author takes a deeper view into the creative activity of the head of the Hryhoriy Kochur Department of Translation Studies and Contrastive Linguistics of the Ivan Franko National University of L'viv, professor Roksoluana Zorivchak.

Key words: contrastive-historical and contrastive science of language, translation studies, literary criticism, scientific concept.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

УКРАЇНСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД ЯК НАЦІОТВОРЧИЙ ЧИННИК

Роксолана Зорівчак

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів, 79001*

Статтю присвячено націотворчій функції українського художнього перекладу. Для народу, що впродовж віків був позбавлений можливості мати самостійну державу, художній переклад був важливим націотворчим чинником як виховний засіб, як засіб збагачення та розвитку мови, яз засіб самовиразу. Розглянуто ключові проблеми українського художнього перекладу, зокрема проблему інтелігентного читача, лінгвостилістичні проблеми перекладу, жанри художнього перекладу. Автор наголошує на тому, що в наш час роль художнього перекладу надзвичайно вагома також.

Ключові слова: націотворчий чинник, художній переклад, відтворення, стилістичні особливості.

*Не меч, не щит рятують мову –
Лише безсмертні твори!
Ц. К. Норвід (пер. Г. Кочура)*

*Ми бо (не віриш?) в мистецтві перекладу перші на світі.
Рильський і Кочур, і Зеров, і Клен, і Лукаш – бездоганні.
І. Качуровський*

*Як в нації вождя нема,
Тоді вожді її поети.
Є. Маланюк*

"Передача чужоземної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями" [33, с. 7] – так уперше в передмові до своєї збірки "Поєми", що вийшла друком 1899 р., І. Франко ствердив значення перекладної літератури в націотворчих вимірах. Історії світового перекладу ще не написано. Не написано й історії українського перекладу, зокрема художнього. Але деякі його специфічні риси накреслилися досить чітко, у першу чергу, його націотворча функція.

В історії української суспільної думки тепер спостерігається великий діапазон різнотлумачень щодо понять "національна свідомість", "нація", "державницький рух нації", однак усі погоджуються на тому, що НАЦІЯ – це культурна, соціально-економічна й мовна спільнота, що мова в основному є основою консолідації громадян в одну політичну націю.

Говорити про націотворчу роль художнього перекладу в Радянському Союзі не випадало. Йшлося хіба що про його роль у зрості інтернаціональної свідомості – див., напр., працю М. Рильського "Проблеми художнього перекладу", що починається реченням: "Переклади художньої літератури... – знаряддя спілкування між народами, знаряддя поширення передових ідей і обміну культурними цінностями, знаряддя зміцнення і зросту інтернаціональної свідомості" [24, с. 239].

Вплив перекладної літератури на світовідчуття людства – загальноновизнаний. Яку важливу роль відіграє художній і науковий переклад в утворенні і виробленні норм літературної мови – основної прикмети повноцінної нації (знищення мови є чи не найважливішим складником національного геноциду) – доводити нема потреби. Досить послатися на історію хоча би літературної латинської мови, що її започаткував переклад Гомерової "Одіссеї", що її зробив Лівій Андронік 250 р. до н. е. Або ж, на приклад, французької прози початку XVIII століття, розвиткові якої значно посприяв переклад арабського казкового епосу "Тисяча й одна ніч", що його здійснив геніальний А. Галлан – в епоху повного панування літературного, інтелектуального і морального конформізму. Наприкінці XIX сторіччя румуни домоглися вироблення норм літературної мови головно перекладами "Одіссеї", "Іліади", казок "Тисяча й одної ночі".

Переклади збагачують не лише цільову літературу, а й загальну скарбницю світової літератури [27, с. 2]. А світова література є не лише сумою найкращого з національних письменств. Це – нова якість, що виникає завдяки свідомому обміну культурними цінностями між народами. Нарешті, переклад суттєво збагачує самого перекладача, приміром, французький романтик Ж. де Нерваль не написав би своїх сонетів, якщо б – як перекладач – не пройшов школи Г. Гайне. Її ж пройшли і наші Леся Українка та В. Самійленко. До речі, в українській літературі лише під рукою В. Самійленка зазвучав Беранже-сатирик, що був у мистецтві сатири Самійленковим учителем. Згодом для засвоєння творчості Беранже українською літературою зробив чимало І. Світличний. Багатство словника М. Зерова, що перекладав і античних авторів, і французьких, – незрівнянне.

Без історії українського художнього перекладу немає історії української культури і, отже, історії української нації. До речі, українці щодо цього – не виняток. Подібна роль художнього перекладу в історії фінської, індійської, ізраїльської та інших культур. Ось що, приміром, пише фінська дослідниця Р. Ойттінен: "Протягом шестисот років шведського і ста років російського панування фінська культура була вдова на задвірках. Хоча нарід загалом розмовляв по-фінському, його літературною мовою була шведська. У XIX столітті стало очевидним, що фіни досягнуть цивілізованого статусу лише тоді, коли фінська мова стане мовою літератури, уряду і торгівлі. Почали із перекладу книжок для дітей, і перекладна дитяча література започаткувала національну літературу" [39, с. XIII–XIV]. До речі, у Росії Петровська доба у XVIII ст. була періодом, коли перекладна література сприяла формуванню національної літератури.

Українська перекладацька традиція – багатвікова. Наша історія склалася так трагічно, що українська мова й література – дійові важелі формування нації в умовах бездержавності – ніколи не функціонували в нормальних умовах. Саме тому перекладна література, починаючи від старокіївської доби, відіграє надзвичайно важливу роль у нашому культурному житті і як зберігач духовних цінностей, і як виховний засіб, і як засіб самовиразу нації та збагачення спроможностей рідної мови. Якщо у вкрай несприятливих умовах позалітературного характеру наша література все ж розвивалася в руслі загальноєвропейського літературного процесу, то в цьому величезна заслуга

художнього перекладу. Переважна більшість українських письменників минулого подвижницько ставилася до перекладацтва. Просвітники свого народу, захоплені ідеалом культурної самобутності, а згодом і національної самостійності, вони часто обирали знаряддям боротьби – поряд з оригінальною творчістю – переклад, що був для них водночас ефективним засобом підвищити власну майстерність. Слушно писав один із найобдарованіших українських перекладачів XIX сторіччя М. Старицький у "Заспіві" до власного перекладу романтичної поеми Дж. Г. Байрона "Мазерра":

... Британця пісню голосну
Я переклав на рідну мову
Щоб неокриленому Слову
Добути силу чарівну [31, с. 19].

Саме ця концептуальна, наскрізна ідея поєднує різноманітні українські переклади – і творів древніх греків, і середньовічних вагантів, і письменників Відродження, й авторів XIX та XX сторіч. Історія нашого письмового перекладу має свої особливості порівняно із класичною схемою більшості європейських літератур: спершу переклади Біблії, згодом античних авторів, часто з пародіюванням і травестуванням, тоді сучасників і загалом авторів національних літератур.

Крім національної неволі, крім імперського "нет, не было и быть не может", для мови, зіштовхнутої на узбіччя існування, у нашій перекладній літературі був цілий ряд суто перекладницьких проблем. Спочатку на перешкоді була відсутність (чи, може, не нез'ясованість) "високого" і "середнього" стилю, надзвичайно інтенсивна тенденція одомашнення, коли, приміром, Ю. Федькович, перекладаючи знамениту баладу "Lorelei" Г. Гайне, перетворив *героїню* у *Сокільську княгиню*, а *Райн* – у *Черемош* (його переклад датується 1872 р.). Згадаймо сумнозвісні "Гараськові пісні" П. Гулака-Артемовського – бурлескні переробки Горацієвих од, або ж, як не надто вдало переклав Є. Гребінка Пушкінську "Полтаву" ("Вольный перевод на малороссийский язык"), уставивши у свій текст чимало бурлескних висловів з "Енеїди". Відомо також, як складно було П. Ніщинському перекладати Софоклову "Антигону" або як П. Куліш, обурений карикатурою на народну мову в деяких творах т. зв. "котляревщини", обґрунтував теорію староруського відродження та стверджував, що перекладачі не повинні знижуватися до популярного викладу, а навпаки, підноситися до вершин творчої думки. Потім, як стверджував М. Зеров, загрожувала інша небезпека: одірватися від живої народної мови, потонути в штучній словоскладні, зайвий красномовності, невдатно кованих словах та умовних формулах [12, с. 516].

Правда, невідрадіні наші обставини були причиною того, що ми значно запізнилися з багатьма перекладами. Якщо перший англомовний переклад Гомерової "Іліади" (Дж. Чепмена) датується 1611 роком, а "Одіссеї" (також Дж. Чепмена) – 1614–1615 рр., уже більш досконалий переклад "Іліади" Е. Поупа – 1715–1716 рр., а "Одіссеї" – 1725–1726 рр., то перший український переклад (за жанром, переспів) "Іліади" (Омирової) С. Руданського датується 1872, 1875–1877 рр., а "Одіссеї" П. Ніщинського – 1890 р. Уже 1809 р. опубліковано досконалий російський переклад "Короля Леара" українця М. Гнідича, а український переклад "Короля Ліра" П. Куліша побачив світ 1902 р. "De consolatione philosophiae" С. Боеція переклали англійською мовою з ініціативи короля Альфреда в X сторіччі, а перший український переклад цього твору – А. О. Содомори – опубліковано 2002 р.

Зародження та становлення перекладацької думки і теоретичних вимог до перекладачів в Україні припадає на 70-ті роки XIX сторіччя. До речі, ще у 50-х роках

XIX століття у Львові заходами Ставропільського товариства опублікували антологію російської оригінальної і перекладної поезії [25]. Російської (чи по-своєму суржикової), а не української. А "Русалку Дністровую" довелося 1837 р. друкувати в Будапешті. На рідній землі не було для неї місця...

На початку 1864 р. у Львові виник постійний український народний театр "Бесіда", що зумовило потребу перекладного репертуару. У газеті "Слово" та в журналі "Нива" з'явилися перші переклади, а також висловлювалися цінні думки про значення та специфіку перекладацьких здобутків.

Творчість І. Франка посідає особливе місце в історії українського художнього і наукового перекладу. Розпочавши працю на цій ниві як гімназист старших класів, І. Франко перекладав до останніх днів свого життя. Його перекладацький талант виявився в різних жанрах, охопив різні літератури, різні епохи [13].

Із знесенням найкатегоричніших заборон на українську мову в Російській імперії появляється чимало перекладів у Східній Україні. Зокрема, у квітні 1905 року з ініціативи І. Стешенка засновано видавництво "Всесвітня бібліотека", 1905 і 1906 рр. відповідно вийшли багаті на переклади збірки "Український декламатор" і "Розвага".

Двадцять – початок тридцятих років XX сторіччя у Східній Україні (бо в середині 30-х років розпочалася доба "Розстріляного відродження") та двадцять – тридцять роки загалом у Західній Україні були важливим періодом в історії українського художнього перекладу, хоча не лише нашу землю, а й душу народу ділила межа на Збручі. Ю. О. Жлуктенко так характеризував цю добу: "Цілком природно, що серед перших перекладачів художньої літератури цього часу ми бачимо письменників і поетів – М. Рильського, М. Терещенка, М. Йогансена, В. Підмогильного, М. Зерова та ін. Особливістю цього періоду було також те, що в перекладацькій діяльності, як ніколи, брали активну участь мовознавці – професор Є. Тимченко, академік А. Кримський, професори – майбутні академіки М. Калинович, О. Баранников" [10, с. 43]. До перелічених додати прізвища львів'янина М. І. Рудницького та чернівчанина (у ті роки) В. Сімовича. "Ad fontes!", "Ідімо до перших джерел! Доходьмо кореня!" – закликав М. Зеров. І був це голос самозбереження народу.

У Літературному музеї Г. Кочура в Ірпені зберігається, серед рукописів М. Зерова, дуже цікавий документ – датований 31 березня 1930 р. – лист голови Кабінету порівняльного вивчення літератур при Інституті Шевченка в Харкові майбутнього академіка О. І. Білецького до М. Зерова на його київську адресу (вул. Леніна 82, пом. 7) з проханням ознайомитися зі списком творів чужоземних літератур з античних часів до найновіших та, зосібна, використати його при складанні п'ятирічного плану перекладної літератури для видавництва "Література і мистецтво". У цьому списку – 246 позицій (чимало з них – багатотомових), поруч більшості з них зазначено прізвище перекладача та стан готовності перекладу. Є і дописки до окремих позицій рукою Миколи Костьовича. До деяких позицій є і певне пояснення щодо суті твору. Уся еліта українського перекладу в цьому списку – М. Рильський, П. Ріттер, В. Свідзінський, М. Калинович, В. Мисик, М. Іванов, Лесь Курбас, П. Карманський та ін. З хвилюванням доводиться вивчати цей список... Минуло з цього часу понад 70 років. І почуваєш начебто навіть особисту провину, що значною мірою запланованого в 30-х роках ми дотепер не виконали...

Після Другої світової війни, завдяки повноцінній школі українського художнього перекладу, що її очолив спершу М. Рильський, а після його передчасної смерті (1964 р.) Г. Кочур, наш переклад досягає творчої зрілості, і перекладна література повносило й

систематично входить до національної культури. І було це в час, коли, за офіційною ідеологією тоталітаризму, українську мову та літературу обмежували "домашнім ужитком", а масовий читач, схильний до фантазмагорій, підсвідомо зараховував світову класику до російськомовної літератури. Ото ж нашим перекладачам і в Україні, і поза Україною – талантам з роду Протея – ішлося не тільки про те, щоб перекладений твір увійшов до читацької свідомості як факт рідної літератури, а й про те, щоб ствердити повноцінність рідної мови. І ось у таких умовах, коли в Україні до політичних цькувань долучалася майже повна відсутність літератури, зокрема лексикографічних та довідкових джерел, а перекладачі діаспори були позбавлені рідномовної стихії, мовотворчого довкілля, українські перекладачі вивели рідну мову на незорі простори світового письменства, підносячи тим самим її авторитет. У другій половині ХХ сторіччя склалася парадоксальна ситуація, коли джерело живлення літературної мови перенеслося з оригінальної літератури на перекладну. "І хто знає, наскільки важче пережила б українська література десятиріччя по "відлизі" [ідеться про хрущовську відлигу, вислів І. Еренбурга – Р. З.], якби її не підживлював – невидимо, та все ж незмінно – художній переклад такого рівня і такого самозречення?" – ставить риторичне запитання блискучий український перекладознавець М. Новикова [21, с. 6]. Я особисто вважаю добірними посібниками для удосконалення та ушляхетнення власного мовлення перекладні антології "Відлуння", "Друге відлуння" та "Третє відлуння" Г. Кочура, "Від Боккаччо до Аполлінера" М. Лукаша, "Захід і Схід" В. Мисика, повного українського Горация у перекладі А. Содомори, у його ж перекладі Овідієві "Любовні елегії" та "Скорботні елегії", Гомерові "Іліаду" і "Одіссею" у перекладі Бориса Тена, "Фауст" Й. В. Гете у перекладі М. Лукаша та в його ж перекладі (з допрацюванням А. Перепаді) Сервантесового "Дон Кіхота", "Світовий сонет" Д. Павличка та інші шедеври перекладної літератури.

Явища універсалізму творчої особистості перекладача – симптоматичні для української літератури. Однак лише в 60-х рр. ХХ віку в художньому перекладі на перший план виступають професійні перекладачі, класики українського перекладу – Г. Кочур, М. Лукаш, Борис Тен, А. Содомора, Ю. Лісняк, В. Митрофанов, Д. Паламарчук та ін.

Історія перекладу щільно пов'язана з історією шістдесятництва. "Ця нова для України хвиля постала на погромі сталінщини, принаймні символічному, – пише Лесь Танюк, – ейфорійно вірилося, хотілося вірити, що найгіршому – кінець, бо ж не може повторитися колишній ідіотизм масового душогубства й самогубства тепер, коли все названо своїми іменами, коли впала "залізна завіса" й протяги західної культури принесли нам Ремарка, Екзюпері, Гемінгуей, Камю, Кафку, заборонені раніше кордони навалньо перетнули до нас Ван Гог, Модільяні і Пікассо, коли почала лунати нова музика, коли, нарешті, з чорного моря таборів і забуття масово почали повертатися викреслені з життя люди" [32, с. 26].

У післякультурівську відлигу, коли почалося поступове розкріпачення думки, коли покоління шістдесятників зайнялося "випростовуванням себе" (вислів В. Стуса) як мислячих істот, музичне мистецтво, переклад, знайомство зі світовою літературою рідною мовою були для них ковтком озону в задушливій атмосфері, що допомагав долати страх і зневіру. Під час шістдесятницького ренесансу переклад у науково-мистецькому середовищі став каталізатором інтелектуальних процесів. У літературному житті небувало активізувалася перекладацька справа – як вікно у світову культуру, крізь яке вривалося свіже повітря. Перекладацькі вечори під проводом Г. Кочура – за влучним

висловом М. Коцюбинської, "цього повноважного представника світової культури в культурі українській" [14, с. 10], у Спільці письменників збирали небачену кількісно й ентузіастично настроєну аудиторію і перетворювалися на свято поезії і вільної думки. Навколо Метра, авторитет якого був безперечний, утворювалася молода поросль перекладачів, здатних будувати міцні й сучасні мости між українською і світовою культурою. Водночас, перекладацьке відродження політизувалося, набувало все більш небажаних з погляду режиму форм. Художній переклад – месником – постає на повен зріст як своєрідна адекватна компенсація трагічно руйнованої у своєму історичному розвитку оригінальної української літератури. Так перекладацтво набуло несподівано політичного значення, опинилося на передньому краї у боротьбі за українську культуру. Це була вкрай унікальна ситуація, коли перекладали, щоб рятувати мову і будувати націю. То була величезна жертвна праця.

До речі, під впливом ворожих нашіптувань, дехто стверджує, що шістдесятництво виникло і погасло ще в час хрущовської відлиги [2]. Прикро, що такі погляди на шістдесятництво зустрілися мені в статті журналу "Рідна школа", що видається, у першу чергу, для шкіл українознавства англomовного свту. Насправді шістдесятництво – це могутнє літературно-мистецьке і суспільно-політичне Відродження, що охоплює декілька десятиліть у нашій історії.

"Перекладна література на Україні має таку саму драматичну історію, що й література оригінальна, тільки вдвоє драматичнішу. Усі нагінки на мову, на письменство незмірно тяжким обухом спадали на переклад", – зазначав Р. Доценко [8, обкл.]. Збірка життєписів провідних українських перекладачів склала б справжній мартиролог з моторошно-драматичними сторінками. Хресним був шлях наших перекладачів, зокрема у ХХ столітті. Скільки було серед них – полеглих, розстріляних, замучених, засланих, закатованих (були ж і Колима, і Соловки, і Сандармох!)! Схилити б голови президентам багатьох держав хоча б перед Світлою Пам'яттю М. Зерова та В. Стуса... Як міг той, так званий "вільний", світ допустити до такого!..

Перекладачів постійно гудили за "потяг до буржуазної літератури", їх розпинали за недозволєну активізацію мовних засобів, що знайшли прихисток у давніх словниках та збереглися в устах народу, – мовляв, це відхід від сучасної літературної норми.

Ось деякі промовисті факти з історії українського художнього перекладу. 1964 р. М. Рильський та Г. Кочур видали антологію новітньої чеської поезії (від доби національного відродження – початку ХІХ ст.). Над перекладами чеської поезії Г. Кочур працював здавна, зокрема інтенсивно з осені 1956 р., коли проживав ще в Інті. У цьому ж 1964 р., за редакцією М. Рильського, Леоніда Первомайського та Г. Кочура, вийшла антологія новітньої словацької поезії ХІХ-ХХ століть. Однак то були не просто перекладні антології, а коронні праці українського художнього перекладу. Мине декілька років – і в серпні 1968 р., коли танки окупантів стоятимуть в серці Праги – на Вацлавському наместе – чеське Слово стане символом Волелюбства. В умовах тоталітарного режиму, підневільної творчості, безглуздої цензури та нищівної самоцензури ці книжки, повні асоціацій з рідною історією, вчили бути Лицарями-Громадянами, любити Свободу та Рідний Край. Підбір авторів та творів був досконалий. Так, словацька антологія відкривається поезією Я. Коллара. Зацитую лише одну епіграму "Нащадкам" у перекладі Г. Кочура:

Ви не про те говоріть, як та що ми УМІЛИ писати, –
ні, що ми СМІЛИ писать, – краще про те говоріть [30, с. 36].

І все ж не все перекладене можна було публікувати навіть у ті "ліберальніші" роки. Так, із спогадів поета М. О. Василенка – співтабірника Г. Кочура протягом 1950-1955

рр. (Мінлаг м. Інта Комі АРСР) – довідуємося, що ще 1956 р. Григорій Порфирівич переклав вірш П. Безруча "Успіх" та прислав йому до Херсону свій переклад [1, 14 травня]. За логікою мудрих пічкурів, таких віршів взагалі не варто писати чи перекладати. Адже за це можна поплатитися свободою і навіть життям у розумінні біологічного існування. Але є ще інша логіка – логіка ковтка свободи (М. Коцюбинська), так вагома в історії протестного руху. Цитований вище переклад не оприлюднено ні в антології "Чеська поезія" (1964), ні в збірках "Відлуння" (1969) та "Друге відлуння" (1991), ні в збірці "Сілезькі пісні" (1970). Після публікації М. Василенка (1999 у "Кримській світлиці") знаходимо цей вірш П. Безруча лише в "Третньому відлунні":

У С П І Х

Співав я, критика хвалила,
 Мовляв, зворушливі пісні.
 Ні, то мигтить лиш тьмяний спомин
 Душі, лиш вогники блудні.
 Казали: Що за самобутність!
 Могутність визнали мою.
 Ні, я в Сілезії вродився,
 У тім зацькованім краю.
 Читали вірші ті й пражани,
 Лунали оплески й там.
 За що? Що десь жила Марічка?
 За те, що горло стисли нам?
 Якби в Бескидах запалала
 Від смолоскипів мла німа,
 І спів мій грав до кроку лавам,
 Де й я ішов би з усіма.
 Коли б ти, велетню закутий,
 Народе приспаний, без прав,
 З пісень моїх навчивсь такого –
 Я б мовив: добре я співав [15, с. 461].

І все стає зрозумілим. Адже такий вірш одразу вкарбовується в пам'ять народу.

Художній переклад став потрібним для самоусвідомлення нації і ворожим для режиму самим фактом своєї наявності. Він відіграв значну роль в історії національного опору та національного відродження. Не вивчену ще роль. Одна з його найзворушливіших сторінок – це праця над перекладами в тюрмах і на засланнях. Це майже вся творчість поета-каторжанина П. Грабовського (XIX ст.), це подвижництво М. Зерова на Соловках (праця над перекладом Вергілівої "Енеїди", лекції про О. С. Пушкіна, мрія про працю над перекладом п'єси "Іфігенія в Тавриді" Й. В. Гете, трагедії "Юлій Цезар" В. Шекспіра) у 30-х роках жорстокого ХХ віку, у 40–50 роках – Г. Кочура в Інті, у 70-80 роках – В. Стуса, І. Світличного, І. Калинця, І. Коваленка, В. Марченка та рецензування деяких з цих перекладів Г. Кочуром.

Ось уривок з вірша "Паяци" Леконта де Ліля, що його в уральському таборі суворого режиму 1975 р. переклав І. Світличний (воістину значуще прізвисьце!):

А я... нехай мене поглине чорна безвість,
 Ніж я віддамсь на суд несосвітенних беззів.
 Плодів натхнення й мук нікому не продам,

Не вийду, челяде, на торжища твої я,
Не танцюватиму ведмедем, не віддам
Ні дня свого життя паяцам і повіям [29, с. 208].

У статті "Василь Стус – перекладач" акад. Д. Наливайко писав: "Перекладання було для В. Стуса не лише формою активного прилучення до багатства світової культури, а й неодмінною передумовою творчого зростання і переростання у справжнього митця" [19, с. 183]. А рількезнавець Р. Чайковський відзначає: "В'язень совісті за колючим дротом відтворював словами власної мови творіння великого поета, щоб донести його високу поезію до серця свого народу, щоб збагатити світ своїх співвітчизників, щоб зберегти золоте рільківське слово в слові українському" [34, с. 119].

Як важко було цим незігнутим політв'язням-подвижникам дістати навіть іноземні оригінали! Адже тексти, крім цензури-перлюстрації в Києві та офіційної цензури в концтаборі, проходили ще додаткову цензуру в Москві. Скільки ж то довгих-предовгих місяців доводилося спраглому очікувати томика Байрона, Рільке чи Верлена! А часто відіслані в листах до рідних переклади конфіскували. Так було після смерті Сталіна, а до того загалом іноземні тексти в концтаборах не дозволялися.

Скільки перекладів пропало, скільки знищили сторожі тюрем та концтаборів! Як тут не згадати М. Драгоманова, який ще в XIX сторіччі (у праці "Австро-руські спомини") закликав написати історію втрачених творів української літератури [9, с. 169–170]. У кровожерному XX столітті кількість цих творів зросла в геометричній прогресії.

Та й чи лише історія українського художнього перекладу знає стільки страждань, хіба лише українських перекладачів замучували за любов до Слова?! Згадаймо хоча б імена спалених на вогнищах інквізиції перекладачів Е. Доле, В. Тіндля, Я. Гуса. Або ж Дж. Вікліфа, першого перекладача Біблії англійською мовою, прах якого, за ухвалою Константицького собору, спалено й розвіяно на ріці Свіфт 45 років після його смерті. Так. За Слово Правди завжди дорого треба було платити сповна – здоров'ям, волею, самим життям.

Історію українського художнього перекладу, української перекладознавчої думки ще не осмислено, не досліджено, не випрацьовано навіть теоретичний каркас її дослідження, а отже – не написано ще історії української літератури і, тим самим, повноцінної історії нашого народу.

Загалом, створення концептуальної історії світового перекладу – першочергове завдання сучасної теорії перекладу, яку треба утвердити як окрему незалежну дисципліну. Адже теорія може успішно розвиватися лише тоді, коли вона має у своєму розпорядженні достатньо опрацьований величезний дослідчий матеріал діахронного характеру, а саме такий матеріал може, без сумніву, забезпечити історія перекладної літератури. Це поняття охоплює і світову літературу в українських перекладах і українську літературу в перекладах різними мовами. Адже глибоко правдиві слова М. Гумільова: "Щоб по-справжньому зрозуміти поета, слід перечитати всі переклади його творів різними іноземними мовами".

Взірцем для наших дослідників повинен бути курс лекцій блискучого дослідника української літератури М. Зерова, доробок якого, за словами Є. Сверстюка, залишається "монолітним і дорогоцінним уламком храму української культури". Цей курс опубліковано під заголовком "Українське письменство XIX ст." [11, т. 1, с. 4–245] та "Нове українське письменство. Історичний нарис. Випуск перший" [12, с. 5–105], у якому

перекладницьку діяльність кожного автора розглянено нарівні з його оригінальною. Про лекції з перекладознавства (курси "Методологія перекладу" та "Методика перекладу"), що їх Микола Костьович читав в Українському інституті лінгвістичної освіти 1932/33 н. р., маємо уявлення на основі його нотаток, що, на щастя, доступні у фондах Літературного музею Г. Кочура в Ірпені.

Багато цікавого щодо розуміння української літератури в світовому контексті можна знайти в книжці М. Рудницького "Від Мирного до Хвильового", опублікованій у Львові 1936 р.

Дуже багато можемо почерпнути також із праць російських дослідників Ю. Д. Левіна, М. П. Алексеєва, А. В. Федорова, В. М. Россельса, В. Ю. Шора, Ю. Г. Еткінда, В. Н. Комісарова, Г. В. Чернова, естонського – П. Торопа, американських – М. Фрідберга, автора монографії "Literary translation in Russia. A cultural history" [38] та Л. Венуті.

Згідно з основними вимогами теорії полісистеми, випрацьованої перекладознавцями з Ізраїлю – Г. Турі та І. Івенном-Зогаром, історіку літератури, літературознавцю та перекладознавцю доречно досліджувати творчість видатних літературних особистостей з погляду дискурсу – водночас як авторів перекладних та оригінальних творів. Тоді стане очевидними чимало суттєвих фактів, виявів перекладацької естетики. Приміром, у 1930-х роках П. Тичина – після свого надзвичайного творчого злету збірок "Соняшні кларнети", "Замість сонетів і октав", "Вітер з України" – пише художньо ниці віршівки, згадаймо збірку "Партія веде" (однойменна поезія, дві "Пісні трактористки" та ін.), але доказом того, що його великий літературний таланти не змогли вбити, є поетова перекладницька діяльність цих років – "Троянди і хрест" О. Блока, Пушкінові "Беси". 1930 р. він зробив дуже цікавий переклад перлини світової лірики – вірша "Белеет парус одинокий...", що його написав вісімнадцятирічний М. Ю. Лермонтов, – найоригінальніший з усіх двадцяти українських перекладів, які зібрав невтомний В. Д. Радчук [23], пор.:

М. Лермонтов
Парус
Белеет парус одинокий
В тумане моря голубом!...
Что ищет он в стране далекой?
Что кинул он в краю родном?

Играют волны – ветер свищет,
И мачта гнется и скрипит...
Увы, – он счастья не ищет
И не от счастья бежит!

Под ним струя светлей лазури,
Над ним луч солнца золотой...
А он, мятежный, просит бури,
Как будто в бурях есть покой! [17, с. 241].

П. Тичина
Вітрило
Одне лише вітрило мрітне
У мрінні моря маревен...
Чого блукає кругосвітне?
Кого лишило там ген-ген?

Нахлине вітер, глибо подається,
І щоглу з свистом натяга...
Гей-гей, воно й не прагне щастя,
І не від щастя одбіга!

Під ним струміння блакитнясте,
Над ним одсончин золочин.
Воно ж все рветься в поринасте,
Немов у бурях є спочин [16, с. 115].

Якщо оригінал був новаторством на рівні 30-х років XIX віку, то переклад (а, можливо, доречніше вжити термін **переспів**) П. Тичини – новаторський для XX віку. Оригіналові властива на словесному рівні простота, а переклад вражає граничною складністю. До речі, смисломісткість "Паруса" можна зрозуміти, лише знайомлячись з

усіма перекладами. Взагалі, початок життєпису українського "Паруса" датується 19 березня 1862 р., коли "Киевский курьер" опублікував анонімний український переклад цього вірша під назвою "Щогла". Згодом, 1865 р., з'явився переклад М. Старицького. На основі перекладів можна знайти низку відповідників до лермонтовського "мятежный" (поки що не маємо слова, яке б геть з усіма відтінками відповідало російському), художнє навантаження та семантичний континуум якого, багатий адгерентними семами, відтворити не легко. Найповніший російсько-український словник подає такі українські відповідники до російського "мятежный" – *заколотний, бунтівний, бунтівливий, бентежний, неспокійний* [25, с. 845]. Завдяки перекладам, можемо ще додати: *бунтливий, сваволець, звитяжець, бунтар, бунтарний*.

Відрядним доказом того, що перекладна література посідає все поважніше місце в нашому інтелектуальному житті, стала вистава Львівського державного академічного українського драматичного театру імені М. Заньковецької (прем'єра – 8 липня 2000 р.) – літературно-драматична композиція за інтимною лірикою (оригінальною та перекладною) Д. Павличка під заголовком "Два кольори" [7]. Початкові рядки поезії Д. Павличка "Якби могла прийти до мене цієї миті / Та дівчинка моя, що в сяєві блакиті / Приходила колись, весела, як струмок..." [22, с.107] слугували сполучною ланкою між своєрідними сценічними новелами, де оригінальні вірші українського лірика – "Дні ідуть, ідуть безсонні ночі", "Я народився на землі...", "Мій синку, нема такого зілля на землі...", "Коли ми йшли вдвох з тобою...", "Ти мене гуцулом називала...", "Мені циганка ворожити хоче..." та ін. – звучали поряд з перекладною поезією – сонетами Ш. Бодлера ("Коли я в ліжку був..."), Е. Спенсера ("Я написав над морем на піску...", "Принадна троянда, та колюща..."), В. Брюсова ("Клеопатра", "Жінці"). І звучала в унісон. Словом, звучала поезія України – оригінальна і перекладна.

Як справедливо зазначав проф. Г. Грабович, історія літератури нероздільно пов'язана з дискурсом: її творять не тільки поодинокі праці, а й їх рецепція [5, с. 11]. Ідеться про сприйняття читачів. Хочу звернути увагу на такий цікавий штрих: у повісті "Близнець" Т. Шевченко розповідає, як переяславський поміщик Никифор Федорович Сокира перечитує том "Украинского вестника", у якому було надруковано дві оди Горация у перекладі П. Гулака-Артемовського. Сам автор називає їх "геніальною пародією", але додає, що його герой – Никифор Федорович – латиніст, еллініст і гебраїст – знайшов оригінал, зіставив переклад з оригіналом ("А-ну, посмотрим, верно ли оно будет с подлинником"), і заявив: "Превосходно! И в точности верно!" [36, с. 22–23].

Пархоме! В щасті не брикай!
В нудзі притьмом не лізь до неба!
Людей питай, свій розум май!
Як не мудруй, - а вмерти треба!

Ось що було ідеалом перекладу для читача середини ХІХ сторіччя. Читач 20–30 років ХХ сторіччя такого перекладу вже б не сприйняв. Його задовольняв переклад М. К. Зерова – усе ще римований, у якому обізнаний читач ще відчує принципову невідповідність між метричною системою античного віршування та силабо-тонічною системою нашого віршування.

В години розпачу умій себе стримати,
І в хвилі радості заховуй супокій,
І знай: однаково прийдеться умирати,
О Деллію коханий мій ... [11, т. 2, с. 289].

Для сьогоденішнього читача доречніший переклад А. Содомори, у тексті якого звучить уже і Асклепіадова строфа в усіх п'яти її виглядах, і Архілохова строфа в трьох виглядах, і Гіппонактова строфа, і т. зв. іоніки, пор.:

В біді від смутку ти вберегти зумій
 Погідний дух свій, в щасті – від радості,
 Котра, бува, й межі не знає,
 Деллію милий, бо ти ж із смертних [3, с. 46].

Те, що для Т. Шевченка було лише геніальною пародією, для навіть освіченого тогочасного читача було найадекватнішим, найточнішим перекладом.

Історія художнього перекладу – це історія еволюції принципів перекладу, осмислювання естетики перекладача і читача. Щоб історія перекладу стала дійсно історією, щоб усвідомити роль перекладної літератури в історії української культури, в історії формування нашої нації, її державотворчих прагнень, необхідно випрацювати теоретичні принципи такого дослідження. Треба прослідкувати зміну суті терміна **переклад** та його видозмін (переспіву, імітації, варіації, травестії, "за мотивами" та ін.), завжди мати на оці моменти еволюції, мінливості перекладницьких принципів, літературний клімат приймаючої літератури та історичні умови життя народу, його культурні запити. Треба осмислювати діяльність перекладачів в історичній перспективі, відмовитися від поширеної в минулому практики штучно "підтягати" погляди та практику майстрів минулого до сьогодення. Слід критично підходити до деякою мірою усталеного у нас, але переважно помилкового погляду, начебто переклади, виконані в ХІХ столітті та частково й на початку ХХ сторіччя, зберігають виключно історико-літературне значення. У цьому плані зокрема вартісні дослідження Ю. Д. Левіна – його статті "Об исторической эволюции принципов перевода" та "Об историзме в подходе к истории перевода" (обидві – 1963 р.).

Щоб дослідити історію художнього перекладу, доречно найперше випрацювати чітку класифікацію перекладацьких жанрів. Чільні українські перекладознавці, зокрема О. І. Чередниченко, В. Д. Радчук, П. О. Бех, внесли потужний вклад у випрацювання жанрової теорії перекладу. Підсумковою у дослідженні перекладацьких жанрів є розвідка О. В. Дзера "Жанри художнього перекладу" [6]. Ось її основні твердження: передусім, згідно з уже згадуваною теорією полісистеми, важливою є не тільки відповідність перекладу оригіналові, а й функціонування перекладного тексту в умовах культури-сприймача та співвідношення з цілим комплексом її оригінальних і перекладних творів. Крім того, за визначенням В. Н. Комісарова, адекватний переклад повинен відповідати загальноприйнятій нормі перекладу, тобто, кожна літературна епоха кожної нації випрацьовує, а через деякий час переглядає свої критерії адекватності / неадекватності. Очевидно, дуже важко звести наслідки різних перекладницьких розв'язок до обмеженого числа жанрів. Однак жанр перекладу – це загальний результат систематизації перекладів за типами співвідношення оригінального і набутого в їхній поетичній структурі (вільні переклади, переспіви, подражання, перекази, на тему та ін.). А методів створення такого співвідношення, окремих перекладацьких процедур є набагато більше. Перекладач застосовує різні методи, і тільки значна перевага одного з них дозволяє віднести переклад до певного жанру. Не можна при цьому покладатися на визначення жанрів перекладу, що їх пропонують самі перекладачі. Адже слушною є думка У. Еко про різницю між наміром автора і наміром самого тексту.

Водночас, досліджувати українську перекладницьку культуру необхідно в щільному зв'язку з історією народу та з історією розвитку цільової мови, її лексику,

образного фонду, фразеологічних засобів, синтакси. Скажімо, якщо у XIX сторіччі наші перекладачі інтенсивно українізували перекладувані драматичні твори, то не слід забувати, що це був лише період становлення українського національного театру, і було б помилкою оцінювати їхню діяльність з погляду сучасних вимог до художнього перекладу. Немаловажно також глибоко дослідити вплив перекладної літератури на розвиток (зокрема, жанровий) оригінальної літератури.

Лише створивши солідну теоретичну базу, уклавши картотеки, бібліографії, бази даних, можна приступати до комплексного вивчення історії українського художнього перекладу на основі найновіших досягнень світового перекладознавства. Назву хоча б теорію багатоаспектності перекладу проф. В. Н. Комісарова, культурологічну парадигму інтерпретації художнього перекладу проф. Г. В. Чернова, концепцію тотального перекладу П. П. Торопа, полісистеми Г. Турі та І. Івена-Зогара та ін.

Моя думка про те, що на глибокий перекладознавчий аналіз заслуговує "Енеїда" І. Котляревського, може декого здивувати. Невже дотепер не вивчено перший твір нової української літератури, трагестію за жанром?! Його дійсно вивчено глибоко, але лише з погляду української мови та літератури. Але в перекладознавчому аспекті, стосовно трагестій М. Осипова та А. Блюмавера ("Abenteuer des frommen Helden Aeneas") та твору римського письменника Публія Вергілія Марона, українську "Енеїду" ще ніхто не вивчав детально, хоча чимало блискучих думок висловили М. Зеров, М. Трофимук та ін. Попри дуже талановиту найновішу працю відомого літературознавця В. Неборака "Перечитана Енеїда" [20], цю проблему дотепер ще не досліджено на належному рівні, а вона – ключова для осмислення зачатків нової української літератури, історії українського художнього перекладу, питання українізації перекладів, котляревщини і бурлеску як літературних явищ.

Написати історію українського художнього перекладу, а, отже, по-новому осмислити історію української літератури – завдання надскладне, що вимагає самовідданої праці, енциклопедичних знань, високого професіоналізму.

Ідеально було б утворити в Інституті літератури НАН України відділ, що досліджував би історію українського художнього перекладу та історію перекладів української літератури світовими мовами – щось на зразок Пушкінського дому в Петербурзі. На жаль, у наших умовах не можемо й мріяти про це. Але ж тепер в Україні започатковано чимало кафедр перекладу, де – при вміло організованій роботі – можна зробити чимало – зрозуміло, при певних викладацьких кадрах. По-перше, необхідно провести велику бібліографічну роботу, до якої слід (з відчутною користю для них самих) залучити студентів філологічних факультетів, зокрема перекладацьких відділів. Лише зібравши великий бібліографічний фактаж, слід переходити до самого дослідження. Треба провести надзвичайно велику дослідчу працю щодо окремих перекладачів, щодо історії відтворення українською мовою творчої спадщини найвидатніших авторів, щодо окремих перекладацьких епох, часто працювати з рукописними текстами. А тоді вже переходити до кінцевої мети – створення історії перекладу та перекладознавчої думки в Україні.

Група ентузіастів з Комісії всесвітньої літератури імені Миколи Лукаша Наукового товариства імені Шевченка у Львові взялася бібліографувати ще у 1991 р., перекладну літературу за період 1914-1939 років у західноукраїнській періодиці, період, що – через відомі трагічні обставини нашої історії – належить до абсолютно білих (я б назвала їх волаючими!) плям у нашому літературознавстві. Ми працювали над запліснілими в сховищах спецфондів журналами (ми часто були їх, "звільнених", першими читачами, а

то й очікували упродовж місяців винесення їх із цих книжкових тюрем) і раділи кожною знахідкою, а їх було так багато! Наприкінці 2003 р. бібліографічний покажчик "Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914–1939)" вийшов друком [35]. Опрацьовано 33 періодичні видання, у яких опубліковано переклади з 44 літератур. Географія перекладів також дуже широка. Опублікований покажчик – міцний підмурок для дослідників української перекладної літератури першої половини ХХ віку, зокрема в Західній Україні. А такі дослідники мусять незабаром заявити про себе!

Доречно також активізувати перекладознавчу критику, яка майже відсутня у нас. Не випрацьовані ще теоретичні основи критики перекладу, не вистачає і критиків, і журналів, де їхні рецензії можна б друкувати. Приміром, 2000 р. видавництво "Основи" опублікувало трактат Платона "Держава" у перекладі дуже талановитої львів'янки Дз. Коваль. Чи ж багато є фахівців в Україні, що можуть подати кваліфіковану рецензію на цей переклад, урахувавши, що слід оцінити б його не лише з погляду лінгвістично-перекладознавчого, а й визначити, яку роль він може відіграти в сприймаючій культурі та в сприймаючому суспільстві, бо власне в тому полягає роль літературної критики?!

Найглибше історію українського художнього перекладу вивчали І. Франко, М. Зеров, М. Рудницький і Г. Кочур, чимало уваги присвятили їй О. Чередниченко, М. Новикова, докладно вивчає її М. Стріха, автор опублікованого курсу лекцій з історії українського художнього перекладу, книжки "Данте й українська література: досвід рецепції на тлі запізнілого "націотворення" (2003) та численних статей з даної проблеми. Окремі наші перекладознавці у несприятливих умовах прискіпливо досліджували англо-німецькомовну Шевченкіану, Франкіану, Лесіану тощо, але лише в умовах Української Держави виникла змога об'єктивно, на професійному рівні, оцінювати світову україніку. А об'єктивність тут украй необхідна, щоб перейти від необґрунтованих чи то захоплень чи критики до тверезих, художньо та науково виважених оцінок.

Ще 21 січня 1987 р. професор М. О. Новикова у програмних перекладознавчій статті "Арифметика и алгебра перевода. Платить кто будет?...", яку опублікувала "Литературная газета", обґрунтувала необхідність впровадити теорію перекладу до навчальних планів на всіх філологічних факультетах вищих навчальних закладів (ішлося тоді ще про СРСР). Ця вимога залишилася дійовою і на сьогодні в умовах України. Тільки ж не менш необхідним є впровадити викладання історії перекладної літератури, якщо прагнемо, щоб наші філологи могли мислити категоріями літературними, категоріями світової літератури, щоб усвідомлювали рідну літературу у всесвітньому контексті. Очевидно, для цього потрібно вишколювати відповідні педагогічні кадри з глибоким знанням не лише іноземних мов, а й культури інших народів. Перед нами – дуже складні завдання, але ж – реальні й необхідні.

Якби був журнал, що рецензував би і сучасні, і давні переклади, де б перекладачі могли висловлювати свої погляди, ділитися досвідом щодо тільки що перекладеного твору, то поступово створювався б своєрідний перекладницький контекст, що допомагав би написати історію українського художнього перекладу з наголосом на рецептивній естетиці та значно допомагав би перекладачам у їхній повсякденній праці. Цікавою була б також рубрика "На столі у перекладача", з якої можна було б дізнатися, над чим працює той чи інший перекладач.

Доречно було б також установити професійне свято перекладача. Більшість країн Європи має таке свято і відзначають його 30 вересня – у день Св. Ієроніма (Hieronymus), Отця церкви і дослідника-біблеїста, перекладача Біблії з гебрейської та

давньогрецької мов просторічною латинською мовою. Ми могли б обрати для нашого професійного свята інший день – приміром, день народження Івана Франка – 27 серпня. Зокрема добре було б заснувати таке свято тепер, коли вся Україна почала готуватися до гідного відзначення 150-річчя від дня народження цього Титана Праці, Вихователя Нації і одного з її найчільніших духовних Провідників. Адже І. Франко не тільки надзвичайно збагатив нашу перекладну літературу, а також є засновником українського перекладознавства як окремої галузі нашої філології.

Що ж чигає на наш художній переклад тепер? Здавалося б, у вільній Україні повинні бути створені ідеальні умови для його повноцінного розвитку. Та сувора дійсність засвідчує часто протилежне. Ступивши крок у нове тисячоліття, ми чи не найбільш відчуємо зміни, передусім, у сфері мовній: полишаючи мовлене, пісенне слово, притлумлюючи властиве нам прагнення мислити образами, ввійшли ми в світ прагматичний, суперраціональний, де почуттєве, багате на стилістичні нюанси слово стає не тільки чимось дивним, а й начебто зайвим, старомодним.

При нашій фінансовій скруті, переклади часто виконують як проект, що отримує грант і мусить з'явитися не пізніше за вказаний термін. Видавці, як правило ігнорують таку ланку видавничого процесу, як внутрішнє рецензування перекладу. Тому часто переклади робляться гарячково, за декілька місяців, і питання якості має схильність розчинитися у питанні змагання з часом.

Спостерігається ще одна дуже прикра тенденція. У минулому досліджували український художній переклад люди самовіддані, далекі від бажання кар'єри. А тепер в Україні, поруч з молодими талановитими дослідниками, пішли "круті", для яких ні в житті загалом, ні тим паче в науці нічого святого немає, у яких слова "дослідити", "придумати", "списати", "скопіювати", "зісканувати" – абсолютні синоніми. Київське видавництво "Альтерпрес" опублікувало, приміром, 1998 р. Шекспірів "Гамлет" у перекладі Г. Кочура накладом у 1000 примірників, однак в книзі названо перекладачем І. Стешенко. Переклад призначено для шкільних бібліотек [37].

А бувають й інші "помилки", коли повністю переписують чужу статтю і ставлять своє прізвище. Так, 1996 р. В. Савчин у збірнику "Іноземна філологія" опублікувала статтю "Микола Лукаш як перекладач Роберта Бернса" [28]. Абсолютно ідентичний текст (лише одна зміна в заголовку – "Микола Лукаш – перекладач Роберта Бернса") знаходимо в збірнику "Південний архів" 2001 р., але "автор" (вірніше, "лже-автор") уже інший – Н. Марчишин [18]. Дуже сумні факти...

Останнім часом поширилися розмови про те, що після здобуття незалежності України роль художнього перекладу у нас уже не така вагома, що націотворча доба українського перекладу добігла кінця. Категорично не можу з тим погодитися ось з яких причин. Після здобуття нашої державної незалежності утвердження і захист культурної самобутності українців, нашої етнічної серцевини, не втратили свого значення, а, тим самим, не втратив свого значення і художній переклад. Він – у нових умовах – повинен бути на передньому плані боротьби за культуру, за ментальність народу, за мову.

Дехто ж начебто вболіває за український переклад, підло нашіптуючи думки про те, що рівень розвитку української мови не відповідає вимогам світової класики. Ось нещодавно солідний журнал "Політика і культура" опублікував статтю Р. Горбика "Особливості національного перекладу". Стаття вражає і з мовного боку тим, що автор не розрізняє стилевих рис української мови, і зі змістового боку тим, що вперто проводиться думка про убогість, стилістичну недиференційованість української мови. Дошкульно вражає і вміщений у статті малюнок О. Цапа [4].

Не забуваймо, що наша нація – гетерогенна, а не гомогенна. Не забуваймо також чого нас навчила історія: якби чехи свого часу віддали перевагу реалізму та прагматизму і відмовилися від ідеалістичного задуму подолати німецьку культурну експансію, то вони не були б сьогодні тими, ким вони є – тобто, європейською нацією.

1. *Василенко М.* Штрихи до біографії Григорія Кочура // Кримська світлиця. – 1999. – 7, 14, 21, 28 травня, 4 червня.
2. *Віла Н.* Чи шестидесятники? // Рідна школа. – 2004. – Травень. – Ч. 2. – С. 19.
3. *Горацій Квінт Флакк.* Твори / Переклад, передмова і примітки А. Содомори. – К.: Дніпро, 1982. – 254 с.
4. *Горбик Р.* Особливості національного перекладу // Політика і культура. – 2004. – № 13 (242). – 9-15 квітня. – С. 36-37.
5. *Грабович Г.* Літературне історіописання та його контексти // Критика. – 2001. – Грудень. – С. 11-15.
6. *Дзера О.* Жанри художнього перекладу // Записки перекладацької майстерні 2000-2001. Тиждень 1 (Львів, 21-27 серп. 2000). – Львів: ЛНУ, 2001. – С. 18-37.
7. *Домбровська Дж.* "У Львові я горів, як свічка..." // Високий замок. – 2000. – 26 лип.
8. *Доценко Р.* Під знаком Миколи Лукаша // Україна. – 1988. – Ч. 50. – С. 2 обкладинки.
9. *Драгоманов М.* Австро-руські спомини (1867-1877) // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 2. – С. 151-288.
10. *Жлуктенко Ю. О.* Діяльність академіка М. Калиновича в галузі художнього перекладу // Теория и практика перевода / Респ. межвед. научн. сб. / Киев. гос. ун-т. Вып. 14. – К., 1987 – С. 43-51.
11. *Зеров М.* Твори: У 2 т. / Упоряд. Г. П. Кочур, Д. В. Павличко. – К.: Дніпро, 1990.
12. *Зеров М.* Українське письменство / Упор. М. Сулима. – К.: Основи, 2003. – 1302 с.
13. *Зорівчак Р.* Іван Франко як перекладознавець // Теорія і практика перекладу / Респ. міжвід. наук. зб. / Київ. держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Вип. 5. – К., 1981. – С. 3-16.
14. *Коцюбинська М.Х.* Іван Світличний, шістдесятник // Коцюбинська М. Х. Мої обрії: У 2 т. – К.: Дух і літера, 2004. – Т. 2. – С. 5-27.
15. *Кочур Г.* Третє відлуння: Поетичні переклади. – К.: Рада, 2000. – 551 с.
16. *Лермонтов М. Ю.* Лірика. – К.: Дніпро, 1966. – 211 с.
17. *Лермонтов М. Ю.* Полное собрание сочинений: В 4 т. – М.: Правда, 1953. – Т. 1. – 423 с.
18. *Марчишин Н.* Микола Лукаш – перекладач Роберта Бернса // Південний архів. Філологічні науки: Зб. наук. праць. – Херсон: Айлант, 2001. – Вип. XIII. – С. 195-199.
19. *Наливайко Д.* Василь Стус – перекладач // Всесвіт. – 1991. – № 1. – С. 183-185.
20. *Неборак В.* Перечитана "Енеїда" (Спроба сенсорного прочитання "Енеїди" Івана Котляревського на тлі зіставлення її з "Енеїдою" Вергілія) – Львів: Астрон, 2001. – 284 с.
21. *Новикова М.* Перекладацький світ Григорія Кочура // Кочур Г. Третє відлуння: Поетичні переклади. – К.: Рада, 2000. – С. 9-28.
22. *Павличко Д.* Таємниця твого обличчя. Лірика. – К.: Молодь, 1979. – 108 с.

23. *Радчук В.* "Парус" М. Лермонтова: Турнір перекладачів триває // Сузір'я. – 1988. – Вип. 27. – С. 288-295.
24. *Рильський М. Т.* Проблеми художнього перекладу // Рильський М. Т. Зібрання творів: У 20 т. – К.: Наук. думка, 1987. – Т. 16. – С. 239-306.
25. Російсько-український словник: У 3 т. / Редкол. І. К. Білодід та ін. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1980. – Т. 2. – 848 с.
26. Русская анфология, или выбор лучших поэзий подлинных и переводных. – Львов: Типогр. Института Ставропигианского, 1854. – 167, V с.
27. *Рябчук М.* Незгасле світло вершин // Зарубіжна література. – 2000. – Травень. – Ч. 18.
28. *Савчин В.* Микола Лукаш як перекладач Роберта Бернса // Іноземна філологія / Між від. зб. Львівського держ. ун-ту. – 1996. – Вип. 109. – С. 96-104.
29. *Світличний І.* Голос доби: Кн. 1. Листи з "Парнасу" / Упор. Л. Світлична. – К.: Сфера, 2001. – 544 с.
30. Словацька поезія: Антологія / За ред. Г. Кочура, Леоніда Первомайського, М. Рильського. – К.: Держлітвидав, 1964. – 416 с.
31. *Старицький М. П.* Поезії 1861-1904. – К.: Тип. С. А. Борисова, 1908. – IV, 471, V с.
32. *Танюк Лесь.* Сяйливий Дух доби: [Передмова] // Чорновіл В. Твори: У 10 т.: Док. та матеріали 1966-1968рр. / Упорядкув. та коментарі Валентини Чорновіл; – К.: Смолоскип, 2003. – Т. 2. – С. 24-57.
33. *Франко І.* Передмова [до збірки "Поєми"] // Франко І. Зібрання творів : У 50 т. – К.: Наук. думка, 1976. – Т. 5. – С. 7-8.
34. *Чайковський Р.* Рільке за колючим дротом // Райнер Марія Рільке й Україна: Наук. студії про Рільке. Переклад його творів. – Дрогобич: КОЛО, 2003. – Вип. 1. – С. 110-119.
35. Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914-1939): Бібліограф. покажч. / За заг. Ред. О. Лучук, Т. Лучука; Наук. ред Р. Зорівчак. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 194 с. – (Українська біобібліографія. Нова серія. Ч. 13).
36. *Шевченко Т. Г.* Твори: У 5 т. – К.: Дніпро, 1971. – Т. 4. – 376 с.
37. *Шекспір В.* Гамлет / Перекл. з англ. І. Стешенко. – К.: Альтерпрес, 1998. – 148 с. – (Нова шкільна серія).
38. *Friedberg M.* Literary translation in Russia. A cultural history. – University Park, PA: The Pennsylvania State Univ. Press, 1997. – 224 p.
39. *Oittinen R.* Translating for Children. – N. Y., London: Garland Publ., Inc., 2000. – XIV, 195 p.

THE NATION-BUILDING FUNCTION OF THE UKRAINIAN LITERARY TRANSLATION

Roksolana Zorivchak

*Ivan Franko National University in L'viv, Ukraine
1, Universytets'ka St., L'viv, 79001*

The article focuses on the nation-building function of the Ukrainian literary translation. Since the beginning of the 19th century it has been occupying a key position in Ukrainian culture, gaining world acclaim. The translations were of paramount importance under the condition when, in accordance with

the totalitarian ideology, The Ukrainian language and literature were considered to be exclusively for "domestic consumption". The Ukrainian translators not only longed to recreate the originals (their ideas, stylistic peculiarities) most faithfully, but also were first and foremost obliged to prove the value of their mother tongue. The Ukrainian translated literature developed as a kind of compensation for Ukrainian original literature which was being thwarted in its development. Now the role of the literary translation is of utmost importance too.

Key words: nation-building factor, literary translation, reproduction, stylistic peculiarities.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ЗАГОЛОВОК У НАУКОВОМУ ТЕКСТІ: СТРУКТУРНІ, СЕМАНТИЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Тетяна Яхонтова

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001

Заголовок – це своєрідна "етикетка" наукового тексту, що відіграє дедалі важливішу роль у розповсюдженні та обігу наукової інформації. У цій статті досліджено структурні, семантичні та стилістичні особливості заголовків у двох наукових галузях, суттєво відмінних за предметом вивчення і методологією – лінгвістиці та механіці. Дослідження засвідчило, що існують доволі істотні розбіжності як між структурними, так і семантико-стилістичними рисами заголовків у двох групах. Разом з тим у них спостерігається певна спільна тенденція до рекламності, яку сьогодні вважають ознакою сучасного англомовного наукового дискурсу.

Ключові слова: заголовок, науковий дискурс, синтаксична структура, семантичні особливості, стилістичні особливості.

Загальновідомо, що в сучасному глобалізованому світі англійська мова є своєрідною *lingua franca* науки, техніки та частково освіти. Передусім важливу роль вона відіграє у науковій писемній комунікації, про що засвідчує невпинне зростання кількості публікацій англійською мовою не лише у міжнародних, а й у національних виданнях. Англомовний дискурс нині домінує у сучасній науці і, відповідно, становить актуальний і важливий об'єкт різноманітних досліджень.

Риторика та стилістика такого динамічного феномену, як дискурс сучасної науки, не є сталою і зазнає певних модифікацій під впливом сучасних суспільних процесів, таких як прихід інформаційної ери услід постіндустріальному суспільству, глобалізація та розквіт ідеології консумеризму. Лінгвісти зазначають (див., наприклад, праці американських дослідників К. Беркенкоттер і Т. Хакіна [6] або британського лінгвіста Н. Фейрклафа [10]), що дискурс науки набуває відверто персуазивного характеру та налічує рекламні, або промоційні елементи, що допомагають авторам просувати науковий продукт на світовому ринку науки й отримувати фінансування на проведення досліджень. Ці зміни жанрово-стильових канонів стають очевидними навіть на рівні окремих текстових елементів. Наприклад, К. Беркенкоттер і Т. Хакін вивчили в діахронії заголовки журнальних статей у галузі біології та дійшли висновку, що вони стали значно інформативнішими та семантично насиченішими; до певної міри зазнали змін їхня синтаксична структура, що сьогодні зазвичай, має вигляд повного речення; як за змістом, так і за своєю стилістикою назви здебільшого орієнтовано на захоплення читачької уваги [6, с. 30]. З урахуванням того, що заголовкам принаймні імпліцитно притаманна рекламна функція, ці зміни виглядають доволі суттєвими. Водночас, аналіз К. Беркенкоттер і Т. Хакіна, виконаний на матеріалі лише однієї наукової дисципліни, не дає підстав для широких узагальнень. Отже, є потреба в дослідженнях на основі різноманітних і кількісно обґрунтованих даних, які б давали змогу порівняти та виявити лінгвостилістичні тенденції, характерні різним галузям сучасної науки. Цікавим матеріалом такого дослідження можуть слугувати саме заголовки – своєрідні "етикетки"

наукових текстів, що відіграють дедалі важливішу роль у розповсюдженні та обігові наукової інформації.

Зазначимо, що функції та певні риси заголовків на матеріалі текстів різної жанрової приналежності вже неодноразово ставали об'єктом філологічних досліджень. У стилістиці англійської мови заголовки, наприклад, розглянуто І. В. Арнольд [17]. Дослідниця вважає заголовок ефективним елементом художніх текстів, що стимулює та спрямовує вироблення стратегії сприйняття літературного твору. Основні структурно-семантичні риси назв газетних статей описали І. В. Арнольд [18] та В. Л. Наєр [19], зазначаючи їхню прагматичну зумовленість та низку особливостей публіцистичного стилю.

Заголовки наукових текстів, передусім їхні синтаксичні моделі, семантичні типи та стилістичні функції розглянуто, зокрема, А. С. Алісултановим [16], М. Паташюте [20] та Н. П. Харченком [21]. Основною для наукового тексту А.С. Алісултанов називає інформативну функцію. Він стверджує, що головна вимога до наукового заголовка – точність, лаконічність та ясність у передачі його змісту [16, с. 78]. Автор вважає назву тексту можна розглядати як різновид ключових слів [16, с. 79].

За ступенем інформативності змісту М. Паташюте [20] класифікувала англійські наукові заголовки та виокермила три головні типи:

I. Заголовок, що розкриває основну проблематику тексту.

II. Узагальнений заголовок, що містить надзвичайно мало конкретної інформації.

III. Перехідний тип заголовку – дещо узагальнений, однак такий, що точніше, ніж тип II, відображає конкретну галузь науки, якій присвячено текст.

Заголовки наукових текстів на матеріалі російської мови дослідив Н. П. Харченко [21] та виокремив п'ять їхніх функцій: 1) номінативну; 2) інформативну; 3) рекламну; 4) функцію переконування 5) конспективну. Як і інші дослідники, він вважає інформативну функцію наукових заголовків домінантною, а рекламну – переважно нульовою. Автор визнає, однак, що рекламна функція притаманна певній групі наукових текстів і пояснює її наявність рекламною функцією мовлення взагалі (зауважимо, однак, що усе-таки тут первинними є екстралінгвістичні чинники). Н. П. Харченко описав також головні синтаксичні моделі російських наукових заголовків та окреслив основні (на час проведення дослідження) тенденції побудови та вживання заголовних конструкцій.

Наукові заголовки досліджували також і лінгвісти дальнього зарубіжжя. Наприклад, Г. Дітц [7] проаналізував структурну підгрупу заголовків у вигляді питань і порівняв специфічні риси їхньої прагматики з особливостями питань у повсякденному мовленні та із заголовками інших структурних типів.

У галузі лінгводидактики на педагогічну доцільність аналізу заголовків в університетських курсах з наукового письма вказують такі дослідники, як Дж. М. Свейлз [12], Т. Дадлі-Еванс [8] та С. Постегілло [11]. Остання, зокрема, здійснила конкретне (засвідчене числовими даними) дослідження заголовків у комп'ютерних науках і порівняла їх з назвами в інших галузях, визначивши при цьому деякі істотні дисциплінарні розбіжності.

Отож увагу лінгвістів здебільшого зосереджено на дослідженні функцій та структурі наукових заголовків. Визнаючи доцільність такого підходу до їхнього вивчення, необхідно, однак, зазначити важливість саме зіставних міждисциплінарних досліджень, які б давали змогу проаналізувати потенційні спільні чи відмінні риси заголовків наукових праць у різних галузях і тим самим глибше розкривали особливості

такого складного, гетерогенного за своєю природою лінгвосоціального явища, як сучасний англомовний науковий дискурс.

Отже, метою цієї статті є порівняння синтаксичних конструкцій і семантико-стилістичних рис англійських заголовків у двох наукових галузях, суттєво відмінних як за предметом вивчення, так і за методологією – лінгвістиці та механіці. Аналіз виконано на матеріалі чотирьохсот (200 у кожній галузі) заголовків сучасних наукових доповідей (1999–2000 рр.), написаних носіями англійської мови та відібраних за принципом випадкової вибірки зі збірників відповідних тез доповідей (список збірників додається). Процедурою аналізу передбачено класифікацію корпусу за типом синтаксичної структури заголовка й вивчення семантичних особливостей різних заголовних конструкцій та їхнього стилістичного потенціалу.

Унаслідок дослідження виокремлено п'ять синтаксичних типів заголовків.

1. Номінативні конструкції, тобто такі, в яких базовим (опорним) елементом є іменник. Ця численна група налічує три підтипи.

1.1. Номінативні конструкції з одним іменником – головним членом, поширені атрибутивними або адвербіальними групами, або прийменниковими додатками, наприклад:

German word order change at the millenium;
Gauge method for viscous incompressible flow.

1.2. Номінативні конструкції з двома чи більше іменниками – головними членами – поширені атрибутивними чи адвербіальними групами, або прийменниковими додатками, наприклад:

Modern conversational analysis and greetings of the past;
Product warranting and mathematical modelling.

1.3. Номінативні конструкції зі сполучником *as*, що вводять прикладку до головного члена:

Language as a "classified-link associative network";
Resolvent as a meromorphic function.

2. Дієслівні конструкції з безособовими формами дієслова (переважно з *-ing*-формами) як опорними елементами, наприклад:

Integrating cognitive linguistics and the neural theory of language;

Computing exact, elastodynamic linear three-dimensional solutions for plates from classical two-dimensional solutions.

3. Прийменникові конструкції з об'єктним значенням, які починаються з прийменників *on*, *to*, або *toward(s)*, наприклад:

On "with" in language acquisition;
On some kinetic equations arising in granular media

4. Конструкції-речення:

When the mind trips into the wrong language;
How effective is dynamic hedging of derivatives.

5. Конструкції з двох частин (що можуть належати до різних синтаксичних типів), відокремлених двокрапкою:

Languages in contact: Arabic-French code-switching in Tunisia;
Arterial modelling: From data to real time simulation.

До цієї групи зачислено також синтаксично аналогічні та незначні за загальною кількістю конструкції з двох частин, відокремлених знаками питання, оклику, комою або крапкою з комою, наприклад:

American ingenuity in grammar, 21st century irreverence, or typical typology? An examination of comparability of adjectives in turn-of-the-century American English;
Mathematics of cryptanalysis – A brief introduction.

Числові дані аналізу синтаксичних типів заголовків узагальнено у таблиці 1.

Таблиця 1

Структурні типи заголовків

Заголовки	Номіна- тивні (%)	Дієслів- ні (%)	Приймен- никові (%)	У вигляді речень (%)	З двох частин (%)	Усього (%)
Лінгвістика	55	3	1	3	38	100
Механіка	75	9	0	3	13	100
Усього	130/65%	12/6	1/0,5	6/3	51/25,5	200/100

Як бачимо з наведеної таблиці, номінативні заголовки домінують в обох порівнюваних групах, становлячи 65 відсотків (або 130 одиниць) від усього корпусу. На другому місці (51 заголовок, 25,5%) – назви, що складаються з двох частин (з'єднаних між собою в більшості випадків двокрапкою). Третю за чисельністю групу утворюють заголовки з безособовою формою дієслова в якості опорного елемента (12, або 6%). Назви-речення та прийменникові конструкції вжито у незначній кількості (6 та 1, або, відповідно, 3% та 0,5%).

Якщо ж ми подивимося тепер на структурні особливості заголовків у межах кожної галузі окремо, то побачимо істотну різницю. Наприклад, номінативні конструкції, домінують в обох групах, тим не менше переважають (і доволі суттєво) в групі заголовків з механіки (різниця становить 20 назв, або 36% на користь останніх). Проте в лінгвістичному корпусі є значно більше (на 25 одиниць) двочастинних заголовків, що становить різницю майже у 3 рази. Третьою важливою відмінністю є переважання в механічному корпусі дієслівних заголовків (9 проти 3-х), хоча зауважимо, що їхня загальна кількість є незначною. Щодо двох останніх типів, то вони є однаково нечисленними в обох зіставлених групах.

Розглянемо тепер статистичні дані щодо структурної варіативності номінативних заголовків. Їх представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Структурна варіативність номінативних заголовків

Заголовки	Конструкції з одним іменником (%)	Конструкції з двома іменниками (%)	"As"-конструкції (%)	Усього (%)
Лінгвістика	24	26	5	55
Механіка	68	6	1	75
Усього	92/70	32/25	6/5	130/100

Сімдесят відсотків від усього корпусу (або 92 одиниці) становлять назви з одним іменником в якості опорного елемента, далі за кількістю йдуть номінативні конструкції з двома іменниками (32, або 25%), а замикають цю трійку структурних підтипів назви зі сполучником "as", що вводять прикладку до головного члена (6 назв, або 5%). Очевидну структурну варіативність спостерігаємо й тут: у механічній підгрупі переважають конструкції з одним іменником (на 44 назви, або приблизно в два з половиною рази більше), водночас у лінгвістичному корпусі домінують назви з двома іменниками –

опорними елементами (різниця становить 20 одиниць, або більше, ніж чотири рази) та заголовки зі сполучником "as" (5 проти 1-го), хоча зауважимо, що їхня загальна кількість є незначною.

Отже, статистичні підрахунки наочно продемонстрували, що існує різниця (і доволі суттєва) у структурно-синтаксичних особливостях заголовків з двох різних наукових галузей – лінгвістики та механіки. Стисло її можна сформулювати так: заголовкам з лінгвістики притаманна структурна варіативність з домінуванням номінативних конструкцій і конструкцій з двох частин, з'єднаних переважно двокрапкою, з механіки – відносна синтаксична однорідність з переважанням номінативних структур та конструкцій з безособовою дієслівною формою в якості опорного елемента.

Перейдемо тепер до аналізу семантичних і стилістичних особливостей. Аналізуючи семантику заголовків, виходитимемо з того, як і наскільки детально вони презентують тему та обсяг дослідження. У стилістичному аспекті аналізу нас цікавитиме наявність у заголовках яскравих, образних рис та елементів самореклами і промоційності.

Розпочнемо огляд з найчисленнішої групи – заголовків – номінативних конструкцій. Вони презентують тематику та обсяг дослідження у текстах доповідей дещо різними шляхами, залежними від структурних особливостей. Як лінгвістичні, так і математичні заголовки з одним іменником – опорним елементом представляють тему та її обсяг так: іменник (переважно модифікований прикметником) вказує на тему доповіді, водночас атрибутивні, адвербіальні групи або прийменникові додатки, що стоять після іменника, обмежують її, наприклад:

The prosodic stem in Northwest Bantu.

Network models for workforce allocation.

Проте математичні заголовки проявляють більшу тенденцію до деталізованості та інформативності (і, відповідно, довжини); вони точніше представляють характер дослідження, часто за допомогою таких опорних іменників, як *application*, *approach*, *investigation*, *method*, наприклад:

Application of cohesive theories to dynamic fracture and fragmentation.

Hamiltonian spatial dynamics methods for two and three-dimensional steady water waves.

Заголовки з двома іменниками – опорними елементами (набагато численніші в лінгвістичній групі) фактично називають дві теми (часто перший опорний іменник зазначає основну галузь дослідження, другий – підгалузь або підтему з певними нюансами), які або пов'язані між собою, або представлені автором як такі (побачити цю розбіжність можуть, зазвичай, лише фахівці в цих галузях). Наприклад:

Structuralism and lexical exceptions in three languages.

Twistors and electromagnetism, scattering and generation.

Такі заголовки мають відчутно сильніший риторико-стилістичний ефект (ніж назви з одним опорним іменником), оскільки зіставлення у них двох чи більше тем засвідчує, що автор претендує на ширший обсяг дослідження або певну новизну. Дещо подібне враження справляють і заголовки зі сполучником *as* (наприклад, "Prenomial possessives as clitics in Romance" або "Probability theory as logic for representation of uncertainty in turbulent diffusion problem"), хоча незначна кількість засвідчує їхню нетиповість, принаймні для досліджуваного корпусу.

Певні суттєві розбіжності можна побачити й у заголовках, сформованих з двох частин. У лінгвістичному корпусі ця конструкція (що переважає кількісно) вражає передусім синтаксичним розмаїттям своїх частин: тут можна спостерігати усі підтипи номінативних заголовків, дієслівні конструкції, питання, підрядні речення, найчастіше з'єднані між собою двокрапкою, наприклад:

The discourse connective after all: a historic pragmatic account.

Defining linguistics: E. H. Sturtevant and the early years of the Linguistic Society of America.

English dialectology: where to in the year 2000?

Механічні заголовки цього виду (менш численні) сформовані, зазвичай, лише з номінативних частин:

The sound in and around a cavity due to grazing flow: a new method of calculation.

Заголовки з двох частин презентують тему доповіді у відношенні "загальне-часткове": перша частина здебільшого зазначає область дослідження, друга – називає його конкретну тему чи об'єкт. Характерною особливістю лінгвістичних заголовків цього типу є певна стилістична виразність та експресія, яку створюють як структурна різноманітність, так і стилістичні прийоми, наприклад:

Philistines, Barbarians, Aliens, et alii: cognitive semantics in political 'otherness'.

A new metaphor for metaphor: evidence for a single dynamic metaphorical category.

У першому прикладі особливу виразність заголовкові надає біблійна алюзія, у другому – тавтологічний повтор слова *metaphor*, що зумовлює своєрідну гру значень і тим приваблює увагу читачів або слухачів.

Зорієнтованими на захоплення уваги реципієнтів є й назви у вигляді речень, присутні в обох досліджуваних групах заголовків (хоча цей структурний тип не є переважаючим у корпусі). Наприклад:

Does the central nervous system impose biased representations on cognition?

Why bubbles rise anomalously slowly in water with air present.

Семантико-стилістичну виразність цих двох заголовків зумовлюють вибір структури у вигляді прямого питання, або речення, що, представляє названий ним текст як відповідь на наукову проблему. В корпусі заголовків з механіки якщо не експресію, то певний динамізм створюють помітні там назви з безособовою дієслівною формою, що наголошують на процесуальному характері дослідження, наприклад:

Calculating contact pressures from strain and deflection.

Заголовки такого типу є й серед заголовків з лінгвістики, причому один з них є досить виразним завдяки як динамічній конструкції, так і передусім інтригуючому змісту:

Relatively speaking, turning Americans into absolute Tenejapans.

Стилістичні яскраві, оригінальні як за змістом, так і за формою назви є і в механічній групі, наприклад:

Stirred, but not shaken, mixing the stretched and torn.

Цей заголовок набуває особливої експресії завдяки алюзійному посиланню на відомий на Заході серіал про таємного агента 007 Джеймса Бонда, який надавав перевагу коктейлю, приготованому способом *stirred, but not shaken*.

Підведемо тепер підсумки цього невеликого емпіричного дослідження, яке засвідчило, що існують розбіжності, як структурні, так і семантико-стилістичні, між заголовками різних наукових галузей. Загалом заголовкам з лінгвістики притаманні синтаксичне розмаїття та стилістична виразність, водночас назви з механіки мають

структурну однорідність і тяжіють до відносної риторико-стилістичної нейтральності. У заголовках обох груп спостерігаються певні експліцитно промоційні елементи (хоча й у різному об'ємі), що дає змогу загалом погодитися зі згаданим вище твердженням К. Беркенкоттер та Т. Хакіна щодо наявності рекламних рис у сучасному науковому дискурсі. Це, ймовірно, пов'язано як з екстралінгвістичними детермінантами – розвитком ринкових відносин у сучасній науці, так і з їхніми дискурсивними наслідками – виникненням нових стилістичних тенденцій і змінами в жанрових канолах, зокрема в такому типі писемної наукової комунікації, як тези доповідей (нагадаємо, що заголовки текстів саме цього жанру слугували об'єктом нашого дослідження). Відомо, що тези доповідей часто проходять доволі жорсткий конкурс (передусім на міжнародних конференціях) і тому набувають деяких саморекламних рис, що повинні привернути увагу членів відбіркових комітетів конференцій (такі риси зазначило кілька дослідників [6; 12; 9; 14; 15]). Можливо, саме у текстах цього жанру й передусім у певних галузях (наприклад, лінгвістиці) нові стилістичні явища стають особливо помітними. Отже, дослідження різноманітних тенденцій у сучасному англійському науковому стилі покликано враховувати важливий чинник дисциплінарної приналежності, а будь-які узагальнення можна робити лише з огляду на цей важливий чинник.

1. Abstracts of the 16th International Congress of Linguists. Paris, July 20–25, 1997.
2. Abstracts of the 34. Linguistisches Kolloquium. Mainz, September 7–10, 1999.
3. Abstracts of the 6th International Cognitive Linguistic Conference. Stockholm, July 10–16, 1999.
4. Abstracts of the Fourth International Congress on Industrial and Applied Mathematics. Edinburgh, July 5–9, 1999.
5. Abstracts of the XXXI Polish Solid Mechanics Conference SolMEC. Mierki n. Olsztynek, September 9–14, 1996.
6. *Berkenkotter, C., Huckin, T.* Genre Knowledge in Disciplinary Communication: Cognition/Culture/Power. – Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1995.
7. *Dietz, G.* The pragmatics of scientific titles // Abstracts of the 7th International Pragmatics Conference. 9-14 July 2000, Budapest. – Budapest: IprA, 2000. – P. 193.
8. *Dudley-Evans, T.* A preliminary investigation of the writing of dissertation titles // The ESP Classroom. Exeter Linguistic Studies / G. James (ed). – Vol. 7. – 1984. – P. 40–46.
9. *Faber, B.* Rhetoric in composition: The formation of organizational discourse in Conference on College Composition and Communication abstracts. – Written Communication. – 1996. – Vol. 13. – № 3. – P. 355–384.
10. *Fairclough, N.* Critical Discourse Analysis: Papers in the Critical Study of Language. – Longman: Harlow, 1995.
11. *Posteguillo, S.* Writing titles for computer science research articles in English // Abstracts of the 11th European Symposium on Language for Special Purposes. 18–22 August 1997, Copenhagen. – Copenhagen: Copenhagen Business School, 1997. – P. 86.
12. *Swales, J. M.* Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
13. *Swales, J. M.* Teaching the conference abstract // Academic Writing: Today and Tomorrow / E. Ventola, A. Mauranen (eds). – Helsinki: Helsinki University Press, 45–59.
14. *Yakhontova, T.* Selling or telling? The issue of cultural variation in research genres // Academic Discourse / J. Flowerdew (ed.). – New York: Longman, 2002. – P. 216–232.

15. *Yakhontova, T.* Titles of conference presentations abstracts: A cross-cultural perspective // *The Language of Conferencing / C. Shalom, S. Thompson, and E. Ventola (eds.). – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002. – P. 277–300.*
16. *Алисултанов А. С.* Именованіе текста как ключевое слово // *Вестн. Моск. гос. ун-та. – Серия 9. Филология. – 1985. – № 4. – С. 73–79.*
17. *Арнольд И. В.* Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста // *Иностр. яз. в школе. – 1978. – № 4. – С. 23–31.*
18. *Арнольд И. В.* Стилистика современного английского языка. – М.: Просвещение, 1990.
19. *Наер В. Л.* Прагматические аспекты языка газеты // *Сб. науч. тр. Моск. гос. пед. ин-та иностр. яз. – М., 1983. – Вып. 205. – С. 49–58.*
20. *Паташюте М.-Ю.-Л.* Информативность заголовка // *Вестн. Моск. гос. ун-та. – Серия 9. Филология. – 1975. – № 2. – С. 83–86.*
21. *Харченко Н. П.* Заглавия, их функции и структура: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ленинград, 1968.

TITLES OF RESEARCH TEXTS: STRUCTURAL, SEMANTIC, AND STYLISTIC FEATURES

Tatyana Yakhontova

*Ivan Franko National University in L'viv,
1, Universitetska St, L'viv, 79001*

Titles may be treated as the 'labels' of research texts that play an increasingly important role in the dissemination and circulation of scientific information. This paper analyzes structural, semantic, and stylistic features of research titles of two different fields that methodologically oppose each other – linguistics and mechanics. The research has clearly demonstrated that there exist a number of differences in the titles belonging to two groups compared. At the same time, they show a certain common tendency toward advertising and self-promotionalism, which is now becoming characteristic of Anglo-American research discourse.

Key words: titles, research discourse, syntactic structure, semantic features, stylistic features.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ФІЛОЛОГІЧНА СЛАВІСТИКА У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП

Іраїда Галенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Статтю як нарис зародження в університеті славістичних традицій з застосуванням лінгвістичних порівняльно-історичних засад упродовж 50-80-х років XIX ст. написано на підставі аналізу науково-педагогічної діяльності філологів Львівського університету періоду 1848–1888 рр.

Ключові слова: порівняльно-історичний метод, зіставлення, полоністика, слов'янознавство, україністика.

Славістика як комплексна дисципліна, що охоплює філологію, історію, етнографію, фольклористику, має свій предмет і методи дослідження, які зазнають певного уточнення з розвитком науки. Сучасне сприйняття слов'янознавства як комплексу наукових дисциплін, що вивчають суспільне життя слов'янських народів, чи як науки про мову, культуру та історію слов'ян, склалося у XX ст. З періоду зародження (XVIII ст.) славістику розглядали то в широкому, культурознавчому, то у звуженому, філологічному чи навіть лінгвістичному обсязі. У першій половині XIX ст. в Росії, на думку Д. Ф. Маркова, деякі славісти – послідовники О. Х. Востокова "значну увагу приділяли не тільки філологічній, але й історичній підготовці студентів. У 60–70-х роках слов'янознавство в Росії вступило в новий етап свого розвитку", коли з'явилися "чисті" лінгвісти, "чисті" літературознавці, "чисті" історики, фольклористи і т. п. [11, с. 10]. Отже, в країні з часом ситуація змінюється. Те чи інше розуміння концепту "славістика" зумовлене провідною теорією, продуктивними методами дослідження, проблеми суспільної практики, актуальністю аспекту дослідження і навіть суб'єктивним тлумаченням наукових ідей та досліджень. Отож для з'ясування специфіки розвитку славістики у певний проміжок часу потрібно не тільки визначити зміст провідних ідей і окреслити шляхи їхньої реалізації, але й володіти знаннями щодо осіб (учених) і суспільного тла, на якому вони діяли.

Завдання нашої розвідки – висвітлити перші кроки, зроблені гуманітаріями Львівського університету на шляху використання славістичної тематики у своїй творчій діяльності. Тема зародження слов'янознавства передбачає розгляд на матеріалі наукових публікацій і викладів учених Львівського університету причин зародження інтересу до славістичної проблематики і з'ясування особливостей цього процесу в 50–80-х роках XIX ст.

Відомо, що біля витоків славістики були чех Й. Добровський, росіянин О. Х. Востоков, словак П. Й. Шафарик. Значний вплив на розвиток слов'янознавства в Європі мали процеси слов'янського відродження і пов'язана з ними ідея єдності слов'ян. Уже в середині XIX ст. відчутною була тенденція звернення до загальнослов'янських проблем, передусім до зв'язків між мовами, культурою слов'янських народів.

Починаючи з 50-х років славістичні ідеї знайшли своє відлуння у Львівському університеті, зокрема в студіях професорів А. Головацького і А. Малецького.

У розвідці "Історія української славістики" В. П. Чорній зауважив, що майже зовсім не вивчено славістику австрійського періоду в Галичині [19, с. 6]. Розглядаючи питання щодо зародження славістики у Львові, учений писав, що тут "початки слов'янознавства пов'язані з іменем вченого-енциклопедиста професора Бальтазара Гакета (1740–1815), який впродовж вісімнадцяти років з 1787 до 1805 р. працював у Львівському університеті" [20, с. 11]. Як геолог, він багато подорожував і водночас "цікавився також життям, побутом, звичаями і загалом становищем слов'янських народів" [20, с. 11] від Адріатики до Чорного моря. "Свої численні праці зі славістики він публікував у німецьких періодичних виданнях, а також окремими книгами, що виходили під назвою "Слов'янські зошити". На жаль, їх поки що не віднайдено. У зв'язку з цим оцінити славістичний доробок Гакета неможливо" [20, с. 11]. Все ж останнім часом стараннями М. Вальо та інших співробітників Львівської наукової бібліотеки ім.

В. Стефаніка НАН України розпочато вивчення чималої спадщини цього унікального вченого: у 1997 р. проведено міжнародну конференцію, до конференції зазначеною бібліотекою видано збірник праць, підготовлений М. Вальо "Бальтазар Гакет і Україна"; у 2000 р. вийшли в світ матеріали конференції під назвою "Бальтазар Гакет – дослідник Південно-Східної і Центральної Європи". Проте докладне вивчення праць ученого ще попереду.

Мовознавець М. Й. Онишкевич, аналізуючи діяльність кафедри слов'янської філології Львівського університету в повоєнний період, зауважив, що славістичні традиції в університеті сягають середини XIX ст., коли там функціонувало дві славістичні кафедри: польської мови і літератури, яку очолював професор Я. Шляхтовський, та української (руської) мови і літератури, якою керував професор Я. Головацький. "За межі полоністики і україністики як слов'янознавчих дисциплін у Львівському університеті перший вийшов Я. Головацький, який у 1858 р. читав курс руської (української) мови порівняно з польською та чеською" [12, с. 111].

Доцільно докладніше опрацювати це питання, попередньо визначивши ті чинники, які збуджували у галицької інтелігенції інтерес до суспільного життя слов'янських народів і сприяли зародженню в університетських професорів орієнтації на слов'янознавчу тематику та використання її у своїх дослідженнях. Головні з них, на наш погляд, такі:

- Вплив на галичан у 30–40-і рр. національного відродження слов'янських народів, знайомство галицької молоді інтелігенції з європейською літературою, передусім з творами чеських і словацьких будителів. У цей час значно розширилися зв'язки між слов'янськими народами, зріс інтерес до історії народу, поглибилися знання про ступені спорідненості між слов'янськими мовами, активізувалася ідея слов'янської єдності. "Недарма свій політичний ідеал діячі "Руської трійці" бачили у слов'янській федерації" [9, с. 50].
- Поступове поширення у наукових колах Європи нової порівняльно-історичної парадигми, поданої у працях О. Востокова, Й. Добровського, П. Шафарика та інших учених, і часткове використання цієї нової ідеї галицьким ученим І. Могильницьким.
- Увага галицької інтелігенції, зокрема членів товариства "Галицько-Руська Матиця", до питань національного українського відродження, до шляхів розвитку національної культури, рідної мови та обговорення цих питань на "Соборі

руських учених" (жовтень 1848 р.). Виголошена Я. Головацьким на "Соборі" ґрунтовна доповідь "Розправа о язицѣ южноруском і його нарѣчіях", написана з урахуванням новітньої європейської славістичної думки, стала теоретичною базою для прогресивних галичан тих літ, а для самого Я. Головацького виявилася програмою для порівняльного вивчення ознак української мови у межах сім'ї слов'янських мов.

- Наявність у бібліотеках Львова та в інших містах Галичини численних давніх пам'яток різними слов'янськими мовами.

- Функціонування в університеті двох славістичних кафедр: кафедри польської мови і літератури (відкрита 4 листопада 1825 р.) і кафедри української (руської) мови і літератури (відкрита 13 грудня 1848 р.). Зауважимо, що роль цих закладів, як було прийнято в австрійських університетах, цілком визначалася творчими інтересами і можливостями керівника. Недарма австрійський міністр віросповідань і освіти граф Л. Тун 1855 р. в листі до галицького намісника писав, що претендент на посаду кафедри польської мови і літератури має бути не тільки добрим фахівцем, але й знати інші слов'янські мови, щоб "міг бачити взаємозв'язок слов'янських мов між собою, а також зі старослов'янською, церковною" [1, с. 333].

Першим професором Львівського університету став Я. Головацький. Він цілком відповідав переліченим вимогам міністра ще у 1848 р., коли очолив кафедру української словесності; на кафедрі полоністики високоерудований фахівець з'явився лише у 1856 р. в особі професора А. Малецького.

Отже, зародження філологічних славістичних студій в університеті безпосередньо спричинене творчою діяльністю Я. Головацького і А. Малецького – талановитих, ерудованих, енергійних професорів, які прагнули працювати на користь своєму народові та враховували при цьому досягнення новітньої славістичної теорії. Обидва професори мали добре налагоджені особисті зв'язки з видатними ученими, письменниками, суспільними діячами різних країн, передусім Австро-Угорщини (Буда, Прага, Відень) і Росії (Москва, Київ, Петербург, Харків), що давало змогу діяти на рівні сучасної європейської філологічної думки. Все ж за кількістю і широтою піднятих славістичних питань Я. Головацький помітно випереджав А. Малецького. Окрім того, Я. Головацькому, безумовно, належить першість і в хронологічному аспекті.

Яків Федорович Головацький (1814–1888) – філолог, етнограф, історик, письменник, поет, громадський діяч – завідував кафедрою української мови і літератури Львівського університету майже двадцять років (1848–1867), ректор університету (1863–1864). Молодого професора надихали ідеї сербського та українського національного відродження, безпосередні контакти з багатьма діячами сербської, хорватської, чеської культури (В. Ганка, Я. Коллар, В. Копітар, П. Шафарик та ін.), він успішно вивчав праці відомих славістів, які формували засади тогочасного слов'янознавства (О. Востоков, Й. Добровський, М. Максимович, І. Срезневський та ін.), причому з деякими був теж особисто знайомий або переписувався, вивчав твори відомих німецьких учених – Й. Гердера, Я. Грімма, А. Шлейхера та ін. Він прагнув, спираючись на досягнення тогочасної філологічної науки, передусім слов'янознавства, закласти основи україністики в університеті, обґрунтувати самобутній шлях розвитку української мови і культури, показати їхній тісний зв'язок з історією народу, бо у цих процесах виявляється "духовно-душевне" життя народу: віра, наука, "життє громадянське". Одночасно учений враховував широке слов'янське тло, бо визнавав родоплемінну єдність слов'ян.

Засади свого наукового світогляду Я. Головацький виклав у доповіді на з'їзді галицьких учених 23 жовтня 1848 р. [14], а дещо докладніше подав у трьох вступних лекціях, виголошених перед студентами і професорами університету 18 (20 січня), 20 січня (1 лютого), 25 січня (5 лютого) 1849 р. У тому ж році їх було опубліковано [17]. У зазначених працях центральною стоїть тема української мови та української культури (за термінологією автора – южноруської). Молодому Головацькому важливо було довести самобутність української мови і словесності, враховуючи як внутрішньосистемні процеси, так і зовнішні, міжслов'янські цінності та взаємозв'язки. Тому він послідовно спирався на поняття родоплемінної єдності слов'ян, тобто на одвічну етнічну спільність слов'янських народів і визначив порівняльний аспект у вивченні слов'янських мов і пам'яток словесності. Окресливши територію поширення давніх слов'ян, дослідник у праці "Розправа о язцѣ южноруском і його наречіях" писав: "Народ той однокровний, однокорінний, має одну мову, а тая розпадає на багато язиков, наречій і поднаречій" [14, с. 1]. Учений подав класифікацію слов'янських мов з урахуванням поглядів О. Востокова, Й. Добровського, М. Максимовича, І. Срезневського, П. Шафарика [14, с. 5–7] і зазначив, що стан мови залежить від тих суспільних умов, в яких вона перебуває. Українська мова існує в колі слов'янських мов як самостійна, повноцінна: "то язык особый, самодостатный і стародавний межи язиками словенскими" [14, с. 13]. Ця мова не походить ані від церковнослов'янської, ані від польської чи великоруської мови, і учений чітко окреслив територію її розповсюдження. Одночасно дослідник підкреслив: "Ми найбагатші із Словен в пам'ятники словесности" [14, с. 39]. У I і II лекціях Головацький здійснив огляд і періодизацію пам'яток руської словесності починаючи з IX–X ст. і визначив особливості їх у кожному з періодів. Співвітчизникам він рекомендував у "Розправі" та 2-й і 3-й лекціях не оминати стародавній руські пам'ятки, бо то корінь, "на котром має вирости дерево народної словесности" [14, с. 53], і не цуратися церковнослов'янської мови ("старої словенщини"), бо то мова не чужа, а "сородна нам мова", "побратимська", "є то язык любви побратимской, язык вѣры и правды божи", прийнятий нами від колишніх сусідів [14, с. 52]. Оскільки церковнослов'янська мова протягом тривалого часу впливала на руську та інші слов'янські мови, цей процес потрібно вивчати, і він, на думку Головацького, був позитивним. Учений опрацював також фонетичні та морфологічні ознаки української мови, за П. Шафариком та М. Максимовичем, а на основі порівняльної характеристики трьох нареч: волинсько-подільського, галицького, чи наддністрянського, та гірського, або карпато-руського, подав їхню власну класифікацію [14, с. 27–48]. Учений зацікавився і такою проблемою, як відмінні риси між українською і білоруською мовами, "незважаючи на близьке сусідство, довгі зв'язки і однаковий вплив церковнослов'янської мови" [14, с. 54].

Наведений короткий огляд наукового кредо молодого Головацького засвідчив його непересічний дослідницький талент, широту філологічного мислення і вміння застосовувати принципи нової на той час славістичної теорії до конкретних питань. Розвідка "Розправа о язцѣ южноруском и его наречіях" була схвально сприйнята видатним славістом І. Ягічем [21, с. 498]. Такої ж високої оцінки заслуговує оригінальність думок Я. Головацького, викладених у трьох вступних лекціях [8, с. 8–10]. Несподівано Я. Головацький зосередився на вивченні давніх пам'яток, перейшов на москвофільські позиції, що різко засудили галицькі народовці, І. Франко, славіст І. Ягіч і австрійський уряд. Сам Я. Головацький зміни у своїх поглядах на народну мову пояснив так у листі до міністерського радника Шашкевича: "Между тем кинулся я на древнюю словесность ради выписок для хрестоматии славяно-русской для высшей

гимназии... и тут с отрадою и удовольствием нашел я преизобильную жатву", був "восторженный полностью и красотой языка при важности содержания тех статей" [13]. Далі він з захопленням пише про народні пісні, та такої краси і безпосередності не знаходить у галицьких письменників, у кожного з яких "иная грамматика, иное правописание, чудачкое, без всякого основания, то не орфография, но чистая какография" [13]. Усе це не може не засмутити "граматика, изучившего основно язык русский, который сведомый с филологическими сочинениями Добровского, Копитара, Шафарика, Миклошича, которому не чужды дела первейших филологов Боппа, Раска, братьев Гриммов и пр." [13]. Автор висловлюється за свободу наукової думки, бо "споры, сомнения, предложения – естественны в науке" [13], ображається від того, що його називають "москалист" і завершує лист словами: "Болезно таковое испытати человеку, который непрерывно, во всяких, даже горячих обстоятельствах, с искренним пожертвованием труждался для своего народного языка и для народной нашей словесности..." [13]. Лист засвідчує, що Головацький був далекий від розуміння хибності своєї нової позиції.

Як людина творча і працьовита Я. Головацький залишив помітний науковий доробок: цінні збірки народної поезії, розвідки етнографічного, історичного, літературознавчого змісту, низку власних поезій та кілька перекладів повістей Даля-Луганського, переклади пісень з сербської мови на українську. Ось декілька назв його праць: "Грамматика русского языка" (1849), *Über Ihor's Heereszug gegen die Polower* (1853), "Хрестоматія церковно-словенская и древне-русская в пользу учеников вышней гимназии" (1854), "Очерк старословенского баснословия, или Мифологии" (1860), "Die ruthenische Sprache und Schriffrage in Galizien" (1861), "Einige Worte über den Vorschlag Josephs Jireczen" (1861), "Народные песни Галицкой и Угорской Руси". Ч. 1–4 (1863–1878), "О первом литературно-умственном движении русинов в Галиции со времени австрийского владения на этой земле" (1865), "Несколько слов о Библии Скорини и о рукописной Библии из XVI столетия, обретающейся в библиотеке монастыря св. Онуфрия во Львове" (1865), "О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии" (1867, 1877), "О рукописном молитвеннике старочешском в университетской Львовской библиотеке", "Памятники дипломатического и судебного делового языка русского в древнем Галицко-Волынском княжестве и смежных русских областях в XIV–XV столетиях" (1867), "Материалы для словаря Малорусского наречия, собранные в Галиции и в Северовосточной Венгрии" (А-3), рукопис 1857–1859 рр. (прорецензований і опублікований Й.Дзендзелівським у 1982 р.), "Географический словарь западнорусских и югославянских земель и прилежащих стран" (1884) та ін.

Специфіка наукових праць Я. Головацького полягає в тому, що він, незалежно від форми дослідження (наукова розвідка, навчальний посібник, аналіз пам'ятки, словники, збірки фольклорних чи етнографічних матеріалів тощо) питання української мови і культури розглядав в історичному і загальнослов'янському контексті з майже обов'язковим висвітленням впливу церковнослов'янської мови, рідше – стосунків між сусідніми мовами. Починаючи з "Розправи", його постійно цікавила проблема міжмовних і культурних зв'язків і впливів. Наприклад, аналізуючи львівську копію Біблії Скорини, дослідник звернув увагу на те, що мова копії не білоруська, а церковнослов'янська зі значним домішком білоруських, українських, а також польських і чеських слів та зворотів. Цим спостереженням опосередковано визначалася особа перекладача. Через збірку, яка містить давні слов'янські легенди, чітко простежується думка щодо етнічної спорідненості слов'ян, а також про те, що "славянские мифы и

языческие обряды выплынули из одного источника древних преданий – Востока... имеют близкое сходство с баснословными преданиями других народов индоевропейского колена" і т. п.

У працях "Розправа", "Грамматика русского языка" та в лекціях учений застосовував принцип зіставлена, тобто методику порівняння, яка лежить в основі порівняльно-історичного методу. Він зіставляв фонетичні і морфологічні явища української та інших споріднених мов: церковнослов'янської, білоруської, польської, чеської, російської, проте методику історичних реконструкцій не використовував. Крім того, учений проводив текстологічні співставлення. Зазначені методичні прийоми підтверджують наведені заголовки лекцій професора: 1851–1852 рр. – "Звукословие и видословие церковно-словенского языка сравнительно с руским, польским, чешким и другими славянскими языками" (дві лекції), "Сравнительная грамматика главных славянских наречий" (дві лекції), 1856–1857 рр. – "Руский язык в сравнении с старословянским" (дві лекції), 1858–1859 рр. – "Чтение из Остромирового Евангелия с указанием тех видов, которые в новейших церковно-словенских сводах от старословянского различаются" (три лекції), "Звукословие руское с поглядом на польский и чешский языки" (дві лекції), "О развитии русского письменного языка на основании народных наречий", 1860–1861 рр. – "Словопроизведение из становища сравнительного языкознания" (дві лекції) та ін. [15, с. 44–45].

Наведені заголовки лекцій засвідчують також про те, що порівняльно-славістична тематика займала помітне місце серед мовознавчих викладів Я. Головацького. Якщо пригадати, що у середині XIX ст. порівняльна методика була найбільше розроблена в лінгвістиці, де в центрі інтересів славістів перебувала будова старослов'янської мови, а сама старослов'янська мова розглядалася на тлі інших слов'янських мов і порівняно з ними, то правомірно вважати, що перший професор руської словесності Львівського університету працював в актуальному на той час руслі.

Лекції Я. Головацького з проблем славістики (як, до речі, і з теорії мови, основ естетики) засвідчують намір професора всебічно висвітлювати предмет викладання і збагачувати знання слухачів досягненнями європейської філологічної думки. Отож суттєвою рисою викладацької манери професора була широта лекційної проблематики. З цього приводу І. С. Свенціцький писав так: "Я. Головацький умів щорічними добавками і змінами оживити майже весь обсяг граматичної проблематики і оживити думку слухача своєю увагою до спеціальних питань історії мови і літератури". При цьому він слушно закидав Я. Головацькому, що "починаючи з 1850 р., мова його лекцій з кожним роком стає більш наближеною до церковнослов'янської і російської" [15, с. 44]. Зазначимо, що одночасно зменшувалася увага до сучасного стану української словесності.

Відмова ученого від ідеї народності, виступ проти фонетичного принципу унормування української літературної мови і перехід на москвофільські позиції викликав критику, передусім серед передової частини галицької інтелігенції. Іван Франко гостро засудив також те, що професор замість живої народної мови викладав старослов'янську, а, посилаючись на О. Огоновського, з обуренням писав, що професор майже нічого не говорить про писемність нового періоду і занедбав підготовку національних кадрів з української словесності [18, с. 364].

У передмові до "Кореспонденції Якова Головацького в літах 1850–1862" К. Студинський не тільки засудив відхід професора від народних справ Галичини, але й зазначив позитивні риси в діяльності професора. Зокрема, К. Студинський високо оцінив

широту творчих інтересів Я. Головацького, ерудицію та організаторські здібності [16, с. 57].

Думку К. Студинського підтримав і розвинув І. Свенціцький, який звернув увагу на внесок Я. Головацького в тогочасну науку, зокрема в українську філологію, і як позитивне відзначив те, що "він ознайомив галичан з українськими пам'ятками актової мови XIV–XVI ст. і показав усьому світу скарби західноукраїнської народної пісні... саме він, як перший професор україністики у Львівському університеті, заклав міцні основи для успішної університетської праці наступних професорів-україністів у Львові" [15, с. 45]. До цього слушного висновку доречно, на наш погляд, додати заслуги Я. Головацького у ділянці слов'янознавства: адже він започаткував в університеті філологічний славістичний напрям у вивченні і викладанні рідної мови і словесності та багаторазово використовував порівняльну методику.

Підсумуємо славістичний доробок Я. Головацького:

– дотримуючись тези про генетичну спорідненість слов'ян і розпад цієї єдності з соціально-історичних причин, учений вивчав спільні і відмінні ознаки української мови у зіставленні з фонетико-морфологічними рисами сусідніх слов'янських мов, подав класифікацію слов'янських мов;

– почав вивчати характер міжмовних впливів (українсько-польські, українсько-білоруські, українсько-російські, українсько-чеські);

– підійшов до питання з'ясування причин та наслідків міжслов'янських мовних зв'язків;

– неодноразово порушував питання про вплив старослов'янської мови на народну творчість, на українську мову, мову східних слов'ян та їхніх сусідів;

– започаткував викладання в університеті порівняльної граматики слов'янських мов (1851 р.) та старослов'янської мови у зіставленні з рідною мовою (1858–1859 рр.);

– брав участь у виробленні спільної для слов'ян географічної та юридичної термінології.

Крім того, можна припустити, що на лекціях з української словесності Я. Головацький використовував свої багатющі матеріали зі слов'янської етнографії (вірування давніх слов'ян, їхня демонографія, одяг та ін.).

Отже, Я. Головацький стояв біля витоків слов'янознавства у Львівському університеті. До цієї нової і важливої справи він підходив з загальнофілологічних методологічних позицій (подібно до російських славістів), однак найвиразніше його славістична діяльність проявилася у ділянці мовознавства, яке у тогочасній славистиці було найкраще опрацьоване.

Після Я. Головацького кафедрою української словесності протягом двадцяти чотирьох років керував професор Омелян Огоновський (1833–1894) – мовознавець, історик літератури, письменник, видавець, громадський діяч, засновник і багаторічний голова товариства "Просвіта". Ставши професором, він стійко дотримувався народницької орієнтації. За словами І. Франка, О. Огоновський "рішуче і недвозначно став на сторону "молодих", т. є. "визнав відрубність і самостійність русько-української мови і літератури" [18, с. 359]. У гімназії він викладав класичну філологію, а ознайомившись з працями Ф. Міклошича і з новими здобутками слов'янознавства, "в своїх викладах він поклав головну мету на граматику – сим разом уже не на граматику старослов'янську, а справді живої южноруської мови" [18, с. 365]. Уже його інавгураційна промова "Короткий погляд на історію язиків слов'янських, особливо ж на історію язика руського", виголошена в промоційній залі університету на початку

1871/1872 навчального року, була спрямована на утвердження самостійності української мови, містила огляд розвитку української словесності від літопису Нестора до сучасних письменників. Водночас це був заклик до плекання рідної мови і запевнення у тому, що відтепер в університеті рідне слово "заговорить силою чародійською" і полегшить молоді процес навчання. Своєї мети професор досяг: "О. Огоновський як педагог на своїй кафедрі виховав нове покоління наукових працівників української філології", "завдяки постійній, дуже сумлінній праці над своїм предметом О. Огоновський став основоположником української філології в широкому розумінні цього слова у Львові та Галичині" [18, с. 365].

В історію науки О. Огоновський увійшов як плідний і невтомний дослідник української мови та різних періодів історії української літератури. Починаючи від 1872 р., професор опублікував низку наукових розвідок окремих творів українських письменників – Т. Шевченка, Г. Квітки, М. Шашкевича, розвідок про життя і діяльність видатних діячів культури – Петра Могили, Мілетія Смотрицького, замітки літературно-критичного змісту про руські школи в XVI–XVI ст., надрукував текст "Руської правди" з літературно-критичним коментарем, "Слово о полку Ігоревім" у перекладі українською мовою з поясненнями, "Кобзар" Т. Шевченка з життєписом і поясненнями, кілька оповідань на релігійні теми, повістей для дітей, трагедію "Гальшка Острожська" та ін. Велика чотири томна праця "Історія літератури рускої" (1886–1894) містила огляд українського письменства. Тому, хоч вона мала суттєві методологічні недоліки, стала "джерелом глибокого національного усвідомлення і першого систематичного пізнання найважливіших рис українського письменства та розвитку новітньої української літератури за письменниками і видами їх творчості" [15, с. 43].

Свою педагогічну діяльність в університеті у 1867–1868 рр. О. Огоновський розпочав з циклу лекцій з української літератури. Він інтенсивно працював також над створенням підручників і посібників, найвідоміші з яких – "Хрестоматія староруска. Текст з поясненнями, додатком граматичним і словарцем" (1881), "Грамматика русского языка для шкіл середніх" (1889). У граматиці професорові вдалося поєднати науковий підхід у дусі концепції Ф. Міклошича, доступність викладу та використати багатий ілюстративний самостійно зібраний матеріал з народної творчості та літературних джерел. Підручник відповідав тогочасному рівню науки, мав такий зміст: I. Вступ. Загальні відомості про руський язык і його наріччя. II. Наука про форми, або словотвір. Ч. I. Наука про звуки. Ч. II. Етимологія, або наука про творення пнів. Складні слова (Зложення). Ч. III. Наука про форми слів, або словотвір (тут мова йде про частини мови). Ч. IV. Наука про складню. Ч. V. Розстановка слів в реченю.

Найбільшу увагу автор приділив складні, тобто синтаксису, "бо хотів показати найважнейши примети самостійного розвою руской мови" (с. IV). Цей детально опрацьований розділ містить характеристику простого, складного ("зложене") речення і періоду; граматичні визначення підкріплені влучними прикладами з художньої літератури XIX ст., словників, збірників українських народних пісень, казок, рідше – з ділової писемності та українських діалектів.

Темі самобутності української мови, її розвитку та аналізу її структури О. Огоновський присвятив низку праць: "O przyimkach w językach starosłowiańskim, ruskim i polskim" (1877) "O ważniejszych właściwościach języka ruskiego" // Rozprawy Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydział filologiczny. T. X (1883); "Kleinrussen" // Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste von Ersch-Gruber. Zweite Section.

Т. XXXVII (1885); "Studien aut dem Gebiete der Ruthenischen Sprache". Остання з перелічених праць була основною у мовознавчому доробку О. Огоновського.

"Studien" – це не граматика, а посібник з української мови, розрахований на європейського освіченого читача, що володіє німецькою мовою. Метою праці, як засвідчує її зміст, було: а) обґрунтувати самостійність, повноцінність української живої народної мови шляхом опису її походження, багатства її лексичних, стилістичних та інших засобів; б) виявити особливості української мови і визначити якого статусу вона набуває стосовно російської мови; в) утвердити живу народну мову як базову для літературної української мови і тим самим припинити намагання москвофілів спиратися на так зване язичіє.

Розгорнутий аналіз змісту книги "Studien aut dem Gebiete der Ruthenischen Sprache" здійснив М. Лесюк [10, с. 115–122]. У першій частині своєї монографії автор застерігав від ненаукового отожднення української мови з російською, пояснив значення термінів "Русь", "Рутенія", "Малоросія", описав географічне розташування українського народу і подав чотири діалекти української мови, помилково залучивши туди білоруський. Другий розділ присвячено характеристиці фонетичної системи, третій – словотвору і словозміні, наступний – синтаксису української мови з увагою до стилістичного використання окремих граматичних форм, частин мови і синтаксису відмінків. Усі розділи книги ілюстровані прикладами з народної української мови, сталим є порівняння українських і російських мовних матеріалів, передусім – їхнє протиставлення з метою встановлення вищості української мови [10, с. 117, 118, 119]. До таких переваг української мови над російською дослідник зачислює надто часте вживання звука "і" як найлегшого голосного у мові, відсутність оглушення дзвінких приголосних перед глухими та наприкінці слова (крім кількох говірок), більша мелодійність української мови, ніж російської (особлива евфонічність), багатство лексичного складу, розвинена система лексичних і суфіксальних синонімів (передусім емоційних), широкі можливості стилістичного синтаксису тощо.

При написанні монографії автор, окрім любові до предмета, тонкого сприйняття мовних фактів української мови, спостережливості, проявив також знання мовознавчої літератури, зокрема праць Я. Грімма, увагу до українських діалектів і чітку методологічну позицію, виявлену на багатому фактичному матеріалі. Книга, в якій обґрунтовано самотність української мови з застосуванням порівняльної методики, була дуже потрібною і стала новим непересічним явищем в українському мовознавстві останньої чверті XIX ст. Щодо неї І. Франко писав: "се була перша спроба одноцільної повної граматики того язика", тому "я вважаю сю книжку його найціннішою науковою працею" [18, с. 366].

У своїх дослідженнях О. Огоновський не часто виходив за межі україністики, наприклад, учений залишив спостереження над мовою однієї старопольської пам'ятки "Einige Beter Kunden über die Sprache der altpolnischen Sophienbibel" (1880). Відомо, що церковнослов'янську мову він оцінював негативно, як мертву, що гальмує розвиток світської літератури. Що ж стосується старослов'янської мови, то до неї він звертався у двох порівняльних розвідках, присвячених прийменникам у старослов'янській, українській і польській мовах: "Veber die Praepositionen im Altslovenischen und Ruthenischen" (1870) та "O przyimkach w językach starosłowiańskim, ruskim i polskim" (1877). У порівняльному аспекті професор викладав старослов'янську мову в університетських лекціях: "Порівняльна граматика старослов'янського і руского язика" (1868–1869, 1869–1870); "Синтаксис старослов'янської і рускої мови" (1883–1884);

"Грамматика старослов'янської і рускої мови" (1885–1886); "Грамматичний розбір статей "Linguae palaeoslovenical specimina quaedam e monumentis ab A. Vostokov et Fr. Miklosich collectis. 1871 (1891–1892); "Словотвір в язичі старослов'янським і руским" (1893–1894).

Отже, студентам-україністам професор викладав старослов'янську мову, порівнюючи її з українською; учив досліджувати давньоруські пам'ятки, щоб глибше пізнати живу рідну мову. Як послідовник Ф. Міклошича, О. Огоновський у своїй науковій і викладацькій роботі застосовував порівняльну методику, проте новітніх ідей компаративізму і системний аналіз не використовував.

Отож у 70–80-х роках XIX ст. славістична тематика на кафедрі української словесності Львівського університету реалізувалася на згорнутому тлі періодичного порівняння української мови зі старослов'янською. Актуальні щодо того періоду історії слов'янознавства загальнотеоретичні проблеми і створення порівняльної граматики слов'янських мов на кафедрі не розглядалися. Професор поставив перед собою інше завдання: новачок у слов'янознавстві, спеціаліст з класичної філології, О. Огоновський послідовно та успішно закладав початкові основи українознавства, "завдяки постійній, дуже сумлінній праці над своїм предметом О. Огоновський став основоположником української філології в широкому розумінні цього слова у Львові та Галичині" [15, с. 43].

Історія полоністики у Львівському університеті мала свої особливості, які позначилися на часі зародження інтересу до славістичних студій та їхньому змісті. Понад тридцять років (від 4 листопада 1825 р., час заснування кафедри, і до 22 серпня 1856 р., коли її очолив професор Антоні Малецький) кафедра перебувала на узбіччі європейських славістичних проблем. Першим завідувачем кафедри польської мови і літератури був учитель за фахом Микола Міхалевич (1792–1846). Л. Фінкель характеризує його як людину недостатньо творчу і малоенергійну, яка викладала відповідно до інструкції, розробленої за німецьким зразком. На літературу він звертав менше уваги, ніж на мову (відповідно, дві та три години тижнево), теорію поєднував з практикою, інструкція орієнтувала на оволодіння правилами граматики, правопису, чіткої вимови, засвоєння основ стилістики, поезики і метрики; крім того, передбачалося порівняння польської мови з іншими, зокрема слов'янськими. Працюючи у межах інструкції М. Міхалевич, не тільки "nie roższeżył, lecz zaciśnił ramy swego przedmiotu" [1, с. 244]. Наступником М. Міхалевича на кафедрі був М. Шляхтовський, якого у 1852 р. звільнили з посади з політичних мотивів.

Упродовж чотирьох років кафедра не функціонувала, бо в оніменованому навчальному закладі не було відповідної кандидатури полоніста на посаду завідувача. Австрійський міністр віросповідань та освіти 1856 р. радив керівництву Львівського університету відрядити на два роки у Прагу здібну людину, щоб там вона поглибила свої знання слов'янських мов і була підготована до одержання звання надзвичайного професора. Цього часу міністру свою кандидатуру запропонував Антоні Малецький (1821–1913), колишній професор Краківського та Інсбрукського університетів, філолог-класик, історик, письменник, поет, літературний критик (цікаво, що він тоді не володів жодною зі слов'янських мов, окрім польської). Після аудієнції у міністра і консультації з професором слов'янської філології Віденського університету Ф. Міклошичем А. Малецький поринув у вивчення старослов'янської мови і маловідомих йому проблем слов'янознавства, зокрема, викладених у двох томах порівняльної граматики слов'янських мов Ф. Міклошича, написаних з широким застосуванням порівняльно-історичного методу. Через три місяці професор А. Малецький одержав бажану посаду

керівника кафедри полоністики Львівського університету, на якій працював протягом шістнадцяти років.

Діяльність професора в університеті була багатогранною і плідною. Як людина енергійна, творча і високоосвічена, А. Малецький швидко виявив свої непересічні здібності ученого, педагога і громадського діяча: обирався деканом, ректором університету, послом у сейм, дійсним членом Академії знань у Кракові, дійсним членом австрійської палати панів; був співзасновником крайової шкільної ради та "Gazety Lwowskiej", членом низки товариств і закладів, почесним громадянином м. Львова і т. п. Працюючи у Львівському університеті, А. Малецький здобув високе визнання у наукових, освітніх, громадських і політичних колах не тільки Львова, Галичини, але й усієї Польщі. Один із авторів історії Львівського університету – Л. Фінкель, назвав професора А. Малецького гордістю і окрасою факультету, а відхід його з кафедри 1874 р. визначив як важку втрату [1, с. 130].

Безумовною заслугою А. Малецького як університетського професора кафедри польської мови і літератури була увага до вивчення і публікації старопольських пам'яток, послідовне використання у своїй роботі принципів історизму, а у ділянці мовознавства – використання також методики порівняння. Відомий польський мовознавець професор А. А. Кринський зазначив, що вже на самому початку своїх викладів, у вступній лекції "O rozwoju nauki języka starosłowiańskiego (1857) А. Малецький проголосив, що буде дотримуватися "нового порівняльного напрямку у граматичних баданях" [3, с. 643]. І тут же проілюстрував це положення, зіставивши споріднені явища у польській і старослов'янській мовах. В університеті професор викладав історію польської літератури від давнього періоду до сучасності, історичну граматику польської мови у порівняльному аспекті та короткий курс старослов'янської мови, якій він надавав важливе значення у філологічній освіті. Професор підкреслював, що старослов'янська мова найкраще серед усіх слов'янських споріднених мов надається до цілей порівняння, надається до писемної дослідницької практики, бо зародки її літератури сягають IX ст., хоч вони дійшли до нас у пізніших пам'ятках писемності з XI ст. Проте учений помилково припускав, що у старослов'янській мові можна вбачати "matką innych naszych dialektów" [4, с. 643].

У своїх мовознавчих студіях і в навчальній літературі з метою зіставлення і порівняння А. Малецький використовував приклади з санскриту, грецької, латинської, литовської та низки слов'янських мов. Особливу увагу надавав використанню литовських джерел, хоч вони і хронологічно різні, "але литовська мова зберігає архаїчні риси і добре надається для відтворення мовних фактів і для співставлення" [4, с. 4].

Високо оцінили освітяни дві граматики польської мови для учителів А. Малецького, які 1863 р. вийшли з друку: "Gramatyka języka polskiego dla użytku gimnazjów i szkół realnych" та "Gramatyka języka polskiego większa". Мета цих граматик – навчити молодь правильно говорити і писати, а також полегшити вивчення чужих мов, передусім стародавніх. Тому при написанні граматик були використані засади праць Добровського, Копітара, Шлейхера, зокрема Ф. Міклошича, і "Zagys najważniejszych zasad gramatyki ogólnej" [5, с. 5]. В обидвох граматиках, крім традиційних розділів, представлені синтаксис, порядок слів, орфографія, інтерпункція (характеристика розділових знаків) та невеликий словничок (словничок – лише у меншій граматиці). Менша граматика містила матеріали без доведень – у стверджувальній формі, більша – тісно пов'язана з меншою за змістом – подавала висновки, які спиралися на історичний і порівняльний аналіз сучасного стану польської мови з попереднім станом за пам'ятками

XIV–XVI ст. та за даними інших слов'янських мов і діалектів, передусім старослов'янської мови.

Ці перші польські граматики значною мірою відповідали рівню тогочасної науки: враховували історичний розвиток польської мови і досягнення порівняльної лінгвістики. Обидві граматики, маючи хорошу дидактичну базу, стали визначною подією у тогочасній полоністиці: більша одержала нагороду на конкурсі; граматика у скороченій редакції стала шкільним підручником, користувалася великою популярністю, безліч разів перевидавалася до 1919 р. Отож "Gramatyka języka polskiego" мала не тільки педагогічне значення, а й культурознавче, бо сприяла подальшому розвитку культури мови і науки про мову у Польщі [6].

Будучи на пенсії А. Малецький 1879 р., видав у двох томах ще одну граматику "Gramatyka historyczno-rogównawcza języka polskiego". У *Передмові* та *Вступі* він виклав свою *нову дослідницьку систему*. Основні її положення: "jej genetyczność zamiast panującego po dziś dzień w mownictwie dogmatyzmucznego rogównawczego" методу, всі індоєвропейські мови рівноправні стосовно свідчень про минуле, порівняльне вивчення мов знімається при наявності давніх пам'яток тощо [4, с. 8; с. 304]. Граматику, яка відкидала досягнення тогочасного мовознавства, було піддано гострій критиці з боку фахівців [6, с. 433]. Учений не зміг опанувати теорію взаємовідношень між спорідненими мовами і по суті залишився на описовому рівні історичного дослідження мови.

Як університетський професор А. Малецький виявляв значний інтерес до літературознавства, вміло здійснював аналіз художніх творів, відшукуючи у них ідею і зазначаючи засоби її реалізації. При цьому аргументовано подавав критичні зауваження і був "znawcą literatury polskiej". Його блискучі лекції з історії польської літератури, які охоплювали усі періоди її розвитку від найдавніших пам'яток до сучасного стану польської писемності, збирали численних слухачів, розповсюджувалися у списках по всій Галичині, а учителі використовували їх у школах.

А. Малецькому належить чималий літературознавчий доробок, який охоплює літературно-критичні монографії, розвідки з історії польської літератури, біо-бібліографічні дослідження, видання давньопольських пам'яток, драматичні твори автора тощо. Найвизначнішою працею з історії літератури стала монографія "Juliusz Słowacki, jego życie" (1866–1867), друге видання 1881 р. у 3-х томах, третє – 1901 р. Це глибоке літературно-критичне дослідження написано на основі численних рукописних матеріалів, щоденника і багатой кореспонденції поета. Працю високо оцінило суспільство, вона стала класичною в історії польської літератури і, безумовно, сприяла поглибленому вивченню творчості поета.

Маючи філолого-історичну освіту, А. Малецький тяжів також до вивчення історії Польщі. У ділянці внутрішньої історії Польщі професор активно працював наприкінці 70-х років і до 1904 р., у 1892 р. був обраний почесним доктором права Краківського і Львівського університетів. Вчений написав дві монографії і безліч цінних розвідок з середньовічної історії Польщі. Його праці охоплюють чималий фактичний матеріал, часом у них поєднано історичний і філологічний підходи до досліджуваного предмета. Ось назви найвизначніших праць ученого: "Studium geraldyczne". Т. I–II (1890); "Lechici w świetle historycznej krytyki" (1897, 1907); "Co rozumieć o runach słowiańskich i o autentyczności napisow na mikorzyńskich kamieniach" (1872); "Panowanie Bolesława krzywoustego" (1873); "Wewnętrzny ustroj w pierwotnej Polsce" (1874); "Biskupstwo w pierwszej epoce Polski. Klasztory w Polsce w obrębie wieków średnich" (1875); "Karte z

dziejów Uniwersytetu Krakowskiego" (1874); "Testament polityczny Bolesława Krzywostego" (1880); "Grzywny karne w dawnej Polsce i najdawniejsza nasza grzywna mennicza" (1893); "Kronika Baszka, czyli t.zw. Kronika Wielkopolska" (1894); "Ludność wolna w księdze Henrychowskiej" (1894); "Studium nad bullą Inocentego II z r.1136" (1894); "Znaczenie unii horodelskiej w r.1413 z punktu widzenia heraldycznego" (1898); "W kwestii fałszewstwa dokumentów" (1904) та ін. Деякі наукові праці А. Малецького вийшли у збірниках: "Z dziejów i literatury, pisma pomniejsze" (Історично-літературний збірник. Львів, 1890); "Z przeszłości dziejowej, pisma pomniejsze". Т. I–II. Львів, 1897 (збірник з проблем історії). Окрім того, учений був видавцем і співвидавцем кількох старопольських пам'яток.

Праці А. Малецького з історичним змістом присвячено малоопрацьованим чи дискусійним питанням переважно з життя польського середньовіччя. У них піднято чи аргументовано розглянуто питання походження польської геральдики, устрою первісної Польщі, проблеми лехитів, звернуто увагу на документи і явища, які у певний час мали політичне чи правове значення, описано деякі культурно-освітні установи, висловлено думку щодо початків польської нумізматики, дипломатики тощо. Ці праці ученого написані на основі багатого нового фактичного матеріалу, тому вони особливо цікавили фахівців і визнавалися корисними для наступних синтетичних досліджень. Загальнославистичних питань у своїх історичних розвідках професор майже не торкався. За межі полоністики за змістом вийшла стаття "Co rozumieć o runach słowiańskich i o autentyczności napisów na Mikorzyńskich kamieniach", в якій автор заперечував існування таких рун у слов'ян в дохристиянський період, а при опрацюванні засад польської геральдики зачепив польсько-литовсько-руські стосунки, припускаючи існування в XIV ст. особистих печатних знаків "własnych pieczętkowuch znaków" у литовсько-руських бояр. Головна праця А. Малецького з історії польської геральдики "Studium heraldyczne" одержала нагороду Академії знань у Кракові, чим відзначалося її значення для подальшого вивчення піднятої проблеми.

Відомо також, що А. Малецькому належить чималий внесок у польську культуру, передусім освіту, права якої наполегливо захищав він на різних рівнях, зокрема як посол у сеймі.

Науково-педагогічну і громадську діяльність А. Малецького була високо оцінено урядом Польщі і співвітчизниками ще за його життя. Науковці ж визнавали професора першорядним філологом і істориком та засновником Львівської "zaśluzonej szkoły polonistyki" [7, с. 432].

Отож є всі підстави відзначити місце ученого у ділянці зародження університетського слов'янознавства: професор А. Малецький був піонером у застосуванні порівняльно-історичного методу при викладанні польської мови у Львівському університеті й автором перших у Польщі граматик польської мови, написаних з урахуванням історичних змін у її розвитку та досягнень порівняльно-історичного мовознавства. Учений започаткував дослідження міжслов'янських стосунків у ділянці геральдики та вивчав писемність у слов'ян дохристиянської пори.

Після відходу А. Малецького на пенсію кафедра упродовж двох років не мала офіційного керівника. Безперервність навчального процесу забезпечував Роман Пілят (1848–1906), колишній студент А. Малецького, який ще раніше повернувся з Відня і Парижа, де поглиблював свої знання з філології. У 1871 р. він у Львівському університеті габілітувався на приват-доцента історії польської літератури і від зимового півріччя 1871/1872 рр. почав викладати. У 1874 р. він став заступником професора

кафедри, а 2-го лютого 1876 р. одержав звання надзвичайного професора, у 1879 р. – звичайного. Його двічі обирали деканом, у 1891 р. – ректором університету, а з 1881 р. – членом-кореспондентом Академії знань у Кракові. Р. Пілят був засновником Товариства ім. А. Міцкевича у Львові, у 1886–1903 рр. – його президентом, редактором історично-літературного часопису "Pamiętnik literacki", який вважали органом зазначеного товариства; керував усіма науковими виданнями творів А. Міцкевича, які готувало товариство тощо. Про Р. Пілята згадують як про вдумливого науковця, закоханого у свій предмет, якому цілковито присвятив своє життя. Колеги і послідовники вважали Р. Пілята знавцем польської культури, передусім польського романтизму, а також середньовіччя і ренесансу, непересічним літературним критиком і талановитим методистом, який підготував цілу плеяду послідовників, що стали відомими ученими.

Студентам-полоністам Р. Пілят викладав історію польської літератури та історичну граматику польської мови, часом використовуючи дані зі старослов'янської мови. У викладанні літератури професор дотримувався філологічного методу, зіставляв різні редакції та видання творів видатних авторів, займався передусім багатоплановим аналізом текстів, супроводжуючи його історичним, літературознавчим і мовним коментарем. Учений відзначився також тим, що вперше у Польщі увів семінар з літератури і вперше у Польщі застосував там порівняльно-історичну методику. Отже, викладання літератури Р. Пілят поставив на високому рівні і наблизив тим самим польську філологію до найвизначніших тогочасних досягнень у критиці тексту [2, с. 232]. Його семінар став потужною науковою школою, через яку пройшло понад двісті студентів, частина стала науковцями у Львівському університеті в першій третині ХХ ст.: В. Брухнальський, К. Войцеховський, Б. Губринович, Ф. Крчек, Ю. Калленбах, Ю. Кляйнер, О. Колесса, Е. Кухарський, В. Хан та ін.

Науковий доробок самого Р. Пілята невеликий, літературознавчі праці його присвячені переважно аналізу творчості А. Міцкевича, окремі розвідки торкаються початків польської публіцистики, політичної літератури кінця ХVIII ст. Лише одна стаття лінгвістичного змісту. Посмертно учні професора опублікували його університетські виклади: "Historia literatury polskiej" (1907–1942) у 5-ти томах (частину посібника опубліковано ще самим автором); "Gramatyka języka polskiego" (1908–1909).

Отже, професора Р. Пілята доречно називати полоністом, а не славістом, хоч, як відомо, це розмежування умовне і не веде до ізоляції відповідних понять.

Певним поштовхом в укріпленні славістичних засад в житті філософського факультету Львівського університету став прихід у 1878–1879 рр. молодих приват-доцентів О. Брюкнера і А. Каліни, які мали дипломи з порівняльної граматики слов'янських мов. До того ж обидва молодих учених відзначалися високим філологічним талантом, ґрунтовною філологічною підготовкою, знанням слов'янських мов і діалектів. Наприклад, О. Брюкнер після навчання (1872–1876) у Львівському університеті одержав 1876 р. ступінь доктора філософії у Віденському університеті, як стипендіат галицького краю два роки (1876–1878) навчався в університетах Лейпцига та Берліна, які тоді були центром порівняльного мовознавства, а після габлітації у Відні 1878 р. одержав право викладати граматику слов'янських мов. У Львівському університеті приват-доцент викладав старослов'янську мову. Його наукові інтереси, як засвідчують публікації, охоплювали питання мови, літератури, культури, історії (Магдебурзьке право), етнографії (міфологія слов'ян), слов'яно-литовські зв'язки, дослідження польських стародруків та ін. Не дочекавшись присвоєння звання професора, О. Брюкнер 1881 р. перейшов у Берлінський університет, де швидко здобув широке визнання.

У кількох університетах навчався А. Каліна: у Брацлаві та Берліні вивчав історію та класичну філологію, у Празі студіював слов'янські мови і порівняльне індоєвропейське мовознавство, у Белграді вивчав сербську мову і літературу. З 1874 р. він багато подорожував: по Чехії та Моравії з метою вивчення діалектів чеської та словацької мов; по Сербії, Боснії та Герцеговині – для вивчення південно-слов'янських діалектів; по Болгарії, Румунії та Турції – для оволодіння болгарською мовою; у бібліотеках Петербурга працював над давньопольськими текстами і водночас опановував російську мову. Каліна формувався як учений широкого профілю: філолог, історик, етнограф, який охоче, починаючи з габлітаційної роботи "Rys historii samogłosek staropolskiego języka w porównaniu z innymi językami (starosłowiańskimi)", займався питаннями порівняльного мовознавства.

Учений почав працювати у Львівському університеті у час бурхливого розвитку компаративістики в Європі, коли порівняльна методика здобула помітних успіхів у мовознавстві, літературознавстві, використовувалася у фольклористиці та етнографії, коли намітилася тенденція зближення між гуманітарними науками, передусім у використанні дослідницького апарату, коли відчутно зростала кількість славістичних осередків.

Людина творча та енергійна, А. Каліна активно залучився до утвердження основ слов'янознавства на філософському факультеті Львівського університету. Він започаткував викладання студентам курсу історії слов'янської філології, який із зацікавленням сприймали слухачі. Проте довший час курс був факультативним. І лектор щороку обгрунтовував важливість усталення цього курсу, оскільки його принципи причетні до формування філологічного світогляду слухачів. Читав історичну граматику старопольської мови, польську дієвідміну, чеську мову, посатковий курс санскриту, чеську мову. Приват-доцент викладав студентам старослов'янську мову. На факультеті та в листах до міністерства, підписаних деканом, А. Каліна неодноразово наполягав на необхідності відкриття в університеті кафедри слов'янської філології, що мало б для Галичини політичне, громадське та освітянське значення. У цьому випадку кафедра б стала науково-культурознавчим центром та осередком сталого, систематичного вивчення слов'янських мов і культур і підготовки висококваліфікованих фахівців-славістів.

Тематику своїх наукових робіт у 80-х рр. А. Каліна спрямував у двох напрямках: 1) історія Польщі, її писемності, літератури та історичний розвиток польської мови; 2) питання слов'янознавства: "Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika" na svijet izdaje Jugoslavenska Akademia znanosti i Umjetnosti obraduje Gj. Dančić. Zagrab, 1878 (рецензія 1879); "O tłumaczeniu Pisma sw. na język słowiański przez śś. Cyryła i Metodego (1885), "O wynalezieniu pisma słowiańskiego, przez sw. Cyryła (1886), "Przyczynki do historii konjugacji słowiańskiej" (1888–1889) та ін.

Звання надзвичайного професора А. Каліна одержав 24 січня 1888 р., водночас в університеті почала функціонувати кафедра слов'янської філології під назвою "Zakład porównawczej filologii języków słowiańskich, literatury i sztuki".

Отже, науково-педагогічна діяльність А. Каліни кінця 70–80-х рр. (частково також О. Брюкнера) виявилася знаковою, оскільки активізувала увагу до славістичних ідей на факультеті, сприяла впровадженню їх у навчальний процес, хоча й у неповному обсязі. Цей час доцільно розглядати як початок нового етапу у формуванні філологічного слов'янознавства в університеті, або як перехідний проміжок від першого періоду – початкового – до наступного, який сформувався з відкриттям кафедри слов'янознавства.

Назвемо його початковим етапом поступу у становленні філологічного слов'язнавства в університеті.

На завершення огляду науково-викладацької діяльності філологів Львівського університету, виконаного з увагою до використання слов'язнавчих ідей і тем, подамо такі узагальнення.

Теоретична славістика в університеті зародилася на філологічному ґрунті* в середині XIX ст. під впливом ідей слов'янського національного відродження, коли принципи європейського слов'язнавства почали використовувати для обґрунтування самобутності української мови і культури та при викладанні польської мови. Біля витоків славістики у Львівському університеті перебували професори Яків Головацький та Антоні Малецький, однак піонером був Я. Головацький, який ще в січні 1849 р. у вступних лекціях висловив свої славістичні погляди і визначив місце української мови і словесності на загальнослов'янському тлі, а в 1851/1852 академічному році прочитав лекції з порівняльної граматики слов'янських мов і подав характеристику церковнослов'янської мови, порівнюючи її з українською, польською, чеською та ін. У подальші роки Я. Головацький після деякої перерви продовжив читання низки лекцій з позицій порівняльного слов'язнавства. Професор Антоні Малецький 1857 р. розпочав викладати польську мову порівнюючи її зі старослов'янською, частково з іншими мовами. На історико-порівняльних засадах А. Малецьким були також опрацьовані дві граматики польської мови (1863), які в цьому аспекті стали новаторськими.

У 70–80-х роках наступники Я. Головацького та А. Малецького – О. Огоновський і Р. Пілят – продовжили викладання рідних мов, переважно у зіставленні зі старослов'янською. Отож передумовою становлення мовознавчої славістики в університеті слугувала постійна увага до старослов'янської мови і викладання української та польської мов у зіставленні з нею.

Отже, період зародження філологічних славістичних студій на лінгвістичних порівняльно-історичних засадах тривав упродовж 50–80-х років XIX ст. Причому завдяки ініціативі А. Каліни, частково О. Брюкнера, на філософському факультеті наприкінці 70-х рр. відбувалося певне укріплення славістичних ідей шляхом розширення дослідницької та викладацької славістичної тематики, що сприяло відкриттю у 1888 р. кафедри слов'язнавства на чолі з професором А. Каліною.

1. *Finkel L. Starzyński St. Historya Uniwersytetu Lwowskiego. Część I. Lwów. 1894.*
2. *Hutnikiewicz A. Pilat Roman (1848–1906) // Polski słownik Biograficzny. T. XXV. Zeszyt 109. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1981. – S. 232.*
3. *Kryński A. A. A. Małecki // Prace filologiczne. T. 8. 1916. – S. 643.*
4. *Małecki A. Gramatyka historyczno-porównawcza języka polskiego. T. 1. Wstęp. Lwów. 1879. S. 4.*
5. *Małecki A. Gramatyka języka polskiego dla wýytku gimnazjów i szkół realnych. Lwów, 1863. S. V.*
6. *Skreń R. Antoni Józef Małecki // Polski słownik biograficzny. T. 19/3. Zeszyt 82. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk. 1974. – S. 433.*

* За нашими спостереженнями, перші славістичні розвідки істориків Львівського університету з'явилися наприкінці 60-х років XIX ст.

7. *Ulewicz T.* Roman Pilat z perspektywy dwóch pokoleń//Pamiętnik literacki. Rocznik LIV. Zeszyt 3. 1963. Warszawa-Wrocław. – S. 45.
8. *Гнатюк М.* Наша гідність і опора // Українська філологія: досягнення і перспективи. Львів, 1994. С. 8-10.
9. *Грицак Я.* Нарис історії України. К., 2000.
10. *Лесюк М.* Граматика О. Огоновського "Studien aufdem Gebiete der Ruthenischen Sprache" і її роль у розвитку літературної мови Галичини//Українська філологія: школи, постаті, проблеми. Львів, 1999. – С. 115-122.
11. *Марков Д. Ф.* Славистика как комплексная научная дисциплина // Методологические проблемы истории славистики. М., 1978.
12. *Онишкевич М. Й.* Кафедра слов'янської філології Львівського університету (1939-1962) // Питання слов'янського мовознавства. Кн.9. Львів, 1963.
13. Послание Я. Головацького г-ну министерскому советнику Шашкевичу. Львівська наукова бібліотека ім.Василя Стефаника. Відділ рукописів. Архів Я. Головацького. п. 60, № 876.
14. Розправа о языцѣ южнорускомъ и его нарѣчїяхъ Якова Головацького, читана в общїмъ засѣданїю на съѣздѣ ученыхъ рускіхъ 23 жовтня 1848 г. у Львовѣ. Львов, 1849.
15. *Свенціцький І.* Огляд університетських курсів Я.Головацького та О. Огоновського // Листування українських славістів з Францем Міклошичем. К., 1993. – С.44–45.
16. *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-1862. Львів, 1905. – С.57.
17. Три вступительніи преподаванїя о русской словесности. Сочинение Якова Головацького. Львов, 1849.
18. *Франко І.* Професор О. Огоновський //Твори в 50-ти т. Т. 43. – С. 364.
19. *Чорній В.* Історія української славістики (предмет, напрями та періодизація) // Проблеми слов'янознавства. Вип.. 49. – Львів, 1996.
20. *Чорній В.* Львів як осередок слов'янознавства // Славістичні студії. Т. І. Матеріали V-го Міжнародного славістичного колоквиуму (Львів 14–16 травня 1996 р.). Львів, 1997.
21. *Ягич І.* История славянской филологии // Энциклопедия славянской филологии. СПб, 1910. – С. 498.

SLAVISTICS IN LVIV UNIVERSITY: THE PERIOD OF INCEPTION

Iraida Halenko

*Lviv Ivan Franko National University
1, Universytetska St., Lviv, 79000. Ukraine*

The article is based on analysing the scholarly and pedagogic activities of the philologists at Lviv University. It outlines the inception at the University of Slavistic traditions, starting from the year 1849 until the organizing at the University of the Slavonic Studies Departament. The inception of Slavistics at the University was also philologically based, with the employment of Linguistic historical – and – comparative tenets in the 1850 s throughout the 1880 s.

Key words: the historical and comparative method, contrasting Polish, Studies, Slavonic Studies, Ukrainian Studies.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ZUR SYNTAKTISCHEN ORGANISATION NEGATIVER SÄTZE: GENERATIVES MODELL

Alla Paslawska

*Nationale Iwan-Franko-Universität L'wiv
Universytets'ka-Str. 1, 79000 L'wiv*

Dieser Aufsatz soll eine typologische Beschreibung der syntaktischen Organisation negativer Sätze liefern. Die meisten generativen Untersuchungen zur Negation betreffen in erster Linie westgermanische und romanische Sprachen. Die theoretische Grundlage der Untersuchung bildet also die generative Syntaxtheorie.

Wörter: generative Syntaxtheorie, Negation, Satzstruktur, Typologie

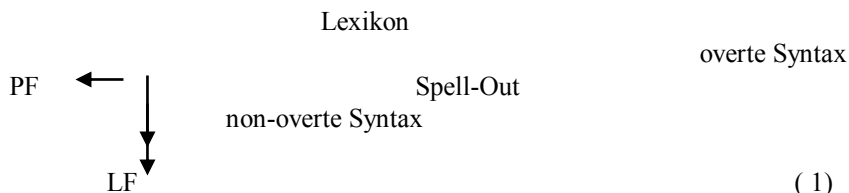
Dieser Aufsatz soll eine typologische Beschreibung der syntaktischen Organisation negativer Sätze liefern. Die meisten generativen Untersuchungen zur Negation betreffen in erster Linie westgermanische und romanische Sprachen [vgl. z. B. 25; 30; 31; 50;]. Zur Negation in den slawischen Sprachen sind nur wenige Arbeiten vorhanden [7; 29; 38; 39; 40]. Daher soll das allgemeine Bild von syntaktischer Organisation negativer Sätze durch die Besonderheiten der syntaktischen Struktur des slawischen Satzes erweitert werden. Von besonderem Interesse sind Stellung und Status des negativen Markers im Satz. Das im theoretischen Rahmen der generativen Grammatik entwickelte Satzmodell [vgl. 14, 20] bietet die Möglichkeit einer konfigurationellen Darstellung der syntaktischen Satzstruktur. Der Negation wird in dieser Konfiguration eine feste Position zugewiesen.

Die theoretische Grundlage der Untersuchung bildet also die generative Syntaxtheorie [u. a. 13; 15; 36] die seit den 90-er Jahren ein so genanntes 'minimalistisches Programm' verfolgt [vgl. 16; 20]. Beobachtbare Sätze natürlicher Sprachen werden auf universelle Regularitäten der Derivation interpretierbarer komplexer sprachlicher Ausdrücke zurückgeführt. Die Derivation selbst stellt das Resultat einer beschränkten Zahl von Verknüpfungsanweisungen des grammatischen Systems dar. Solche Anweisungen beruhen auf entsprechenden Operationen von *Merge* – Verknüpfung von zwei Elementen zu einem neuen syntaktischen Objekt. Eine andere Operation *Copy and Delete* (Kopier- und Tilgungsoperation) ist dafür verantwortlich, dass lexikalische Elemente aus generierten Positionen in derivierte gelangen. Dabei attrahieren die Merkmale von funktionalen Kategorien die Merkmale der bewegten Konstituenten, wobei die Merkmale gegeneinander abgeglichen werden (*Checking*). Nicht interpretierbare Merkmale werden im Laufe der Derivation getilgt, interpretierbare Merkmale werden bis zur Schnittstelle mit dem konzeptuell-interpretativen System erhalten. Für Interpretationszwecke wird das semantische System verwendet, das in [44] dargestellt ist.

Syntaktische Strukturen sind nach dem X-bar-Schema aufgebaut [vgl. 15] Ebenen der Repräsentation sind die PF (Phonetische Form) und die LF (Logische Form). Die Syntax hat Schnittstellen einerseits mit dem Lexikon (Einsetzung spezifizierter lexikalischer Elemente in die syntaktische Struktur), andererseits mit dem artikulatorisch-perzeptiven und konzeptuell-

intentionalen System. Grammatische Repräsentationen auf den Ebenen PF und LF sind der Input für entsprechende Performanzsysteme.

Durch die Verzweigung der Derivation (Spell-Out) werden zwei Bereiche voneinander getrennt: die overte (explizite) Syntax und die non-overte (implizite) Syntax. Die Operationen der overten Syntax sind der Satzoberfläche abzulesen, die der non-overten Syntax dagegen nicht.

Die ersten syntaktischen Analysen des slawischen Satzes gehen auf G. Tuniks, B. Comrie und R. Ruzhichka zurück [22; 41; 47].

Eine sehr einfache Regel für den Aufbau des Satzes, die dessen Verzweigung in zwei Hauptkonstituenten vorausieht, wird von B. Comrie vorgeschlagen [22, S. 72]:

$$S \rightarrow (NP) \quad VP, \quad (2)$$

wo S für Satz, NP für Nominalphrase und VP für Verbalphrase steht. Diese Regel ermöglicht die Beschreibung der einfachsten Sätze des Ukrainischen, Russischen oder Polnischen wie z. B.

[_S[_{NP}Болотяні класики] [_{VP} кумкають на купині]] (*Л. Костенко*. "Інкрустації") (3).

[_S[_{NP}Крик петуха] [_{VP} повторился ...]] (*М. Булгаков*. "Мастер и Маргарита") (4).

[_S [_{VP} Uczuł senność]] (*B. Prus*. "Anielka") (5).

Mit G. Tuniks hält die Auxiliar-Kategorie Aux in die VP Einzug [47, S. 12]:

$$\begin{aligned} S &\rightarrow NP VP \\ VP &\rightarrow Aux V \quad S \end{aligned} \quad (6)$$

R. Ruzhichka führt die Prädikatphrase ein [41, S. 240/241]:

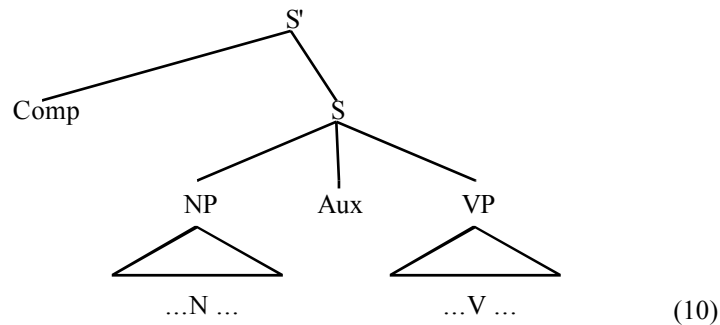
$$\begin{aligned} S &\rightarrow \text{Nom}_0 \hat{\ } \text{PrädP} \\ \text{PrädP} &\rightarrow \text{Aux} \hat{\ } VP \hat{\ } (\text{Adv}) \end{aligned} \quad (7)$$

die den russischen Satz unter das allgemeine Satzschema von N. Chomsky [vgl. 13] subsumiert:

$$S \rightarrow NP \text{ Aux VP} \quad (8)$$

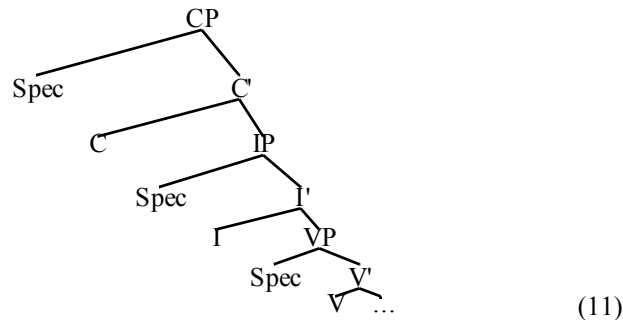
$$\text{It'll never be better. (W. Somerset Maugham. Louise).} \quad (9)$$

J. Bresnan integriert in die Satzanalyse die Kategorie des Comp(lementierers) (engl. Complementizer) [vgl. 9], die eine Position für einleitende Elemente der eingebetteten Nebensätze markiert wie z.B. engl. *that*, russ. *čto*, ukr. *ščo*. Seit N. Chomsky [15, 17] wird diese Position auch für die nicht-eingebetteten Sätze vorgesehen, und zwar als so genannter 'Landeplatz' für bewegte *wh*-Wörter. Hiermit ergibt sich die folgende Struktur:

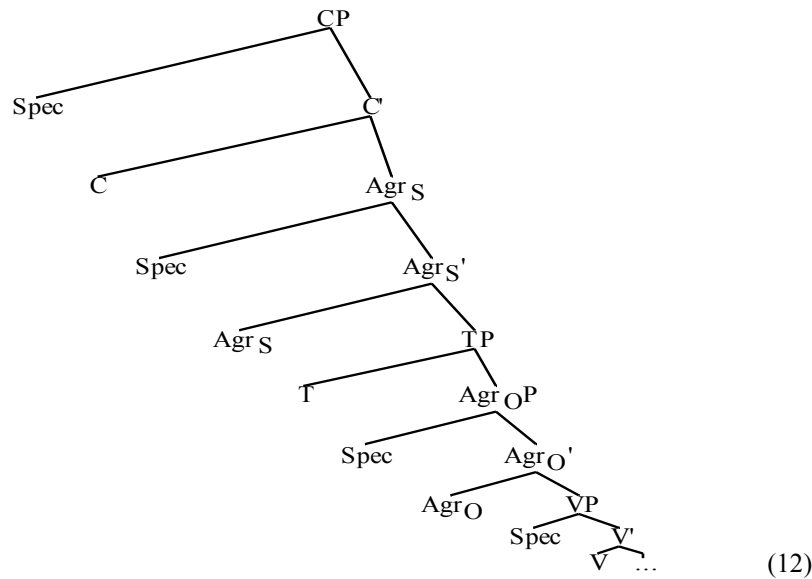

Im Unterschied zu anderen Kategorien projizieren Comp und Aux zunächst noch nicht zu Phrasen. Dem Satz entsprechen zwei Kategorien – S und S'. S ist exozentrisch.

Mit den Arbeiten von N. Chomsky [14; 18] und S. Abney [1] werden diese Mankos beseitigt und ein einheitliches generatives Satzmodell angenommen. Es wird zwischen funktionalen und lexikalischen Kategorien unterschieden. Die beiden projizieren zu Phrasen. Die funktionale Kategorie I(nflection)P, die AuxP ersetzt hat, steht für syntaktisch minimalen Satz, die CP – für den maximalen. Alle Phrasen sind nach dem X-bar Schema aufgebaut.

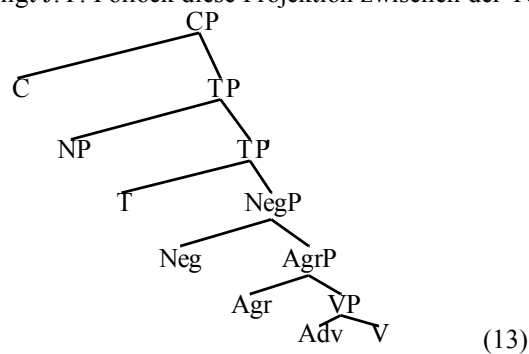
Der Merkmalkomplex aus Finitheits- und Kongruenzmerkmalen wird in der syntaktischen Struktur durch einen eigenen Knoten I notiert. Nach J.-Y. Pollock [36] und N. Chomsky [18] sind für jede der Merkmalmengen jeweils einzelne funktionale Projektionen (Split-INFL hypothesis) vorgesehen, so dass die universale Satzstruktur samt aller Weiterentwicklungen des Modells eine Kaskade von funktionalen Projektionen über der VP darstellt (Agreement Subject "Subjektkongruenz" enthält die Merkmale für Person und Numerus, T "Tempus" die Merkmale für das Tempus und den Nominativ; AgreementObject "Objektkongruenz" enthält das Merkmal Akkusativ):

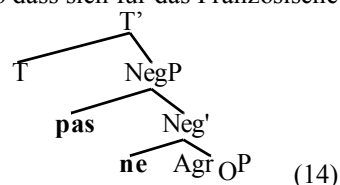
Für den russischen Satz werden ähnliche Analysen (abgesehen von einigen Details) in [z. B. 3; 26; 33; 42] vorgeschlagen.

Bezüglich der Position der Negation in der syntaktischen Struktur des Satzes gibt es unterschiedliche Meinungen. Das ist offensichtlich durch die Tatsache bedingt, dass semantisch die Negation nicht immer da vorhanden ist, wo sie morphologisch realisiert wird [vgl. 34; 43]. Außerdem wird das Verstehen der Negationsmechanismen sehr oft durch die Klitisierungs- und Scramblingsprozesse erschwert.

In den meisten generativ orientierten typologischen Untersuchungen wird für die Negation eine eigene funktionale Projektion vorgesehen. Für das Englische und Französische unterbringt J.Y. Pollock diese Projektion zwischen der Tempus- und AgroPhrase [36, S. 414]:

so dass sich für das Französische eine Neg-Struktur wie folgt ergibt:

Für einen Satz wie z. B. (15) wird angenommen, dass sich das Verb zu *ne* bewegt und zusammen mit proklitischer Negation weiter zu T bewegt wird.

P. Acquaviva argumentiert, dass Satznegation ‘corresponds to a structure where the negative operator is above existential closure’ [2, S. 84]. Für diese Interpretation muss die Negation auf der Ebene der Logischen Form über der VP repräsentiert werden, d.h. wichtig ist, dass Negation über der VP ist. Wie hoch und wo genau sie über der VP steht, ist keine grundsätzliche Frage.

Um die Uniformität der Position von Negation auf LF in allen Sprachen zu repräsentieren, nimmt R. Zanuttini die Polaritätsphrase (PolP) auf LF an [49, S. 430], die sich strukturell über der TP befindet. Daneben gibt es eine NegP unter der TP, wo das negative Merkmal generiert wird. Die Position von der NegP kann in den Sprachen unterschiedlich parametrisiert werden. PolP ist für Negativität oder Affirmativität spezifiziert. Ist der Satz negativ, so muss das Merkmal [+negative] in der PolP überprüft werden. Die Überprüfung der Merkmale setzt die Bewegung voraus [vgl. 12], die wiederum parametrisiert wird nach sichtbarer und unsichtbarer Bewegung. So wird für das Italienische ein starkes Merkmal in der PolP angenommen, das in der overt (expliziten) Syntax überprüft werden muss, während im Piedmontesischen das schwache negative Merkmal in der PolP kovert (implizit) überprüft werden kann. Deshalb erscheint die overt bewegte Negation im ersten Fall preverbal, im zweiten dagegen steht der Negationsmarker, der vor Spell-out zu PolP nicht bewegt worden ist, hinter dem Verb.

Während über die Syntax der Negation in romanischen und germanischen Sprachen ein gewisser Konsens herrscht, sind deren Besonderheiten in den slawischen Sprachen unzureichend erforscht. Insbesondere betrifft das das Ukrainische, zu dessen Negationssyntax systematische Untersuchungen fehlen. Daher werden in diesem Aufsatz negative Sätze in den slawischen Sprachen in erster Linie anhand des Ukrainischen, sowie des Russischen und Polnischen analysiert.

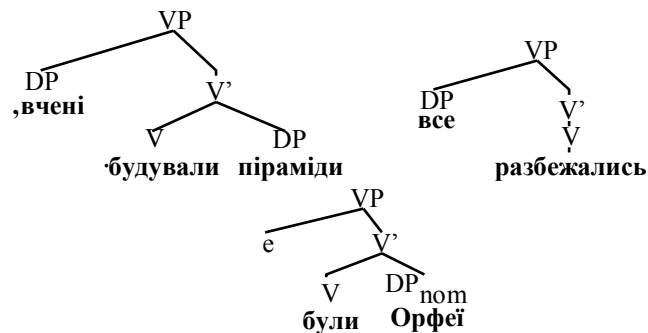
Die syntaktische Struktur des lexikalischen Verbs wird auf Grund seiner Argumentstruktur aufgebaut. Ukrainisch ist eine rechtsverzweigende Sprache, so dass die Komplemente hinter den Köpfen erscheinen (SVO¹-Konfiguration) [vgl. hierzu 3; 42; 26; 27]. Das Subjekt wird in der SpecVP generiert (d.h., ich schließe mich der VP-Internal Subject Hypothesis an [12]. In (20) sind die Beispiele für jeweils (a) transitive, (b) echte intransitive (unergative) und (c) unakkusative Verben [vgl. 35] im Slawischen angeführt:

- a. А вчені будували піраміди ... (*Л. Українка. "Сфінкс"*). (20)
 b. Все разбежались, как зайцы. (*М. Булгаков. "Мастер и Маргарита"*).
 c. Колись були Орфеї, а тепер корифеї. (*Л. Костенко. "Інкрустації"*).

Transitive Verben haben ein externes und ein internes Argument. Unergative Verben besitzen dagegen nur ein externes Argument. Das externe Argument wird als SpecVP realisiert, das interne erscheint als das Argument von V:

- transitives V (21) unergatives V (22) unakkusatives V (23)

¹ Subjekt-Verb-Objekt

Für unakkusative Verben wird ein internes Argument postuliert, das postverbal (VS) realisiert wird. Wegen der Unakkusativität kann der strukturelle Akkusativ nicht zugewiesen werden, deshalb erscheint das einzige Argument im Nominativ. Dass es bei unakkusativen Verben tatsächlich um ein internes Argument geht, lässt sich dadurch beweisen, dass unter Negation das interne Argument eines unakkusativen Verbs genau wie das eines transitiven Verbs im Ukrainischen (und Russischen) neben Akkusativ optional im Genetiv (im Polnischen obligatorisch nur im Genetiv) vorkommt (Genitive of Negation = GoN).

Обов'язком загнuzдана свобода не визнає *ніяких виправдань*. (Л. Костенко. "Інкустації"). (24)

Нічого такого не сталося. (Л. Костенко. "Інкустації"). (25)

Für unergative Verben ist diese Option in Analogie zu externen Argumenten der transitiven Verben ausgeschlossen:

*Обов'язком *загнuzданої свободи* не визнає *ніяких виправдань*.¹ (26)

*Никого не *разбежалось*. (27)

In einem einfachen Satz erscheint die Negation im Ukrainischen (wie im Russischen oder Polnischen) immer vor dem Verb:

a. Вчора Іван не читав цю книгу. Ukrainisch (28)

b. Вчера Иван не читал эту книгу. Russisch

c. Wczoraj Jan nie czytał tej książki. Polnisch

Die Intervention eines Adverbs oder eines Objekts zwischen die Negation und das Verb führt zur Ungrammatikalität des Satzes oder löst die Lesart mit kontrastierender Negation (29a) aus:

І не береженого Бог береже,
а здумана мука жертовна. (В. Стус. "Відчув себе й досить"). (29)

Dass es tatsächlich um Konstituentennegation geht, kann mittels zwei Phänomene verifiziert werden: Genetiv unter Negation und Lizenzierung von n-Wörtern (negativen Indefinita). Nur Satznegation kann die Option des Genetivs des direkten Objektes unter Negation auslösen (30), nicht aber die Konstituentennegation

(31).

Маргарита Николаевна не знала *ужасов життя/ужасы життя* в совместной квартире. (М. Булгаков. "Мастер и Маргарита"). (30)

Вчора Іван читав не цю книгу. (31)

*Вчора Іван читав не цієї книги.

Negative Indefinita kommen auch nur unter der Begleitung der Satznegation vor (32a), nicht aber mit der Konstituentennegation (32b) [vgl. 6 zum Polnischen].

¹ * позначає неграматичне речення

a. Но, вероятно, вы не встретите никого. (А. Пушкин. "Пиковая дама"). (32)

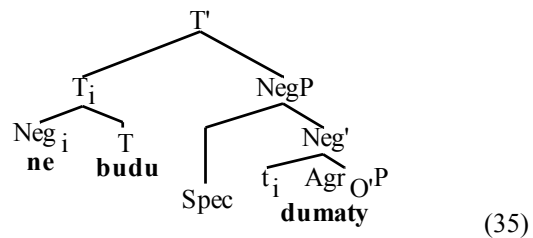
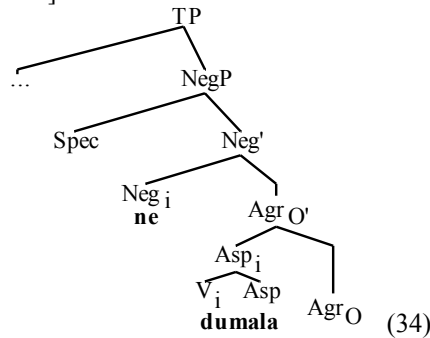
*Но, вероятно, вы встретите не никого а многих.

a. Ewa nie opiekuje się niczymi dziećmi. (33)

b. *Ewa opiekuje się nie niczymi dziećmi, tylko swoimi. [Zit. nach 6].

Die oben diskutierten Fälle zeigen, dass die Konsituentennegation im Slawischen als Adjunkt zu entsprechender Konstituente generiert wird.

Der Marker der Satznegation, der den Kopf einer Neg-Phrase bildet, weist proklitische Merkmale auf, indem er vom Verb nicht getrennt werden kann. Um diese proklitischen Eigenschaften zu 'sättigen' muss das unter VP untergebrachte (partizipiale) Verb an Neg adjungieren. Es wurde bereits gezeigt, dass das direkte Objekt eines transitiven und unakkusativen Verbs optional der Regel GoN unterliegt. Externe Argumente von transitiven und ergativen Verben haben diese Option nicht. Wenn GoN nur interne, aber nicht externe Argumente des Verbs betrifft, und wenn man davon ausgeht, dass Akkusativ ein struktureller Kasus ist, der innerhalb der funktionalen Projektion Agr_{OP} [contra 20, S. 350] oder Asp(ekt)P [vgl. 10, 11 zum Russischen, folgend 8, 46] überprüft wird, so muss sich die Negation über der Agr_{OP} befinden (vgl. (34)). Für periphrastisches Futur muss nach U. Junghanns ein "last resort"-Prozeß angenommen werden: die Negation bewegt sich selbst zum Auxiliar [25, S. 185]. Für das Ukrainische könnte man sich die beiden Strukturen wie folgt vorstellen¹:

Für die Annahme, dass sich die Negation unter dem Tempus befindet, spricht die Position der Negation in den Plusquamperfektkonstruktionen (im Polnischen und Ukrainischen). Negative Partikel kann nicht dem Hilfsverb direkt vorangehen. Unmittelbar negiert wird nur das partizipiale Prädikat. Dass es sich vor dem Hilfsverb befindet kann nur daran liegen, dass eine Bewegung in diese Position stattgefunden hat.

(36) nie czytałem był/*czytałem nie był Polnisch

(37) не читав був/*читав не був Ukrainisch

In seinem syntaktischen Aufbau lässt sich der ukrainische Satz in das allgemeine generative Schema einbauen. Er weist die üblichen lexikalischen und funktionalen Kategorien auf. Der Negation wird eine Position unter der TP und über der AspP zugewiesen. Es wurde gezeigt, dass sich das einfache partizipiale Prädikat zur proklitischen Negation – dem Kopf von NegP bewegt. Für periphrastische Plusquamperfekt- und Futurkonstruktionen wurde Adjunktion von negiertem Partizip an T⁰ postuliert.

1. Abney S. The English Noun Phrase in Its Sentential Aspect. MIT, 1987.

¹ Mit dem Index *i* werden Satzkonstituenten versehen, die in entsprechende Positionen bewegt worden sind; hinterlassene Spuren werden als *t_i* notiert.

2. *Acquaviva P.* Operator Composition & Negative Concord. In: GenGenP 3(2), Starke M., E. Haeberli, and L. Ch., Eds., 1995. P. 72–105.
3. *Bailyn J. F.* A Configurational Approach to Russian "Free" Word Order. Cornell University, 1995.
4. *Baker C. L.* The Syntax of English Not: The Limits of Core Grammar // Linguistic Inquiry. 1991. Vol. 22 (3). P. 387–429.
5. *Belletti A.* Generalized verb movement. Turin: Rosenberg and Sellier, 1990.
6. *Blaszczak J.* Investigation into the Interaction between the Indefinites and Negation. *studia grammatica* 51. Berlin: Akademie-Verlag, 2000.
7. *Blaszczak J.* Investigation into the Interaction between the Indefinites and Negation. *studia grammatica* 51. Berlin: Akademie-Verlag, 2000.
8. *Borer H.* On the projection of arguments. In: Functional projections: University of Massachusetts Occasional Papers, 1993. P. 19–47.
9. *Bresnan J.* On Complementizers: Toward a Syntactic Theory of Complement Types // Foundations of Language. 1970. Vol. 6. P. 297–321.
10. *Brown S.* and S. Franks. Asymmetries in the Scope of Russian Negation // Journal of Slavic Linguistics. 1995. Vol. 3 (2). P. 239–287.
11. *Brown S.* The Syntax of Negation in Russian. Ph.D. Dissertation. Indiana University, 1996.
12. *Chomsky N.* and H. Lasnik. Principles and Parameters Theory. In: Syntax: An International Handbook of Contemporary Research, Jacobs J., et al., Ed. Berlin: de Gruyter, 1993.
13. *Chomsky N.* Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge MA: MIT-Press, 1965.
14. *Chomsky N.* Barriers. Cambridge MA: MIT Press, 1986.
15. *Chomsky N.* Lectures on Government and Binding. Dordrecht: Foris, 1981.
16. *Chomsky N.* Minimalist Inquiries: the Framework. MIT: Cambridge, 1998.
17. *Chomsky N.* On Wh-movement. In: Formal Syntax, Culicover P., T. Wasow, and A. Akmajian, Ed. New York: Academic Press, 1977.
18. *Chomsky N.* Some Notes on Economy of Derivation and Representation. In: Principles and Parameters in Comparative Grammar, Freidin R., Ed. Cambridge: Mass.: MIT Press, 1991. P. 417–454.
19. *Chomsky N.* Some Notes on the Economy of Derivation and Representation // MIT Working Papers in Linguistics. 1989. Vol. 10. P. 43–74.
20. *Chomsky N.* The Minimalist Program. Cambridge, MA: MIT Press, 1995.
21. *Cinque G.* Adverbs and the universal hierarchy of functional projections. Ms. 1997.
22. *Comrie B.* Aspects of Sentence Complementation in Russian.: Cambridge, 1971.
23. *Ernst T.* The Phrase Structure of English Negation // The Linguistic Review. 1992. Vol. 9 (2). P. 109–144.
24. *Grewendorf G.* Verbbewegung und Negation im Deutschen // GAGL (Groninger Arbeiten zur Germanistischen Linguistik). 1990. Vol. 30. P. 57–125.
25. *Haegeman L.* The Syntax of Negation. [= Cambridge Studies in Linguistics 75]. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
26. *Junghanns U.* and G. Zybatow. Syntax and Information Structure of Russian Clauses. In: Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics. The Cornell Meeting 1995, Browne E. W. and e. al., Ed. Ann Arbor, Michigan: Michigan Slavic Publications, 1997. P. 289–319.

27. *Junghanns U.* Funktionale Kategorien im russischen Satz. In: Linguistische Beiträge zur Slawistik in Deutschland und Österreich; II. JungslawistInnen-Treffen Leipzig 1993 (= Wiener Slawistischer Almanach), Junghanns U., Ed. Wien: Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien, 1995. P. 167–203.
28. *Junghanns U.* Syntaktische und semantische Eigenschaften russischer finaler Infinitiveinbettungen. München: Otto Sagner, 1994.
29. *King T. H.* Configuring Topic and Focus in Russian. Dissertations in Linguistics. Center for the Study of Language and Information, Stanford, California, 1995.
30. *Ladusaw W.* Expressing Negation. SALTII. 1992. Cornell University. P. 237–259.
31. *Laka I.* Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections. MIT: Cambridge, Mass., 1990.
32. *Ouhalla J.* Sentential negation, relativized minimality and the aspectual status of auxiliaries // The Linguistic Review. 1990. Vol. 7. P. 183–231.
33. *Paslawska A.* and *A. v. Stechow.* Relative Past in Russian and Ukrainian. To appear in "The Perfect Book" (Alexiadou, Rathert, v. Stechow eds.) 2002.
34. *Penka D.* and *A. v. Stechow.* Negative Indefinita unter Modalverben // Linguistische Berichte. 2001. Vol. 9. P. 264–286.
35. *Pesetsky D.* Paths and Categories. MIT, 1982.
36. *Pollock J.-Y.* Verb Movement, Universal Grammar, and the Structure of IP // Linguistic Inquiry. 1989. Vol. 20. P. 365–424.
37. *Progovac L.* Binding Domains and Functional Categories: Negative Polarity in Serbo-Croatian and Russian. In: FASL 1. The Ann Arbor Meeting 1992: Functional Categories in Slavic Syntax, Toman J. Ed. Ann Arbor, Michigan: Slavic Publications, 1994.
38. *Progovac L.* Negative and Positive Polarity. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
39. *Progovac L.* Polarity in Serbo-Croatian: Anaphoric NPIs and Pronominal PPIs // Linguistic Inquiry. 1991. Vol. 22. P. 567–572.
40. *Rivero M. L.* Long Head Movement and Negation: Serbo-Croatian vs. Slovak and Czech // The Linguistic Review. 1991. Vol. 8. P. 319–351.
41. *Ruzhichka R.* Zur Struktur des Adverbials im modernen Russisch. In: Язык и человек (Публикации отд. структурной и прикладной лингвистики, вып. 4). Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1970. С. 239–261.
42. *Schoorlemmer M.* Participial Passive and Aspect in Russian. Utrecht University: Utrecht, 1995.
43. *Stechow A. v.* and *W. Geuder.* Sind manche Sprachen präziser als andere? Über morphologische Kategorien und ihre Interpretation. Tübingen, 1997.
44. *Stechow A. v.* Schritte zur Satzsemantik: <http://vivaldi.sfs.nphil.uni-tuebingen.de/~arnim10>, 2002.
45. *Stowell T.* Origins of Phrase Structure. MIT, Cambridge, Mass., 1981.
46. *Travis L.* Parameters and Effects of Word Order Variation. MIT, 1984.
47. *Tuniks G.* Verb Phrase Complementation in Russian.: Georgetown University, Washington, 1969.
48. *Zanuttini R.* Negation and Clausal Structure. A comparative study of Romance languages. New York, Oxford: Oxford University Press, 1997.

49. *Zanuttini R.* Re-examining Negative Clauses. In: Paths towards Universal Grammar. Studies in Honor of Richard S. Kayne, G. Cingue J. K., J.-Y. Pollock, L. Rizzi, R. Zanuttini, Ed. Washington, C. D.: Georgetown University Press, 1994. P. 427–453.
50. *Zanuttini R.* Syntactic Properties of Sentential Negation: A Comparative Study of Romance Languages. Ph. D. Dissertation. University of Pennsylvania: Philadelphia, 1991.

THE SYNTAX OF NEGATION: A GENERATIVE APPROACH

Alla Paslawska

*Ivan Franko National University Lviv, Ukraine
1, Universytetska St, Lviv, 79001*

Подано типологічний аналіз синтаксичної організації заперечних речень у германських, романських і слов'янських мовах. Розроблено у теоретичному руслі генеративної граматики універсальну модель синтаксичної структури речення, що дає змогу обґрунтувати структурну позицію заперечення у реченні та окреслити причини і механізми структурного варіювання у заперечних реченнях.

Ключові слова: заперечення, заперечне речення, мовні універсалиї, типологія.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

EWOLUCYJNE PRZEOBRAŻENIA JĘZYKA POLSKIEGO W UJĘCIU HISTORYCZNYM W TWÓRCZOŚCI TADEUSZA LEHRA- SPŁAWIŃSKIEGO

Marek Weber

*Politechnika Białostocka
45a, ul. Wiejska, 15-351, Białystok, Polska*

Głównym przedmiotem zainteresowań wybitnego sławisty i językoznawcy Tadeusza Lehra-Spławińskiego była kwestia pochodzenia Słowian oraz historia języka polskiego. Przedstawione kształtowanie się języka polskiego na przełomie dziejów w oparciu o książkę Tadeusza Lehra-Spławińskiego. Język wciąż wytrwale podąża naprzód i ewoluje a regulatorem rozwoju języka literackiego staje się w sposób jak najbardziej naturalny samo życie.

Key words: ewolucyjne przeobrażenia, Tadeusz Lehr-Spławiński, Język polski pochodzenie, powstanie, rozwój.

Głównym przedmiotem zainteresowań wybitnego sławisty i językoznawcy Tadeusza Lehra-Spławińskiego była kwestia pochodzenia Słowian oraz historia języka polskiego. W swojej monografii autor opisuje kształtowanie się naszego rodzimego języka od wspólnoty prasłowiańskiej począwszy, na latach międzywojennych skończywszy.

Faktem niezwykle interesującym jest, iż podobne brzmienie języków słowiańskich świadczy o tym, że przodkowie dzisiejszych Słowian posługiwali się wspólnym językiem. W literaturze przedmiotu zwykło się nazywać ów język prasłowiańskim, a epokę prasłowiańską.

Najogólniej języki słowiańskie można podzielić na: zachodniosłowiański, wschodniosłowiańskie i południowsłowiańskie. Do grupy języków zachodnich należą: polski, czeski, słowacki, górno- i dolnołużycki. Języki wschodnie to: rosyjski (tzw. Wielkoruski), ukraiński (małoruski) i białoruski. Języki południowe zaś tworzą: słoweński, serbo-chorwacki, bułgarski. Stanowi to w sumie 11 języków mających ze sobą wiele cech wspólnych. Ogromną rzeszę ludzi posługujących się tymi językami nazywano wspólnotą prasłowiańską. Bliższych informacji na temat spuścizny językowo-kulturalnej owej wspólnoty dostarcza językoznawstwo porównawcze.

Prasłowianie zachowali ścisły związek z przodkami ludów bałtyckich (dzisiejszych Litwinów i Łotyszów). W związku z tym istniał język bałto-słowiański, który uległ rozpadowi na język prabałtycki i prasłowiański. Z tego ostatniego wywodzą się obecne języki słowiańskie (wschodnie, zachodnie i południowe).

Wspólnota prasłowiańska stanowiła niejednorodną grupę. Tworzyły ją plemiona Polan (od których pochodzą nazwy Polska, Polacy, język polski), Wiślan, Ślęzan, Mazowszan i Kaszubów. Pomiędzy tymi plemionami istniały zasadnicze różnice, co znalazło iż znajduje odzwierciedlenie w zróżnicowaniu gwarowym różnych części Polski oraz pokrywa się z dawnymi siedzibami tych plemion. Wzajemne stosunki społeczności plemiennych w okresie państwa piastowskiego doprowadziły do wyodrębnienia tzw. obszaru językowego polskiego, stanowiącego centrum przenikania się trzech głównych narzeczy: wielkopolskiego,

małopolskiego i mazowieckiego. Równolegle tworzył się tzw. język ogólny, wspólny wszystkim, którym posługujemy się do dziś dnia. Nie jest on jednak jednolity. Podstawowe odmienności wynikają z kontrastów społecznych i zawodowych oraz różnic terytorialnych.

Kolebką polskiego życia kulturalnego była Wielkopolska. Tu rozwijał się i promieniował na cały kraj polski język literacki. Istotną rolę w jego krzewieniu odegrał Kościół Katolicki poprzez popularyzację wśród ludności kazań, modlitewników, tekstów biblijnych i odprawianie publicznych modłów. W związku ze stopniowym wkraczaniem naszego języka na nowe tory poszerzało się również słownictwo obejmujące coraz to nowsze dziedziny wiedzy i nauki. W obecnej dobie po prasłowiańskich przodkach pozostała nam ¼ ich zasobu słownikowego. Z przeszłości zachowały się w nienaruszonym stanie pnie słowotwórcze, do których obecnie dobudowuje się odpowiednie przyrostki, lub przedrostki. Poniżej zostanie pokrótce przedstawione kształtowanie się języka polskiego na przełomie dziejów w oparciu o książkę Tadeusza Lehra-Spławińskiego [11].

Najznamienitszymi zabytkami polszczyzny średniowiecznej XII i XIII wieku są: "*Bulla gnieźnieńska*", "*Bogurodzica*" oraz "*Kazania świętokrzyskie*".

Bulla gnieźnieńska z 1136 r. została wydana po łacinie przez papieża Innocentego II dla arcybiskupa gnieźnieńskiego zatwierdzająca jego posiadłości. Nie zachowana w oryginale, a jedynie w licznych odpisach Bogurodzica to z kolei najstarsza polska pieśń religijna pochodząca z XIV wieku. Kazania świętokrzyskie dostarczają nam jednak najpełniejszej wiedzy o ówczesnym języku. Stanowią one fragmenty zbioru kazań przeplatanych cytatami łacińskimi z Pisma Świętego.

XIV i XV wiek charakteryzuje pojawianie się utworów o treści całkowicie świeckiej. Przez to odmiennym staje się również język polski. Obserwuje się mianowicie stopniowe zanikanie archaizmów, wzbogacanie słownictwa, które na tym etapie ulega jeszcze dodatkowo obcym wpływom (szczególnie czeskim i niemieckim), co jest związane z historią naszych stosunków z sąsiadami. Znamienne dla miasteczek i wsi jest posługiwanie się językiem obfitującym w słownictwo niemieckie, zaś wśród warstw wykształconych dominuje łacina.

Język polski wysokiej miary spotkać możemy w utworach o treści religijnej, językiem bardziej potocznym posiłkują się teksty świeckie.

Najbardziej znane zabytki literackie tego okresu o treści religijnej to: "*Psalterz floriański*" (gdzie dominują zapożyczenia z języka czeskiego), "*Kazania gnieźnieńskie*" (uderzające swym archaicznym i zawiłym stylem) oraz "*Biblia królowej Zofii*" (XV-wieczne dzieło najeżone zapożyczeniami z języka germańskiego, łaciny, niemieckiego, lecz pisane stylem przystępnym i zrozumiałym). W tym czasie, co jest szczególnie godne podkreślenia, powstają pierwsze utwory wierszowane ("Rozmowa Mistrza Polikarpa ze Śmiercią" oraz wiersz Słoty "O zachowaniu się przy stole"). Pisane są językiem prostym i zrozumiałym; poruszają problemy blisko związane z życiem codziennym poszczególnych warstw społecznych.

Złoty wiek (czyli okres od połowy XV wieku do połowy XVII wieku) to okres przede wszystkim bujnego rozwoju oświaty szkolnej. W języku pisanim i mówionym przeważa łacina. Znaczący zwrot dokonuje się dopiero w XVI wieku, co jest związane z Reformacją doprowadzającą do żywego na nią odzewu doprowadzającego do popularyzacji języka polskiego w mowie i piśmie. Znamienne wydaje się tendencja do większego ujednoczenia języka, co jest widoczne w stopniowym zanikaniu różnic gwarowych.

Wybitne postaci tego okresu, jak Mikołaj Rej z Nagłowic, Jan Kochanowski, Łukas z Górnicki czy Piotr Skarga przykładali w swojej twórczości większą wagę do artyzmu w sposobie wyrażania się oraz do krzewienia języka polskiego wolnego od naleciałości. Mikołaj

Rej znany jest jako twórca języka żywego, indywidualnego i bogatego, którego cechą podstawową jest rodzimość i codzienność słownictwa, w którym mało jest nalotu obcego, czeskiego, czy łacińskiego. Słynny utwór Reja pt. "Krótka rozprawa między panem wójtem i plebanem" jest namiętnym rozrachunkiem szlachecko-chłopskim z duchowieństwem i uchodzi za jedno z najznamienitszych dzieł literatury renesansowej [3].

Największy z poetów polskich XVI wieku Jan Kochanowski zasłynął z kolei jako twórca "Trenów" upamiętniających śmierć ukochanej jego córki Urszulki. Treny uznano za największy wkład piśmiennictwa staropolskiego w skarbnicę literatury światowej. Styl utworów jest zwięzły, przystępny, starannie odzwierciedlający odczucia poety. W tym okresie poeta osiągnął swój najwyższy kunszt. Jak pisze Julian Krzyżanowski Kochanowski jest dla nas pisarzem żywym. W dziełach jego znajdujemy poglądy tak samo aktualne jak były w jego epoce, poglądy, które potęgują energię duchową człowieka, głoszą bowiem wiarę w jego wartość, w jego zdolność stworzenia sobie właściwych warunków życia, ukazują sens i urok tego życia [4].

Niespotykaną dotąd celową stylizacją języka posłużył się Piotr Skarga w swoich "Kazaniach Sejmowych". Osiągnął to poprzez wprowadzenie wyrazów nowych sprawiających wrażenie archaicznych.

Z wybitnych twórców tego okresu należy wymienić Łukasza Górnickiego, autora "Dworzanina", którego twórczość przepełniona była wpływami włoskimi, francuskimi czy hiszpańskimi. Jeśli chodzi o wpływy obce w naszej literaturze tego okresu, należy wymienić również wpływy ruskie, węgierskie czy rumuńskie. Faktem bowiem historycznym jest, że z tych państw zapożyczano ubiory, sprowadzano służbę i żołnierzy, w ten sposób można wytłumaczyć zaistnienie i stosunkowo szybkie zakorzenienie się w naszym języku obcych wyrazów.

W przedziale od połowy XVII do połowy XVIII wieku obserwujemy ubożenie języka. W związku z tym, że oświata i szkolnictwo znajduje się w rękach jezuitów, do łask powraca łacina. Również słynny pamiętnikarz tego okresu Jan Chryzostom Pasek lubuje się wręcz w nadużywaniu zwrotów łacińskich. Przez to rodzimy język jest zaniedbywany i znacząco podupada. Oprócz łaciny zaznaczają się wpływy ruskie i francuskie. Jest to smutny okres stagnacji języka w naszym kraju.

Przełom w podejściu do polszczyzny następuje od połowy XVIII do połowy XIX wieku. Dzieje się to głównie za sprawą Stanisława Konarskiego, którego zasługą jest reforma nauczania wprowadzona do szkół pijarskich i jezuickich oraz założenie w 1740 roku Collegium Nobilium w Warszawie. W swoim dziele "O poprawie błędów wymowy" ostro krytykuje Konarski zbyt górnolotny, niezrozumiały i niestosownie patetyczny styl rodzimego języka i nawołuje do posługiwania się czystą polszczyzną zarówno w mowie jak i piśmie. Z kolei w "O skutecznym rad sposobie" podkreśla nieudolność polskiego sejmu. Sejm bowiem stanowił wówczas główny i jedyny ośrodek całego życia publicznego w kraju. Wadliwe jego funkcjonowanie automatycznie udzielało się wszystkim komórkom życia publicznego, a sparaliżowanie jego działalności mogło je całkowicie obezwładnić szczególnie przez nadużywanie prawa korzystania z liberum veto [2, str. 116–117]. Jednak skostniałe społeczeństwo powoli i niechętnie reaguje na wprowadzane zmiany. W XVIII w. łacinę wypiera francuszczyzna, która stopniowo staje się coraz bardziej modna i króluje szczególnie na salonach. Tendencja ta zostaje ośmieszona w utworze Franciszka Bohomolca pt. "Paryżanin polski". Zasługą Bohomolca było ukształtowanie modelu komedii wykorzystywanej do celów dydaktycznych, zaangażowanej w przemiany światopoglądowe. Posługiwał się on wyrazistymi charakterami, zdecydowaną satyrą, ostrą krytyką, mocnym ośmieszeniem [1, str. 39].

mowy szlacheckiej (nie uroczystej, lecz codziennej), a także umiejętność obserwacji żywego stylu potocznego (mówionego) i wychwytywanie charakterystycznych indywidualnych zachowań językowych [1, str. 38].

W tworzeniu utworów wzorowanych na epoce średniowiecza specjalizował się Józef Ignacy Kraszewski. Jego bodaj najsłynniejsza powieść "Stara Baśń" jest pełna archaizmów, bądź to zaczerpniętych bezpośrednio z epoki średniowiecza, bądź stworzonych przez wymyślne nowotwory językowe lub też zapożyczenia z języków obcych podobne w swym brzmieniu do wyrazów dawniej będących w powszechnym użyciu. Jest ona próbą ukazania procesu kształtowania się państwa polskiego. Kraszewski z rozmachem opisuje dzieje Polan przed wielkim przełomem chrystianizacji. Dramatyczna historia buntu społeczności kmiecy przeciwko samowładnym rządóm knieziów jest śmiałą próbą dopisania prologu do Gallowego podania o Piaście Kołodzieju [14].

Jako wyraźny sprzeciw wobec zalewu zbytnio wybujałej formy, nadużywania ozdobników i kliwkości romantycznej wystąpił w twórczości nowy nurt – pozytywizm. Nawoływał do bardziej realnego przedstawiania świata niż to miało miejsce w wysoce wyidealizowanych utworach romantycznych. Najznakomitsze postaci tego płynącego z Zachodu prądu to m. in. Eliza Orzeszkowa oraz Bolesław Prus. Styl operowania pojęciami jest znacznie prostszy u Prusa, słownictwo jest również mniej różnorodne niż u Orzeszkowej, której opisy przyrody na stałe zapisały się w literaturoznawstwie jako przykład bogatej ornamentyki językowo – stylistycznej.

Przy omawianiu pozytywizmu nie sposób nie wspomnieć o Henryku Sienkiewiczu, który wart jest osobnego omówienia ze względu na specyficzny styl jaki jest jego udziałem. W każdym z jego utworów spotykamy się z odrębnym językiem obrazowania, jednak istnieją pewne cechy charakterystyczne języka łączące wszystkie dzieła, co składa się na pojęcie tzw. "stylu Sienkiewiczowskiego". Twórca "Trylogii" czerpał z języka potocznego warstw mniej lub bardziej wykształconych, wzorując się przy tym bynajmniej nie na twórczości literackiej swoich poprzedników, ale na pamiętnikach i dziuryszach z minionych okresów, których język był najbardziej zbliżony do pospolitego języka mówionego ówczesnych epok. Literackie wzorce bohaterów Sienkiewiczowskich, wywodzą się z dwóch podstawowych źródeł: pamiętnikarstwa polskiego wieku XII oraz tradycji romantycznej. Innym więc językiem operuje autor w "Trylogii", innym zaś w "Kryżakach" [12].

Kolejnym etapem w rozwoju języka polskiego po pozytywizmie była "Młoda Polska", której zawdzięczamy wprowadzenie do literatury gwary ludowej, szczególnie okolic Tatr i Podhala. Promotorem w tym względzie był wybitny pisarz Stanisław Witkiewicz, który w niezwykle "żywy" i plastyczny sposób opisuje zarówno przyrodę jak i gwarę ludności góralskiej. Twórczością poetycką z kolei zachwyca Kazimierz Przerwa Tetmajer. Słynny jest jego pięciotomowy zbiór nowel pt. "Na skalnym Podhalu" charakterystyczny ze względu na swoją wyjątkową stylizację oraz wręcz baśniowe opisy górskiej przyrody. Przyroda jest dla Tetmajera przystanią, w której szuka ucieczki od świata, ukojenia bólu, czy po prostu zapomnienia, nie myślenia o niczym [8, str. 47].

Jednak najdalej w dialektyzacji języka posunął się słynny polski noblista Władysław Stanisław Reymont w powieści pt. "Chłopi". Materiałem do książki posłużyła mieszana gwara okolic Łodzi. W "Chłopach" nie definiuje się poglądów, a jedynie pokazuje przez obrazy literackie człowieka wpisanego w cykl przyrody, jego życie opowiadając w kategoriach pór roku, meteorologii i obowiązków względem ziemi [13].

Stefan Żeromski z kolei wzorował się na gwarze okolic Kielc i Gór Świętokrzyskich, skąd pochodził i gdzie spędził młodość. Pouczenia ideologiczne Żeromskiego są zbiorem

myśli, powiązanych na podstawie ich podatności emocjonalnej jako czynników podtrzymania w sobie i czytelniku wysokiego napięcia pewnych uczuć, szczególnie uczucia litości dla nieszczęśliwych i przeświadczenia, że się na ich nieszczęścia znalazło ratunek. Żeromski szuka wybawienia od cierpień w arbitralnym geście człowieka, bądź grupy ludzkiej, zdolnych rozkazać rzeczywistości, aby zmieniła swe oblicze. Ratunek przychodzi z zewnątrz, jest niespodzianką dla samego ratującego, który w jakiś nadnaturalny sposób wyłania ze swego mózgu pomysł zbawczy i ofiarowuje go jako prezent wyczekującej ludzkości [10].

Stanisław Wyspiański wniósł swój indywidualny styl, był "budowniczym dumy narodu" i "czwartym wieszczem". Pragnął pogodzić przekonanie o konieczności niepodległej nikomu Polski z niewiarą w możliwość zbrojnego powstania, które zawsze prowadziło do katastrof. Pragnął uzgodnić potrzebę krytyki własnego społeczeństwa, żyjącego pod wieloma względami poza kulturą Zachodu, z obawą o odbieranie mu wiary w siebie i rozpadu. Pragnął dojść, jak można wyznawać kult przeszłości równocześnie z dążeniem do zerwania z nią i wyswobodzenia się spod jej przytłaczającego wpływu [9].

W dalszym etapie rozwoju języka ojczystego obserwuje się kontynuację realistycznego podejścia do świata, co ma odbicie w twórczości tego okresu zwanego XX-leciem międzywojennym. W tym czasie tworzy Zofia Nałkowska, u której dominuje oszczędność, a zarazem swoboda w doborze wyrazów, unikanie ozdobników, jasność i prostota wypowiedzi. Tak znamienne braki stylizacji jest widoczny również u pisarza nieco młodszego pokolenia, mianowicie Jerzego Andrzejewskiego. Język tego autora jest indywidualny. W tekstach odnaleźć można cechy zarówno romantyczne, jak i pozytywistyczne.

Dużą rolę w budowie języka polskiego odegrali młodzi poeci skupieni w rozmaitych grupach. Byli to przede wszystkim tzw. Futuryści (Jerzy Jankowski, Tytus Czyżewski, Stanisław Młodożeniec); Skamandryci (Julian Tuwim, Antoni Słonimski, Jarosław Iwaszkiewicz), lub najmłodszy zwolennicy poezji integralnej (Julian Przytycki, Jalu Kurek, Józef Czechowicz). Ich twórczość literacka odbiegała zdecydowanie od konwencjonalnego sposobu pojmowania świata. Polegało to m.in. na tworzeniu niebywałych wręcz czasami nowotworów językowych mających za zadanie zaszokowanie, czy też umiejętne wywołanie odpowiednich uczuć, skojarzeń oraz wzruszeń u czytelnika.

Najwybitniejsza w literaturze międzywojennej przedstawicielka poezji kobiecej – Maria Pawlikowska-Jasnorzewska to wspaniała pełna sztuki poetka liryczna. Świat jej poezji tworzą stare fotografie, bukiety kwiatów, poślizgnięte kajety, precjoza, suknie, kapelusze a także ptaki, owady i nietoperze stanowiące dekoracje buduaru wielkiej damy, dla której jednak najważniejsza jest tylko miłość. Pawlikowska pozostała wierna przyjętej raz poetyce, jednak w jej późnych tomach coraz częściej daje znać melancholia, niepokój, świadomość zbliżającego się kresu [15].

Podążając za tokiem rozumowania T. Lehra-Spławińskiego trudno jest nie zgodzić się ze stwierdzeniem, że nasz język wciąż wytrwale podąża naprzód i ewoluuje a regulatorem rozwoju języka literackiego staje się w sposób jak najbardziej naturalny samo życie.

1. *Marcin Cieński*. Fredro. – Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2003. – str. 38.
2. *Dłużewski Juliusz Nowak*. Stanisław Konarski. – Warszawa, 1989. – str. 116–117.
3. *Krzyżanowski Julian, Mikołaja Reja*. "Krótka rozprawa" na tle swoich czasów.
4. *Krzyżanowski Julian*. – Poeta czarnoleski.
5. *Lubiński Tomasz*. M jak Mickiewicz. – Warszawa: Świat Książki, 1998. – str. 185.

6. *Maciąg Włodzimierz*. – *Życie Ignacego Krasickiego*. – Warszawa: Czytelnik, 1984. – str. 206, 263.
7. *Stanisław Makowski*. – *Juliusz Słowacki*. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987. – str. 30.
8. *Nowacka M.* ARCHEUS. – *Studia z bioetyki i antropologii filozoficzne*. – Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003. – str. 47.
9. *Okoń Waldemar*. *Stanisław Wyspiański*. – Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2002.
10. *Skiwski Jan Emil*. *Na przełaj oraz inne szkice o literaturze i kulturze*. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1999.
11. *Tadeusz Lehr-Splawiński*. *Język polski pochodzenie, powstanie, rozwój*. – Warszawa, 1978.
12. *Sztachelska Jolanta*. *Czar i zaklęcie Sienkiewicza – studia i szkice*. – Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003.
13. *Sztachelska Jolanta*. *Reporteryje i reportaże. Dokumentarne tradycje polskiej prozy w 2 poł. XIX w. i na początku XX wieku*. – Białystok: Wydawnictwo Filii Uniwersytetu Warszawskiego, 1997.
14. www.eduseek.interklasa.pl
15. www.zapiecek.com/kwiatkowska/krytycy_o_pawlikowskiej.htm

EVOLUTION OF THE POLISH LANGUAGE IN THE WORKS OF TADEUSZ LEHR-SPLAWINSKYI

Marek Weber

*Polytechnic University of Bialostock
45a, Wiejska St, 15-351, Bialostock, Poland*

In the article author describes the evolution of the Polish language, its history in the works of Tadeusz Lehr-Splawinskyi

Key words: evolution, Tadeusz Lehr-Splawinskyi, the Polish language.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.111'366

СИНОНІМІЯ СТАЛИХ ДІЄСЛІВНО-СУБСТАНТИВНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ольга Федоренко

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів, 79001

Досліджено синонімію сталих дієслівно-субстантивних словосполучень (СДСС), яка виникає унаслідок лексичної взаємозаміни їхніх дієслівних операторів у межах однієї спрямованості дії. Встановлено семантичний об'єм іменників, які сполучаються з синонімічними широкозначними операторами *give*, *make* і *do*, які реалізують дію, спрямовану від суб'єкта, а також *take*, *get* та *have*, які реалізують дію, спрямовану до суб'єкта. Розглянуто дієслова вузького значення – синоніми широкозначних операторів у складі СДСС. Зазначено, що синонімічні СДСС не є абсолютними синонімами, такі сполучення мають подібні значення, проте дещо суперечливі, принаймні стилістично. Наголос робиться на розбіжність їх значень, тобто на ті риси, за якими СДСС-синоніми розмежовуються.

Ключові слова: сталі дієслівно-субстантивні словосполучення, фразеоматичні комплекси (фраземи), лексична варіантність, синонімія, субститутивна синонімія, синоніми, лексична сполучуваність.

У сучасній англійській мові спостерігається активне вживання нефразеологічних сталих дієслівно-субстантивних словосполучень (СДСС) – фразеоматичних комплексів (фразем) типу *to give a smile*, *to have a look*, *to make a suggestion*. Оскільки СДСС еквівалентні у плані змісту монолексемному дієслову, то вони легко залучаються до синонімічних стосунків. Наприклад, *to give a smile* – *to smile*, *to have a look* – *to look*, *to make a suggestion* – *to suggest*.

Як зауважує Ю. Д. Апресян, слово і словосполучення вважають синонімами, якщо вони: 1) збігаються у визначенні (мають аналогічне пояснення у цьому вживанні); 2) мають однакову кількість та рольову (актантну) структуру зовнішніх синтаксичних валентностей; 3) належать до однієї і тієї ж (глибинної) частини мови [1, с. 223]. СДСС відповідають цим лінгвістичним критеріям синонімії.

Значна частина СДСС має власну розгалужену синонімію:

1. Синонімічні стосунки з монолексемними дієсловами: *to give an answer* – *to answer* – *to come back (at)* – *to reply* – *to respond* – *to retort*; *to make a decision* – *to decide* – *to determine* – *to resolve* – *to settle*.

2. Синонімія унаслідок лексичної варіантності субстантивного компонента: *to give an answer* – *to give a reply* – *to give a response*; *to make a decision* – *to make a resolution* – *to make a resolve*.

3. Синонімія унаслідок лексичної варіантності дієслівного компонента:

а) широкозначних операторів: *to give an answer* – *to make an answer*; *to make a decision* – *to take a decision*;

б) дієслів вузького значення, які є синонімами широкозначних дієслів: *to give an answer – to offer an answer – to provide an answer; to get an answer – to receive an answer; to make a decision – to adopt a decision – to reach a decision.*

Варіювати можуть також обидва компоненти СДСС. Наприклад, *to give an answer – to make a reply – to make a retort – to make a riposte.*

4. Синонімічні стосунки з фразеологічними одиницями (ідіомами): *to make a decision – to cast the die, to make up one's mind.*

У лінгвістичній літературі у центрі уваги перебувають: характер СДСС, їхнє місце у системі мови, дериваційні та структурно-семантичні особливості. Синонімія СДСС залишається поза увагою лінгвістів і потребує комплексного дослідження.

Окремі вияви синонімії СДСС у сучасній англійській мові проаналізовано у працях О. В. Огоновської [7], В. В. Лопатинської [5], С. Х. Бітокової [2], В. І. Осипова [8], Й. Ольсона [15], які, однак, розглядають проблему лише побіжно, не визначаючи явища синонімії як окрему категорію. На семантичному аспекті синонімічної співвіднесеності сталого дієслівно-субстантивного сполучення і простого дієслова зосереджує увагу О. М. Старикова [9]; О. Б. Черкаська [11] обмежується дослідженням синонімії сталих словосполучень нефразеологічного характеру, поєднаних спільними денотативними компонентами значення "поглянути" (*give a look, give a glance, take a look, throw a glance, have a look*) та "привітати" (*give a smile, give a nod, produce a smile, offer a nod*).

Загалом, як зазначає В. В. Лопатинська, питання системного розподілу одиниць, поєднаних спільним коренем (як синонімічних, так і несинонімічних) у системі номінативних засобів англійської мови та закономірності динамічної варіативності синонімічних словосполучень цього типу як у лексичній системі мови, так і в межах однієї, позначеної дієсловом теми, вивчено недостатньо [5, с. 20–21].

У цій статті викладено результати дослідження синонімії СДСС, яка виникає унаслідок лексичної варіативності їхніх дієслівних операторів. Об'єктом дослідження стали 2 055 англійських СДСС. Із них 1 400 СДСС з дієсловами широкого значення та 655 СДСС з дієсловами вузького значення у функції дієслівного компонента. Фактичний матеріал для дослідження отримано шляхом суцільної вибірки із творів сучасних англійських авторів (10 000 сторінок) і словників.

У деяких випадках дієслівні компоненти СДСС виявляють тенденцію до лексичної варіативності і мають здатність до взаємозаміни. Наприклад: *to give (make, pay) a call; to give (administer, lend, provide) help; to take (catch, grab, get, lay, seize) hold; to give (administer, inflict, impose) punishment; to make (pay) a visit.* Подібна лексична взаємозаміна дієслівних операторів зумовлює створення синонімічних СДСС для вираження певного значення.

Заміна одного дієслівного оператора іншим можлива тільки у межах однієї спрямованості дії. Взаємозамінні широкозначні дієслова *give, make* і *do*, які реалізують дію, спрямовану від суб'єкта, а також *take, get, have*, які реалізують дію, спрямовану до суб'єкта. Наприклад: *to give (make) a promise, to get (take) a beating.* Взаємозамінні тільки ті дієслова, які не протиставляються семантично і, отже, не виражають контрастуючої спрямованості дії [7, с. 63].

Give ↔ Make. Трапляються випадки синонімічного вживання операторів *give* і *make* з іменниками, що позначають: 1) різні види мовної чи знакової комунікації: *confirmation, denial, explanation, report, summary; oath, pledge, promise, undertaking; answer, reply, response, retort; suggestion, recommendation; excuse; speech; sign, signal;* 2) результати соціальної діяльності людини: *call, compensation, disturbance, display,*

examination, inspection, performance, return; 3) скеровані фізичні дії: *blow, push*; 4) рух: *bow*; 5) звуковиявлення: *bark, cheer, crack, cry, drone, grunt, hoot, honk, moan, roar, shout, sneeze, sniff, splash, snort, squeak, squeal, whistle, yell*.

Структурі змісту цих іменників притаманні семи наслідку та адресатності. Тому вони здатні сполучатися з операторами *give* і *make* у ролі субстантивного компонента СДСС. Однак під впливом семантичних особливостей дієслівних компонентів логічна наголошувальність окремої семи різна. У СДСС моделі *make* + *N/vN* (де *vN* – конвертований девербативний іменник) відчутна домінантність результативної семи (інформації щодо результату дії) та другорядність, віддаленість повідомлення про особу-адресата. У СДСС моделі *give* + *N/vN* на комунікативному рівні виявляється протилежна орієнтація спершу на особу-адресата, а сема результату стає другорядною в акті повідомлення. Тобто окремі семантичні компоненти іменної лексеми неоднаково функціонально активні при її різних вживаннях унаслідок впливу на цю лексеми семантики партнерів за контекстом. Наприклад: *He has asked me to marry him, and I've given him an answer (Anderson)*. – *The boy made no answer (Lawson)*. *Come now, I tell you I'm about to die, give me your promise (Anderson)*. – *Having made a promise, you must carry it through (OSDCE)*.

Звуконаслідувальні слова не відзначаються "давальною спрямованістю", хоча цілковито заперечити її відсутність не можна. Це девербативні інстантні іменники, у лексико-семантичній структурі яких відбувається накладання двох сем: кратної (*act of Ving*) та результативної (*result of Ving*). Семантико-синтаксична ознака кратності підсилюється в умовах актуалізації іменника в СДСС моделі *give* + *vN*. У СДСС моделі *make* + *vN* відчутна перевага результативної семи, а сема кратності стає другорядною, адже у сферу сполучуваності оператора *make* можуть потрапляти також звуконаслідувальні іменники з відтінком тривалості дії (*long, continuous sound*) *clamour, clatter, din, murmur, noise, racket* тощо.

Актуалізований зміст *give* визначається як "*to put forth, emit, or utter; send out (a sound): to give a cry*" [16; 17]. *Make* передає конкретизоване значення *to produce (a sound, noise): to make a loud yell* [17].

Make ↔ Do. Трапляються випадки синонімічного вживання операторів *do* і *make* з субстантивними компонентами, що позначають: 1) активні фізичні дії: *cleaning*; 2) рух: *dive, bolt*; 3) пересування у просторі: *march*; 4) інтелектуальні дії: *research, study, check, examination, recount, calculation, cross-division*; 5) соціальну діяльність людини: *deal, execution, graft, test, repair, review*; 6) різні аспекти людських взаємин: *mischief*; 7) зміну стану: *transliteration, translation*.

Ця субституційна синонімія також диференційована. Дієслово *make* валентне до результативного додатка, дієслово *do* валентне до нерезультативного додатка процесуальної семантики. Наведені іменні лексеми номінують як процес дії, так і відповідний наслідок дії. Саме тому вони й здатні сполучатися з операторами *do* та *make* у ролі субстантивного компонента СДСС. Якщо у складі СДСС моделі *do* + *N/vN* у лексико-семантичній структурі іменника домінує сема "процес дії", то у складі СДСС моделі *make* + *N/vN* сема дієслівної дії поступається наслідковій семі, яка стає домінуючою. Наприклад: *do the spring-cleaning (CDE) – make a good thorough cleaning out in the basement. One time when my father was away on a hunting trip she made a good thorough cleaning out in the basement and burned everything that should not have been there (Hemingway)*.

Як зауважує Т. М. Дуцяк, СДСС з оператором до виражають незавершеність дії. Наприклад: *to make a rapid calculation :: calculation is done automatically* [4, с. 13].

Make ↔ Do ↔ Give. Іменники *examination, check up* здатні сполучатися з операторами *make, do* та *give*. У СДСС моделі *do + N* домінує сема процесуальності (процес дії); у СДСС моделі *make + N* відчутна домінуючість результативної семи; модель *give + N* актуалізує семантичну ознаку адресатності, наприклад: *do a thorough physical examination of/on the patient – medical examination made after death – give (a person) a medical examination* [16].

Take ↔ Get. Трапляються випадки синонімічного вживання операторів *take* і *get* у складі СДСС із субстантивними компонентами, що позначають: 1) фізичні дії: *beating, birching, spanking; knock, blow*; 2) людські взаємини: *punishment; treatment*.

Ця субституційна синонімія також диференційована. Якщо актуалізоване значення дієслова *get* визначається у словниках як *to receive as a punishment: to get a spanking* [17], то оператор *take* у такому лексичному оточенні істотно модифікує свою семантику і передає конкретизоване значення *to endure, submit to with equanimity or without weakening: unable to take punishment* [18]; *to accept, bear: He took his punishment with a smile* [12]. Наприклад: *He got a good beating* [12]. – *We all take a beating every day, you know, one way or another (Hemingway)*. *He got a nasty knock on the head when he fell* [16]. – *She has taken some hard knocks in her life* [12]. *He got a blow to the chin* [12]. – *I will take any blow that may befall if but this my boy be allowed to express something for us both (Anderson)*.

Take ↔ Have. Дієслова *take* і *have* взаємозамінні у складі СДСС із субстантивними компонентами, що позначають: 1) споживання: *drink, gulp, sip; lick; suck; taste*; 2) зорове сприйняття: *look, glimpse, peek, peep, sight*; 3) фізичні дії: *wash, bath*; 4) рух: *bathe, swim, souse*; 5) пересування у просторі: *ramble, run, saunter, scamper, stroll, walk; drive, ride, spin; cruise, journey, trip, voyage, travel, flight*; 6) стан чи період бездіяльності: *nap, sleep; repose, rest; break, recess*; 7) соціальну діяльність людини: *possession, control, command*; 8) різні аспекти людських взаємин: *revenge*; 9) почуття, психічний стан: *aversion, dislike, objection; fancy, liking; compassion, mercy, pity; pride; courage; delight, joy, pleasure, satisfaction; comfort; interest*.

Take – дієслово активної дії, яке зазначає включення дії у сферу виконавця (суб'єкта) при його наголошеній активності. Релевантною є зацікавленість, активність суб'єкта у виконанні дії. Оператор *have* вказує на включення дії у сферу виконавця при його ненаголошеній активності або пасивності. Наприклад: *If only she could persuade Gordon to have a holiday now and then. Perhaps he would enjoy the holiday so much that he would be willing and ready to take other holidays (Edwards)*. У першому реченні підкреслюється пасивна роль суб'єкта щодо зазначеної дії, у другому – його активність у виконанні дії. Наприклад: *I must have a walk once in a way (Forster)*. – *If I don't take this walk now, I shall never take it (Forster)*.

Дієслово *take* у складі СДСС може також передавати відтінок започаткування. Актуалізацію цієї семи зазначено у складі СДСС з субстантивними компонентами *liking, dislike, hold, possession, control, command*. Такі СДСС засвідчують початок дії, відлік дії від певного моменту без зауваження, що її завершено. Корелятивні СДСС моделі *have + vN/N* не містять семи початку дії: *have a liking for, be fond of; take a liking to, become fond of* [16]. Наприклад: *For when he once took a dislike to anyone old Jolyon never got over it (Galsworthy)* – *He had such a private dislike of the word "original" (Galsworthy)*. *He had an*

aversion to yielding so completely to his feelings (*Morrison*). – She never took an aversion to me (*Mantel*).

Take ↔ Get ↔ Have. Іменники, що позначають: 1) зорове сприйняття: *look, glimpse, peep, sight*; 2) пересування у просторі: *ride, walk*; 3) стан бездіяльності, відпочинку: *nap, rest, sleep*; 4) мовну комунікацію: *orders*; 5) соціальну діяльність людини: *training*; 6) споживання: *drink, gulp, sip* здатні сполучатися з операторами *take, get, have* у складі СДСС.

Оператор *take* актуалізує зацікавленість чи активність суб'єкта у виконанні дії, *have* засвідчує належність дії до сфери виконавця при його ненаголошеній активності, *get* – підсилює значення пасивності: *to take a ride – to have a ride – to get a ride; to take some sleep – to have some sleep – to get some sleep*. Наприклад: He wanted to take a short sleep [16]. – She had a good night's sleep [16]. – He doesn't get enough (much) sleep [16]. He took one long look (*Annett*). – I asked the vet to have a look at Mutt (*Copithorne*). – Why, I honestly did not get a look at her (*Parker*).

До складу СДСС належать також дієслова вузького значення, які є синонімами широкозначних дієслів, наприклад: *to give (pay, offer, lend, lavish, bestow, devote) attention; to give (cast, dart, shoot) a glance; to give (cast, dart, flash, shot, slide, steal, throw) a look* тощо.

Синонімічні до відцентрового широкозначного оператора СДСС *give* дієслова вузького значення *administer, afford, bestow, deal, deliver, extend, furnish, grant, lavish, lend, offer, pay, provide, render* об'єднано в окрему групу на підставі спільної інваріантної семи давання. Наприклад: *to give (administer, extend, offer, provide, render) aid; to give (lend, offer, provide, render) assistance; to give (administer, deliver, inflict, strike) a blow; to give (offer, provide) an explanation; to give (administer, bring, provide) comfort; to give (lend, offer, provide, render) support* тощо;

The transaction afforded him a good profit [18]. He dealt us a severe blow [12]. I paid attention to what the young man was saying (*Golding*).

Інваріантне значення *створювати* спільне для угруповання дієслів вузького значення *create, form, produce*, синонімічних до широкозначного дієслова *make*. Наприклад: to make (create, produce) an impression.

[...] the fact of his presence would create an impression (*Anderson*). This celebrated novel had produced an extraordinary impression on his mind (*Galsworthy*).

Значення *робити, чинити, виконувати* спільне для широкозначного дієслова *do* та низки синонімічних щодо нього дієслів вузького значення: *commit, perpetrate, perform, practice: to do (commit, perform) an act, to do (commit) an injustice*.

Зазначимо, що у сферу сполучуваності дієслів *commit* (зі значенням *to do (something wrong or illegal)*; *perpetrate: to commit murder* [17]) та *perpetrate (to carry out; commit; do (something that is morally or legally wrong): to perpetrate a hoax* [13; 17]) потрапляють іменники негативного значення зі спільним семантичним компонентом порушення (правопорушення, злочину, помилки), водночас дієслова *do* та *perform (to carry out; execute; do: to perform surgery* [17]) сполучаються із субстантивними компонентами з позитивним значенням, пор.: They marry and raise children, commit murders, steal, do kindly acts (*Anderson*). He committed an act of folly [12]. She performed a heroic act [12].

Субстантивними компонентами до дієслова *commit* є іменники із негативним значенням *adultery, aggression, arson, assassination, assault, atrocity, blackmail, blasphemy, breach, break-in, burglary, crime, depredation, embezzlement, extortion, felony,*

forgery, fraud, highjacking, hoax, infraction, injustice, murder, offence, rape, robbery, sabotage, sacrilige, sin, suicide, theft, transgression, vandalism, violation; blunder, error, mistake. Субстантивним компонентом до дієслова *perpetrate* зафіксовано іменники *crime, felony, fraud, hoax, massacre, violation, error, mistake.*

Широкозначне дієслово *do* не вживається у складі таких СДСС, за винятком сполучення *to do an injustice.*

Синонімічні до широкозначного оператора *have* дієслова вузького значення *bear, entertain, harbour, exercise, exert, hold* об'єднуються в одну групу на підставі спільної інваріантної семи володіння. Наприклад, *to have (bear, hold) a grudge:*

They secretly entertained thoughts of revenge. Some parents still harbor suspicions about the principal [13].

Дієслова вузького значення *derive, draw, find, gain, obtain, receive, win* синонімічні до широкозначного оператора СДСС *get* об'єднуються на підставі спільної семи отримання. Наприклад, *to get (find, obtain, receive) help:*

He derived satisfaction from work [12]. He drew comfort from his sweaty nearness (Henderson). We received a warm welcome from the major [12]. [...] in that position he began to win the respect of his townswem (Anderson).

Синонімічні до широкозначного *put* дієслова вузького значення *set, lay, place, impose, inflict* об'єднуються на підставі спільної семи приведення у певний стан. Наприклад, *to put (set, lay, place, impose) a tax (embargo), to put (set, place) a limit:*

We must set a limit to the expense of the trip [16]. Do you place much reliance in your doctor [16]. They imposed a boycott on all imports [12].

Провідними компонентами СДСС також вважають такі дієслова вузького значення:

adopt: decision, measures, resolution, outlook, view;

raise: alarm, commotion, cry, difficulties, doubt, havoc, laugh, objection, protest, rebellion, quarrels, question, row, scare, shout;

reach: accord, agreement, compromise, completion, conclusion, decision, settlement, understanding, verdict;

cast: glance, look, aspersions, blight, slur, blame, glamour, spell, discredit, doubt, reflections, blessing, caress;

catch: attention, breath, fire, glimpse, sight, hold, cold, disease, infection;

conduct: arbitration, business, campaign, check, correspondence, cross-examination, crusade, debate, defence, espionage, evacuation, examination, hearing, inquest, inquiry, inquisition, inspection, instruction, interrogation, interview, investigation, meeting, negotiations, operation, prosecution, purge, raid, rehearsal, research, experiment, test, study, search, siege, strike, survey, talks, trade, war;

lose: balance, control, courage, interest, sight, weight;

bring: alterations, comfort, ease, discredit, disgrace, dishonour, reproach, shame, honour, injury, pleasure, relief, salvation, satisfaction, accusation, legal action, charges, complaint, indictment;

run: danger, chance, hazard, risk;

wage: argument, battle, campaign, contest, fight, war;

wreak: havoc, damage, punishment, vengeance.

Дієслова вузького значення як синоніми широкозначних дієслів є семантично відмінними засобами вираження єдиного поняття. Існує чітке розмежування лексичного

потенціалу таких дієслів. Порівнюємо дієслова вузького значення *bestow, lavish, lend, pay, provide, render*, синонімічних до широкозначного оператора *give* [16; 17]:

bestow – give as an offering; *deliver* – give to the intended recipient or recipients; *grant* give what is asked for; give as due or required; *lavish* – give generously, in great amounts or without limit; *lend* – give obligingly or helpfully; *offer* – give for acceptance or rejection; *pay* give as if due or fitting; *provide* – give what is needed or useful; something wanting, lacking, or requisite; *render* – give in return or exchange or as due.

Порівнюємо також синонімічні до широкозначного дієслова *get* дієслова вузького значення *derive, draw, find, gain, obtain, receive, win* [16; 17]: *draw* – get something from a source; *derive* – get something desired from a source; *gain* – get something desired as a result of one's efforts; *find* – get something by search or effort; *obtain* – get something through effort, request; *receive* – get something offered; *win* – get something by qualities or influence.

Таке розширення набору дієслівних компонентів сприяє формуванню синонімічних СДСС із дещо іншим – конкретнішим, спеціалізованим – лексичним значенням:

<i>attention</i>	{	<i>to give attention</i>		<i>give as if due or fitting</i>
		<i>to pay attention</i>		<i>give obligingly or helpfully</i>
		<i>to lend attention</i>		<i>give as an offering</i>
		<i>to bestow attention</i>		<i>give generously, in great amounts</i>
		<i>to lavish attention</i>		
<i>support</i>	{	<i>to get support</i>		<i>get (something desired) from a source</i>
		<i>to derive support</i>		<i>get from a source</i>
		<i>to draw support</i>		<i>get by search or effort</i>
		<i>to find support</i>		<i>get something desired as a result of one's efforts</i>
		<i>to gain support</i>		<i>get as through effort or request</i>
		<i>to obtain support</i>		<i>get something offered</i>
		<i>to receive support</i>		<i>get by qualities or influence</i>

Якщо широкозначні дієслова відзначаються семантичною широтою, то синонімічні дієслова вузького значення вирізняються додатковими семантичними ознаками, які конкретизують значення кожного із них. У словнику синонімічних відстаней М. Е. Білинський унаочнює ступінь змістової подібності дієслова та його синонімів за допомогою числового коефіцієнта синонімічної подібності, величина якого розташована у діапазоні від нуля до одиниці, не досягаючи цих крайніх точок [10]: *give* – *administer* (0,94), *provide* (0,73), *inflict* (0,33); *do* – *perform* (0,94), *commit* (0,50), *perpetrate* (0,25); *get* – *receive* (0,87), *gain* (0,68), *obtain* (0,68), *win* (0,75), *find* (0,25); *put* – *lay* (0,75), *place* (0,75).

Дієслова вузького значення можуть відрізнятися від широкозначних синонімів і функціонально-стильовою характеристикою. Дієслова широкого значення – це стилістично нейтральні загальноживані слова. Дієслова вузького значення часто несуть стилістичне навантаження. Наприклад: *accord* – (formal) *give*; *grant*: to accord a warm welcome [16]; *afford* – (formal) *provide*: to afford great pleasure to someone [17]; *perpetrate* – (formal) *do* something that is morally or legally wrong: to perpetrate a fraud [13].

В основі виокремлення лексичних синонімів, як зазначає чимало лінгвістів [1, с. 216; 6, с. 117; 10, с. 138], лежить збіг денотації (денотативного значення) у слів, які

відрізняються у синонімічній парадигмі додатковими значеннями. Синоніми рівнозначні щодо єдиної предметно-логічної основи, тобто рівні щодо єдиного вираженого поняття, що не виключає як цілковитого збігу, так і різниці диференційних семантичних ознак [10, с. 139]. Унаслідок цього синоніми поділяють на абсолютні (точні) і часткові (неточні, або квазісиноніми) [1, с. 218], розрізняють повну та неповну синонімію [14, с. 160].

Вважаємо, що синонімічні СДСС, які формуються унаслідок лексичної взаємозаміни дієслівних операторів, не є абсолютними синонімами. Такі сполучення мають подібні значення, які зазвичай вирізняються, принаймні стилістично.

1. *Апресян Ю. Д.* Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М: Наука, 1974.
2. *Битокова С. Х.* Компонентный состав сочетаний типа *to give a look* и специфика их функционирования наряду с простыми глаголами типа *to look* в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ростов-на-Дону, 1983. – 27 с.
3. *Білінський М. Е.* Синоніміка англійського дієслова: Словник семантичних відстаней. – Львів: ЛДУ ім. Івана Франка, 1999.
4. *Дуцjak Т. М.* Закономерности выбора английских широкозначных глаголов как стилиобразующий фактор (на материале глаголов *do* и *make*): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1993. – 28 с.
5. *Лопатинська В. В.* Про нейтралізацію опозицій з диференційною ознакою "скерованість" дієслівної дії // Іноземна філологія. – 1989. – Вип. 94 – С. 20–26.
6. *Мостовий М. І.* Лексикологія англійської мови. – Харків: Основа, 1993.
7. *Огоновська О. В.* Дієслівне заміщення в англійській мові. – Львів: Світ, 1991.
8. *Осинов В. И.* Лингво-статистический аспект употребления унарных глаголов типа *to look* и устойчивых фразеологических сочетаний типа *to have a look* в их прагматико-темпоральном соотношении в современном английском языке // Некоторые вопросы глагольных категорий германских языков / Пятигорский пед. ин-т иностр. яз. – 1980. – С. 99–106.
9. *Старикова Е. Н.* Синонимическая соотносительность устойчивого глагольного сочетания и простого глагола в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1966. – 16 с.
10. *Турчин В.* Критерії виділення синонімів в терміносистемах в плані створення синонімічного словника // Лінгво-дидактичний плюралізм навчального процесу з іноземних мов у вищих навчальних закладах. Матеріали другої західно-регіональної науково-методичної конференції викладачів іноземних мов вищих навчальних закладів. – Тернопіль, 1999. – С. 137–139.
11. *Черкасская Е. Б.* Синонимические отношения у устойчивых сочетаний нефразеологического характера в английском языке // Исследования по лексикологии и фразеологии. – М., 1976. – С. 6–17.
12. *Benson M., Benson E., Ilson R.* The BBI Combinatory Dictionary of English. – Moscow, 1990. (CDE)
13. Longman Dictionary of American English. – New York, Harlow, 2002. (LDAE)
14. *Lyons J.* An Introduction to Theoretical Linguistics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1968.

15. *Olsson Y.* On the Syntax of the English Verb (with special reference to *have a look* and other similar complex structures). – Göteborg: Elanders Boktryckeri Actiebolag, 1961.
16. Oxford Student's Dictionary of Current English / Ed. by A. S. Hornby. – Moscow: Prosveshcheniye Publishers, 1984. (OSDCE)
17. Random House Webster's College Dictionary. – New York: Random House, 1990. (RHWCD)
18. Random House Webster's Unabridged Electronic Dictionary. – Novell, Inc. 1996, 1995, 1994. (RHWUEL)

SYNONYMY OF FIXED VERBO-NOMINAL PHRASES IN MODERN ENGLISH

Olha Fedorenko

*Lviv Ivan Franko National University
1, Universytetska St., Lviv, 79001, Ukraine*

The purpose of the article is to investigate the synonymy of fixed verbo-nominal phrases based on lexical variability (interchangeability) of their functional verbal components. Lexico-semantic groups of nouns collocating with interchangeable functional components with broad meaning *give, make, do* and *take, get, have* are set up. Synonymous verbal components with narrow meaning are also considered. Though the synonymous verbo-nominal phrases are semantically very close, still there is always some hidden possibility of different shades of meaning or additional stylistic connotations in each of them. Special attention is paid to the differences in meaning (distinctive features) of synonymous phrases.

Key words: fixed verbo-nominal phrases, lexical variability, synonymy, substitutive synonymy, synonyms, lexical collocability.

*Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004
Прийнята до друку 12.04.2004*

ВЗАЄМОДІЯ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ В РЕАЛІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ ЛЕКЦІЇ

Нектар Григорян, Анжела Барабаш
Одеський національний університет
Французький бульвар 24/26, м. Одеса, 65058

Проаналізовано тексти лекцій та виявлено особливості першої композиційної частини лекції – вступу. У вербальній частині – характерні особливості на лексико-граматичному та інтонаційному рівні. У невербальній – використання жестів у функції підкреслення інформаційних центрів.

Ключові слова: лексико-граматичний рівень, інтонація, жести, лекція

Дослідження виконано у рамках лекційного реєстру (поняття "науковий стиль" є еквівалентом терміну "науковий реєстр" [5]) наукового функціонального стилю на матеріалі лекції на філологічну тему як одного з типів його реалізації. Лекція є матеріалом адекватним меті дослідження з декількох причин.

По-перше, в науковій літературі поширена думка про філологів як про носіїв рефлексії національної культури. Вважають, що інтелігент-гуманітарій володіє найповнішим об'ємом культурної інформації [1; 2].

По-друге, лекційний реєстр достатньо мірою поєднує передачу інтелектуальної та емоційно-модальної інформації. Лекція створює сприятливі умови для спостереження взаємодії вербальних і невербальних засобів у плані реалізації ними як функції інформування, так і функції впливу.

По-третє, можна припустити, що вербальний і невербальний канали спілкування проявляють певний зв'язок при читанні лекції: лектор не може надати перевагу ні вербальному каналу, який переважає, наприклад, при читанні новин по радіо (інформаційний стиль), ні невербальним засобам, як це може відбуватися у невимушеній бесіді близько знайомих людей (розмовний стиль).

По-четверте, оскільки будь-яка лекція завжди переслідує цілком конкретні цілі, є продуманою та попередньо підготовленою, природно припустити, що в лекції практично не трапляються випадки неусвідомленого використання невербального каналу комунікації, що використання засобів усіх рівнів мовної структури у взаємодії з невербальними засобами є цілеспрямованим, усвідомленим і закономірним.

Матеріалом нашого дослідження слугує відеозапис лекції професора Дейвіда Крістала, присвяченої ролі та місцю англійської мови на рубежі двох тисячоліть і перспективам її розвитку у світі, що змінюється.

Дослідженням наукового стилю притаманне композиційне членування лекції на вступ, основну частину та висновки. В нашому дослідженні аналізу зазнав лише вступ, в якому проаналізовано вербальні та невербальні способи реалізації інформаційної структури лекції. При описі вербального рівня аналізувалися як просодичні так і лексико-граматичні засоби, на невербальному – жести, пози лектора.

Для дослідження просодичних способів передачі інформаційної структури лекції застосовано слуховий метод аналізу, за яким визначено показники з інтонаційної структури тексту, зокрема, зміни тону, гучності, швидкості вимови та довжини пауз.

Отже, зазначимо основні задачі нашого дослідження:

визначення інтонаційної структури записаного текстового відрізка;

опис специфіки використання невербальних засобів, використаних у вступній частині лекції;

визначення взаємодії вербальних і невербальних засобів.

Розмітку просодії здійснювали відповідно до моделі, прийнятої Д. О'Коннором.

1. Схематично алгоритм роботи можна представити так:

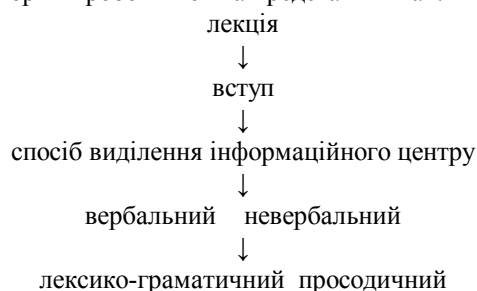

Рис. 1. Схема алгоритму роботи лектора

2. Лейтмотивом вступної частини лекцій є риторичне завдання встановлення контакту з аудиторією. Головну роль в реалізації цього завдання відіграє прийом, завдяки якому лектор поєднує себе з аудиторією, що створює враження спільної роботи, обговорення предмета лекції. Наприклад:

This means we can talk naturally.

I propose to talk on this topic.

У цьому випадку завданню встановлення контакту слугує весь комплекс засобів вербального та невербального рівня, що перебувають у взаємозв'язку. Наш приклад демонструє використання лексики, що належить скоріше до розмовного стилю: речення прості, короткі, нічим не ускладнені. У ядрах інформаційних центрів відзначено рівний або низький висхідний тон вузького діапазону на фоні високої рівної або низхідної шкали розширеного діапазону в тій частині інтонаційних груп, яка передує ядру, гучність підвищена, швидкість мовлення не змінюється протягом всього текстового відрізка.

В обох прикладах при вимові слова *talk* лектор широко розводить руками на рівні трибуни спочатку від себе до аудиторії, потім знову до себе. В нашому контексті цей жест можна інтерпретувати дwoяко: як ілюстрацію значення слова *talk*, тому що спрямовуючи свій жест спочатку до себе, а потім до аудиторії, лектор невербальними засобами демонструє двобічність комунікації; і як знак єднання з аудиторією.

Аналіз наведеного вище текстового уривка стверджує висловлене припущення щодо спільної реалізації задачі встановлення контакту всім комплексом засобів вербального рівня у взаємодії з невербальними, передусім з жестами.

Дослідження засвідчило, що лектор використовує з метою встановлення контакту безпосереднє звернення до аудиторії. Причому найчастіше для реалізації цього риторичного наміру використовує висловлювання в імперативній формі, наприклад:

Please, don't feel shy.

Come and use microphone.

Отож просодичне оформлення наведених текстових відрізків повною мірою відповідає реалізації завдання встановлення контакту. В ядрах інформаційних центрів використано низький висхідний тон середнього діапазону, а в частині, що передує ядру, – низхідна шкала середнього діапазону або висока рівна шкала, гучність середня, швидкість мовлення висока.

Вважаємо, що просодичні засоби в цьому випадку мають цілком визначену фактичну функцію: головним риторичним завданням лектора є завдання "налаштувати" аудиторію на подальший виклад матеріалу. Отже, не повідомляючи ніякої суттєвої інформації, лектор обирає такий просодичний супровід, який створює враження своєрідної бесіди зі слухачами.

Зазначимо, що у створенні атмосфери невимушеності та взаємної прихильності важливу роль відіграє просодія, яка спирається на вербальний контекст. Як засвідчують результати дослідження, засоби всіх рівнів мовної структури: розмовна лексика, неускладнені короткі граматичні конструкції найактивніше беруть участь у реалізації таких риторичних прийомів встановлення контакту, як поєднання себе з аудиторією, пряме звертання до слухачів.

Аналіз невербальних засобів, використаних на цьому етапі лекції, засвідчує, що, незважаючи на їхнє морфологічне розмаїття, всі вони, перебуваючи в безпосередній взаємодії з вербальними засобами різних рівнів, реалізують функцію встановлення контакту. Наприклад, жестом руху розведених рук до себе, що супроводжує фразу *Come and use the microphone*, лектор запрошує слухачів прийняти участь в обговоренні. Цим жестом лектор засвідчує свій намір, виражений вербально.

Загалом, в реалізації інформаційної структури вступної частини лекцій відзначалися такі характерні риси. В лексико-граматичному плані першу композиційну частину характеризує використання конструкцій, що відповідають усім ознакам наукового стилю, наприклад, *to look at the ways of dealing, related to, with focus on* і т.д. Спостереження варіювання таких просодичних параметрів, як швидкість та гучність мовлення, відповідає реалізації основного протиставлення "головне – другорядне".

Найвизначальніші в інформаційному розумінні текстові відрізки вирізняються дробовою делімітацією, а також яскравим висуненням інформаційних центрів, ядра яких виражені низхідним тоном. В частині, яка передує ядру, відзначається висока рівна або низхідна шкала розширеного діапазону, гучність висока, швидкість мовлення помітно знижується.

Окрім синтаксичних пауз, спостерігається значна кількість, як вокалізованих, так і невокалізованих пауз хезитації, передусім у прикладах, що ілюструють базові положення лекції. Мовлення лектора відзначається використанням емпатичних центрів, ядрам яких притаманний високий низхідний тон широкого діапазону:

What I would like to do in this session really is to look at ways of dealing with the different styles and needs of language learners...er...with focus on the affective and analytic side of language learning.

Невербальний аспект комунікативної поведінки лектора характеризується цілеспрямованим використанням жестів у функції підкреслення інформаційних центрів, а також посилення ритмічної організації мовлення. З використаних жестів необхідно передусім, виокремити рухи рук зверху вниз, які реалізуються синхронно з ядерними тонами інформаційних центрів. Метод спостереження, застосований у роботі з матеріалом, демонструє також використання жестів хезитації, реалізованих переважно у

паузах. Одним з притаманних жестів хезитації є "обертальний рух рукою", за допомогою якого лектор намагається підібрати потрібне слово (*word-searching function*).

Загалом, невербальна комунікативна поведінка у вступній частині лекцій характеризує використання жестів незначної амплітуди, спрямованих передусім до себе (*self-priming function*). Як засвідчив аналіз засобів невербального рівня, використаних у вступній частині лекції, їхнє значення в реалізації прийомів встановлення контакту важко недооцінити. Відношення між вербальними та невербальними засобами у цій частині лекції характеризуються як взаємодія: жести немов би вплетені в загальний контекст лекції.

Щодо засобів вербального рівня невербальні засоби виконують функції підкреслення сказаного (ілюстрування), дублювання того, що вже виражено вербально.

1. *Костомаров В. Г., Прохоров Ю. Е., Чернявская Т. Н.* Язык и культура (новое в теории и практике лингвострановедения): Докл. на VIII Конгрессе МАПРЯН. – ФРГ: Регенсбург, 1994. – 48 с.
2. *Петренко В. Ф., Алиева Л. Н.* Стереотипы поведения как элементы национальной культуры // Языкознание: стереотипы и творчество. – М., 1988. – 281 с.
3. *Соколова М. А.* Практическая фонетика английского языка. – М.: Владос, 2000. – 234 с.
4. *Ступакова Е. Н.* Национально-культурная специфика взаимодействия просодических и невербальных средств в реализации лекционного текста: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – М., 2002. – 22 с.
5. *Ellis J.* On Contextual Meaning. – New York: Doublebay, 1965. – 186 p.
6. *O'Connor J. D.* Styles of English Pronunciation // English language teaching, Vol. 5, No. 6, 1961. – P. 158–162

THE INTERACTION OF VERBAL AND NON-VERBAL MEANS STRUCTURAL ORGANIZATION OF LECTURES

Nectar Grygorian, Angela Barabash

Odessa National University

24/26, Francuzskiyi bld., Odessa, 65058, Ukraine

The article describes structural organization of lectures. The interaction of verbal and non-verbal means was studied. Lexico-grammatical and intonational features were used to single out informational structure of the first part – introduction. In non-verbal part different gestures underlined informational centers.

Key words: lectures, lexico-grammatical features, gestures.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

СПЕЦИФІКА ЗАСОБІВ ПЕРЕДАЧІ (ДЕ)ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ольга Ільченко

Центр наукових досліджень та викладання іноземних мов НАН України
Виноградний пров., д. 4, кв. 43, м. Київ, 01021

Статтю присвячено засобам вираження (де)персоналізації у сучасній англійській мові. Увагу приділено питанням інклюзивної мови, передачі авторського "я". Розглянуто культурну специфіку зазначених засобів.

Ключові слова: (де)персоналізація, авторського "я".

У лінгвістиці сучасної доби важливе місце посідає фокусування уваги на розбіжностях національно-культурної складової мов, зокрема, у передачі думок, що необхідно ураховувати під час спілкування іноземними мовами та при перекладі.

Одним із важливих культурно-специфічних компонентів англійської мови – як загальнонародної, так і мови науки – є вживання *інклюзивної мови (non-sexist, inclusive language)*. Відомо, що граматична категорія роду виявляється у більшості індоєвропейських мов і засвідчує належність слова до чоловічої, жіночої або середньої статі чи взагалі не передає такої належності. В англійській мові (як і в українській та російській мовах) тривалий час переважало використання займенників чоловічого роду для позначення суб'єктів як чоловічого, так і жіночого роду: *A man must believe in his powers*. Модифікований антисексистський варіант має вигляд: *A person must believe in his or her powers*. Останнім часом в англійській мові простежується тенденція по-можливості не вживати форм "узагальнюючого" чоловічого роду [8, 9, 11]. Замість *An engineer should never trust his computer* уживають *An engineer should never trust a computer* або *Engineers should never trust a computer*. Принагідно зазначимо ще одну тенденцію – використання слів *person, people, human (being)* тощо замість слів, які містять компонент *-man*:

man	human being, human, person;
mankind	humanity;
chairman	chairperson;
layman	lay people;
common man	ordinary people / the average person;
salesman	salesperson;
mailman	mail carrier;
waiter/waitress	wait staff;
steward/stewardess	flight attendant;
unmanned (air vehicle)	uninhabited/pilotless/robotic (air vehicle).

Сьогодні вживання *узагальнюючого* чоловічого роду зберігається лише в окремих випадках (*ombudsman, weatherman, manmade, freshman*). У сучасній англійській мові вживання антисексистської мови відзначається варіативністю – від використання

інклюзивного *he or she, s/he, a student/ students; a learner/ learners* до форми тільки жіночого роду *she*:

He or she needs only the encrypted value in the preceding field (Information Security);

An individual will not be out of touch with her business (Spectrum 96-1, p. 85).

Перелічені тенденції щодо позначення статі в англійській мові – як у мові науки, так і в загальнонародній мові – є виявом поваги до жіночої статі. Вони засвідчують намагання принаймні вербально ухилитися від сексизму – переконання, що жінки менш розумні, талановиті чи здібні, ніж чоловіки.

Категорія особи у мові науки може передаватися шляхом категорії визначеності, невизначеності та узагальнення і зумовлюватися особливостями жанрів, певних частин наукової праці, індивідуальною манерою передачі авторського "я" [11, с. 46–47]. В англо-американському науковому дискурсі спостерігаємо, з одного боку, експліцитне авторське "я" (*I believe, I would like to mention*), *pluralis auctoris* "we", а з іншого – тенденцію до нейтралізації особи автора/авторів, що передається за допомогою низки безособових зворотів (*It is believed, It could be mentioned*), безособового узагальнюючого *one* (*one can believe*), так званого *pluralis auctoris* (*we believe*).

Уживання *I vs. WE* може зумовлюватися намаганням висловити солідарність із адресатом, а також тим, що автором певної статті, монографії тощо є не одна особа, а декілька вчених. Уживання безособових зворотів засвідчує намагання авторів створити ефект деперсоналізованої об'єктивності наукових розвідок. Зазначимо, що уживання авторського "ми" є притаманним україно- та російськомовним науковим працям порівняно з англо-американськими, в яких переважає авторське "я", про що засвідчує уживання переважно займенника *I* а не *we*. Цікаво, що в українській мові вживання авторського "ми" вважають наслідком еволюції авторського "я" [7, с. 436].

Особливої уваги заслуговує вживання мовної одиниці *I argue* та її дискурсивних еквівалентів. Використання *I argue* засвідчує про впевненість адресанта, його "authorial voice" [3, с. 137]. Згадана мовна одиниця в англо-американській науковій прозі є енантіосемічною та поєднує протилежні значення: 1) *to provide reasons for or against (something) clearly and in proper order* та 2) *to give signs of, to indicate* [10, с. 51]. У деяких випадках інгерентна категоричність *I argue* зменшується завдяки вживанню цієї мовної одиниці разом з *pluralis auctoris* (*we argue*), у безособових зворотах типу *Arguably / It is (sometimes) argued / It can/could be argued*:

It is also argued that provision of alternative language services is highly wasteful of resources (*Crystal*);

What I'm arguing in this short discussion is that despite the obstacles presented, we must continue our efforts to make our classes as specific to student purposes and approaches to learning as possible (*Master*).

Зауважимо також, що парентетичні звороти спричинюють значні ускладнення при опануванні англо-американського наукового дискурсу тими, для кого англійська мова не є рідною (див. також [13]), зокрема компресовані безособові парентетичні звороти типу:

Arguably, no European computer company had a lead position in any computer technology (Spectrum 95-1, p. 50) (варіанти перекладу: "висловлюється думка про те, що", "імовірно"; "очевидно").

Деперсоналізація в англо-американському науковому дискурсі виконує важливі функції етикету. Насамперед це стосується "зменшення" впливу на адресата через створення ефекту максимальної об'єктивності дослідження. *Безособовості* наукового дискурсу досягають завдяки використанню низки мовних засобів – граматичних зворотів

та конструкцій (пасивних інфінітивів у складі модального дієслівного присудка, суб'єктно-предикативних зворотів з формами активного та пасивного стану), одиниць, які позначають невизначену особу або осіб (неозначені займенники, безособове *it* тощо). Можливість залишати модальний суб'єкт невираженим дає змогу висловити думку в *деперсоналізованому* вигляді за допомогою створення ефекту присутності невизначеної кількості суб'єктів [2, с. 59].

Категорія пасиву належить до однієї з найважливіших в англійській мові [6, 11]. У більшості сучасних англо-американських підручників, зокрема, присвячених випрацюванню навичок письмової комунікації, наголошується на униканні вживання форм пасивного стану, і лише деякі з них зважають на жанрово-стилістичні особливості вживання пасиву. У науковому дискурсі пасивні звороти не тільки часто вживають, вони мають власну специфіку. Наприклад, в англо-американському науковому тексті спостерігається тенденція *нейтралізації динамічних* дієслів типу *conduct*, *activate*, *connect*, *measure* через їхню *пасивізацію*. Навпаки, дієслова типу *indicate*, *reveal* вживають переважно в активному стані [5, с. 112]. В англо-американському науковому дискурсі спостерігається значна варіативність пасивних зворотів і конструкцій:

Rumblings were heard for several years in some countries (Spectrum 99–1, p. 106). They use the so-called "grid" technique (Microwave Magazine 00–12, p. 55). PacketCable uses what is known as a softswitch architecture for VoIP (Communications Magazine 00–6, p. 91). Several projects are under way (Spectrum 96–1, p. 78). The multibeam is also reconfigurable (Microwave Magazine 00–12, p. 41).

Вживання форм пасивного стану в англо-американському науковому дискурсі зумовлено створенням етикетного ефекту об'єктивності виконаного дослідження. У такий спосіб адресант абстрагується від самого себе як виконавця роботи та зосереджує увагу на власне науковій праці. Увага концентрується на предметі дослідження, насамперед, коли інформація подається в ініціальній позиції:

The rocks are thought to be related to upwelling plumes (Science 00, p. 2004). Benefits of LANs are said to include more flexible network moves (Spectrum 96–1, p. 35).

Отже адресатам відразу пропонується найважливіша інформація, а, отже, заохочується подальше спілкування з аудиторією та привертається її увага. Власне, вживання пасиву зумовлюється тенденцією "економії зусиль", вимогами лаконічності наукової прози. Воно є риторичним засобом передачі максимального ступеня об'єктивності, зменшення суб'єктивного чинника та привертання уваги до власне предмета дослідження. Крім цього, вживання деперсоналізованих зворотів типу *it is known* імплікує спільність між автором/авторами наукової праці та потенційною аудиторією, добру обізнаність та поінформованість адресанта, та солідарність з адресатом:

It is customary to refer to the TM mode of a transmission line (Microwave Theory and Techniques 99–2, p. 176).

Такі звороти імплікують надійність і валідність даних: It was found that water use could be reduced substantially during the idle cycle (Spectrum 99–1, p. 105).

На відміну від авторитарних типів дискурсу, науковий дискурс намагається уникати відкритої критики, певним чином нівелює авторське "я". Наприклад, у науковому дискурсі спостерігається тенденція етикетного вживання агента пасивних конструкцій, а саме його імплікація:

Much has been written about various aspects related to standards and standardization (Communications Magazine 01–4, p. 102).

Одним із найчастіших зворотів саме англо-американського наукового дискурсу є вживання модальних дієслів (передусім *can, could, may, might*) у пасивних конструкціях:

A simple example can be used to illustrate the approach described here (Spectrum 96–7, p. 77).

Саме за допомогою модальних дієслів у пасивних зворотах можна дещо зменшити категоричність висловлювання, що є істотною етикетною культурно-специфічною ознакою англо-американського наукового дискурсу [12] (*cf. are based – can be based*), уникнути догматизму через зазначення подальших досліджень та імплікацію можливості різних трактувань (власне альтернативності):

The matter may be elucidated by further analysis (Proceedings of National Academy of Sciences of the United States of America 99, p. 13617). A large number of interfaces can be used to connect them (Communications Magazine 98–9, p. 103).

Максимальний ступінь некатегоричності у таких зворотах спостерігається при підсумовуванні:

It could be concluded that this is less important, but still far from being unnecessary ...
It may therefore be concluded that these individuals are far more likely to be employed by the academia (Communications Magazine 01–4, p. 105).

В англійській мові засоби вираження епістемічної модальності та деперсоналізації тісно пов'язані між собою і часто переплітаються:

It could be suggested (that);

It could be said (that);

It seems (that);

It could be (that);

It should be noted (that);

Some could say (that) / think (that);

Some say (that) / think (that);

Some will say;

One can't deny (that);

One can say (that).

Засоби деперсоналізації можуть уживатися при наведенні прикладів: In 1950 the English mathematician Alan M. Turing proposed what he called the Imitation Game as a model for thinking about whether a machine was intelligent. In the Imitation Game, a person uses a computer terminal to pose questions, on any subject, to an unidentified interlocutor, which might be another person or a computer (the Sciences 95/11–12, p. 36).

Часткова деперсоналізація в англійській мові передається через одиниці, що позначають невизначений агент (типу *one; somebody, someone; average consumer; people; researchers/scientists; academia; cadre/pool of scientists; they say; opponents; a contrasting view; think tank; research shows; findings/observations suggest; a classic way*). Деякі з цих мовних одиниць засвідчують небажання називати конкретні прізвища, дати, час і використовуються з метою "збереження обличчя" адресата:

Somebody goofed and used the wrong formula (Journal of Solid-State Circuits 94–3, p. 241).

Отже, за допомогою засобів (де)персоналізації можна зменшувати вплив на адресата, створювати ефект "об'єктивності", привертати увагу адресата, використовувати при наведенні прикладів, а також імплікувати альтернативність, спільність поглядів з адресатом, повагу до нього, зберігати "обличчя" адресата. Культурно-специфічним для англійської мови є вживання інклюзивної мови, засобів деперсоналізації поруч із

засобами передачі епістемічної модальності, рівнозначне уживання авторського "я" та "ми".

1. *Белова А. Д.* Функционально-семантическое поле пассива в аспекте его взаимодействия с другими полями (на материале английского языка): Автореф. дис ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Киевск. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – К., 1988.
2. *Белова А. Д.* Класифікуючі конектори в англійському тексті // Іноземна філологія. – Вип. 111. – 1999.
3. *Богдан С. К.* Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К.: Рідна мова, 1998.
4. *Ільченко О. М.* Етикет англomовного наукового дискурсу. – К.: ІВЦ "Політехніка", 2002.
5. *Медведева Л. М.* Части речи и залог (на материале английского языка). – К.: Вища школа, 1983.
6. *Медведева Л. М., Березняк Т. М.* Производные наречия – предикаты модуса // Семантика и прагматика языковых единиц. – К.: КГУ. – 1984.
7. *Разинкина Н. М.* Функциональная стилистика. – М.: Высш. шк., 1989.
8. *Cameron D.* Feminism and linguistic theory. – N. Y.: St. Martin's press, 1992.
9. *Diamond V.* The elements of non-sexist usage: a guide to inclusive spoken and written English. – N. Y.: Prentice Hall Press 1990.
10. *Flowerdew J.* Attitudes of journal editors to nonnative speaker contribution // TESOL Quarterly. – 2001. – Vol. 35, № 1.
11. *Freeman R., McElhinny B.* Language and gender // Sociolinguistics and language teaching. – Cambridge: Cambridge University Press. – 1998.
12. *Lachowicz D.* On the use of the passive voice for objectivity, author responsibility, and hedging in EST // Science of Science. – 1981. – Vol. 2, № 2.
13. *Longman Dictionary of English Language and Culture.* – Harlow: Addison Wesley Longmans Limited, 1992.

THE ISSUES OF (DE)PERSONALIZATION MEANS IN MODERN ENGLISH

Olga Ilchenko

*Centre of scientific research and foreign languages' teaching
of National Academy of Ukraine
Vynogradnyi prov., 4, appt. 43, Kyiv, 01021, Ukraine*

The present paper addresses the issues of (de)personalization means in modern English. Special attention is paid to the elements of non-sexist language, authorial voice expression are discussed. Culture specific aspects are also considered.

Key words: (de)personalization, non-sexist language, authorial voice.

*Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004
Прийнята до друку 12.04.2004*

ОРФОГРАФІЯ ВЛАСНОЇ НАЗВИ ЯК ЧИННИК ЇЇ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ)

Володимир Кам'янець

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001

Проаналізовано специфічні особливості орфографії німецьких власних назв. Зазначено, що орфографічна форма власної назви є вагомим чинником її функціональності. Висвітлено питання орфографічної варіативності ономастичних лексичних одиниць. Наголошено на тенденції орфографічного оформлення власних назв до розмежування онімів та омонімічних до них апелятивів, що в свою чергу сприяє виконанню власними назвами функцій індивідуалізації та ідентифікації позначуваних об'єктів.

Ключові слова: власна назва, орфографія, функціональність, варіативність.

Головна функція власної назви у мовленні полягає в ідентифікації та індивідуалізації позначуваного об'єкта. Вагому роль у виконанні цієї функції відіграє орфографічна форма ономастичної лексичної одиниці. Написання власних назв дає оптичні характеристики, що сприяють їх розрізненню, а відтак і виконанню ними їхніх основних функцій.

У сучасній німецькій орфографії простежується тенденція до формального розмежування онімів та апелятивів, тобто орфографічне оформлення власної назви досить часто відрізняється від орфографії апелятива, на основі якого її утворено, наприклад, від апелятива *Bäcker* утворено прізвища *Becker*, *Bekker*, від *Bischof* – *Bischoff*, від *Bär* – *Beer*, *Ber* тощо. У телефонній книзі австрійського міста Клагенфурт автор цієї статті виявив лише 3 прізвища *Meier* (омонімічне до апелятива *Meier*), проте 93 прізвища *Maier*, 71 – *Mayer*, по 12 *Mair* і *Mayr*, 6 – *Meyer* і 1 *Majer*.

Антропоніми не підпадають під орфографічні норми, оскільки їхня форма закріплюється юридично, шляхом певної соціальної формальності. Як зауважує В. Е. Сталтмане, прізвища у сучасному суспільстві користуються правом "юридичної заповідності" [5, с. 100]. Отже, орфографія власних назв ґрунтується на традиційному принципі на відміну від апелятивної лексики, орфографія якої ґрунтується на фонологічному принципі. Наприклад, антропонім *Althoff*, в основі якого – апелятив *der Hof*, має на відміну від апелятива гемінату **ff** чи антропонім *Waidemann*, що утворений від апелятива *die Weide* (*weiden*), у якому, дифтонг [ae] орфографічно оформлений як **ai**, а не **ei**, як мало б бути на перший погляд за орфографічними правилами сучасної німецької мови. Звідси можна зробити висновок про те, що навіть окрема графема виступає у ролі значущого елемента у функціональності власної назви. Тобто вже саме орфографічне оформлення власної назви сприяє виконанню нею основних функцій ідентифікації та індивідуалізації позначуваного об'єкта.

Вибір імені та його орфографічне оформлення у німецькомовних країнах підлягають суворій законодавчій регламентації, однак не підпадають під ті правописні норми, які обов'язкові для апелятивів. Ще у 1887 р. В. Вільманс у своєму коментарі до правил пруської шкільної орфографії наголошував на тому, що не лише прізвища, а й імена не повинні підлягати загальним орфографічним правилам, заперечуючи тим самим Я. Грімму, який виступав за уніфікацію правопису імен та апелятивів [14, с. 29]. За уніфікацію правопису особових імен та апелятивів виступав також і К. Дуден, який у 1902 р. у сьомому виданні свого орфографічного словника наголошував на тому, що правопис імен повинен підлягати загальним правописним нормам, а також заперечував можливість існування декількох варіантів правопису однакових імен і відкидав, наприклад, подвійне написання таких імен, як *Carl, Conrad, Adolph, Rudolph* поряд з *Karl, Konrad, Adolf, Rudolf* тощо [14, с. 29]. Такий приклад нерегламентованості правопису антропонімів наводить К. Кунце: було виявлено 9 варіантів написання прізвища знаменитого архітектора і ювеліра П. Фльотнера (помер 1546 р.): *Flottner, Flettner, Flötner, Floetner, Flaitner, Flaïter, Flotner, Flatner, Flatner* [12, с. 175]. Німецький театральний критик і журналіст Г. Гензель у своїх автобіографічних нарисах робить невеличкий екскурс в історію правопису свого прізвища і пише, що його батько писав своє прізвище *Hensel*, дід – *Hänzel*, а прадід – *Henßel*. Далі автор припускає, що його пращури найімовірніше були неписьменними, отож просто називали своє прізвище священикові, який записував його на свій розсуд [9, с. 65]. Варіативність написання імен, прізвищ тощо віддзеркалює ті фонетико-орфографічні процеси, що проходили в еволюції німецької мови. Новий щабель розвитку й зміна орфографічної норми неминуче зумовлювали й альтернативу у власних назвах.

Сучасні видання Дудена хоча й зазначають, що правопис імен підлягає загальним правописним нормам, проте припускають певні відхилення від них [7, с. 47]. Такі положення правопису піддаються інколи критиці з боку деяких лінгвістів. Наприклад, В. Гоер стверджує, що норми правопису імен не знаходять свого втілення у практиці і досить часто на їхній правопис впливають певні суб'єктивні моменти [10, с. 190]. Автори довідника *Knaurs Rechtschreibung* також зауважують, що правопис особових імен не завжди узгоджується з загальними правописними нормами, а часто підпадає під суб'єктивний вплив [11, с. 67]. Фактично ж сьогодні правопис імен і прізвищ, інших власних назв у німецькомовних країнах є лібералізованим, про що засвідчує чимала кількість варіантів правопису одних і тих самих за походженням імен. Наприклад: *Andre, Andree, André; Anette, Annette; Mathias, Matthias; Mathäus, Matthäus; Rene, René, Renee, Renée; Alwy, Alvi, Alvy; Iwar, Ivar, Iver* тощо. Такі явища зумовлені й функціональними особливостями власних назв загалом й імен та прізвищ зокрема, а саме їхньою закріпленістю за індивідуальними окремими денотатами і виконанням ними функцій індивідуалізації та ідентифікації. Скажімо, імена *Konrad* і *Conrad* позначають дві окремі особи, індивідуалізуючи та ідентифікуючи їх більшою мірою, ніж, скажімо, одне ім'я *Konrad* з однаковою орфографією.

У цивільному кодексі Німеччини 1 січня 1900 р. з'явилося визначення щодо правопису прізвищ та імен. З того часу зміни в орфографії прізвища чи імені можливі лише шляхом виконання відповідної юридичної процедури [12, с. 173]. У ФРН, наприклад, ім'я після народження дитини заносять до реєстру новонароджених і його написання має зберігатися у всіх подальших документах у тій формі, в якій його занесено до реєстраційної книги [14, с. 20]. Таке законодавче положення якраз і випливає із функціональних особливостей власних назв, бо вони слугують передусім для

індивідуалізації та ідентифікації позначуваної особи, а саме орфографічне оформлення тієї чи іншої власної назви уже виконує функцію ідентифікації та індивідуалізації, і тому будь-яке, навіть незначне, відхилення від правописної форми порушує функціональність оніма.

Як зазначалося вище, німецькі антропоніми, на відміну від апелєтивів, вільні від орфографічних норм, тому що орфографічне оформлення закріплюється за денотатом юридичним шляхом. Такий стан речей зберігається і за правилами нового німецького правопису, тобто правопис власних назв не підлягає змінам і новим нормам [2, с. 19]. Головним критерієм, за яким власна назва зберігає автентичність свого написання, слугує консерватизм орфографічної форми того чи іншого імені, оскільки переважна більшість антропонімів виникла ще задовго до того, коли на всьому німецькомовному просторі виникли єдині офіційні та обов'язкові для всіх правописні норми.

В усіх німецькомовних власних назвах осіб спостерігається діонімія, тобто онім складається, зазвичай, з прізвища (*Familiennname* чи *Nachname*) і, як мінімум, одного імені (*Vorname*). Подвійні прізвища (наприклад, *Droste-Hülshoff*, *Dzerowicz-Ostheim*) вважають одним прізвищем і пишуть завжди через дефіс. Законодавство німецькомовних країн дозволяє присвоєння одночасно двох і більше імен [14, с. 22]. Допускається написання декількох імен: окремо одне від одного: *Michael Konrad Schulze* (в основних документах основне ім'я підкреслюється: *Michael Konrad Schulze*); через дефіс: *Karl-Heinz*, *Anne-Rose*, *Eva-Maria*, *Hans-Joachim*; разом: *Karlheinz*, *Annerose*, *Hansjoachim*. Незалежно від написання усі імена однієї особи вважають одним іменем.

У законодавстві німецькомовних держав допускається надання коротких і пестливих імен, які після офіційної реєстрації, тобто юридичної закріпленості за особою, вважають повними, офіційними іменами, (наприклад: *Willy*, *Tomy*, *Katja*, *Wanja*, *Tanja*, *Susy*, *Vicky*). Переважно власне німецькі імена – це двокореневі іменники: *Siegfried*, *Hildegard*, *Reinfried* або ж утворені унаслідок редукції імен: *Kurt* – *Konrad*, *Willi* – *Wilhelm*, *Heidi* – *Heidrum*, *Hilde* – *Hildegard* тощо.

Особливою властивістю власне німецьких імен є те, що деякі ономастичні морфеми притаманні лише чоловічим іменам (наприклад, *-brand*, *-ger*, *-bert*, *-hart*) або тільки жіночим (наприклад, *-held(e)*, *-heid*, *-lind(e)*, *-gart*). На прикладі двох ономастичних морфем *-hart* і *-gart* видно, наскільки при передачі українською мовою важливо враховувати їхні орфографічні та й фонетичні особливості, бо, скажімо, ім'я *Reinhart* – це чоловіче ім'я, а *Reingart* – жіноче. А тому передача обох імен як Райнгарт, а не як Райнгарт і Райнгарт аж ніяк не сприяє виконанню ними своїх функцій ідентифікації та індивідуалізації позначуваних осіб. Проте деякі морфеми трапляються як у жіночих, так і в чоловічих іменах (наприклад, *-mut*: *Hartmut*, *Helmut* – чоловічі імена, *Erdmut(e)* – жіноче ім'я).

Проаналізувавши орфографію сучасних німецьких імен, ми простежили такі інваріантні форми їхнього написання:

1. Варіантність кореневих диграфів **ai** або **ei**: *Heike* – *Haike*, *Raimar* – *Reimar*, *Rainer* – *Reiner*, *Raimo* – *Reimo*, *Raimund* – *Reimund*, *Rainald* – *Reinald*, *Kai* – *Kei* тощо. У цих парах простежується тенденція до переважання імен з кореневим **ei**.

2. Варіантність початкових графем **c** або **k**: *Carl* – *Karl*, *Curt* – *Kurt*, *Conrad* – *Konrad*, *Carla* – *Karla*, *Cord* – *Kord*, *Clodwig* – *Klodwig*, *Claus* – *Klaus* тощо. Імена з початковою **c**, які були вживанішими у XIX ст., набули значного поширення наприкінці минулого та на початку теперішнього століть, можливо, через загальне захоплення

іншомовними іменами. Такі імена, як *Carolin, Claudia, Cornelia, Clemens* трапляються набагато частіше, аніж *Karolin, Klaudia, Kornelia, Klemens*.

3. У німецьких ономастичних морфемах *-bald, -bold, -fried, -gard, -gund, -hard, -heid, -hild, -lind, -mund, -nand, -wald, -wurd, -rad, -trand, -trud* тощо переважно вживають кінцеву графему **d**, а не **t**. Іноді, хоча й дещо рідше, трапляється у цих морфемах і графема **t**: *Balthild, Baltrun, Gunthild, Waltrun, Gerhart, Volkhart, Dankwart*.

4. Варіантність написання кореневих графем **i** та диграфа **ie** трапляється в ономастичних морфемах *-fried* та *-sieg*. Зазвичай, у цих морфемах вживається диграф **ie**, хоча дещо рідше трапляється й написання **i** (наприклад: *Ernfrid, Fridolin, Sigbert, Sigmund, Sigismund*).

5. У скорочених і демінутивних іменах з кінцевими графемами **i** та **y** простежується тенденція до вживання **y** замість **i**, можливо, через вплив англійської мови (наприклад: *Andy, Anny, Billy, Betty, Henry, Lilly, Sissy, Willy, Wally, Harry, Freddy, Betsy, Kitty, Mary, Vicky*).

6. Написання **t** або **th** трапляється у багатьох парах імен: *Helmut – Helmuth, Herta – Hertha*, хоча простежується тенденція до усунення літери **h**. В іменах скандинавського походження, з початковою морфемою *Tor-, Thor-* також надають перевагу написанню без **h**. Частотніше переважають імена *Torlaf, Tore, Ture, Torsten*, а не *Thorlaf, Thore, Thure, Thorsten*. Імена, на стику морфем яких зустрічаються **t** та **h**, здебільшого зберігають написання **th**, що зумовлюється історичною традицією мови. Наприклад: *Berthold (Bert- + -hold), Mathilde (Mecht- + -hilde)* тощо, хоча й трапляються імена без **h** на початку морфем: *Bertold, Matilde*.

7. В іменах з написанням **ph** та **f** для позначення звука [f] частіше зустрічається **f**, ніж **ph**, напр.: *Adolf – Adolph, Rudolf – Rudolph, Rolf – Rolph, Ralf – Ralph, Alfons – Alphons* тощо. Проте імена *Christoph* та *Philipp* зберігають завжди у своєму правописі "історично неправильне **ph**", як назвав це явище німецького правопису Ф. В. Вайтерсгауз [14, с. 32].

8. У запозичених іменах з графемами **c** або **z** набагато частіше присутній **z**, аніж **c**, тобто переважають імена *Felizitas, Kreszenz, Kreszentia, Patrizia, Zita*, а менше вживані – *Felicitas, Krescenc, Krescentia, Patricia, Cita*. Проте такі запозичені імена, як *Cäcilie, Cälestin* та *Cälestine* переважають над *Zäzilie, Zälestin, Zälestine*.

9. Простежується також й варіантність вживання графем **v** і **f** (наприклад: *Volker – Folker, Volkhard – Folkhard*).

10. Графем **w** і **v** також проявляють інваріантне вживання у німецьких особових іменах: *Alwy – Alvy, Arwed – Arved, Ingwar – Ingvar, Iwar – Ivar, Siw – Siv* тощо.

Деякі дослідники відзначають, що власні назви в орфографічному аспекті виявляють значну кількість варіантів [2, с. 27; 4, с. 4; 6, с. 174–176; 8, с. 52]. Проте, на нашу думку, такі прізвища, як *Meier, Meyer, Maier* і *Mayer* або *Hermann* і *Herman* чи *Glaßer* і *Glasser, Bayer, Beier, Beyer* і *Baier* з погляду специфіки їхньої функціональності та закріпленості за індивідуальними денотатами не можна вважати орфографічними варіантами, бо йдеться тут про варіант написання не одного й того ж імені, що корелює з одним і тим самим денотатом, а про різні антропоніми, котрі корелюють з різними денотатами, індивідуалізуючи та ідентифікуючи їх. Тобто ми не можемо написати *Hermann* замість *Herman*, або навпаки. *Konrad Meyer* – це не *Konrad Maier*, оскільки тут йдеться про два різні денотати і, відповідно, про два різні антропоніми. А тому при вживанні німецьких власних назв в українській мові, під час їхньої передачі засобами

української графіки бажано якомога точніше їх відтворювати: зберігати, наприклад, подвоєння голосних і приголосних в українській транскрипції¹, передавати графему **g**, що позначає німецький проривний гортанний [g], українською графемою **г**, а графему **h**, що позначає фрикативний гортанний [h], українською **г** тощо, бо це якраз і сприяє адекватній функціональності власних назв як специфічних лексичних одиниць [3, с. 266–267].

Отже, з погляду функціональності власної назви такі антропоніми, як *Meier, Mayer, Maier, Meyer* чи *Beier, Baier, Bayer, Beyer* тощо не виступають орфографічними варіантами, а окремими ономастичними лексичними одиницями, оскільки вони корелюють з окремими індивідуальними денотатами.

Орфографічними варіантами власних назв, як такими, слугують різні форми написання одного і того ж оніма, закріпленого за одним і тим же денотатом. Наприклад: топоніми *Frankfurt an der Oder: Frankfurt/Oder, Frankfurt an Oder, Frankfurt (Oder), Frankfurt – Oder, Frankfurtoeder; Freiburg im Breisgau: Freiburg, Freiburg i. Br., Freiburg Br., Freiburg/Breisgau; Rothenburg: Rothenburg o. d. Tauber, Rothenburg/Tauber, Rothenburg – Tauber; Düsseldorf: D'dorf; Mönchenglödbach: M'glödbach; Kurfürstendamm: Ku'damm, Helsinki: H'sinki; антропоніми: Astrid Müller: A. Müller, Astrid M., A. M.; Johann Wolfgang von Goethe: Goethe, Johann Wolfgang Goethe, J. W. Goethe, J. W. von Goethe, J. W. v. Goethe, J. W. v. G.* тощо. Така варіативність зумовлена певною мірою і впливом усного мовлення на писемну форму мови, а також функціональною специфікою ономастичних лексичних одиниць.

Зважаючи на те, що орфографія німецьких власних назв (передусім антропонімів і топонімів) базується на традиційному принципі на відміну від апелювальної лексики, орфографія якої ґрунтується на фонологічному принципі, власні назви, що переходять до німецької мови з інших мов, зберігають фонему та комбінації фонем мови-джерела, що не властиві німецькій мові (наприклад, *Sven, Scapin* тощо). У власне німецьких апелюваннях фонема [s] в позиціях перед [v], [w], [k] не трапляється. Іншим прикладом можуть слугувати антропоніми *Tanja, Katja, Wanja* тощо. Фонема [j] у позиціях після приголосних також не властива німецькій фонологічній системі.

Орфографічною особливістю тих тематичних типів німецьких власних назв, що у своїй структурі мають апелювальні лексичні одиниці, виступає те, що всі їхні компоненти пишуть з великої літери за винятком службових частин мови (артиклів, прийменників, сполучників). Наприклад: антропоніми *Charles de Coster, Walter von der Vogelweide, Heinrich der Achte*; хороніми *Freie und Hansestadt Hamburg* (федеральна земля); *Königreich von Großbritannien und Nordirland*; ойконіми *Neu Lützenau, Rostock-Lütten Klein*; урбаноніми *Lange Straße, am Tiefen Graben*; ороніми *Schwäbische Alb, Bayerischer Wald, Hohe Tatra*; гідроніми *Schwarzes Meer, Weißer Regen*; космоніми *Kleiner Bär, Großer Wagen*; порейоніми *die Vorwärts* (судно), *der Blaue Enzian* (поїзд); ойкодомоніми

¹ Сьогодні в українській перекладній літературі все частіше вдаються до практики не зберігати подвоєння голосних і приголосних в іншомовних власних назвах. Див., наприклад, перекладну літературу, видану київським видавництвом “Основи”, чи роман Інгеборг Бахманн “Маліна”, що вийшов у львівському видавництві “Класика” у перекладі Лариси Цибенко [1]. При всій повазі до таких реномованих видавництв та перекладачів і не намагаючись якось применшити якість цих перекладів (переклади справді заслуговують найвищої оцінки), все ж таки хотілось би звернути увагу на непослідовність у написанні іншомовних власних назв, а саме без подвоєння приголосних чи голосних, що властиво не сприяє адекватній функціональності власної назви вже у мові перекладу.

та еклезионіми *das Alte Rathaus*, *der Französische Dom*, *die Große Chinesische Mauer*, *der Schiefe Turm*; ергоніми *Deutscher Bundestag*, *Akademie für Alte Musik Berlin*, *Zweites Deutsches Fernsehen (ZDF)*, *Allgemeiner Deutscher Automobilclub*; гемероніми *Deutsch als Fremdsprache*, *Dermatologische Monatsschrift* тощо.

Деякі гемероніми містять у своїй структурі означений артикль, який, як складову структурну частину власної назви, пишуть з великої літери (наприклад, газети *Die Zeit*, *Die Furche*). Проте у непрямих відмінках це правило не діє і гемеронім пишуть з малої літери (наприклад: *Zeitungskommentar aus der "Zeit"*). Усі компоненти деяких гемеронімів пишуться з малої літери, напр.: *neue deutsche literatur*, *profil*, *konkret*, *inside*. Таке оригінальне, незвичне написання, яке суперечить загальним нормам правопису, слугує також одним із засобів виконання власною назвою функцій ідентифікації та індивідуалізації.

Отже, у процесі синхронічного функціонування між антропонімами й апелятивами у німецькій мові виникає своєрідна дихотомія, що сприяє усуненню омонімії між онімами та апелятивами й полегшує процес комунікації та сприяє функціонуванню власної назви, тобто вже саме орфографічне оформлення власної назви є своєрідним ідентифікатором денотата.

Німецькі власні назви в орфографічному аспекті підлягають змінам графіки, проте не підлягають змінам орфографії. Орфографія власних назв сучасної німецької мови відзначається інваріантністю, бо їхня правописна форма сприяє здійсненню ними їхніх специфічних функцій індивідуалізації та ідентифікації позначуваного об'єкта.

Орфографічними варіантами власної назви виступають лише різні написання однієї і тієї ж назви. А різне орфографічне оформлення різних власних назв, що мають одну і ту саму апелятивну основу, не можуть слугувати орфографічними варіантами власної назви, оскільки тут йдеться про різні оніми, що корелюють з різними денотатами. Прагматико-функціональна специфіка, а також особливе позамовне спрямування ономастичної лексики дає змогу говорити про різні лексичні одиниці, хай вони й утворені на базі однієї апелятивної основи.

1. *Ингеборг Бахман*. М'яліна / Пер. з нім. Лариси Цибенко. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2003.
2. *Калакуцкая Л. П.* О специфичности ономастики как лексической категории // Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1979. – С. 69–84.
3. *Кам'янець В. М.* Відтворення німецьких власних назв українською мовою // Іноземна філологія. – 1999. – Вип.111. – С. 262–269.
4. *Мурашов Р. З.* Имя собственное в немецком языке – Уфа: Изд. Башкирского ГУ, 1983.
5. *Сталтманэ В. Э.* Ономастическая лексикография. – М.: Наука, 1979.
6. *Суперанская А. В.* Структура имени собственного (фонология и морфология). – М.: Наука, 1969.
7. *Duden*. Rechtschreibung der deutschen Sprache / Hrsg. von der Dudenredaktion – Bd. 1. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1991.
8. *Fleischer W.* Variationen von Eigennamen // Der Name in Sprache und Gesellschaft. Beiträge zur Theorie der Onomastik. – Berlin: Akademie-Verlag, 1973. – S.52–63.
9. *Hensel G.* Glück gehabt. Szenen aus einem Leben. – Frankfurt am Main und Leipzig: Insel Verlag, 1994.

10. *Heuer W.* Richtiges Deutsch. Eine Sprachschule für jedermann. – Zürich: Buchverlag der Neuen Züricher Zeitung, 1971.
11. *Knaurs Rechtschreibung.* – München, Zürich: Droemer Verlag, Knaurs Verlag, 1973. – 839 S.
12. *Kunze K.* Dtv-Atlas. Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1998.
13. *Menzel W.* Neue deutsche Rechtschreibung. – München: Compact Verlag, 1996.
14. *Weitershaus F.W.* Lexikon der Vornamen. – München: Orbis Verlag für Publizistik GmbH, 1996.

ORTHOGRAPHY OF A PROPER NAME AS A FACTOR OF THEIR FUNCTIONALITY (ON EXEMPLE OF GERMAN PROPER NAMES)

Volodymyr Kam'yanets

*Lviv Ivan Franko National University
1, Universytetska St. Lviv, 79001, Ukraine*

The article studies specific features of the orthography of German proper names, stressing that the orthographic form of a proper name is an important factor of its functionality. The author also highlights an issue of the orthographic variability of onomastic lexical units and concludes that orthography of proper names tends to distinguish onyms from the homonymous appellatives, which strengthens the proper names' functions of identification and individualization.

Key words: proper name, orthography, functionality, variability

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ЛОКАЛЬНИЙ І ТРАНСЛОКАЛЬНИЙ ДЕЙКСИС У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Оксана Курилас

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001

У статті розглянуто лексичні та словотвірні засоби вираження просторових відношень, зокрема локально-дейктичні засоби – прислівники місця і напрямку та транслокальні преверби. Проаналізовано структурні елементи системи локального і транслокального дейксисту у німецькій мові та опозиційні відношення між локальними та транслокальними прислівниками на парадигматичному і синтагматичному рівнях.

Ключові слова: локальні та транслокальні прислівники, просторова референція, дейксист, опозиційні відношення, транслокальні преверби, нейтралізація опозиції.

Проблема мовного відображення просторових відношень безпосередньо пов'язана з актуальними за останні десятиріччя дослідженнями у галузі лінгвістики простору, які ґрунтуються на теорії дейксисту К. Бюлера, розглядають проблеми просторової референції та відображення категорії простору у мові [2–7; 10–19].

Завданням статті є аналіз елементів системи локального та транслокального дейксисту у німецькій мові і транслокальних прислівників як дейктичних засобів вираження просторових відношень.

Поняття просторової референції вживається на позначення мовного вираження просторових відношень [15, с. 41]. Дейксист визначається як референція на мовленнєву ситуацію чи її складові. Вважають, що поняття дейксисту вперше описано К. Бюлером [15, с. 14; 8, с. 311]. Бюлер говорить про відношення тут–зараз–я (*hier–jetzt–ich–System*) як про систему суб'єктивної орієнтації, в якій людині як мовцю належить функція первинного пункту відношень [1, с. 102]. Відношення ТУТ–ЗАРАЗ–Я є, як відомо, ядром системи просторової орієнтації [7, с. 14]. Про егоцентричність простору говорить і Д. Вундерліх [16]. Цю властивість пояснюють тим, що організацію простору в принципі здійснює мовець [7, с. 14]. *Ego* людини є вихідним пунктом простору [1, с. 102; 149; 16, с. 39; 7, с. 14; 8, с. 315], який конструює людина у трьох вимірах із похідними векторами з орієнтацією на себе. Такими вимірами є вертикальна площина (вгорі–внизу) та дві горизонтальні площини (спереду–позаду, справа–зліва) [7, с. 14].

Мовленнєву ситуацію, в якій мовець орієнтує адресата на певні величини (присутність особи, місце і час мовлення) в просторі сприйняття, називають ситуативним дейксистом [8, с. 311, 313]. До класу ситуативного локального дейксисту належать вирази, якими мовець – зважаючи на актуальне місцерозташування, зорієнтовує адресата в межах простору, доступного для комунікативної ситуації [8, с. 327].

Характерним щодо німецької мови є двочленна система локального дейксисту [8, с. 327]. Центральне місце в системі лексичних кореляцій, що виражають локальне

розміщення предмета в просторі, займає пара прислівників місця *hier-dort*. Однак вважаємо, що для системи локального дейксису у німецькій мові притаманна тричленність [пор. 3], на протигагу до В. Еріх, яка дотримується погляду, що у німецькій мові немає тріадної системи дейксису. Її аргументація ґрунтується на твердженні, що в системі деїктичних опозицій **da** є нейтральним членом. Саме це дає підстави редукувати систему локального дейксису до двочленності: *hier-da* у північно-німецьких варіантах та *da-dort* у південно-німецьких [15, с. 50: 5, с. 15]. Відомо, що третім прислівником на позначення локальних відношень виступає прислівник **da**, який називають *нейтралізованим* [8, с. 328].

Мовець і його місцерозташування є вихідною точкою, з якої будують простір мовленнєвої ситуації [8, с. 315]; він хоча не єдиний, проте первинний елемент (бо наявний за будь-яких умов) [5, с. 3]. Під суб'єктивною орієнтацією дії розуміємо орієнтацію суб'єктної дії на мовця. Скерованість дії означає напрям, у якому вона відбувається. У наступних прикладах проілюструємо суб'єктно-предикатну ситуацію з незмінною обставиною місця (*hier*) та змінним суб'єктом (*er / ich*):

hier

Ich wohne hier. Та: Ich bin hier/da. Але не в цьому ж значенні: Ich wohne da.

Er wohnt hier. Та: Er ist hier/da. Але не в цьому значенні: Er wohnt da.

Замінімо у варіанті **hier** обставину місця *hier* на обставину місця *dort*:

dort

Ich wohne dort/ da. Однак не: Ich bin dort

Er wohnt dort/ da. Проте: Er ist dort. Але не в цьому значенні: Er ist da.

Зведення речення до елементарної предикації *Ich bin dort* (проте: *Ich war dort* і *Ich bin hier/da*) засвідчує унікальність просторової системи суб'єктивної орієнтації з її відношенням *тут-зараз-я*. Прислівник **da** є деїктичним виразом, що позначає місце адресата із перспективи мовця [15, с. 14], яке є центром суб'єктно-предикатної ситуації. Орієнтація дії відбувається не на мовця (*hier*), чи від нього (*dort*), а на:

адресата (*da₁*), коли місце суб'єкта та адресата є однією точкою, оскільки мовець може бути ЗАРАЗ тільки ТУТ, а адресат перебуває в безпосередній близькості до мовця (причому суб'єкт може бути чи не бути мовцем):

Ich bin da.

Er ist da;

або від адресата (*da₂*), коли місце суб'єкта не збігається з місцем адресата (незалежно від того, чи суб'єкт є мовцем, чи ні):

Ich wohne da.

Er wohnt da.

Отже, центром мовленнєвої ситуації може бути й адресат. Погоджуємося із В. Еріх [2; 5], яка услід за К. Бюлером стверджує, що *ego* мовця є основним орієнтиром у первинному (прямому) дейксисі [15, с. 46]. Однак не зовсім правильною є думка, що ситуативний локальний дейксис починається з місця мовця (а не з місця адресата) [8, с. 327]. Прямим запереченням цього є прислівник **da**.

Тут транслокальність прислівників передбачає напрям, що є динамічною величиною. У цьому випадку говорять про динамічну просторову референцію, яка описує перенесення об'єкта з одного місця в інше [15, с. 41]. Система транслокальних відношень складається із векторів, скерованих величин. Векторна семантика притаманна для транслокальних прислівників **her** і **hin** та похідних до них: *herab*, *heran*, *herauf*,

heraus, herbei, herein, hernieder, herüber, herunter, hervor, herzu; hinab, hinauf/hinan, hinaus, hinein, hinüber, hinunter, hinzu.

Центральне місце в системі транслокальних відношень займає корелятивна пара прислівників на пряму **her** і **hin**. Як і в системі локальних відношень орієнтація на мовця є невід'ємним чинником. У семантиці прислівників *hier* і *dort* імпліцитно присутній мовець, прислівники ж позначають певне місце у просторі. Подібно до локальних прислівників прислівники **her** та **hin** позначають загалом напрям (вектор) і містять суб'єктивну величину – мовця, відносно якого існують вектори.

Центр мовленнєвої ситуації залежить безпосередньо від позиції мовця, відносно якого відбувається рух чи дія:

Da sehe ich, wie Jutta, meine Frau, den Gartenweg **herauf** auf mich zusteuert. (Mannheimer Morgen, 09.09.1995, Unterhaltung; Eine Postkarte von der Osterinsel);

erst eine ganze Weile später kam der Geruch der billigen Zigarren hier **herauf**. (Becker-Riepen, Leichte Beute, S.101);

...sag mir, warum rennst du so hin und her, und springst hinaus und **herein**?" (Grimm, Der Wolf und der Fuchs, S. 394);

Рух, який здійснює мовець-суб'єкт, не може бути скерований до нього самого, тому центром є лише умовна позиція мовця в якійсь точці просторової ситуації:

Doch schon bald falle ich wieder **herab** wie eine Sternschnuppe vom Himmel. (Frankfurter Rundschau, 02.01.1997, Studentinnen und Studenten unternehmen eine Phantasiereise);

Herauf sind wir gelaufen, **hinunter** wollen wir fahren. (Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S.549);

... und ich ging **herein** ins Nebenzimmer... (Goethe, Die Leiden des jungen Werther, S. 83);

... und wir gingen abwärts von der Straße **herunter** an das Meer,... (Goethe, Zweiter römischer Aufenthalt, S. 357);

bei sehr langsamer Fahrt trat ich **hervor** an den Schlag der Dame und redete sie freundlich an. (Goethe, Campagne in Frankreich, S. 190).

Орієнтуючи адресата в просторі, мовець може орієнтувати його на себе, або на умовний центр комунікативної ситуації:

Bleibt es dabei, daß sie nicht **herüber** zu uns kommen wollen? (Mannheimer Morgen, 20.12.1996, "Also so eine Sichel", sagte er ...);

Wenn man etwa von der zentralen Piazza Vittorio Veneto in die Felsenstadt **herunterschaut**, wirkt sie, so Andrea D., auf den ersten Blick immer noch tot. Wenn du dann **herunter**- und herumläufst, siehst du, daß die Leute wieder da sind. (Frankfurter Rundschau, 04.09.1998, S. 6, Die Stadt Matera in der Basilicata ist weit mehr als nur eine Attraktion für).

За відсутності мовця чи адресата мовленнєвої ситуації у позиції центра суб'єктно-предикатної ситуації, на який скеровано дію, виступає імпліцитно виражений у семантиці преверба мовець-оповідач, який скеровує дію переважно на конкретний об'єкт просторової ситуації (*Sie, Brief*):

Im Moment prasselt von allen Seiten Kritik auf Sie **herab**. (Züricher Tagesanzeiger, 06.02.1999, S. 9, Ressort: Schweiz; "Und jetzt kommen Sie mir mit der Würde!");

... sie blickte **herab** auf den Brief,...(Goethe, Die Wahlverwandtschaften, S. 473).

Основою для протиставлення локальних і транслокальних опозицій є такі ознаки: локальність-транслокальність (*hier, da, dort – her, hin; herab, heran, herauf, heraus, herbei, herein, hernieder, herüber, herunter, hervor, herzu; hinab, hinauf /hinan, hinaus,*

hinein, hinüber, hinunter); центр просторової орієнтації *мовець-адресат* (*hier, dort, her, hin, her-ab,..ein....; hin-ab,..ein....; - da, hin, her-ab,..ein....; hin-ab,..ein....*), орієнтація до центра – від центра (*her,her-ab,..ein....- hin, hin-ab,..ein....*). У табл. 1 відображено позиційні відношення між локальними та транслокальними прислівниками на парадигматичному і синтагматичному рівнях.

Таблиця 1

Парадигматично-синтагматичні опозиції локальних та транслокальних прислівників

<p>Орієнтація на мовця</p> <p>1.1. hier Ich bin hier. Wann soll der Zug hier sein? Du kannst das Buch hier lassen.</p> <p>1.2. dort Er ist dort. Dort ist der Bahnhof. Wer ist dort?</p> <p>до мовця</p> <p>1.3. her Her zu mir! Vom Fenster her zieht es. Er grüßte vom Nachbartisch her.</p> <p>1.4. her-ab,..ein.... Kommen Sie herein. Heraus aus dem Bett! Heraus mit euch an die Frische Luft!</p>	<p>Орієнтація на адресата</p> <p>2.1. da₁ Du da Die schrille Stimme seiner Frau rief aus dem Badezimmer: "Wer ist denn da?"</p> <p>2.2. da₂ Ich wohne da. Wer kommt denn da? Die einen üben hier, die anderen da. Welche Bluse gefällt Dir am besten? Diese da.</p> <p>до адресата</p> <p>2.3. -----</p> <p>2.4. her-ab,..ein.... Darf ich herein?</p>
<p>від мовця до якоїсь цілі</p> <p>1.5. hin zur Straße hin, nach rechts hin Ist es weit bis hin? Kann man schon zu der Kranken hin?</p> <p>1.6. hin-ab, ..ein.... Hinaus mit dir an die frische Luft! Los, Jungs, hinauf! Hinüber zur anderen Seite!</p>	<p>від адресата до якоїсь цілі</p> <p>2.5. -----</p> <p>1.6. hin-ab, ..ein.... Hinaus mit dir an die frische Luft! Los, Jungs, hinauf! Hinüber zur anderen Seite!</p>

На основі ознаки транслокальності та опозиції скерованості дії до центра чи від центра мовленнєвої ситуації (мовця чи адресата) у системі транслокальних відношень спостерігаються лексико-семантичні транслокальні опозиції, які подано у табл. 2.

Таблиця 2

Лексико-семантичні транслокальні опозиції

До центра	Нейтралізація опозиції	Від центра
her	-	hin
herab	-	hinab
heran	-	-
herauf	rauf	hinauf / hinan
heraus	raus	hinaus
herbei	-	-
herein	rein	hinein
hernieder	-	-
herüber	rüber	hinüber
herunter	runter	hinunter

hervor	-	-
herzu	-	hinzu

Системі лексико-семантичних транслокальних опозицій притаманні такі особливості. Прислівники *hernieder*, *hervor* та *heran* не мають корелятів. У прислівника ж *heran* відсутній корелят, оскільки його формальний варіант *hinan* має те саме значення, що і *hinauf*. Тому *hinan* корелює із *herauf*.

Нейтралізованими членами опозиційних відношень слугують транслокальні прислівники *rauf*, *raus*, *rein*, *rüber*, *runter* із першим компонентом **r-** та другими прийменниковими елементами, які є розмовними синонімами транслокальних прислівників. У значенні цих прислівників сема скерованості руху до мовця та від нього нейтралізована. Тому прислівники виражають векторну характеристику руху без суб'єктивної орієнтації дії. Причиною виникнення нейтралізованих синонімічних корелятив вважають мовну економію, яка виявляє надлишковість суб'єктивної орієнтації дії при позначенні конкретної скерованості руху.

Транслокальні опозиції та їхня нейтралізація найкраще виявляються на синтагматичному рівні у широкому контексті комунікативної ситуації за умови наявності засобів вираження просторових відношень. Лексико-семантичні транслокальні опозиції, де транслокальні просторові відношення виражені прислівниками і превербами складених дієслів, демонструють такі речення:

Er wollte sie ins Wasser **herabziehen** (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 1786).

Er versuchte sie ins Wasser **hinabzuziehen** (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 1841).

Wollt ihr nicht **heraufkommen**? (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 1788).

Soll ich zu euch auf den Felsen **hinaufkommen**? (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 1841).

Er ist mit dem Wagen aus der Garage **herausgefahren** (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 1791).

Er ist mit dem Wagen **hinausgefahren** (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 1843).

Bringt die Liegestühle **herein!** (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 1801).

Das Essen aus der Küche in das Zimmer **hineinbringen**. (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 1847).

Es war eine seltsame Bekanntschaft, die eigentlich nur aus lächelnden Grüßen **hinüber** und **herüber** bestand. (Mannheimer Morgen, 20.05.1989, Unterhaltung; Das Fenster gegenüber).

An der Wand läuft das Wasser **herunter**. (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 1812).

Das Wasser lief an meinem Matrosenanzug **hinunter** (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 1861).

Нейтралізацію транслокальних опозицій на рівні парадигматики ілюструють такі приклади:

Wollt ihr nicht **raufkommen** (**herauf/hinaufkommen**) ?

Soll ich zu euch auf den Felsen **raufkommen** (**herauf/hinaufkommen**)?

Den Fluß **rauf** kommt ein Dampfer (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 2957).

Den Fluß **herauf/ hinauf** kommt ein Dampfer.

Kannst du das Gepäck **raufbringen**? (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 2957).

Kannst du das Gepäck **herauf/hinaufbringen**?

Als wir aus dem Haus **rauskamen**, regnete es schon. (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 2961).

Als wir aus dem Haus **heraus/hinauskamen**, regnete es schon.

Bringt das Essen **rein!** (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 3004).

Bringt das Essen **herein/hinein!**

Er warf den Ball über die Mauer **rüber**. (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 3079).

Er warf den Ball über die Mauer **herüber/hinüber**.

Paß auf, daß du nicht **runterfällst**. (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. 3101).

Paß auf, daß du nicht **herunter/hinunterfällst**.

Нейтралізація опозиції транслокальних прислівникових превербів на парадигматичному рівні спостерігається за умов домінування у семантиці дієслова значення спрямованого руху або дії, а не напряду, коли сема орієнтації на мовця послаблюється (1), або коли сема орієнтації на мовця втрачається взагалі (2):

herauskommen - hinauskommen : rauskommen.

Тут нейтралізація опозиції знаходить лексичне вираження.

herunterschlucken = hinunterschlucken: (runterschlucken);

hinausführen = herausführen = aus etw. führen (in eine bestimmte Lage bringen);

hinaufsetzen = heraufsetzen (die Preise).

Нейтралізація опозиції відбувається через відсутність основи протиставлення: орієнтації на мовця або центр мовленнєвих ситуацій. Лексичне вираження тут необов'язкове.

Сема напряду руху чи дії відносно мовця, що домінує у складених дієсловах, нейтралізується, якщо поряд із розмовномовними прислівниково-дієслівними одиницями можливе рівнозначне вживання дієслів із відповідними прийменниковими превербами [8, с. 137: **ausjagen – herausjagen – hinausjagen**]: **hereinlassen – hineinlassen: reinlassen / einlassen.**

Зазначимо, що кількісно та якісно прислівниково-дієслівні одиниці з опозиційними транслокальними превербами утворюють неоднорідні парадигматичні ряди і не завжди мають розмовномовні відповідники. У табл. 3 наведено кількість дієслів із транслокальними корелятами, які зафіксовано у словниках. Ці дані засвідчують неоднаковий розподіл дієслів із кожним превербом у межах корелятивної пари.

Таблиця 3

Кількість дієслів із транслокальними корелятами		
	Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache Klappenbach/Steinitz)	Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache
herab/hinab	30/47	31/-
heran/hinan	38/5	52/1
herauf/hinauf	13/39	41/75

heraus/hinaus	161/69	164/108
herbei/-	13/-	43/-
herein/hinein	34/138	68/163
hernieder/-	6/-	11/-
herüber/hinüber	15/23	48/82
herunter/hinunter	63/42	104/82
hervor/-	46/-	50/-
herzu/hinzu	5/29	3/33

Словникові результати підрахунку не дають змоги твердити щодо системних закономірностей функціонування та утворення складених дієслів і про їхні опозиційні відношення. Лише на широкому мовному матеріалі можна визначити парадигматичні ряди складених дієслів і здійснити системний аналіз прислівниково-дієслівних одиниць із транслокальними превербами.

Отже, системі локального та транслокального дейксису в німецькій мові властива тричленна структура, наявність суб'єктивної величини – мовця як первинного центра мовленнєвої ситуації, а також нейтралізація опозиційних відношень на лексичному і словотвірному рівнях.

1. *Bühler K.* Sprachtheorie. – Jena, Nachdruck Stuttgart, 1965 [1934].
2. *Ehrich V.* Da im System der lokalen Demonstrativadverbien des Deutschen. // *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 2. – 1983. – S. 197–219.
3. *Ehrich V.* Zur Linguistik und Psycholinguistik der sekundären Raumdeixis. // *Schweizer H.* (Hrsg.) Sprache und Raum. Psychologische und linguistische Aspekte der Aneignung und Verarbeitung von Räumlichkeit. – Stuttgart, 1985. – S. 130–161.
4. *Ehrich V.* Die temporale Festlegung lokaler Referenz. // *Habel Ch., Herweg M., Rehkämper K.* (eds.). – Tübingen, 1989. – S. 1–16.
5. *Ehrich V.* Hier und Jetzt. Studien zur lokalen und temporalen Deixis im Deutschen. – Tübingen, 1992.
6. *Eichinger L.M.* Zum Ausdruck lokaler und temporalen Relationen in der verbaler Wortbildung. // *Eichinger L.M.* (Hrsg.). Tendenzen verbaler Wortbildung in der deutschen Gegenwartssprache. – Hamburg, 1982. – S. 51–79.
7. *Eichinger L. M.* Raum und Zeit im Verbwortschatz des Deutschen. Eine valenzgrammatische Studie. – Tübingen, 1989.
8. *Grammatik der deutschen Sprache* (Schriften des Instituts für Deutsche Sprache): Bd.1-3. / von Gisela Zifonun, Ludger Hoffmann, Bruno Strecker. – Berlin; New York: de Gruyter, 1997.
9. *Henzen W.* Die Bezeichnung von Richtung und Gegenrichtung im Deutschen. – Tübingen, 1969.
10. *Klein W.* Wo ist hier? Präliminarien zu einer Untersuchung der lokalen Deixis. // *Linguistische Berichte* 58. – 1978. – S. 18–40.
11. *Klein W.* Sprache und Raum. – Göttingen, 1990.
12. *Klein W.* Raumausdrücke. *Linguistische Berichte* 132. – 1991. – S. 77–114.
13. *Schweizer H.* (Hrsg.) Sprache und Raum. Psychologische und linguistische Aspekte der Aneignung und Verarbeitung von Räumlichkeit. – Stuttgart, 1985.

14. *Schweizer H.* Ein-Leitung: Was bedeutet dem Menschen der Raum? // *Schweizer H.* (Hrsg.) Sprache und Raum. Psychologische und linguistische Aspekte der Aneignung und Verarbeitung von Räumlichkeit. – Stuttgart, 1985. – S. 1–15.
15. *Vater H.* Einführung in die Raumlinguistik. – Köln, 1996. – 105 S.
16. *Wunderlich D.* Sprache und Raum. *Studium Linguistik* 12. – 1982.
17. *Wunderlich D.* Raum, Zeit und das Lexikon. // *Schweizer H.* (Hrsg.) Sprache und Raum. Psychologische und linguistische Aspekte der Aneignung und Verarbeitung von Räumlichkeit. – Stuttgart, 1985. – S. 66–89.
18. *Wunderlich D.* Ort und Ortswechsel // *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 78. – 1990. – S. 43–58.
19. *Wunderlich D., Herweg M.* Lokale und Direktionale. // *Stechow A.v., Wunderlich D.* (Hrsg.) Semantik. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung. – Berlin; New York, 1991. – S. 758–785.
20. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache: in 6 Bänden. / Hrsg. von Ruth Klappenbach, W. Steinitz. Akad. d. Wiss. d. DDR, Zentralinst. für Sprachwissenschaft. – Berlin : Akad.-Verl., 1969–1978.
21. Duden. "Das große Wörterbuch der deutschen Sprache": in 10 Bänden. Das Standardwerk zur deutschen Sprache. / Hrsg. vom wiss. Rat der Dudenredaktion. – 3., völlig neu bearb. und erw. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1999.

LOCAL AND TRANSLOCAL DEIXIS IN THE GERMAN LANGUAGE

Oksana Kurylas

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79001, Ukraine*

This article is concerned with lexical and derivational means of expressing spacial relationships, in particular - local-deictic means such as adverbs of place and direction and translocal preverbs. The research is into oppositional relations between local and translocal adverbs on the paradigmatic and syntagmatic levels. It has been established that the system of local and translocal deixis in the German language is characterized by a tripartite structure, presence of a subjective dimension – the speaker as the primary center of a speech situation, as well as neutralization of oppositional relations on the lexical and derivational levels.

Key words: local and translocal adverbs, reference, deixis, oppositional relations.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ФОНЕТИЧНІ ОЗНАКИ РЕГІОНАЛЬНИХ ТИПІВ БРИТАНСЬКОЇ ВИМОВИ

Присяжнюк Оксана

*Одеський національний університет
65058, м. Одеса, Французський бульвар, 24/26*

Проаналізовано діапазональні характеристики регіональних типів англійської вимови. Відповідно до результатів електро-акустичного аналізу висловлено припущення про те, що діапазон частоти основного тону (ЧОТ) є: 1) одним з ведучих параметрів ідентифікації регіональної мови: звуження діапазону - загальнорегіональне явище, 2) показником у соціальному плані: зі збільшенням віку і статусу індивідуума діапазон розширюється.

Ключові слова: діапазон, частота, діалект, загальнорегіональний, статус.

Дослідження присвячене вивченню інтонаційної варіативності основних британських територіальних типів вимови: півдня і півночі Англії, Мидленда, Ірландії, Шотландії й Уельсу.

Метою дослідження є діапазональні характеристики територіальних типів вимови та їхній прояв у такому виді мовленнєвої діяльності як читання.

Основним матеріалом дослідження послужили студійні записи читання ідентичного тексту, виконані в лабораторії експериментальної фонетики Одеського національного університету (ЛЭФ ОНУ), всього 30 реалізацій, загальна тривалість звучання аудіоматеріала склала близько 1 години 30 хв. Як ідентичний текст послужила англійська казка - притча "The story of Arthur the Rat", складена і використана англійськими діалектологами спеціально для діалектних досліджень англійської вимови на території Великобританії.

Добір інформантів у групи вироблявся з урахуванням нейтралізації всіх основних соціально-демографічних факторів: соціального статусу, професійної приналежності, віку та статі. Усі диктори належать до середнього класу, мають вищу освіту чи закінчують англійські університети. Крім рівня освіти інформантів при складанні груп для дослідження ми також враховували рід професійної діяльності і тип освіти. Диктори, що мають філологічну освіту, викладачі та лектори університетів були виділені в окремі групи, тому що за свідченням ряду дослідників, акустичні параметри мелодики представників цієї групи будуть відрізнятися особливим прагненням до англійської орфоепічної норми RP (Received Pronunciation) [2; 5; 8; 9; 10].

Вибір у якості інформантів чоловіків зменшує проявлення емоційного початку, що робить процес аналізу жіночої мови більш складнішим [4; 11; 14].

Диференціація дикторів за віком вироблялася з обліком вже класичних досліджень, що розглядають частоту основного тону (ЧОТ) як функцію віку [12] і на підставі робіт, присвячених вивченню акустичних параметрів інтонації на прикладі чоловічих голосів [8; 9].

Допускаючи індивідуальну варіативність інтонаційних показників як природну, ми, слідом за У. Лабовим, П. Традгілло, Р. Уордхау [13; 15; 16], і спираючись на низку

успішних досліджень в області соціальної та регіональної варіативності англійської інтонації [2; 8; 9; 4; 7], розглядаємо інтонаційні змінні як групові норми чи середні групові показники. Вибір у якості матеріалу дослідження записів читання ідентичного тексту щонайкраще, в порівнянні з іншими видами мовленнєвої діяльності, нівелює вплив ситуативної варіативності на лінгвістичну характеристику мовних реалізацій.

Беручи до уваги перелічені вище соціально-демографічні фактори, всі інформанти були розподілені на такі групи: 1) чоловіки 20–35 років (випускники і стажисти університетів, службовці); 2) чоловіки 35–55 років (службовці); 3) чоловіки 25–35 років (викладачі-філологи); 4) чоловіки 35–55 років (лектори університетів).

У ході електро-акустичного аналізу досліджувалися наступні діапазональні характеристики (у Гц): 1) максимальна ЧОТ (найвища крапка, відзначена в реалізації); 2) мінімальна ЧОТ (найнижча крапка, відзначена в реалізації); 3) середня ЧОТ (усереднене значення всіх лінійних вимірів ЧОТ); 4) діапазон (різниця між максимальним і мінімальним значеннями ЧОТ).

Отже, діапазон ЧОТ у групі 1 варіюється від 40 до 177 Гц. Найширший діапазон ЧОТ відзначений у групі Уельсу (177 Гц), він майже в два рази ширший, ніж у реалізаціях дикторів інших територіальних груп, представлених молодими чоловіками 20–35 років: південь – 56 Гц, Мидленд – 56 Гц, Ірландія – 47 Гц, північ – 40 Гц (табл. 1).

Таблиця 1

Діапазональні характеристики мелодійного контуру в групі 1
(чоловіки 20–35 років)

ЧОТ (у Гц)	Територіальні групи					
	Північ	Мидленд	Шотландія	Ірландія	Уельс	Південь
Максимальна	141	148	168	147	286	151
Мінімальна	101	92	93	100	109	99
Середня	122	118	123	119	139	118
Діапазон	40	56	62	47	177	56

Реалізації дикторів Уельсу і Шотландії відрізняються високими значеннями максимальної ЧОТ: 286 і 168 Гц відповідно. Інші групи мають майже однакові значення максимальної ЧОТ: південь Англії – 151 Гц, Мидленд – 148 Гц, Ірландія – 147 Гц, північ Англії – 141 Гц.

Значення середньої ЧОТ розподіляються в такий спосіб: Уельс – 139 Гц, Шотландія – 123 Гц, північ Англії – 122 Гц, Мидленд і південь Англії – 118 Гц. Різниця в показниках свідчить про розширення діапазону в групі Уельсу за рахунок верхнього регістра, в той час як інші територіальні групи рівномірно використовують і верхній, і нижній регістри голосу.

Беручи до уваги малий крок вимірів (0,3 мс.), а також той факт, що усереднені значення усіх вимірів ЧОТ (середня ЧОТ) у реалізаціях групи Уельсу порівняно невисокі, а значення максимальної ЧОТ значно перевершує показники в інших групах, ми прийшли до висновку, що різкий підйом ЧОТ відбувається тільки на одній ділянці контуру.

У попередніх дослідженнях діапазональної варіативності експериментально доведено, що на протигагу широким діапазональним характеристикам англійської орфоепічної норми RP, звуження діапазону – явище загально регіональне [3; 7; 9; 10]. Високий висхідний початок у мові освічених жителів Уельсу – приклад впливу норми читання RP на інтонаційну модель Уельсу. Що ж стосується широкого діапазону в інтонації дикторів цього регіона, що був відзначений раніше в дисертаційному

дослідженні Т. С. Скопінцевої [14], то його не можна пояснити тільки фактором географічної близькості до Лондона – центру англійського національного стандарту RP. У цьому феномені виявляється "прагнення до підвищеної нормативності", відзначене англійськими діалектологами в кельтських районах [15; 17]. Англійська мова в цьому регіоні насаджувалася і поширювалася за допомогою школи і церкви, тому оволодіння нормою англійської мови вважалося обов'язковим. Аналізуючи дослідження англійських діалектологів, О.І. Бродович робить висновок про те, що "... англійська мова в Уельсу ближче до літературної норми, чим у сусідніх західно-центральної графствах" [1, с. 91].

Фактор географічної віддаленості від центрів, від метрополії – Лондона – визначає поступове звуження діапазону голосу у дикторів Мидленда, Шотландії та півночі Англії. Дані результати підтверджують ідею П. Традгілла про вплив центрів урбанізації на навколишні райони [15]. Особливим проявом регіональності можна вважати звуження діапазону у дикторів Ірландії та півночі Англії.

Індивідуальна варіативність показників діапазону ЧОТ збільшується в середньому віці (35–55 років), що збігається з результатами соціолінгвістичного дослідження інтонації чоловічих голосів, проведеного В. Г. Тонконогим [8], та з підвищенням рівня освіти.

Так, у групі 2 (чоловіки 35–55 років) розкид індивідуальних показників дикторів Мидленда, Шотландії, а в Групі 3 (викладачі-філологи, 25–35 років) дикторів Мидленда і півдня Англії значніше розбіжностей у діапазональних характеристиках між територіальними групами (табл. 2 і табл. 3). Зауважимо, що диктори з Уельсу вирізняються широкими діапазональними характеристиками голосу (група 2: 150 Гц, група 3: 162 Гц – найширший діапазон у групі), у той час як диктор з Ірландії – настільки ж послідовно – найвужчим діапазоном голосу (група 2: 42 Гц, група 3: 40 Гц).

Таблиця 2

Діапазонні характеристики мелодійного контуру в групі 2
(чоловіки, 25–35 років)

ЧОТ (у Гц)	Територіальні групи					
	Північ	Мидленд	Шотландія	Ірландія	Уельс	Південь
Максимальна	138	257	237	122	234	149
Мінімальна	106	108	99	80	83	91
Середня	112	175	175	107	139	117
Діапазон	45	149	138	42	150	59

Таблиця 3

Діапазонні характеристики мелодійного контуру в групі 3
(викладачі -філологи, 25–35 років)

ЧОТ (у Гц)	Територіальні групи					
	Північ	Мидленд	Шотландія	Ірландія	Уельс	Південь
Максимальна	126	209	151	149	268	186
Мінімальна	92	109	81	96	106	121
Середня	105	156	114	121	134	161
Діапазон	47	100	70	40	162	65

Молоді викладачі-філологи південної територіальної групи відзначаються дещо вужчим діапазоном, ніж діапазон викладачів Уельсу, Мидленда і Шотландії (група 3: 65 Гц проти 162, 100, 70 Гц); діапазон дикторів півдня середнього віку, викладачів інших професій - більш вузький, ніж у групах Уельсу, Мидленда і Шотландії, але ширший, ніж у групі Ірландії і півночі Англії (група 2: 59 Гц проти 150, 149, 138 Гц, але 59 Гц проти

45 і 42 Гц). Ці дані підкріплюються раніше встановленими тенденціями південно-англійської вимови у зіставленні з RP [2].

Отже, на підставі наших спостережень можна зробити висновок про те, що зі збільшенням віку і зміною виду професійної діяльності (викладання), незважаючи на збільшення індивідуальної варіативності діапазональних показників і стирання діалектних особливостей мови, територіальні групи Уельсу, Ірландії, півночі та півдня Англії – зберігають наступні діапазональні характеристики: Уельс – широкий діапазон ЧОТ, Ірландія і північ Англії – вузький, південь Англії – середній діапазон ЧОТ (проміжне значення серед досліджуваних територіальних типів).

У групі лекторів університетів (група 4) діапазон ЧОТ є параметром, який не диференціює, а скоріше об'єднує інформантів цієї соціальної групи по ознаці самого широкого діапазону в порівнянні з усіма іншими групами (табл. 4).

Таблиця 4

Діапазональні характеристики мелодійного контуру в групі 4
(лектори університетів, 35–55 років)

ЧОТ (у Гц)	Територіальні групи					
	Північ	Мидленд	Шотландія	Ірландія	Уэльс	Південь
Максимальна	145	212	186	160	275	242
Мінімальна	80	112	96	102	96	100
Середня	116	165	139	156	130	191
Діапазон	65	100	90	107	179	142

Вік (пік соціальної активності), соціальний статус (середній клас), вид професійної діяльності (лектори університетів) дозволяють нам затверджувати, що мова представників цієї групи найбільш наближена до норми. Про це свідчать результати попередніх досліджень [6; 8; 9; 10]. По діапазональним параметрам лекторів університетів середнього віку не можна судити про їхню територіальну приналежність.

Отже, діапазон ЧОТ може розглядатися як ознака, що диференціює територіальну приналежність мови жителів Великобританії. На підставі варіативності діапазона ЧОТ нам вдалося встановити, що звуження діапазону голосу може служити ознакою збереження регіональних рис у британській нормованій мові, як це відзначалося в попередніх дослідженнях [2; 6; 7; 9; 10]. Однак регіональні особливості зберігаються в мові чоловіків молодого покоління (20–35 років). У читанні англійців середнього віку з вищою освітою (35–55 років) і молодих викладачів-філологів помітне прагнення до розширення діапазону, особливо в групах Уельсу, Мидленда і Шотландії. Регіональні особливості в мові англійців середнього віку (35-55 років), що мають філологічну освіту і займаються викладацькою діяльністю, стерті. Реалізації лекторів університетів об'єднані по ознаці широкого діапазону ЧОТ, що припускає найбільше наближення інтонаційних характеристик до орфоепічної норми RP.

Територіальна група Уельсу, діалект якої історично склався на основі орфоепічної норми, відрізняється самими широкими діапазональними характеристиками голосу. Самий вузький мелодійний діапазон відзначений у територіальних типах півночі Англії та Ірландії. Діапазональні характеристики Шотландії, півдня Англії і Мидленда займають проміжне положення між мінімальними і максимальними показниками діапазону ЧОТ інших територіальних груп.

1. *Бродович О. И.* Диалектная вариативность английского языка: аспекты теории. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1988.
2. *Ганькина М. В.* Развитие интонационной нормы английского языка (экспериментально-фонетическое исследование на материале южно-английского произношения): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М.: МГЛУ, 1992.
3. *Ганькина М. В.* Социальная вариативность мелодических и темпоральных характеристик спонтанно – монологической речи в русском и английском языках // Звучащая речь: теория и практика. – М.: МГЛУ, 2000. – Вып. 453.
4. *Медведева Т. Г., Шевченко Т. И.* Сопоставительный анализ просодических форм выражения эмоций у мужчин и женщин // Сб. научн. трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. – М., 1980. – Вып. 169.
5. *Миронова Н. И.* Устный спонтанный диалог и явления речевого колебания (теоретический и прикладной аспект): Автореф. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1994.
6. *Скопинцева Т. С.* Территориальная вариативность английской интонации на британских островах (Экспериментально-фонетическое исследование на материале девяти территориальных типов британского произношения английского языка): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М.: МГЛУ, 1995.
7. *Скуланова Г. М.* Региональная вариативность интонации / экспериментально-фонетическое исследование на материале англ. языка в Шотландии /: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1987.
8. *Тонконогов В. Г.* Проблема единства и взаимодействия социального и индивидуального в интонационной характеристике говорящего (экспериментально-фонетическое исследование на материале английского радиоинтервью): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М.: МГПИИЯ им. М. Тореза, 1989.
9. *Шевченко Т. И.* Коммуникативные функции социальной вариативности интонации: Автореф. дисс. ... доктора филол. наук: 10.02.04. – М., 1990.
10. *Шевченко Т. И.* Социальная дифференциация английского произношения. – М.: Высшая Школа, 1990.
11. *Bennet S., Weinberg B.* Sexual characteristics of pre-adolescent children's voices // Journal Acoust. Soc. Amer., 1979. – № 65.
12. *Helfrich H.* Age markers in speech // Social Markers in Speech / Ed. K. R. Scherer, H. Giles. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
13. *Labov W.* Principles of linguistic change. – Oxford–Cambridge: Blackwell, 1992.
14. *Pellowe J., Jones V.* On intonation variability in Tynesyde speech / Sociolinguistic Patterns in British English / Ed. P. Trudgill. – London: E. Arnold, 1978.
15. *Trudgill P.* Introducing language and society. – Penguin Books, 1992.
16. *Wardhaugh R.* An Introduction to sociolinguistics. – Oxford: Basil Blackwell, 1986.
17. *Wells J. C.* Accents of English. – Cambridge: Cambridge University Press, 1982. – Vol.2: The British Isles.

**PHONETIC INDICATIONS OF THE REGIONAL TYPES OF BRITISH
PRONUNCIATION**

Prysyazhnyuk Oksana

*Odessa National University**24/26, Francuzskyi bld., Odessa, 65058, Ukraine*

The paper is concerned with analysis of the range characteristics of the main regional accents of English: the north and the south of England, Midland, Scotland, Ireland and Wales. According to the results of the electro-acoustic analysis an attempt has been made at suggesting that the range of the frequency of the main tone is 1) one of the main indexes characterizing regional speech: generally regional phenomenon occurs when the range is getting narrow, 2) index in social aspect: the range widens with increasing of the status and age of the speaker.

Key words: range, frequency, dialect, generally regional, status.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕФІКСАЛЬНИХ КОНВЕРСИВІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ольга Руда

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 790001*

Проаналізовано термін "конверсія" та особливості його трактування на різних етапах розвитку мовознавства. Вивчено механізми взаємодії префіксального і конверсивного словотворення. Розглянуто конвертуючий префікс *de-*, його історію, семантику і продуктивність у різні періоди розвитку англійської мови.

Ключові слова: конверсія, транспонуюча / нетранспонуюча модель, транспонуюча схема, транспонуючий / конвертуючий префікс, префіксальний конверсив.

Явище конверсії вже понад сто років привертає увагу лінгвістів. Тему розробляли по-різному як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці. Це явище під різними назвами: конверсія (Sweet, 1898; Krusinga, 1931; Смирницький, 1953; 1954; Leisi, 1961; Pennanen, 1971; Quirk, 1991); нульова суфіксація (Jespersen, 1935); нульова деривація (Marchand, 1960; Kastovsky, 1968; Cruse, 1986; Lipka, 1992); кореневий або безсуфіксальний словотвір (Аракін, 1961). А проблему конвертуючої ролі декотрих префіксів в англійській мові, наскільки нам відомо, розглянуто лише російським дослідником В. І. Шкарупіним. Конвертуючими, за В. І. Шкарупіним, ми називаємо префікси, які утворюють похідні основи, що належать іншій частині мови щодо твірних основ. У роботах П. Карашука, О. Єсперсена, Т. Єгорової, Б. Ільїша і Н. Амосової ця проблема отримала не повне та суперечливе трактування [12, с. 173].

Термін "конверсія" не відображає суті позначуваного ним явища, на думку дослідників (Аракін, 1961; Арнольд, 1986; Marchand, 1960), оскільки кожен з них характеризує лише один з аспектів конверсійного словотвору.

У нашій статті використано термін "конверсія", який, на нашу думку, якнайповніше відображає зміст явища. Його ми розуміємо як О. Кубрякова, як безафіксальну морфологічну транспозицію – переведення слова з одного граматичного розряду до іншого внаслідок зміни морфологічної парадигми слова, супроводжуваної змінами в його лексичній семантиці та синтаксичних функціях. Ми використали також визначення, запропоноване М. В. Нікітіним: конверсія – семантична і словотвірна деривація, котра дає різні слова, кожне зі своєю семантичною структурою і граматичною парадигмою. Досі описано основні процеси, що сприяють встановленню відносин конверсії. Передусім це праці Ю. Бізе, Д. Лі. Семантичні закономірності відіменникового утворення дієслів способом конверсії досліджували О. Єсперсен, В. Бладін, Е. Г. Сошальська, С. М. Костенко.

Вперше термін "конверсія" вжив Г. Суїт у 1891 році у праці "A New English Grammar". Він позначив мовне явище, яке зазначив 1860 р. німецький вчений Е. Метцнер у дослідженні "Englische Grammatik" і назвав його "словотвором у невласному значенні" на відміну від афіксального словотворення, котре відніс до словотвору у

власному значенні слова. Генрі Суїт стверджував, що у багатьох мовах, так само як і в англійській, можливе перетворення слова однієї частини мови в іншу. В 1869 році Е. Еббот у дослідженні "A Shakespearean Grammar" зауважив легкість перетворення однієї частини мови в іншу

Зміну значення слова при конверсії заперечував Г. Суїт. Він стверджував, що це може відбуватися лише у випадках, коли зміна в значенні слова трапляється унаслідок вживання слова у функціях різних частин мови. Морфологічний критерій, на його думку, є єдиним критерієм при визначенні приналежності слова до тієї чи іншої частини мови. Учений пояснював конверсію як перетворення слова з однієї частини мови в іншу за допомогою необхідної зміни закінчень, тобто за допомогою відповідної граматичної парадигми. Він вперше зробив спробу визначити сутність конверсії, проте не приділив належної уваги валентності новоутвореної частини мови, тобто вважав морфологічний критерій єдиним і достатнім при зачисленні слова до певної частини мови [10, с. 3].

У монографії "The Making of English" Г. Бредлі підтримував погляди Г. Суїта і стверджував можливість утворення в давньоанглійській мові дієслова від іменника за допомогою додавання до основи іменника закінчень дієслівної парадигми. Однак зауваживши втрату закінчень і наявність низки омонімічних форм іменників і дієслів у сучасній англійській мові, Г. Бредлі дійшов до висновку, що при конверсії не утворюється нове слово, а просто іменник вживається у функції дієслова [10, с. 5]. Він не брав до уваги те, що відсутність флексій слів, зіставлених за конверсією не змінює словотвірної сутності конверсії, а лише чіткіше засвідчує недостатність парадигми як єдиного словотвірного засобу при конверсії.

У дослідженні "Growth and Structure of the English language" О. Єсперсен звернув увагу на утворення іменників від дієслів і дієслів від іменників без будь-якої зміни форми слова. Він також зазначив імовірність утворення в давньоанглійській мові дієслів від іменників за допомогою додавання до основи іменника дієслівної парадигми. Згодом спрощення морфологічної системи сучасної англійської мови спричинило омонімію основ різних частин мови. Проте, на думку П. А. Соболевої, його висновок є неточним. Отже, О. Єсперсен сприймає омонімічність окремих форм за ідентичність дієслова та іменника [10, с. 5].

Ще однією нечіткістю концепції, на думку П. А. Соболевої, є те, що не до кінця розглянуто семантико-словотвірну сутність конверсії. Саме це зумовило двояке розуміння конверсії: з одного боку – як використання одного і того ж слова, і навіть форм слова у функціях різних частин мови, а з другого – як особливого способу словотворення, за якого конструктом виступає лише парадигма слова. У дослідженні М. Бізе "Origin and development of conversions in English" конверсія визнається словотвірним засобом, однак трактує цей процес як використання одного і того ж слова у функціях різних частин мови. Він вважає, що в англійській мові існує безліч слів, які можна використати і як іменники, і як дієслова. Відбувається процес словотворення, який полягає в тому, що шляхом використання вже існуючих у мові іменників і дієслів у функції інших частин мови – дієслів і іменників, відповідно, – утворюються нові дієслова та іменники. Дослідження М. Бізе обмежено розглядом утворення іменників від дієслів та дієслів від іменників і прикметників.

Отже, М. Бізе досліджував виникнення і розвиток конверсії, використовуючи мовний матеріал від давньоанглійського періоду і закінчуючи XIX ст., розглядаючи конверсію як вживання слова, яке належить до однієї частини мови у функціях різних частин мови, одночасно підкреслюючи словотвірну сутність процесу [10, с. 7].

Головними розбіжностями давньоанглійської конверсії від конверсії новоанглійської мови є те, що для конверсії давньоанглійського періоду притаманна відсутність омонімії, тоді як новоанглійській мові притаманна наявність омонімічних форм, що належать різним словам зі спільною основою. Ця розбіжність зумовлена загальним зменшенням кількості і різноманітності закінчень у новоанглійській мові, яка надає конверсії інший, дещо особливий і яскраво виражений характер, порівняно з конверсією у давньоанглійській мові, яка не була таким продуктивним способом словотвору, яким вона стала у новоанглійській.

Зауважимо, що В. Д. Аракін назвав конверсію кореневим або безсуфіксальним способом словотворення. Термін "безсуфіксальне словотворення" не відмежовує цей спосіб від таких чергувань як: іменник *food* – дієслово *feed*; іменник *song* – дієслово *sing* де також немає афіксів. Можна стверджувати за П. А. Соболевою, що термін "кореневе словотворення" не дуже зручний, оскільки залежно від структури твірного слова утворюються нові слова не лише кореневі, але й похідні і складені, наприклад: *audition*, *v*; *feather-bed*, *v*.

Під час дослідження конверсії перед дослідниками поставало також питання явища конверсії між словами, які належать до однієї і тієї ж частини мови. Це простежується у працях А. І. Смирницького, який конверсію трактує по-різному. В одному випадку він стверджує, що в межах однієї частини мови конверсія можлива, а в іншому доводиться, що такого типу конверсія спостерігається лише в російській мові. Як приклади конверсії між словами однієї частини мови А. І. Смирницький наводить утворення дієслова *fall* та *fell* (*fell*, *fallen*). Можливість конверсії у межах однієї частини мови відстоював також В. В. Пассек. Він зробив висновок щодо необов'язковості розбіжностей між словами, які співвідносяться за конверсією і навів лише один приклад: *date* – *datum* [9, с. 146].

Однак Ю. А. Жлуктенко зауважив, що приклад *date* – *datum*, як і попередній *fall* – *fell* (*fell*, *fallen*), не можна зачислити до конверсії, передусім тому, що з погляду сучасної мови ці слова мають різні основи. Отож ці твердження не в стані змінити загальноприйняті твердження, за якими слова, що утворюються за способом конверсії обов'язково належать до різних частин мови [3, с. 59].

Відомо, що в англійській мові конверсія надзвичайно продуктивна. Найважливішою причиною цього вважають цілковиту відсутність морфологічних показників частин мови. Саме ця обставина сприяла широкому розповсюдженню конверсії, за численними моделями котрої утворюються нові лексичні одиниці, поповнюючи словниковий склад мови [6, с. 120]. Необхідним вилучити конверсію із системи словотвору вважає О. Мешков, оскільки вживання однієї частини мови в ролі іншої не утворює нового слова. Конверсія насамперед пов'язана з розбіжностями в парадигмі слова *i*, на його думку, конверсія є морфолого-синтаксичним типом словотвору [6, с. 121].

До погляду О. Мешкова приєднується А. Я. Загоруйко, який трактує конверсію як "морфолого-синтаксичний спосіб словотворення", в якому слово однієї частини мови утворюється від основи чи словоформи іншої частини мови і словотвірним засобом виступає парадигма слова [4, с. 12]. Унаслідок конверсії, як стверджує О. Мешков, відбуваються і семантичні процеси. Зокрема, об'єм значень твірного слова є більший від об'єму значень похідного слова [6, с. 121]. Наприклад, дієслово *chest*, *v* – налічує три значення, утворені за конверсією від іменника *chest*, *n*, об'єм якого десять значень, тобто набагато менший від об'єму значень твірного іменника. Зміна значень часто

відбувається не за стандартними, легко передбачуваними закономірностями, а за складними, часто абсолютно індивідуальними семантичними взаємовідносинами. Ось чому, за визначенням О. Мешкова, конверсія – це не тільки морфологічний, а й синтаксико-семантичний спосіб словотворення [6, с. 121].

Отож кожна з перелічених теорій абсолютизує один аспект (синтаксичний або морфологічний) процесу деривації. Останніми роками у працях конверсію розглядають як морфолого-синтаксичний спосіб словотвору, за якого слово змінює свою категоріальну приналежність і дистрибутивну характеристику без використання будь-якого дериваційного елемента і за умови обов'язкової омонімії твірної основи і похідного слова (Барковський, 1984; Арнольд, 1986; Мінічева, 1986; Рящина, 1986; Загоруйко, 1987; Васильченко, 1988; Барон, 1995).

Спираючись передусім на семантичний критерій, П. В. Царьов зачислює конверсію до семантичних моделей словотворення. Семантичний чинник виділяється ним у визначенні конверсії як специфічний, коли в процесі творення нового слова основним є зміна його значення.

Як лексико-граматичне явище визначає конверсію Н. П. Мінічева. При цьому новоутворене слово зберігає і нове значення. Отож конверсія набуває одночасно і граматичного і як семантичного відтінку. Конверсія не отримує однозначного тлумачення через низку відомих причин, головна з яких – матеріальна невираженість словотвірних значень у межах похідного слова. Перелічені вище критерії не дають змоги вважати вирішеним питання щодо словотвірної сутності конверсії.

Здійснювати опис і класифікацію префіксів англійської мови дещо проблематично. Останні дослідження засвідчують, що префікси, так само як і суфікси, є транспонуючими словотвірними морфемами, хоча ця функція не є для них головною, і значна кількість префіксів може функціонувати також у нетранспонуючих моделях. Мовознавці розрізняють значення префіксів у транспонуючій і нетранспонуючій моделях. Наприклад, префікс **de-** у лексемах **de+n=V**: *debus, detrain, deplane* має значення зійти з виду транспорту позначеного основою, а у нетранспонуючій моделі **de+v=V** префікс передає значення реверсивності, наприклад, *code, v* шифрувати – *decode, v* розшифрувати. Активність префікса у тій чи іншій моделі залежить від значення словотвірної основи, тобто граматичний і семантичний аспекти взаємозв'язані [2, с. 68].

Вчені виокремлюють ті поодинокі префікси, які, на їхню думку, мають конвертуючі можливості. Наприклад, Н. Амосова конвертуючими вважає лише два префікси – **be-**, **dis-**; І. Гальперін та Є. Черкаська – префікси **be-**, **en-**, **out-**, Б. Ільш виділяє чотири префікси, такі як **anti-**, **be-**, **post-**, **pre-**; О. Есперсен визнає конвертуючі властивості префіксів **be-**, **de-**, **dis-**, **en-/em-**, **un-**; Т. Єгорова – шість префіксів **be-**, **de-**, **dis-**, **en-/em-**, **out-,un-**; найбільшу кількість конвертуючих префіксів – 25 – зафіксував В. Шкарупін: **ante-**, **anti-**, **be-**, **de-**, **dis-**, **em-/en-**, **im-/in-**, **inter-**, **intra-**, **multi-**, **non-**, **out-**, **over-**, **poly-**, **post-**, **pre-**, **pro-**, **re-**, **sub-**, **super-/supra-**, **un-**, **under-**.

Гжебінювські зазначає, що інколи префікс, не змінюючи основного значення слова, впливає на зміну граматичної ролі, спричиняючи його перенесення до іншої частини мови, наприклад: *dim, adj.*, - *to bedim, v* [13, с. 119]. Він також вважає, що з допомогою префікса **de-** можна утворювати відмінникові дієслова, наприклад *to decode = de + code, to detrain = de + train, to debank = de + bank*. Вчений зауважує, що не доцільно розглядати дієслова, запозичені з латинської, французької чи інших мов, як, наприклад: *to declare, to depend, to deprive*, оскільки очевидно, що відокремивши від дієслів префікс **de-** отримуємо слова, позбавлені будь-якого лексичного значення – *clare*, – *pend*, – *prive*.

Отже, вони не можуть набувати функцій як словотвірні основи [13, с. 126]. Як зазначає П. Царьов слова з префіксом **de-** мають значення протилежної дії, вираженої основою дієслова: *code – decode, freeze – defreeze*; позбавлення, видалення: *detrain, decrown*. Однак дослідник не бере до уваги транспонуючу властивість префікса **de-** [11, с. 100].

Конвертуючі префікси англійської мови, згідно з їхніми функціями, класифікують за двома типами: 1) префікси, які утворюють дієслова від субстантивних і ад'єктивних основ: **be-, de-, dis-, en-/em-, in-/im-, out-, un-**; 2) префікси, які утворюють прикметники від субстантивних основ – **anti-, inter-, post-, pre-, pro-, non-, multi-**; або від дієприкметників, а також від дієслівних і субстантивних основ разом з префіксами – **be-, un-** [12, с. 174].

Амосова вважає, що префікси не здатні транспонувати одну частину мови в іншу: "В англійській мові префікси виконують тільки і виключно функцію засобу перебудови лексичного значення слова" [8, с. 72]. Дослідники В. П. Сасіна та Л. Ф. Лашкул не поділяють такого погляду і зазначають, що відад'єктивна префіксація має лише дві транспонуючі схеми (**Pref.+A=V**; **Pref.+A=Statives**) та п'ять моделей, які містять префікси: **be-**: *belittle*; **de-**: *denude*; **dis-**: *disable*; **en-/em-**: *endear, embitter*, а також модель **a + A = Statives**: *afloat, astray* [8, с. 72].

Префіксація у сфері відіменникових дієслів, за В. Д. Каліущенко використовується не менш, ніж у 12-ти мовах, і кількість префіксів у різних мовах різна. Наприклад, у німецькій мові їх 13, а в англійській – 7. Зокрема, в англійській мові *land, n – beland, v*; німецькій – *Tier – звір – vertier – озвіріти* [5, с. 25].

Запозичений з латинської мови префікс **de-** утворює дієслова від основ іменників і прикметників. Словник NED надає найдетальніші дані щодо префікса **de-**, однак семантична класифікація відіменникових дієслів, на думку В. Шкарупіна, є неповною і неточною. Об'єм вибірки префіксальних конверсивів становить 64 одиниці. **De-+N=V**, знайдено 62 приклади: *deglory* (1610), *deking* (1611), *de-port* (1691), *derail* (1850), *desilver* (1864), *desulphur* (1874), *dethrone* (1609), *detomb* (1607), *detrain* (1881), *detruth*(1647); **De-+A=V**, знайдено приклад: *debare* (1567).

Префіксальні відіменникові дієслова з префіксом **de-**, згідно з морфологічними особливостями твірної основи, В. Шкарупін поділяє на дві групи:

1. Похідні дієслова, твірні іменникові та прикметникові основи яких не мають дієслівного омоніма, знайдено 12,5% – *deburse, deample, delawn, deprotestant, demonastery*.

2. Дієслова, твірні основи яких мають дієслівний омонім, котрий, однак, не брав участі у творенні даних дієслів – 87,5% – *debowel, decard, dehusk, debark, detomb, dethrone, deparliament*.

Значна частина їхніх основ є романською за походженням – 44 одиниці (68,7%). Наприклад *degrease (a. OF), degerm (a. F), detenant (a. F), demiracle (a. OF), defoliage (a. F), derail (a. OF), detrain (a. F)*. Знайдено 12 слів з позначкою OE, наприклад, *deflesh, degum, dehorn, desilver, deking, demast, depurse, detruth, debare*, а інші 8 (12,5%) – невизначеного походження.

До 1600 р. конвертуючий префікс **de-** не був високопродуктивним словотвірним елементом, а початком його активної словотвірної діяльності стало лише XVII ст. До XIX ст. префікс **de-** переважно використовувався лише у літературному стилі, проте нові слова, які з'явилися у наступні століття, визначили термінологічну специфіку префікса **de-**, а саме – його широке використання у творенні слів зі сфери науки та техніки. З 1303

р. датуються відіменникові дієслова з префіксом **de-** (*defame*, 1303), а останнє – у 1893 році, з допомогою префікса **de-** утворене дієслово *dehandle*.

Префікс **de-** функціонує з загальним значенням позбавлення або видалення і є синонімічним префіксам **dis-** та **un-**, наприклад: *debowel* – *disbowel*, *declass* – *disclass*, *deflower* – *disflower*, *detomb* – *distomb*, *depark* – *dispark*, *decrown* – *discrown*, *debark* – *disbark*, *defrock* – *disfrock* – *unfrock*, *demast* – *dismast* – *unmast*, *denature* – *disnature* – *unnature*, *depurse* – *dispurse* – *unpurse*, *detenant* – *distenant* – *untenant*, *dethrone* – *disthron*e – *unthron*e.

Однак йому притаманні і власні специфічні риси. Префікс **de-** володіє такими значеннями у моделях:

De- + N = V; De + V = V забирати, позбавляти того, що позначено основою: *debark*, *deplume*, *decarbonize*, *delawyer*;

De + V = V проводити дію протилежну тій, яка позначена основою: *declutch*, *deman*, *demagnify*;

De- + N = V вийти з виду транспорту позначеного основою: *deplane*, *detrain*.

За семантикою В. Шкарупін розрізняє три класи відіменникових дієслів на **de-**. 1. Дієслова, утворені від основ іменників – назв конкретних субстанцій зі значенням видалення останніх. Він виокремлює також чотири підкласи:

- дієслова від основ незлічувальних іменників – *debark* (1744), *deflesh* (1857);
- дієслова від основ незлічувальних іменників зі значенням технічних матеріалів і речовин – *desilver*;
- дієслова від основ іменників назв живих істот – *detenant* (1883);
- дієслова від основ іменників – назв конкретних предметів – *derail* (1850), *decrown* (1609).

2. Дієслова, утворені від основ іменників – назв абстрактних субстанцій зі значенням видалення якостей або властивостей, які виражають твірні основи – *detruth* (1647), *deglory* (1610), *demiracle* (1884).

3. Дієслова утворені від основ іменників – назв конкретних субстанцій зі значенням видалення якого-небудь місця або інституції, позначеної твірною іменниковою основою. Виділяємо:

- дієслова від основ іменників – назв вмістищ, засобів пересування – *detrain* (1881);
- дієслова від основ іменників – назв різноманітних інституцій – *deparliament* (1648), *declass* (1888), *decourt* (1610).

Дієслова цієї групи, зазначає В. Шкарупін, непродуктивні в англійській мові. Новоутворення відіменникових дієслів, зазвичай, пишуть через дефіс. Саме таке написання новоутворень з префіксом **de-** є закономірним і засвідчує чималу семантичну вагу відіменникового префікса **de-**. NED фіксує лише один такий приклад з префіксом **de-**: *de-port*, *v* (1691).

Серед префіксальних конверсивів переважають слова з одним значенням – 75% (*belimb*, *v*; *befeather*, *v*; *behearse*, *v*; *befire*, *v*; *overbillow*, *v*; *overtail*, *v*; *overcup*, *v*; *rerail*, *v*), значно менша кількість припадає на двозначні слова (*derail*, *v*; *impicture*, *v*; *decart*, *v*; *ensoul*, *v*; *underglaze*, *adj*; *imparadise*, *v*; *unparadise*, *v*; *embud*, *v*; *unsinew*, *v*) – 14% , з трьома значеннями знайдено (*discart*, *v*; *unsoul*, *v*; *disrobe*, *v*; *befool*, *v*) – 3%; чотири значення набуває – 4,6% (*impale*, *v*; *unhorse*, *v*; *unveil*, *v*); існує також шестизначний (*enable*, *v*) і семизначний префіксальний конверсив. Отож багатозначність не є притаманною рисою префіксальних конверсивів. Цю тенденцію спостерігаємо в усіх префіксальних конверсивах а це 40 транспонуючих префіксів. Згідно з NED однозначні

префіксальні конверсиви досягли найбільшої продуктивності саме у XVII та XIX століттях.

Результати дослідження префіксальних конверсивів на **de-** доводять, що запозичений префікс **de-** володіє транспонуючими / конвертуючими властивостями, а поява цих моделей датується середньоанглійським періодом. Ці моделі набули поширення у літературному жанрі англійської мови.

Актуальність вивчення взаємодії префіксації та конверсії зумовлена високою продуктивністю цих способів у англійській мові. Проблеми афіксального і конверсивного словотворення дають змогу глибше проникнути в механізми збагачення мови новими лексичними одиницями впродовж століть.

1. Барон И. Э. Основные типы словообразовательных значений конвертированных глаголов в парах N – V в современном английском языке. – АКД. – Ростов-н/Д., 1995.
2. Бортничук Е. Н., Василенко И. В., Пастушенко Л. П. Словообразование в современном английском языке. – К.: Вища школа, 1988. – 262 с.
3. Жлуктенко Ю. А. Конверсия в современном английском языке как морфолого-синтаксический способ словообразования // Вопросы языкознания. – 1958. – № 5. – С. 53-64.
4. Загоруйко А. Л. Семантика словообразовательной базы и модели конверсии в современном английском языке // Семантика языковых единиц разных уровней. – Ростов на Дону: Межвуз. сб. науч. тр., РГПИ. – 1987. – С. 94–101.
5. Калущенко В. Д. Типология отыменных глаголов: Монография. – Донецк, 1994. – 422 с.
6. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка. – М.: Наука, 1976. – 244 с.
7. Полюжин М. М. Диахронно-семантический аспект префиксального словообразования в английском языке. – АДД. М. – Ужгород, 1993.
8. Сасіна В. П., Лаішкул Л. Ф. Транспонуючі схеми та моделі відад'ективного словотвору в сучасній англійській мові // Мовознавство. – 1988. - № 6. – С. 67–72.
9. Соболева П. А. Об основном и производном слове при словообразовательных отношениях по конверсии // Вопросы языкознания. – 1959. – № 2. – С. 91–95.
10. Соболева П. А. Словообразовательные отношения по конверсии между глаголами и отглагольным существительным в современном английском языке. – АКД. М., 1959.
11. Царев П. В. Производные слова в английском языке. – М.: Изд-во Моск. у-та, 1977. – 131 с.
12. Шкарупин В. И. Конвертирующие префиксы в английском языке // Ученые записки Пятигорского гос. пед. ин-та. – 1961. – Т.24. – С. 173–219.
13. Grzebiernowski T. Słownictwo i słotwórstwo angielskie. – Warszawa: Państwowe wyd. naukowe, 1962. – ss. 282.
14. A New English Dictionary on Historical Principles // Ed. J.A.H. Murray. Oxford, 1888–1933 (Vol. I – XII). (NED).

**CONVERSION AND ZERO AFFIX WORD-FORMING PAIRS COMBINED
WITH PREFIXATION IN THE HISTORY OF ENGLISH**

Olga Ruda

*Lviv Ivan Franko National University
1, Universytetska St, Lviv, 79001, Ukraine*

The article provides insight into the analysis of the term "conversion" and peculiarities of its treating on the different stages of linguistic development. The paper deals with the mechanisms of interpretation between prefixation and conversion word building. The focus of the investigation is on the prefix de-, its history, semantics and productivity in the history of English.

Key words: conversion, transpositional / non-transpositional model, transpositional scheme, transpositional / convertive prefix, zero affix word-forming pair combined with prefixation.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ІСТОРІЯ ФРАГМЕНТАЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ

Ігор Гусак

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001*

Розглянуто питання виникнення фрагментації в давніх європейських мовах та прослідковується її зв'язок з сучасними способами фрагментації. Також досліджується явище фрагментації на різних етапах розвитку англійської мови та виділяються соціальні та мовні чинники цього процесу. Для обґрунтування тверджень широко використовуються дані порівняльно-історичних досліджень та різномовний лексичний матеріал. Зіставний аналіз наведених в статті прикладів з різних періодів англійської мови дозволив проаналізувати певні закономірності виникнення фрагментованих лексем, визначити продуктивні для поповнення вокабуляру через фрагментацію сфери діяльності людини та окреслити можливі шляхи розвитку даного процесу в майбутньому.

Ключові слова: фрагментована лексична одиниця, мовна система, мовна економія, продуктивність, діакронія.

Лексика належить до найважливіших рівнів мовної системи, оскільки вона відображає та зафіксує навколишню дійсність, внутрішній світ людини і може стимулювати поведінку носіїв мови. Вивчаючи особливості вживання слів, можна діагностувати стан духовного здоров'я етносу і певною мірою навіть прогнозувати його еволюцію – за умови адекватної оцінки фактів, їх послідовної реєстрації та визначення спрямованості динаміки. Питання мовних змін як постійної якості мови є питанням сутності мови. Найбільш очевидним мовний динамізм стає при розгляді мови в просторово-часовій перспективі. Метою даної статті є розгляд процесу фрагментації в історичному ракурсі та відслідковування даного процесу на різних етапах розвитку англійської мови.

В основі методики вивчення мовних явищ лежить системність, яка спрямована на їх розгляд як динамічного компонента мовної структури. Історія системи, зумовлена притаманними їй суперечностями, визначає історію її окремих фрагментів. Тобто, щоб відновити історію системи, необхідно звернутись до окремих фактів, до окремих змін в їх сукупності. Спостереження за факторами, які виражають та маніфестують еволюцію мови, дозволяє вирізнити загальні тенденції та відхилення від них, регулярні зсуви і зсуви виняткового характеру, явища профілюючі та обмежені і т.д. Внаслідок якісної неоднорідності цих змін одні з них мають пряме відношення до перебудови мови в цілому, інші ніби проходять по її поверхні, залишаючись на периферії системи, або навіть зовсім її не зачіпають [14].

Поняття системи мови, до якої належить не тільки те, що є в мові, в її нормах і мовленнєвих проявах, але і те, що носії мови створюють всупереч нормам, пов'язане, перш за все, з визначенням її відкритості і гетерогенності. Немає такої мови, яка б реалізувала всі свої можливості, вичерпала б всі свої ресурси. Система робить мову стійкою

в умовах функціонування і в той же час визначає шляхи її розвитку. Однак багато мовних змін не утворюють постійної висхідної лінії, і саме це, можливо, призвело до вузького трактування певних мовних явищ, зокрема фрагментації.

Різні прояви фрагментації і раніше привертала увагу мовознавців, однак це відбувалось скоріше в контексті розгляду фрагментації як вияву занепаду мови, коли прагнення до зручності, економії мовлення і разом з тим недбалість мовців все збільшуються, а тому уніфікація мовних форм призводить до розкладу мови. З позицій функціональної лінгвістики нове й оригінальне розуміння принципу економії мовних зусиль, який керує розвитком мови, виклав А. Мартіне [3].

Хоча тенденція до економії мовних засобів є першочерговою в мові, присутня в усіх мовах і тому може бути названа універсальною, реалізується вона по-різному, на різних мовних рівнях, в різних мікросистемах. Шляхи і швидкість її реалізації залежать також від типологічних характеристик самої мови. Типологічно індоєвропейську прамову та діалекти, що з неї розвинулись, можна віднести до мов синтетичного, номінативного, флективного типу. В різні періоди певні мови індоєвропейської сім'ї відступали від загальної моделі, набуваючи рис, які не властиві мовній сім'ї в цілому. Так, деякі мови народів Західної Європи демонструють втрату флективності, переходячи до аналітичної структури, як, наприклад, англійська, або аналітико-флективної, як романські. Практично вся відома нам історія розвитку індоєвропейських діалектів з моменту перших історичних свідчень їх існування проходить під знаком спрощення морфологічної системи мови, втрати флексій та граматичної змінюваності слова. В першому тисячолітті до нашої ери середній ступінь флективності індоєвропейської морфології (санскрит, давньогрецька і латинська мови) був набагато вищий, ніж в сучасних мов сім'ї (англійської, німецької, української, хінді та ін.) [2, с. 15].

Отже, можна стверджувати, що тенденція до мовної економії є універсальним явищем для індоєвропейських мов і засвідчує наявність деяких спільних процесів у їхній еволюції [6, с. 3].

Власне фрагментація як одна з реалізацій тенденції до економії мовних зусиль вважається "наймолодшим" способом словотворення, який отримав широке визнання в європейських мовах в ХХ ст. Однак уважний погляд на давні мови свідчить про те, що фрагментація на лексичному рівні сягає своїх корінням принаймні античних часів. Виявлено, що першими фрагментованими одиницями були аббревіатури-антропоніми, які виникли у VII-IV ст. до н.е. [13, с. 6] Фрагментація в різних видах письмового мовлення така ж древня, як і сама писемність. Ще в Древній Греції в II-III ст. до н.е. в риториках і граматиках використовувався термін *éllipsis*, який позначав пропуск, опускання, випадання [9, с. 589]. Цим терміном позначалось скорочення засобів мовного вираження, особливо в структурі речення, яке в порівнянні з повним або логічно правильним характеризувалось незакінченістю або скороченістю. Античні вчені та риторичні вважали, що заново створені скорочені одиниці мали інакше емоційне забарвлення в порівнянні з їхніми нормативними прототипами [14]. Вважається, що саме греки вперше звернули увагу на те, що еліптичні слова можуть використовуватись в якості мовного засобу впливу на адресата мовлення. І саме з грецької мови до нас дійшли деякі перші приклади еліпсисів: *mathematics* < *mathematiké téchne*, *arithmetic* < *arithmetiké téchne* (букв. "числове [мистецтво]") [8, с. 30].

Скорочення слів було поширене і в Древньому Римі. До наших днів збереглися приклади так званих "мертвих еліпсисів", які увійшли до різних європейських мов через латинську [8, с. 30]: нім. *Planet*, англ. *planet*, укр. *планета* < лат. (*aster*) *planetes*

"блукаюча (зірка)", нім. *Kandidat*, англ. *candidate*, укр. *кандидат* < лат. (*homo candidatus* "одягнена в біле (людина)", нім. *Straße*, англ. *street*, укр. *(авто)страда* < лат. (*via strata* "дорога) вимощена" тощо. Існувало багато скорочень і на письмі. Так, римляни писали *AUC* замість *Anno urbis conditae*, відраховуючи час від 753 р. до н.е. – року заснування Риму. За допомогою суспензії (*suspension*), тобто використання початкових букв слів, вони скорочували спочатку власні імена (наприклад: *A.* < *Aulus*, *App.* < *Appius*, *G.* < *Gaius*, *Gn.* < *Gnaeus* (Гней), *D.* < *Decimus*, *L.* < *Lucius*, *M.* < *Marcus*, *P.* < *Publius*, *Q.* < *Quintus*, *Sex.* < *Sextus*, *T.* < *Titus*, *Tib.* < *Tiberius*), а згодом і інші слова (*cos.* < *consul*, *v.c.* < *vir clarissimus*).¹ Повторення одної й тої ж букви позначало множину (*coss.* < *consules*, *vv.cc.* < *viri clarissimi*, *NN.BB.* < *nobilissimi*, *HH* < *heredes*). Аналогічні скорочення зустрічаються в написах на бронзових монетах, котрі самі по собі не мали великої цінності і чия купівельна спроможність підтверджувалась відповідною спеціальною постановою сенату (*SC* < *Senatus Consulto*).

Абревіатури використовувались також для позначення одиниць міри і ваги. Звичайно, такі письмові скорочення не можна вважати першими взірцями фрагментованих лексем, однак вони були першим кроком до створення повноцінних скорочених лексем. Крім того, не можна відкидати припущення, що певні письмові скорочення читались так, як писались. До них могли належати *PONT MAX* < *PONTIFEX MAXIMVS*, *TRIB POT* < *TRIBVNICIA POTESTASA*, *CENS PERP* < *Censor Perpetuus*, *PRON* < *pronepos* (правнук); *NOST* < *Noster*, *VOT* < *Vota*.

Фрагментація була поширеною формою письма. Римські юристи так часто вдавались до суспензії, що були складені списки скорочень (*Notae iuris*), які збереглися до середньовіччя. Римляни також використовували метод контрактури, тобто скорочення слова за допомогою його початкових букв і закінчення, наприклад *frs* < *fratres*, *gra* < *gratia*. Крім того, досить довгі та громіздкі латинські фрази були скорочені до одного-двох значущих слів і в такому вигляді увійшли в сучасні мови, зокрема в англійську. Основна сфера застосування таких скорочень – офіційний стиль і юриспруденція, наприклад: *ad prot* < *ad protocollum*, *int. al.* < *inter alia*, *s.l.* < *secundum legem* тощо.

Цікавим є факт існування в латинській мові семибуквенного скорочення *S.V.B.E.E.Q.V.* < *si vales bene est, ego quidem valeo*, яке позначає ціле речення. Як видно з цього прикладу, утворення на зразок *TANSTAAFL*, *DWIM* або *RTFM*, не є чимось новим або, як стверджує Г.Маршанд, невідомими в попередній період [20, с. 352].

Латинська система фрагментації (*notae iuris*, *nomina sacra* і титлова фрагментація) була практично цілком запозичена національними мовами, проте в загальному частота вживання абревіатур в цих мовах не досягла рівня латинської.² Винятком є тільки давньоскандинавські, зокрема ісландські, рукописи, які в плані частоти і різноманітності абревіатур переважають навіть латинські тексти. До того ж ісландці ввели ряд інновацій щодо використання малих прописних літер та літер з крапками для позначення подвоєних приголосних [10, с. 78].

Окремі древні абревіатури дожили до наших днів. Наприклад, знак &, винайдений секретарем Ціцерона Тіроном в 1 ст. до н.е. використовується в багатьох європейських

¹ Тут і далі приклади латинських скорочень і абревіатур взяті з сайту www.geocities.com/Athens/Acropolis/6193/abb.html

² Можливо, саме тому багато мовознавців схильні розглядати фрагментацію як сучасне явище. Однак в цій ситуації можна використати вислів "все нове – це добре забуте старе".

мовах (хоча може читатись по різному: *and, und, et, og*). Знак @ вважається лігатурою букв "a" і "d" (подібно до &) і позначає латинське слово "ad" (до, біля).

Причина появи і поширення абrevіального способу словотворення в латинській мові могла полягати у виявленні загальномовної тенденції до економії і пов'язана з необхідністю фіксації нових фрагментів суспільного досвіду лексичними засобами. Отже, фрагментація виявила себе як один із способів, які відповідали прагматичним цілям словотворення. Про те, чи була фрагментація способом словотворення, який поширився на території древніх держав, можна судити тільки за достатньо багаточисленними літературними пам'ятками, однак вони не відображають особливості і характеристики всієї національної мови, оскільки комунікація в соціумі не може відбуватись тільки в формі письмового спілкування.

Причиною скорочень в античні часи та середньовіччі також було прагнення до економії часу і місця, які витрачались на виготовлення текстів і книг або їх тиражування; іншими словами, зіграв свою роль чинник продуктивності автора чи переписувача.

Якщо відштовхуватись від припущення, що фрагментаційні процеси відображають логіку, характерну для розвитку будь-якої національної мови, яка прагне до простоти мовного вираження і збереження його інформаційної значущості для цілей комунікації, можна стверджувати, що фрагментація первинно виникла тільки як засіб економії в писемності. Набагато пізніше (в англійській мові – в XV ст. [15, с. 82]) скорочені одиниці почали спершу з'являтися в усному мовленні, а вже потім переходити в стилі письмового мовлення. Про це свідчить той факт, що найбільш древніми, але до певної міри стихійними за своїм виникненням, можна вважати ініціальні скорочення буквенного типу, оскільки середовищем живлення для них була писемність як така. Саме на письмі в тій чи іншій мові неминуче виникають графічні скорочення, а деякі з них лексикалізуються, оскільки процес спрощення складних одиниць будь-якого типу є неминучим. Читання графічних скорочень за назвами букв, поступова їх структуризація в стабільне слово, відхід від опосередкованого семантичного трикутника і втрата зв'язку з повною формою є одним зі шляхів до перших лексичних абrevіатур в багатьох мовах.

Роль фрагментації в словотвірній системі тієї чи іншої мови різна і багато в чому залежить від її типу. На сучасному етапі розвитку фрагментація займає досить помітне місце в словотворенні мов флективного типу. Тобто без перебільшення можна констатувати, що прагматика фрагментованих лексичних одиниць (ФЛО) стала загальною тенденцією для багатьох національних мов. Створення ФЛО – це природна, давня і універсальна тенденція мови. Процес фрагментації є константою мовного розвитку, оскільки мови містять багато слів, які збереглися з різних попередніх періодів історії. Кожна національна мова іде своїм власним шляхом, зумовленим мовною структурою і приналежністю до того чи іншого типу. Однак розвиток словотвірних процесів дозволяє знаходити в них те спільне, що дає можливість говорити про типологічні ознаки розвитку.

Процеси фрагментації *кінцівки* слова характеризуються міжмовною типологічною направленістю, що є постійним пошуком зручних форм мовної комунікації [6, с. 9]. Натомість фрагментація елементів у середині і на початку слова зумовлена специфічними структурними особливостями кожної мови. Так, в середньовічній Англії була встановлена практика скорочення, яка полягала в постійній редукції короткого ненаголошеного голосного або складу на початку слова, особливо при швидкій вимові. При цьому майже в кожному випадку при збереженні двох форм слів розвинулись різні значення. Так, на сьогоднішній день вже важко уявити, що *assize* і *size* колись були двома

варіантами одного слова з єдиною різницею у вимові, пор.: *as-size* /ð'saiz/ n (...) 3. *magnitude of an article of commerce*; *size* /saiz/ n (...) 3. *any set of standard or authorized magnitude or measure according to which goods are produced* [COD]. Іншими словами, стандарт або визнана величина чого-небудь називались або *assize*, або *size*, і тільки пізніше слово *size* почало означати величину взагалі. Наведений приклад належить до групи слів зі скороченим префіксом або префіксоподібним елементом: *tire* :: *attire*, *squire* :: *esquire*, *tend* :: *attend*. Подібні процеси відбувались і в парах слів *naddre* :: *adder*, *naperon* :: *apron*, *noumpere* :: *umpire*, з єдиною відмінністю, що перше слово з кожної пари зникло з мови.

Прояви редукції ненаголошених голосних знаходимо і на граматичному рівні: *næs* < *ne wæs* ('was not'), *nat* < *ne wat* ('does not know'), *nolde* < *ne wolde* ('did not wish') [19, с. 133]. Використання скорочених форм у давньоанглійській поезії в ненаголошених позиціях було одним з проявів мовної економії, що сприяв зручності декламації.

Практика скорочення кінцівки слів (апокопи) також спостерігається на протязі всієї історії англійської мови. Історичні передумови для цього сформувалися ще в прагерманській мові, в якій наголос закріпився за кореневою морфемою і, таким чином, призвів до артикуляторного посилення початкової частини слова й одночасно сприяв відносному послабленню ненаголошених складів тих морфем, які втрачали своє граматичне чи лексичне значення [12, с. 40]. Однак хоча апокопа прогресувала від часів англосаксонської мови, поповнення лексики внаслідок цього фонетичного процесу почалось відносно пізно. Спочатку вплив апокопи вікликав зміни в парадигмі граматичних форм. Зокрема, порушення структурної рівноваги у просодії слова, яка зумовлена переходом ненаголошених голосних в німе /ð/, призвело до втрати формальних родових показників в ад'єктивних формах [5, с. 9]. Лише починаючи з XVI ст. лексеми, утворені за допомогою апокопи, почали регулярно поповнювати англійський вокабуляр. В наш час в лексичному фонді англійської мови повноправне місце займають слова, які сприймаються носіями мови як звичайні лексичні одиниці: *mob*, *cab*, *miss*, *fan* тощо. Більше того, в 70-90 рр. XX ст. апокопні скорочення стали одним з продуктивних способів утворення неологізмів і сленгу (більше 14% всіх неологізмів в англійській мові в даний час утворюються за способом апокопи [1, с. 34]).

З появою книгодрукування в XV ст. англійська мова отримує додатковий імпульс для свого подальшого розвитку: закріплюється і впорядковується орфографія, відбуваються зміни у вимові, морфології і граматиці, прогресує аналітизм, який внаслідок певних історичних причин виявився для англійської мови продуктивнішим, ніж для німецької. В XV-XVI ст. складається і стрімко розвивається на базі лондонського діалекту національна англійська мова, чому також сприяла велика освітня і культурна роль двох університетів – Оксфордського і Кембріджського, в яких виникло існує досі скорочення *chum* < *chamber-fellow*.

До початку XVII ст. новоутворення розмовної мови активно проникають у "вищі сфери". Не випадково скорочення *cit* < *citizen*, вперше зареєстроване в 1641 р., поширилось саме в придворних колах в часи Реставрації Стюартів. В другій половині XVII ст. з'являються слова *miss* < *mistress*, *mob* < *mobile vulgus*, *hack* < *hackney*. Поступово фрагментація втрачає соціальну маркованість і стає звичайним явищем в усіх сферах життя і суспільних колах. На початку XVIII ст. в англійській мові з'явилися слова *pozz* < *positive*, *rep* < *reputation*, *phiz* < *physiognomy*. Через півстоліття тенденція до фрагментації поширилась на обидва боки Атлантики.

Розмовний і протиставлений йому книжно-літературний прошарки лексики – категорії часові та історичні: ті слова і вирази, які в одну епоху відносяться до розмовної лексики, в іншу стають загальноновживаними і переходять до розряду літературної лексики. Однак існує можливість і зворотного процесу. Скорочення *'neath < beneath, o'er < over, e'er < ever, e'en < even, whene'er < whenever, ne'er < never* та ін. в XVII–XVIII ст. були прикладами живої розмовної мови. В сучасній англійській мові подібні форми були витіснені з розмовної мови і залишились тільки в сфері літературно-книжного вживання, а саме, в сфері поетичної лексики, але подаються в словниках з позначкою "застарілі".

Слід зазначити, що вищеперелічені поетичні словоформи належать до так званих синкоп, тобто скорочень *середини* слова, які в наш час не є продуктивним способом і продовжують існувати здебільшого через неакуратність, неточність і швидкість вимови, а не завдяки якимось мовним факторам. Так з'являються *ha'p'orth < halfpennyworth, fancy < fantasy*, які створюють незручності як адресату, так і адресанту своїм перескакуванням з початку слова на його кінець.

Різноманітні скорочення і неологізми зазнавали критики з боку пуристів впродовж XVIII–XIX ст., але все одно продовжували виникати (слова *cab < cabriolet* і *navvy < navigator* виникли саме в XIX ст.). В 1837 р. Ч. Діккенс в своїх "Posthumous Papers of the Pickwick Club" використовує абрєвіатури: *P.V.P., M.P.C. < Perpetual Vice-President, Member Pickwick Club, G.C., M.P.C. < General Chairman, Member Pickwick Club*. До XIX століття такі абрєвіатури як *C.O.D (< Concise Oxford Dictionary), O.K., P.D.Q (< pretty damn quick)* міцно ввійшли в англійський лексикон [17, с. 100].

Перехід від сільськогосподарського суспільства до промислового в період з 1870 до 1914 року характеризувався значними технологічними та соціальними змінами, що вимагали назв для нових винаходів та явищ. Саме в цей час починають з'являтися багатослівні позначення, які згодом перетворюються на абрєвіатури, і ця тенденція лише посилюється (особливо в американському варіанті англійської мови). В США ще до початку I-ї Світової війни виникали загальноновживані скорочені позначення на зразок *GM (General Motors)* або *NCAA (National College Athletic Association)*, які вживались для позначення різних компаній та урядових установ [17, с. 99]. В 1916 році частиною американського вокабуляру стала лексема *IQ (Intelligence Quotient)*, а в 1926 році комітет *CEEB (College Entrance Examination Board)* вперше використав екзамен *Scholastic Aptitude Test (SAT)*.

Кінець XIX – початок XX ст. ознаменувались появою лексичних скорочень, які виникали і у Великобританії (*vamp < vampire, photo < photograph, spats < spatterdashes, van < caravan, wig < periwig*), і в США (*co-ed < coeducated, fan < fanatic, gym < gymnastics, gas < gasoline*). Деяко пізнішим утворенням є *prefab < prefabricated house*, яке виникло близько 1942 року. Слід зазначити, що в США та Великобританії часто скорочувались різні лексеми, що ще більше сприяло поширенню продуктів даного способу словотворення.

Цікавим є той факт, що на початку XX ст. популярною була думка, що більшість хороших письменників (особливо англійських), зазвичай, уникали подібної лексики, вважаючи її або претензійною, або навіть вульгарною. Однак вже до середини 60-х років опозиційне ставлення до скорочених лексем зникло [18].

Початок 30-х рр., зокрема "Новий курс" Ф.Д.Рузвельта, також дав поштовх до розвитку ініціальних графічних (графо-лексичних) скорочень, які використовувались для позначення нових численних урядових агентств і різноманітних структур ділової сфери США [16, с. 106]. Створення подібних абрєвіатур мало величезний вплив на всі стилі

мови. Журналісти, карикатуристи, сценаристи і професійні гумористи активно використовували так званий "alphabet soup" [21]. Будь-яка назва чи лозунг негайно скорочувались і перетворювались в набір букв, набуваючи емоційного додаткового забарвлення: AAA < *Agricultural Adjustment Act*, CCC < *Civilian Conservation Corps*, FSA < *Farm Security Administration*, TVA < *Tennessee Valley Authority* тощо.

Поступово абрєвіатури ставали стандартним засобом прискороного розвитку американського варіанту англійської мови, проникаючи також в Європу. Це призвело до того, що складні словосполучення і фрази почали впізнавати за їх скороченими формами: F.O.B., N.B.C., U.S.A., F.B.I. Друга світова війна стала могутнім імпульсом для розвитку мови взагалі і лексики зокрема. Інтенсифікація фрагментації в цей період сприяла появі перших суцільно читаних абрєвіатур [17, с. 101].

Прикладами військових фрагментованих лексем, які з'явилися на початку 40-х рр., є A.O.L. < *absent over leave*, A.W.O.L. < *absent without official leave*, C.O. < *commanding officer*, C.P. < *command post*, C.Q. < *person in charge of quarters*, O.D. < *officer of the day*. В цей самий період виникають невійськові абрєвіатури V.I.P. < *very important person*, P.F.C. < *private first class* та ін. Також крім офіційних регулярних назв в армії та на флоті з'явилась значна кількість різних напівофіційних і неофіційних утворень. В деяких випадках офіційні терміни були змінені або отримали нове конотативне забарвлення. Наприклад, AWOL – □ *after women and liquor*; *a wolf on the loose*; VIP – *very insignificant person (who considers himself to be important)*; PFC < *poor foolish / fucking civilian / cadet*.

Характерною тенденцією стало те, що вихідні фрагментовані утворення об'єднувались інколи в єдине слово. Прикладами можуть слугувати наступні одиниці: Wac < W.A.C. (*Women's Army Corps*), Unesco < U.N.E.S.C.O., Nato < N.A.T.O., Uno < U.N.O., Waaf < W.A.A.F. (*Women's Army Corps*), Wasp < W.A.S.P. (*White Anglo-Saxon Protestant*), Asean < A.S.E.A.N. (*Association of South-East Asia Nations*), Awacs < A.W.A.C.S. (*Airborne Warnings and Control Systems*) та ін. Цей процес продовжується і в наш час, наприклад: Ufo < U.F.O., Efta < E.F.T.A. (*European Free Trade Association*).

Зауважимо, що жодна з ФЛО не може бути ні абсолютно передбачуваною, ні незмінною. Наприклад, K.O. (< *knock out*) перетворилось на *kayo*, J.V. (< *Junior Varsity*) – в *jayvee*, O.K. – в *okay* ("*he okayed everything*"), GP (< *general purpose*) – в *jeep*. Є випадки, коли при запозиченні графічні скорочення зазнають лексикалізації, з'являючись в іншій мові в формі повнозначного слова. Прикладом цього може бути слово PR (< *public relations*). В українську мову була перенесена вимова /pi:'a(r)/, яка відобразилась в правописі *піар*. Крім того, дана лексема не тільки лексикалізувалась, а й видозмінила семантику за рахунок додавання оціночного компонента: слово *піар* використовується в виборчих технологіях в значенні агресивної і нечесної політичної реклами [4, с. 68]: *чорний піар*, *виключно піарівська акція*, *піарити кого-небудь* тощо. Разом з тим існує і транслітерована форма ПР: ПР-служба, ПР-агенство, ПР-технології, ПР-кампанія, ПР-спеціаліст, ПР-консультант, ПР-стратегія. Можлива також комбінована англо-українська форма: ПР-консультант, ПР-менеджер тощо [4, с. 69].

Велику кількість ФЛО-термінів в англійській мові спричинила поява комп'ютерної техніки. Згодом ці слова були запозичені практично всіма національними мовами і стали, по суті, інтернаціоналізмами: PC < *personal computer*, CNC < *computer numerical control*, ROM < *read-only memory*, Proc < *processor*, e-mail < *electronic mail*, DO/IT < *digital input/output translator*, CAD/CAM < *computer-aided design/computer-aided manufacturing*, CD < *compact disc* і т. д.

Для 90-х рр. в цілому характерні тенденції 80-х рр., які, судячи з усього, можуть зберегтися і в першому десятилітті XXI ст. В той же час спостерігаються і відмінності. Так, комп'ютерна техніка, яка зайняла тверде місце в сучасному житті і породила величезну кількість термінів, в тому числі на основі фрагментації слів, в 90-і рр. майже перестала бути джерелом неологізмів. Натомість збільшився приріст ФЛО з соціально-політичної сфери життя, наприклад, *GOP-ster* (*Grand Old Party* + *-ster* – республіканець), *pol* < *politician*, *buppie* < *black yuppie* (*young urban professional*), *woopie* < *well-off older person*, *GLAM* < *Greying Leisured Affluent Middle-aged* тощо. в сучасний період активізація компресії форми слова характеризує і побутові слова, і науково-технічну термінологію, тобто певною мірою можна говорити про відкритий характер мовного процесу. Як форма словотворення відкидання частин слова призводить до постійного формування слів у найконцентрованішій формі, що сприяє утворенню автономних одиниць і змінює словесні структури [7, с. 41].

Взагалі швидкість зростання кількості ФЛО настільки висока, що іноді складається враження, ніби сотні нових одиниць такого типу з'являються в сучасній мові щодня. ФЛО все ширше проникають в усі прошарки лексики, при цьому часто це не просто випадкові слова, а її повноправні одиниці, зареєстровані словниками скорочень та абrevіатур.¹

Навіть поверхневий аналіз будь-якого сучасного тексту засвідчить, що ФЛО використовуються дуже часто і номінують об'єкти практично з усіх сфер життя. Багато новотворених ФЛО стають відомими тільки в певних галузях знань, інші забуваються і зникають, треті стають популярними – в будь-якому разі доля ФЛО залежить від необхідності даної мовної одиниці для суспільства, від соціального фактора, від "комунікативного вибуху" [11, с. 21], який є різким короткочасним підвищенням інтересу суспільства до якогось об'єкта, явища чи події і в мовному плані виражається в різкому зростанні частотності мовних одиниць, вживаних для обміну інформацією про ці події, об'єкти чи явища і, в кінцевому результаті, в їх фрагментації. Збільшення частотності вживання ФЛО в зв'язку з "комунікативним вибухом" може також викликати альтернацію її семантики.

Таким чином, при розгляді фрагментації в діяхронії чітко проступають такі причини виникнення і поширення ФЛО як технологічний прогрес, мовна економія та підвищення інтенсивності обміну інформацією. Безперечно, важливість кожної причини різна в різні епохи, однак порівняння синхронії та діяхронії фрагментації свідчить, що цей дихотомічний процес є одним з невід'ємних в мові і проходить за законами мови, виступаючи одним з інструментів її вдосконалення.

1. *Заботкина В. И.* Новая лексика современного английского языка. – М.: ВШ, 1989 – 126 с.
2. *Иванов Вяч. В.* Общеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы (Сравнительно-типологические очерки). – М.: Наука, 1965. – 298 с.
3. *Мартине А.* Принцип экономии в фонетических изменениях: Пер. с фр. – М.: Изд-во иностр.л-ры, 1960. – 262 с.

¹ Такі словники систематично видаються з 50-х років ХХ ст., а за останні п'ять років було видано понад 50 словників, а в Інтернеті створено близько 10 ґрунтовних баз даних з пошуковими можливостями.

4. Полякова Т. М. Лексичне запозичення пиар в російському публіцистичному стилі // Мовознавство. – 2000. – №4-5. – С.66–72.
5. Помірко Р. С. Граматична норма та альтернативі категорії роду // Іноземна філологія. – 1999. – Вип. 111. – С. 8–12.
6. Помірко Р. С. Зредуковані форми слів у еволюції романських мов // Іноземна філологія. – 1993. – Вип. 105. – С. 3–10.
7. Помірко Р. С. Іспанська мова та її діалекти (варіантність слова). – Львів: НВФ "ГраМ", 1996. – 256 с.
8. Силин В. Л. Лексический эллипс в германских языках. Сравнительное семасиологическое исследование. – Киев: Высшая школа, 1974. – 184 с.
9. Словарь лингвистических терминов / ред. Ахманова О.С. – М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – 607 с.
10. Стеблин-Каменский М. И. История скандинавских языков.– 2-е изд., испр. – М.: УРСС, 2002.– 285 с.
11. Стернин И. А. Частность, избыточность и экономия // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1972. – С. 13–24.
12. Таранець В. Г. Структура складу в германських мовах // Мовознавство. – 1980. – №2. – С. 36–41.
13. Турчин М. М. Структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні особливості скорочень (на матеріалі німецької мови): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10. 02. 04 / Київ. держ. ун-т. ім. Т.Шевченка. – Київ, 1996. – 24 с.
14. Ярмашевич М. А. Исторические изменения в лексике флективных языков (аббревиация) // Гуманитарный клуб. – 2001. // [http:// hclub.cluster.sgu.ru/linguistic/22.html](http://hclub.cluster.sgu.ru/linguistic/22.html) – 12. 08. 2003.
15. Arnold I.V. The English Word. – М.: Vysšaja Škola, 1986. – 304 p.
16. Vaum S. V. The Acronym, Pure and Impure // American Speech. – 1962. – vol.37. – P.48–50.
17. Cannon G. H. Abbreviations and Acronyms in English Word-Formation // American Speech. – 1989. – vol.64. – P. 99–123.
18. Flesch R. F. The ABC of Style: A Guide to Plain English. – New York: Harper and Row, 1964. – 238 p.
19. Jack G. Negative Contraction in Old English Verse // The Review of English Studies. – 1999. – Vol. 50. – #198. – P.133–154.
20. Marchand, Hans. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. – Weisbaden, 1966.
21. Riordan J. L. Some "G.I. Alphabet Soup" // American Speech. – 1957. – vol.32. – P.27–32.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

22. Fowler H.W., Fowler F.G. The Concise Oxford Dictionary of Current English. – 9th ed. – Oxford: Clarendon Press, 1995.
23. Longman Dictionary of Contemporary English. – 3rd ed. – London: Longman, 1995.
24. Murray, James A. H. et al. (eds.). The Oxford English Dictionary in 20 vols. – 2nd ed. – Oxford: Clarendon, 1989.
25. Oxford English Reference Dictionary // British Library Cataloguing Data / Library of Congress Cataloguing Data. 1996.
26. Webster's Ninth New Collegiate Dictionary. – Springfield, Mass.: Merriam-Webster Inc., 1989.

27. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. – New York: Gramercy Books, 1996.

HISTORY OF FRAGMENTATION IN THE ENGLISH LANGUAGE IN THE LIGHT OF THE DEVELOPMENT OF INDO-EUROPEAN LANGUAGES

Ihor Husak

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79001, Ukraine*

The article deals with the issue of origin of fragmentation in ancient European languages tracing its relation to present-day types of fragmentation. The fragmentation process is also viewed throughout the development of English and its various social and linguistic factors are singled out. The statements are extensively illustrated with data from comparative historical linguistics and lexical material from various languages. The comparative analysis of cited examples from different periods in the history of English enabled the author to describe certain regularities of the origin of fragmented lexemes, to define the spheres of human activity that contribute to the productivity of fragmentation as a way of word-formation, and to outline probable future developments of the process under consideration.

Key words: fragmented lexical unit, language system, speech economy, productivity, diachrony.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ТИПОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ НІМЕЦЬКИХ СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКИ ЕЛЕКТРОННОГО ОПРАЦЮВАННЯ ДАНИХ

Мар'яна Солтис

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001

На основі лексики електронного опрацювання даних проаналізовано три типи скорочень сучасної німецької мови: акроніми, усічення, амальгами. З'ясовано їхнє походження. Простежено правила вимови абревіатур, а також їхні типологічні та лексикологічні ознаки.

Ключові слова: скорочення, акронім, усічення, амальгами, електронне опрацювання даних.

Активним чинником еволюційних процесів у мові вважають тенденцію до економії мовних засобів. Численні прояви такої тенденції притаманні усім мовним рівням. У нашій статті йдеться про лексичну редукцію. Матеріалом дослідження слугує пласт лексики тематичної групи електронного опрацювання даних (ЕОД).

Серед скорочень нами виокремлено акроніми, усічення та амальгами.

Акроніми – це скорочення, що складаються з початкових сегментів слова або синтагми [1]. Наприклад: *Deutsche Industrie-Norm (DIN)* – німецька норма промисловості; *Gesellschaft mit beschränkter Haftung (GmbH)* – товариство з обмеженою відповідальністю.

Усіченнями вважають особливі лексичні одиниці утворені унаслідок спеціальної редукції [13] шляхом відкидання кінцівки слова. Наприклад: *Akku* (від *Akkumulator*) – акумулятор.

Амальгамування – поєднання декількох слів, що супроводжується випаданням частини слова [3]. Наприклад: *Kur + Urlaub (Kurlaub)* – курортна відпустка. Здебільшого виникають і, відповідно, вживаються в різних мовленнєвих сферах акроніми, далі за текстом – абревіатури. Класифікують їх за такими видами:

акроніми, що складаються з початкових букв складних слів або словосполучень – *Bundesrepublik Deutschland – (BRD)* – Федеративна Республіка Німеччина; *Lastkraftwagen – (LKW)* – вантажна машина; *Demokratischer Frauenbund – (DFB)* – демократичний жіночий союз;

акроніми, які складаються з декількох початкових звуків складних слів або словосполучень. Ці звуки читаються як склади: *Pak – Panzerabwehrkanone* – танкова гармата; *MAS – Maschineausleihstation* – станція прокату машин; *DIN – Deutsche Industrie-Norm* – німецька промислова норма. Трапляються абревіатури, в яких пропускають один з компонентів складних слів або словосполучень – *Sturzkampfflugzeug* ⇒ *Stu + ka = Stuka* – бойовий літак; *Kalkulationsrichtwerte* ⇒ *Ka + Ri = KaRi* – дані калькуляції; *Universalmotorgerät* ⇒ *Uni + mo + g = Unimog* – універсальний мотор. Розрізняють повні та неповні абревіатури, що складаються зі скорочення та повноцінного слова: *U-Bahn (Untergrund-Bahn)* – метро; *U-Boot (Untersee-Boot)* – підводний човен; *I-Ausweis (Identitätsausweis)* – посвідчення особи.

Трапляються скорочення не лише з букв, а й з інших знаків. Наприклад *F2F* – англ. *face to face* – обличчям до обличчя; *8fach-CD ROM-Laufwerk* – Механізм у *CD ROM*; *32 MB EDO RAM* – *32 MB EDO RAM Arbeitsspeicher* – пам'ять 32 мегабайта.

Акроніми класифікують і за фонетичними ознаками: такі, що вимовляють по буквах і такі, що читають по складах. Зважаючи на провідну роль багатьох англословних країн у розвитку науково-технічного прогресу, припускають різну вимову абrevіатур: за її фонетичними правилами в німецькій мові, чи за правилами англійської вимови. "Класичний" буквений акронім складається з трьох літер, переважно з великих. Однак сьогодні виникають і довші новоутворення, передусім у комп'ютерній сфері.

Чимало акронімів подають у списках скорочень певних словників, а, отже, там можна підібрати відповідник для перекладу. Проте у мовознавчих дослідженнях трапляються випадки, коли немає єдиного трактування певного скорочення. Деякі поняття є зрозумілими лише у певній професійній мові. Наприклад, абrevіатура *OIC* означає англійською *Oh, I see* – я розумію; *VGR* – німецькою – *Videografische Reihe* – відеографічний ряд.

Акроніми та усічення відрізняються від інших типів словотворення тим, що вони є "дублетами до таких самих за значенням, але довших слів" [11]. Вони не відрізняються семантично від оригіналів. Отже, йдеться про дві форми вираження слова у лексиконі [15], унаслідок того обмежується частота вживання головної лексеми та уникається повтор. Наприклад, *CD-ROM* від англ. *compact disk read only memory* – зчитування пам'яті з маленької платівки.

Розглянемо детальніше усі перелічені види скорочень.

Буквені акроніми представлено двома класами: запозиченнями з англійської мови та німецькими кальками.

Перший тип проілюструємо такими прикладами: *PC* – *personal computer* – персональний комп'ютер, *DUDE* подає німецький відповідник *Personalcomputer*, (для німецької мови *personal* не є зрозумілим, більше за значенням підходить *persönlich*); *CD* – *compact disc* – компакт-диск, німецькою – *Kompaktplatte*; *CPU* – *central processing unit* – механізм центрального опрацювання; *WWW* – англійською *world wide web* – світова комп'ютерна мережа, німецькою *Weltweites Warten*; *DTP* – *Desktop-Publishing* – випуск настільних комп'ютерів – німецькою *Desktop-Publishing* (слово іншомовного походження у німецькій мові); *http* – *hyper text transfer protocol* – протокол передачі гіпертексту.

Існують навіть такі абrevіатури, що складаються з однієї літери. Прикладом слугує програмна мова "C", що була розроблена у Сполучених Штатах Америки. Проте не усі джерела мовознавчої літератури єдині в тому, від якого слова походить це скорочення. Наприклад, *DUDE* *Deutsches Universalwörterbuch* цей акронім подає як похідний від *CD* тобто від слова комп'ютер (*Computer*) [6].

Деякі англійські поняття органічно ввійшли у німецьку мову і сприяли виникненню німецьких відповідників. У деяких випадках важко розрізнити, чи це запозичена абrevіатура, чи оригінальна німецька. Наприклад: *EDP* – *electronic data processing* – електронне опрацювання даних.¹ Скорочення *AI* – *artificial intelligence* увійшло в німецьку мову, утворивши німецьку абrevіатуру *KI* – *künstlerische Inteligenz*,

¹ За Галінським поняття електронне опрацювання даних (EDV) увійшло в німецьку мову 28.9.1963 року в "Південнонімецькій газеті". [8], 86). А за Niels [9] скорочення "EDV" є німецьким.

що означає штучний інтелект. За словником англійських термінів штучний інтелект як термін вперше вжито у 1984 р. в "Південнонімецькій газеті" як еквівалент *artificial intelligence* [4]. При перекладі з англійської на німецьку мову відбулась заміна одного компонента у скороченні, замість англ. *AI* – у німецькій мові вживається *KI*.

Іншими німецькими скороченнями є – *ITG* – *Informationstechnische Gesellschaft* – Інформаційно-технічне товариство; *PDA* – *persönlicher digitaler Assistent* – маленький кишеньковий комп'ютер; *BHN* – *Bayerisches Hochschulennetz* – Мережа вищих навчальних закладів Баварії; *DFN* – *Deutsches Forschungsnetz* – Німецька дослідницька мережа; *ODS* – *Offizielles deutsches Schulnetz* – Офіційна німецька шкільна мережа; *IA* – *Informationsagent* – інформаційний агент, програма самостійного збирання даних; *Btx* – *Bildschirmtext* – текст на екрані. При вимові буквених акронімів читають кожну літеру окремо.

Щодо скорочень, які читають по складах, трапляються випадки, коли такі скорочення англійського походження читають за правилами німецької вимови. Наприклад: *ROM* – *read-only memory* [6] – пам'ять лише для читання; *(MS)-DOS* – *disc operating system* – дискова оперативна система; *ASCII* – *American Standard of Information Interchange* – американський код стандартів обміну інформацією.

Прикладами акронімів німецького походження є: *WIN* – *Wissenschaftsnetz* – наукова мережа; *DIGI* – *Deutsche Interessengemeinschaft Internet* – німецьке товариство людей, котрі цікавляться Інтернетом; *Gabico* – *Ganz billiger Computer* – дуже дешевий комп'ютер; *VisiRef* – *vermutlich im Sinn von visuelle Referenz* – можливо в значенні візуальної оцінки. Наведені приклади засвідчують, що акроніми можуть складатись не лише з початкових букв слів, але й з частин слів.

Трапляються випадки, коли деякі абрєвіатури вимовляють у німецькій мові за правилами англійської вимови. Можливі також паралельні фонетичні форми читання англійською та німецькою мовами. Наприклад: *BIOS* – *basic input-output system* – основна система вводу та виводу; *RAM* – *random access memory* – німецькою – *Vorrichtung an elektronischen Rechenanlagen zum Speichern von Informationen* [6] – пристрій для запам'ятовування з оперативною вибіркою.

У фахових текстах трапляються доволі довгі акронімичні назви. Наприклад: *PCMCIA* – *Personal Computer Memory Cards International Association* – Міжнародна асоціація карток комп'ютерної пам'яті. Однак таку абрєвіатуру важко вимовляти. На думку дослідників, оптимальними для артикуляції є максимум п'ять-шість букв [14]. Існують скорочення, що складаються лише з великих літер, і не усі вони відповідають початковим літерам слова.

Особливий випадок абрєвіатури – акронім, який вживаєть у просторіччі, вміщує ціле речення. Наприклад: *WYSIWYG* – *what you see is what you get* – те що бачиш, те й одержуєш. Таке ж скорочення речення існує і в німецькій мові: *ILLAB* – *Ich liege lachend am Boden* – я лежу на підлозі посміхаючись.

Цікавий варіант скорочення – це абрєвіатура, яка складається з букви *A*, що повторюється п'ять разів *AAAAA* – *anonym association against acronym abuse* – Анонімна організація проти зловживання скороченнями.

Ще один приклад засвідчує, що існують часткові скорочення: *Intel* – *Integrated Electronics* – Інтегрована електроніка [12]; *EDV-Anlage* – німецькою *elektronische Datenverarbeitungsanlage* – прилад для електронного опрацювання даних; *EDV-Fachmann* – німецькою *Fachmann für elektronische Datenverarbeitung* – спеціаліст у сфері електронного опрацювання даних; *EDV-Kenntnisse* – німецькою *Kenntnisse in*

elektronischer Datenverarbeitung – знання із електронного опрацювання даних; *EDV-Bediener* – німецькою *jemand, der eine elektronische Datenverarbeitungsanlage bedient* – той, хто обслуговує електронне опрацювання даних; *EDV-Branche* – німецькою *Branche der elektronischen Datenverarbeitung* – галузь електронного опрацювання даних; *EDV-Buchung* – німецькою *Buchung mit Hilfe der elektronischen Datenverarbeitung* – допомога для електронного опрацювання даних. *BASIC-Programm* – програма BASIC; *KI-Spezialist* – спеціаліст зі штучного інтелекту; *Win95-Tastatur* – клавіатура для Windows 95.

Форма деяких акронімів корелює з іншими словами, що спричинює омонімію, тобто слова, які формально збігаються з повнозначними лексичними одиницями англійських і німецьких слів. Наприклад: *FIRST* – перший, німецькою *Forschungsinstitut für Rechnerarchitektur und Softwaretechnik* – дослідницький інститут з питань обчислюваної техніки та програмного забезпечення; *MUFF* – поганий запах, німецькою *Maus- und Fenster-Firlefnanz*; *PROLOG* – пролог, а також *Programming in Logic* – програмування у логіці; *CALL* – дзвонити та *computer assisted language learning* – вивчення мови за допомогою комп'ютера. Зазначимо, що останній приклад вимовляється за правилами англійської вимови і має англійський відповідник, однак запровадив його німецький програміст.

Трапляються англійські абрєвіатури як омонімічними утвореннями до німецьких слів: *ABEND / abend* – вечір, а також *abnormal end* – аварійне завершення.

Існує безліч омонімів до назв, що можуть вимовлятися за правилами німецької чи англійської мови: *PRISMA* – призма, а також *Programm zur Identifikation und Simulation morphologischer Ableitungsregeln* – програма ідентифікації та виявлення морфологічних правил [11]. *KLICK* – звук при роботі комп'ютерної мишки та *Karlsruher Lichtleiter-Kommunikationsnetz* – мережа спілкування між Карлсруе та Ліхтенштейном.

Утворений шляхом скорочення омонім позначається як "немотивований омонім", "позитивна конотація омонімів, які однаково звучать і наближаються до фігуральної мотивації" [2; 7], Фрідріх Унгерер дає визначення "вторинної мотивації" [14]. Це, насамперед, омоніми до власних назв (*PLATO – EVA, ERNA, V.E.R.A.*), за Белманом – "акростихонні скорочення" [2]. *ERNA* – німецьке ім'я Ерна, а також *Elektronische rechnergesteuerte Nachrichtenvermittlungsanlage* – електронно-обчислюваний пристрій для передачі новин [2]; *PLATO* – Платон – давньогрецький філософ, а також *programmed logic for automatic teaching options* – програмуюча логіка для автоматичного вивчення варіанта [12]; *DINO* – ім'я – Діно, *Deutsches Internet Organisationssystem* – німецька інтернетівська організація.

Цікавим за своєю формою є скорочення, в якому після букв ставлять крапки, як в останньому прикладі, який також є омонімом до німецького власного імені *V.E.R.A.* – Вера, [4] – список скорочень в галузі електронного опрацювання даних.

Існують також скорочення, що за звучанням відповідають іншим словам: *tyam* як акронім для *there you are mistaken* – ти помиляєшся, скорочення *cu* відповідає звучанню *see you* – побачимось.

Амальгами як наслідок зрощення німецьких слів: *Informatik* від *Information + Automatik* – *інформатика* утворене від слів інформація та автоматика, у значенні автоматичне опрацювання даних, введене у 1957 році; *Telematik* – *Telekommunikation + Informatik* – телекомунікація та інформатика; *InformLex* – *Lexikon für Abkürzungen und Metaphern aus Informatik und Umfeld* – лексикон скорочення і метафор із сфери інформатики; – *Lexikon + CD-ROM* – Лексикон + CD-ROM.

Приклади зрощення англійських слів: *Edutainment* – *Education* (освіта, виховання) *und Entertainment* (розвага); *infotainment* поняття з медіамови – (спілкування) – Передача знань за допомогою гри на комп'ютері; *Digerati* – *digital literati*, *digitale Literaten* англійське новоутворення означає – часовий літератор.

У сфері комп'ютерного обчислювання даних представлено також приклади усічених: *Win95* – *Windows 95*; *Mac* – *Computer der Firma (Apple) Macintosh* – комп'ютер фірми Макентош.

Стосовно фонетичної характеристики скорочень вважають, що значна частина таких новоутворень є акронімами. Німецькі акроніми, зазвичай, мають наголос на останній складовій: якщо скорочення формується з понад двох частин, то на першому сегменті ймовірний додатковий наголос, хоча наголошений у німецькій мові є перший склад [1].

При вимові скорочень переважають відкриті склади, хоча у стандартній німецькій мові – закриті.

Акроніми	К-сть	відповідни к	відкритий склад	закритий склад
Буквені акроніми	18	Нім./англ.	42 (76,4%)	13 (23,6%)
	17	Нім./нім.	29 (72,5%)	11 (27,5%)
Акроніми, що читаються по складах	8	Нім./англ..	7 (46,7%)	8 (53,3%)
	6	Нім./нім.	9 (69,2%)	4 (30,8%)
Омоніми до акронімів, що читаються по складах	3	Нім./англ.	4 (66,7%)	2 (33,3%)
	9	Нім./нім.	9 (60,0%)	6 (40,0%)
Буквені акроніми, загалом	35		71 (74,7%)	24 (25,3%)
Акроніми, що читаються по складах загалом	26		29 (59,2%)	20 (40,8%)
<i>Акроніми загалом</i>	<i>61</i>		<i>100 (69,4%)</i>	<i>44 (30,6%)</i>

Приблизно дві третини акронімів, що вимовляються за правилами німецької вимови, мають відкриті склади. Передусім це стосується буквених акронімів: 74,7% мають відкриті склади, 25,3% – закриті.

Отже, у новоутворених скороченнях не реалізується нормативна вимова німецької мови.

Інтегруючись в німецьку мову, скорочення пристосовуються до системи відмінювання. Відомо, що в німецькій мові кожен іменник повинен мати певний граматичний рід. Коли йдеться про акроніми, які читають по літерах, то рід визначається за останнім словом у скороченні. Наприклад, *die Verarbeitung* – опрацювання, тому *die EDV* – жіночого роду).

Щодо лексем іншомовного походження, то тут можуть діяти різноманітні чинники. Здебільшого при запозиченні переймаються граматичні особливості мови запозичення. У комп'ютерній сфері більше запозичень із англійської мови, де рід невизначений, отож акронім переймає рід німецького відповідника або слова, подібного за значенням. Наприклад *the disc* – диск, пластинка – *die CD* (аналог до роду пластинки); *the computer* – предмет для рахування – *der Rechner, der PC*; *the unit* – *die Einheit* – величина; *the web* – *das Netz* – мережа, тому *das www* – світова мережа; *the system* – *das System* – система; *the memory* – *das Gedächtnis* – пам'ять, тому *das ROM, das RAM*. Однак

і тут існують винятки, варіативним є рід у слові модем – чоловічий або середній "*das/die e-mail*" (*die Post*) – пошта.

Ще складніша ситуація у складених скороченнях. Наприклад, у слові *CD-ROM* за правилами німецької граматики артикль повинен визначитися за правою частиною. Оскільки *CD-ROM* – скорочення середнього роду, необхідно було б писати *das CD-ROM*, однак у мові воно є жіночого роду – *die CD-ROM*. Отож у цих словах рід визначається за першою частиною. Така ж ситуація і з абрєвіатурою *LexiROM*, вона також жіночого роду.

За результатом виконаного аналізу лексики ЕОД вдалося виокремити три типи скорочень у сучасній німецькій мові – акроніми, усічення та амальгами. Найпродуктивнішим типом скорочення є акроніми. За своїм походженням вони можуть бути як німецькими, так і запозиченнями з англійської мови, що зазнали фонетико-граматичної асиміляції чи уникли її і функціонують за правилами мови-джерела. Фонетико-граматичні особливості скорочень, передусім акронімів, зумовлюють також їхню фонетичну специфіку – ненормативний наголос та особливості реалізації граматичного роду. Аналізуючи наукові і газетні статті, ми зауважили, що в перших трапляються акроніми, здебільшого буквені. У газетній лексиці використовують переважно часткові скорочення, усічення та амальгами.

1. *Степанова М. Д.* Словосложение в современном немецком языке // АКД. М., 1956.
2. *Bellmann, Günther.* Motivation und Kommunikation. – In: Munske, Horst Haider (Hrsg.): Lexikologische Studien; Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern. Berlin, de Gruyter 1988.
3. *Bhatt Christa.* Einführung in die Morphologie // Herausgegeben von Heinz Vater. Gabel Verlag, 1991.
4. *Carstensen, Broder / Busse, Ulrich.* Anglizismen-Wörterbuch. Der Einfluß des Englischen auf den deutschen Wortschatz nach 1945. 3 Bände. Berlin, de Gruyter 1993/94/96.
5. Deutsches Universal Wörterbuch A-Z, Duden, – Dudenverlag, Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich, 1996.
6. DUDEN Deutsches Universalwörterbuch //A-Z. DUDEN OXFORD Großwörterbuch Englisch. Englisch-Deutsch, Deutsch-Englisch. Mannheim, 1994.
7. *Fleischer W.* Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1976.
8. *Fleischer, Wolfgang / Barz, Irmhild.* Wortbildung in der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen, Niemeyer 1995.
9. *Galinsky Hans.* Amerikanisches und britisches Englisch. München, Hueber, 1975.
10. *Klussmann Niels.* Lexikon der Kommunikations- und Informationstechniken. Huethig 1997.
11. *Kobler-Trill, Dorothea.* Das Kurzwort im Deutschen. Eine Untersuchung zu Definition, Typologie und Entwicklung. Tübingen, Niemeyer, 1994.
12. *Schulze, Hans Herbert.* Computer Enzyklopädie. Lexikon und Fachwörterbuch für Datenverarbeitung und Telekommunikation. 5 Bände. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1989.
13. *Stepanova M. D., Fleischer W.* Grundzüge der deutschen Wortbildung. – М.: "Высшая школа" – VEB Bibliographisches Institut Leipzig..

14. *Ungerer, Friedrich*. Acronyms, Trade Names and Motivation. *Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik* 16,2 (1991).
15. *Vieregge, Werner*. Zum Gebrauch von Kurzwörtern im Neuhochdeutschen. *Sprachwissenschaft* 8 (1983).

TYPOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SHORTENINGS OF AN ELECTRONIC DATA PROCESSING VOCABULARY

Marjana Soltys

*Lviv Ivan Franko National University
1, Universytetska St, Lviv, 79001, Ukraine*

The article deals with the analysis of three types of modern German shortenings, namely acronyms, truncations and amalgams, which was conducted on the basis of the electronic data processing vocabulary. A special attention is paid to the fact that they can be both of German origin and borrowed from English. The rules of pronouncing abbreviations as well as their typological and lexical characteristics are traced relying on the processed materials.

Key words: shortenings, acronyms, truncations, amalgams, electronic data processing.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ПРАГМАТИЧНА ФУНКЦІЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Ольга Крайник

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001

Розглянуто прагматичні функції заперечення. Подано класифікацію іллокуційних аспектів заперечення: відхилення (у випадку недоцільності попереднього мовного акту); спростування (у ствердженні щодо невідповідності змісту речення дійсності); протиставлення (окремих величин та обставин іншим величинам та обставинам).

Ключові слова: заперечення, прагматика, комунікативні функції, заперечні слова, мовний намір.

Заперечення як явище комунікативної функції будь-якої мови цікавило вчених з давніх-давен. Відома фраза Спінози "Omnis determinatio est negatio" засвідчує, якою об'ємною є проблема дослідження заперечення і з погляду філософської, і з погляду мови. У лінгвістиці заперечення – це універсальна категорія, притаманна усім мовам, яка реалізується у кожній з них особливо [3, с. 187]. На думку деяких вчених, існують різні функції заперечення – синтаксична, семантична, прагматична [1, с. 157; 2, с. 88–110; 4, с. 715–724]. З погляду прагматики заперечення є "комунікативною операцією або комунікативно-прагматичною категорією, яка забезпечує реалізацію певним комунікативним чином необхідних комунікативних функцій з метою досягнення потрібного прагматичного ефекту" [3, с. 14]. Предметом дослідження прагматики є аналіз іллокуційного характеру висловлювань. Адже не окремі слова та речення, а мовні дії, які здійснюються під час мовного акту, є головними елементами спілкування [5, с. 397].

Групу заперечних слів у німецькій мові формують такі елементи: *kein, keiner, keinesfalls, keineswegs, nein, nicht, nichts, nie, nie und nimmer, niemals, niemand, nirgends, nirgendwo, nirgendwoher, nirgendwohin*.

На прикладі цієї групи ми намагатимемося довести, що заперечні слова мають різні контексти вживання. Визначаючи мету вживання того чи іншого заперечного слова, увагу насамперед звертають на мовний намір. Доцільність вживання заперечних слів класифікують за трьома групами, які розрізняють залежно від іллокуції, центрального аспекту мовного акту. Заперечні слова вживають з метою реалізації таких мовних намірів:

Відхилення. Мовець прагне висловити, що попередній мовний акт у даному контексті є недоцільним. Форми вираження відхилення різноманітні. Відхилення здійснюють за допомогою:

1. *заперечних слів*, здебільшого *nicht, kein*:
- ...halten wir in einem Motel...

- Ich habe keinen Pfennig Geld. [6, с. 235] (und kann in einem Motel nicht halten).

2. **Заперечних часток:** використовують еквівалент речення *nein*, який заміняють або підсилюють такі заперечні слова: *nein, nein; keineswegs; keinesfalls; in keinem Falle; überhaupt nicht* тощо:

- Tut dir das weh?

- Nein, nein. Im Gegenteil. [6, с. 240] (= Das tut mir nicht weh / Es ist mir angenehm).

Як негативну відповідь на заперечні висловлювання вживають *doch*:

- Macht dir das überhaupt keinen Spaß?

- Doch [6, с. 48] (= Es macht mir Spaß)

3. **Речень:** Якщо попереднє висловлювання вжито у формі речення, відповідь на нього повторюється переважно у тій же формі; заперечне висловлювання зумовлює стверджувальну відповідь, і навпаки:

- Das ist kein richtiger Salat!

- Das ist ein richtiger Salat! [13]

- Das ist ein richtiger Salat!

- Das ist doch überhaupt kein richtiger Salat! / Das ist kein richtiger Salat! / Richtig ist dieser Salat nicht! / Richtig finde ich diesen Salat auf keinen Fall!

4. **Слів і речень:** змішану форму можна охарактеризувати як відхилення з допомогою слів, що пояснюються таким реченням:

- Eigentlich macht es einen seltsamen Eindruck!

- Nein, es macht keinen seltsamen Eindruck! [7, с. 1]

- Es konnte Inge sein!

- Nein, es konnte nicht Inge sein! [12, с. 1]

До цієї групи також зачислено риторичні питання та іронічні звертання з імпліцитним запереченням:

Und er ist der arme, ungeliebte Romantiker? [6, с. 319] (= Er ist kein armer, ungeliebter Romantiker).

Sehr weise, große Schwester! [6, с. 150] (= Das ist nicht weise, große Schwester).

Важливу роль відіграють тут також дієслова відхилення *ablehnen, bestreiten, zurückweisen* та інші.

Спростування. Мовець стверджує, що зміст попереднього висловлювання не відповідає дійсності. У таких випадках за допомогою заперечення мовець спростовує певні факти і стверджує протилежне. Заперечення ніколи не належить до стану речей, воно ніколи не є компонентом дійсності, адже не існує негативного стану речей. Мовець лише вирішує, як він сприймає дійсність – негативно чи позитивно. Крім того, мовець має вибір у відтворенні стану речей або за допомогою позитивного опису, або шляхом заперечення:

Es sieht nicht gut aus.

Es sieht schlecht aus. [7, с. 1].

Отже, кожен стан речей, який спростовують, можна виразити і позитивно.

Присутність заперечного слова у реченні залежить від вживання у ньому неозначених елементів. До неозначених елементів належать:

- іменні фрази з неозначеним або нульовим артиклями (крім власних назв);

- неозначені займенники;

- неозначені прислівники *irgendwie, irgendwohin* та ін.

Якщо у реченні, яке спростовують, присутні неозначені елементи, то заперечне слово стоїть на місці першого такого елемента, а саме іменні фрази з неозначеним артиклем спростовують за допомогою *kein*, у цьому випадку *kein* займає місце неозначеного артикля:

Bernhard hatte eine Chance umzukehren.

Bernhard hatte keine Chance umzukehren [12, с. 1].

Noch einer der Bäume draußen trug Blätter.

Noch keiner der Bäume draußen trug Blätter [8, с. 1].

На місці іменника чоловічого роду вживають *keiner*:

Das hat natürlich keiner ernst genommen [13, с. 1].

У певних випадках, коли йдеться не про конкретну особу, *keiner* і *niemand* виступають синонімами:

Er brauchte seine Verzweiflung vor niemandem / keinem zu verbergen [12, с. 1].

Іменники з нульовим артиклем спростовують у багатьох випадках за допомогою *nicht*:

Aber da sie kein Abitur hat, kann sie natürlich nicht Medizin studieren [7, с. 1].

Заперечний займенник *nichts* ніколи не вживають для позначення людей, натомість для величин, які не можна перелічити, або для стану речей:

Er hatte dafür nichts übrig außer Sehnsucht [12, с. 1].

Hast du nichts Besseres zu tun? [6, с. 81].

Заперечні прислівники *nirgends*, *nirgendwo*:

Ich fand sie nirgends [8, с. 1].

Прислівники *nie*, *niemals*:

Ich hatte auch niemals davon gehört [8, с. 1].

Und Bernhard tat es weh wie nie zuvor [12, с. 1].

Якщо речення не вміщує неозначених елементів, то його спростовують за допомогою *nicht*:

Chirurgen und Internisten mögen einander nicht [7, с. 1].

Im Wohnzimmer war sie nicht [8, с. 1].

Певні мовні акти можна спростувати і за допомогою слів, що не є частками. У цьому випадку відповідь є негативною реакцією на попереднє висловлювання:

Er hat alles ... bekommen, alles. Und er hat auch alles genommen und nichts zurückgegeben. - Dieses Schwein. Es war alles gelogen. Er hat mich nur benutzt [6, с. 316].

Протиставлення. Певні величини або обставини вибирають з групи можливих величин або обставин шляхом протиставлення:

Sie saßen nicht mehr wie früher getrennt, sondern einträchtig nebeneinander... [9, с. 1].

Альтернативою для цього виду заперечення є конструкція з *sondern*, яка дає змогу відрізнити протиставлення від інших видів заперечення:

...das Haar fällt nicht in wirren Strähnen auf die Schultern, sondern bleibt...zu einem...Knoten geformt [11, с. 1].

...nicht ich, sondern ein fremder Geist schriebe die Geschichten [9, с. 1].

Протиставлення стосується безпосередньо членів речення, а не речення загалом. Цей вид заперечення здійснюють за допомогою заперечної частки *nicht*, а також заперечних займенників *kein*, *keiner*, *niemand*, *nichts* та заперечних прислівників *nirgends*, *nie*, *niemals*.

В іменникових фразах з неозначеним або нульовим артиклем протиставлення наміру відбувається за допомогою *kein*:

Um ihn herum war keine Luft, sondern ein fremdartiges ... Medium [10, с. 1].

Якщо іменну фразу очолює кількісний числівник, тоді вона заперечується за допомогою *nicht*:

Es bleiben noch nicht einmal eineinhalb Stunden [6, с. 170].

Коли перед іменною фразою з кількісним числівником стоїть *kein*, це означає, що заперечують сам кількісний числівник на користь меншого числа:

Es hielt keine fünf Zentimeter vor mir... [6, с. 132].

Отже, заперечення у мові є комунікативною операцією з динамічними прагматичними функціями, які ґрунтуються на відношенні мовця до певного стану речей, залежно від якого в конкретних комунікативних ситуаціях виникають мовні наміри і відповідне ставлення до них партнера. Мовний намір *відхилення* присутній у висловлюванні мовця щодо недоцільності попереднього мовного акту у контексті. Мовний намір *спростування* за допомогою суперечності здійснюється у випадку ствердження мовцем невідповідності змісту речення дійсності. Мовний намір *протиставлення* полягає у тому, що з групи величин або обставин надають перевагу лише окремим величинам і обставинам; альтернативою до цієї прагматичної функції вважають констrukцію з *sondern*.

1. Адмони В. Строй современного немецкого языка. Ленинград, 1972.
2. Гулыга Е., Шендельс Е. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. Москва, 1969.
3. Паславская А. Эксплицитное и имплицитное отрицание в современном немецком языке: Дис. ... канд. филол. наук: шифр 100204 / Львівський державний університет ім. І. Франка. – Львів, 1990.
4. Duden. Die Grammatik. Mannheim, 1998.
5. Grewendorf G., Hamm F., Sternfeld W. Sprachliches Wissen. Frankfurt am Main, 1989.
6. Dörrie D. Für immer und ewig. Köln, 1991.
7. <http://www.literaturcafe.de/prosa/abwasser>
8. <http://www.literaturcafe.de/prosa/antje>
9. <http://www.literaturcafe.de/prosa/fliege>
10. <http://www.literaturcafe.de/prosa/gambas>
11. <http://www.literaturcafe.de/prosa/haussee>
12. <http://www.literaturcafe.de/mauerfall/mann 2>
13. <http://www.literaturcafe.de/prosa/salat>

PRAGMATIC FUNCTION OF NEGATION (ON THE EXAMPLE OF GERMAN LANGUAGE)

Olha Krainyk

*Lviv Ivan Franko National University
1, Universytetska St, Lviv, 79001, Ukraine*

This article deals with pragmatic functions of negation. According to the theory of speech acts every expression is characterized by a certain illocutionary act. Depending on a situation, in which a negative expression is used, definite illocutionary aspects of negation are distinguished: deviation, refutation, juxtaposition.

Key words: negation, pragmatics, communicative function, negation words, speech intention.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004
Прийнята до друку 12.04.2004

"ГІПЕРЖАНРОВА" РЕАЛЬНІСТЬ ВІРТУАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ

Сергій Кіпень

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001*

У запропонованому дослідженні головна увага зосереджена на тому, як саме електронний жанр спілкування проявляється в одному з найпоширеніших сучасних засобів комунікації – Інтернет-мережі. Зроблено спробу знайти подібність та розбіжність між віртуальними і традиційними формами спілкування, показано основні мовні аспекти віртуальної комунікації та подано автентичні приклади електронного спілкування. Доведено також високу продуктивність і ефективність нетрадиційного способу обміну інформації у кіберпросторі.

Ключові слова: Інтернет, жанр, чат, нік, віртуальний, гра, аббревіатура.

"Сьогодні вже, нарешті, з певністю можна говорити про те, що Інтернет є. Він існує паралельно із нами, разом із нами, незалежно від того, чи знаємо про його існування, чи користуємося ним, чи працюємо в ньому, чи подобається він нам а чи ми категорично заперечуємо його або вбачаємо в ньому загрозу існуванню людства... Інтернет як феномен культури постав, а точніше увірвався, як поїзд братів Люм'єр, у наш час... Він заявив про себе надто недавно, якраз тоді, коли так міцно встановився і ствердився погляд на сучасну культуру як на медіалізоване, віртуалізоване, масове та децентралізоване явище" [5, с. 8].

Кіберпростір і віртуальна реальність як поняття, які власне формують основу світової мережі Інтернету, поступово стають основними об'єктами різноманітних досліджень. Ті, хто спостерігають за бурхливим розвитком глобальної "павутини", затамовують подих в очікуванні можливих "революційних" змін в усіх сферах людської діяльності, оскільки такий штучно змодельований простір є унікальним полем для практичного випробовування теоретичних поглядів, які були сформульовані ще в минулому столітті (Ф. де Сосюр, Ч. Пірс, Р. Барт, М. Фуко, Ж. Дерріда, Л. Вітгейнштейн, М. Бахтін, У. Еко, Ю. Лотман та ін.). Слід зазначити також, що особливий інтерес у новоствореному середовищі викликає саме процес функціонування мови – найвагомійший та незамінний складник електронного спілкування.

В рамках особливого електронного типу мовного існування виник принципово новий "гіпержанр" – такий специфічний модус буття тексту, який пов'язаний з електронними носіями інформації. Префікс "гіпер" ми використовуємо для того, щоб розмежувати розуміння сутності традиційних (реальних) жанрів спілкування від тих, які на даний момент вже використовуються у "глобальній павутині". Крім того, традиційні форми комунікації в Інтернеті збагатилися новими, непередбачуваними для свого розвитку, у плані продуктивності й експресивності висловлювання, можливостями, оскільки весь процес обміну інформації в кіберпросторі протікає за певними програмними алгоритмами зі своїми ідеальними законами математизованого простору–часу.

У запропонованому дослідженні йтиметься, зокрема, про комп'ютерні засоби передачі думки і, в першу чергу, про Інтернет як засіб транспортування і зберігання текстів.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики, яка описує близькі за своєю природою явища, дослідники використовують різні терміни: мовленнєвий жанр [8] і мовленнєвий акт [6], комунікативна (мовленнєва) стратегія і комунікативна (мовленнєва) тактика [4], тип діалогу [13] і модель спілкування [7] тощо. Зупинимось детальніше на визначенні поняття "мовленнєвий жанр". На думку І. В. Труфанової, – це термін, яким позначають тип тексту чи висловлювання як продукту комунікації [15]. У мовознавстві існує ще більш конкретна дефініція цього феномену: стійкий тематичний, композиційний і стилістичний тип побудови тексту [16]. "Текст є не що-інше, як мова, якщо розуміти під нею не процес, діяльність, а її результат. Тобто, термін "текст"... може використовуватись як синонім понять "мовленнєвий твір", "мовленнєва одиниця" [14]. М. Бахтін, зокрема, писав про важливість засвоєння мовленнєвих жанрів саме для легкості спілкування з оточуючими. Він зазначав, що навчитись говорити – значить вміти створювати жанрово оформлені висловлювання [2]. В даному випадку комп'ютерні комунікації за дуже короткий період часу (середина–кінець 90-х років) створили велику кількість мовних об'єктів, поява котрих зумовлена потребами спілкування в умовах надзвичайно швидкої передачі великих об'ємів різноманітної інформації. Ці об'єкти – різномовні (переважно англійські) тексти, які супроводжуються рисунками, графіками, схемами тощо. Інтернет став своєрідною дослідною лабораторією мови: в ньому тексти кодуються, шифруються, стискаються, перемішуються і т. і.

Кіберпростір заповнила, в повному розумінні слова, стихія спонтанно створених повідомлень. Невід'ємну частину такого роду матеріалу складають так звані гіперпосилання, які забезпечують раптовий зв'язок між будь-якими асоціативно залежними один від одного різними текстами, їхніми групами або частинами, що знаходяться в різних місцях (сайтах) мережі. В кінцевому результаті формується якийсь гігантський гіпертекст, що об'єднує мільйони документів, які знаходяться в електронних комірках-стільниках. В усякому разі об'єднуючим фактором для цих об'єктів є мова. Отже, для нас Інтернет постає як особлива сфера комунікації. Тому наше завдання полягає:

а) в аналізі процесу спілкування в електронній мережі за допомогою основних понять-термінів, які характерні для вербальної комунікації;

б) у пошуку та розгляді характерних мовних особливостей типових електронних текстів. Практичний матеріал для аналізу взято з чисельних інтернетпроектів (в основному чатів).

З погляду мети спілкування (психотерапевтична, ігрова, навчальна) Інтернет володіє тим розмаїттям способів та засобів, які притаманні усім іншим різновидам комунікації, і які досягли найповнішого об'єму та ефективності повідомлення саме у віртуальному просторі.

Найпоширенішими формами, в яких відображено процес безпосереднього "електронного спілкування" вважаються: 1) власне веб-сайт (який може містити нижчепераховані об'єкти); 2) домашня сторінка (має менший від сайту масштаб); 3) електронний журнал; 4) електронний лист; 5) чат (розмови "в прямому ефірі"); 6) віртуальна конференція; 7) гостьова книга та ін.

Проте перераховувати ці форми – справа невдячна, оскільки часто з'являються нові. Можна погодитись з наступною класифікацією віртуального спілкування в Інтернеті:

- за швидкістю обміну повідомленнями: синхронне (у режимі реального часу, on-line) та асинхронне (off-line);

- за кількістю учасників: діалогове (повідомлення передається від одного до іншого або ж одразу багатьом, в режимі діалогу, наприклад: електронна пошта, ICQ) і полілогове (повідомлення передаються від багатьох багатьом: телеконференція, чат);

- за учасниками, між якими відбувається спілкування: а) люди, знайомі в реальному житті, продовжують зв'язки, встановлені в традиційній комунікації, через віртуальне середовище; б) люди, які у реальному житті не знають один одного, і взаємини, встановлені у віртуальному середовищі, є первинними [9].

Такі форми, у свою чергу, можна умовно об'єднати у дві великі групи: жанри, які є своєрідним гібридом письмового та усного текстів (найхарактернішим прикладом гібриду є чат) та віртуальна інтернет-конференція.

Чат (від англ. chat – *балачка*) – це розмови в режимі реального часу, "тут і зараз". Цей жанр був би неможливий без сучасних комп'ютерних засобів комунікації. Найхарактернішою особливістю такої форми спілкування є надзвичайна демократичність у виборі тематики розмови. В цьому віртуальному процесі відсутній адресат. Отже, основна когнітивна особливість такого спілкування полягає у його конструюванні. Причина незвичної відкритості для реального світу людей у чаті походить від безпечності, котру надає вигадане ім'я, невидима зовнішність тощо. Так, М. Б. Бергельсон зазначає, що факт появи казкового фольклорного світу вигаданих героїв з незвичними іменами не є добровільним вибором учасників. Певною мірою – це наслідок відсутності в комунікантів когнітивної моделі по відношенню один до одного [3]. Кожен учасник цього полілогу – індивідуальність. Він має свій електронний псевдонім (*нік* – від англ. *nickname*). Деякі з них вирізняються особливою оригінальністю назв, наприклад: <Hilter>, <Osama bin Stalin>, <Red Fox>, <Lizardo>, <Thunder>, <Rikitiki>, <Hillbilly>, <Bambam>, <Blackdog>, <Blackandtanman>, <Birdhunter>, <Wicked>, <Bubba>, <Walker41>, <Чарківниця>, <Кучмовіз>, <Гарілана-Косні>, <Сандра без Булок = Sandra Bullock>, <Мел с Гунсом = Mel Gibson>, <Брюз Вьлез = Bruce Willis>, <Джон 3 вольта = John Travolta>, <А2кат>.

Нік є своєрідною маскою, під якою спілкування проходить у вигляді гри та карнавалу – явищ, що їх увібрала в себе герменевтика, як продукт європейського мислення. Вони не є тотожними, проте перебувають у тісному взаємозв'язку. Йоганн Хейзінга запропонував, навіть, поряд із людиною розумною поставити людину, що грається. Він називає такі основні риси гри: будь-яка гра є вільною діяльністю; гра усвідомлюється як умовне заняття, що виконується поза повсякденним життям; гра має ізольований характер, здійснюючись усередині обмеженого простору і часу; гра створює певні громадські угруповання, які прагнуть оточувати себе таємницею чи відокремлюватись від іншого світу різноманітними маскуваннями [17].

Подібно до середньовічного карнавалу в інтерпретації М. Бахтіна, чат – це, по суті, саме життя, оформлене особливим ігровим чином, адже карнавал не спостерігають; у ньому живуть, і живуть усі, тому що він за своїм характером є всенародним [1].

Основною ж перешкодою спілкування у чаті є надзвичайно велика нестача, дефіцит засобів, за допомогою яких здійснюється комунікація. Перше, що знаходиться на поверхні і найбільше "кидається" в очі, – це "розчинна текстова цілісність", тобто

відсутність структури як такої, внаслідок чого учасники так званого "карнавалу" можуть бути представлені один одному не інакше, як через тексти і лише через тексти. Жак Дерріда, зокрема, сповіщаючи про близьке пришествя грамотології, привернув увагу до розриву, що відділяє усне мовлення від письма. Така зміна перетворює оповідача з того, хто промовляє, на того, хто пише або, точніше кажучи, на когось відсутнього на сцені, але на кого вказує написане [18]. В такому разі, текст і людина, що створила його, стають єдністю, рівноцінністю, тому що немає нічого, окрім тексту.

Зазвичай в одному чаті одночасно беруть участь кілька десятків осіб. Розмова та її тематика нічим, практично, не стримуються. Віртуальний дискурс не має контекстних обмежень реального світу і це надає чатові певної стилістичної неповторності. На перший погляд, він має певне відношення до традиційного фольклору, однак досить часто у процесі такого спілкування можна спостерігати й імітування казкових персонажів, наприклад:

<Wizell> Come, brave Knight! Let me cast a spell of protection on you..... Oooops - wrong spell! You don;t mind being green for a while- do you???

<Prince> Lioness: please don't eat him...

<storm> *shivers from the looks of lioness*

<Knight> Wizard: Not at all.

<Bel_letre> *hahahah*

<Lioness> Very well, your excellency. *looks frustrated*

<Prince> *falls down laughing*.

<Knight> Wizard: as long as I can protect thou ass, I'd be utter grateful! :-)

<Bel_letre> *Plays a merry melody*

<storm> *walks over to lioness and pats her paw*

<Wizard> *Dispells the spells cast on Knight!*

<Wizard> Knight: Your back to normal!!!

<Prince> *brings a pallette of meat for Lioness*

<Lioness> *licks Storm*

<storm> *Looking up* Thank You for not eating me!

Ті, що перебувають у чаті, практично повністю позбавлені допоміжних (паралінгвістичних) засобів: тембру мови, акцентування частини висловлювання, емоційного забарвлення, тембру голосу, його сили, дикції, жестів і міміки. Проте І. Корнійко вважає віртуальну комунікацію своєрідним "мостиком між письмовим мовленням (лінійним у просторі та тим, що піддається виправленню) та усним мовленням (лінійним у часі, тобто коли сказане не можна відмінити). Те, що пишеться в чаті, друкується зі швидкістю говоріння та редагується мінімально або ж узагалі не редагується. Таким чином, відбувається письмова фіксація усного мовлення, до якого можна застосувати таке поняття, як "віртуальна дикція" [9, с. 209]. Діалоги в чатах сповнені іронічних вигуків, жартівливих реплік. Для співрозмовників властивим також є активне використання графічних можливостей комп'ютера – різноманітних шрифтів і знаків (своєрідних ієрогліфів): *ooooohhhh I LOVE Frosted Flakes!!!!!!!; I baaack! Did you miss me? ::sign:; lololol!!!!* (вказує на регіт). Символічне позначення посмішки, голосного сміху відбувається, наприклад, таким чином: *:-), :-))), :-o)))*. Великий шрифт, як правило, вказує на бурхливу реакцію комунікантів: *im GOING TO BED!!!!*. Будь-яке виділення тексту на дисплеї (кольорові букви) сприймається учасниками розмови як спроба виокремити своє повідомлення в особливий сигнал. Зірочки над словом *вказують*, наприклад, на якусь фізичну дію.

режимі реального часу. У співрозмовників, практично, відсутній час на роздуми над літературною формою свого повідомлення. Максимально допустима часова фора для репліки – 1–3 хвилини, після чого відповідь може стати менш змістовною, оскільки на екран одночасно виплескується велика кількість фраз і через кілька хвилин повідомлення, на яке відповідають, безнадійно губиться під масою наступних і про нього забувають усі, в тому числі й сам автор.

З технічних можливостей чату впливає ще одна особливість спілкування: внаслідок одночасного поступання на екран великої кількості реплік, зменшення їхнього об'єму є вимушеною необхідністю. Як правило, репліка складає в середньому три непоширених речення. Саме з цієї причини практично неможливим в реальному часі є розмірковування на глибокі теми.

Дотепер ніхто не міг спілкуватись одночасно з різних кінців світу цілою "компанією". Основною перевагою комунікації в Інтернеті є те, що мовний бар'єр між співрозмовниками долається тут з такою ж легкістю, як час та відстань, наприклад:

<Corwyn> Eldi: London, Paris, Waterloo, Dublin, Exeter, are all in Ontario
<eldi> Ontarior!!! haha! Paris, France, London, England, Dublin, Irelang are all better than SF, CA, US
<yarly> the coffeeshops! :-)
<Corwyn> Eldi: Don't you like San Francisco?
<eldi> well, it's like anything else. if you're around it too much, there's no novelty in it.
<Corwyn> Eldi: I guess so
<eldi> I'm going to Paris in a few days. I'm gonna this that's the greatest thing I've ever seen, I'm sure
<Corwyn> Eldi: never been further west than Hannibal, MO I am afraid
<eldi> but i'm gonna be living with a host family(studenmt echa exchange) history and philosophy
<eldi> at thier summer home.
<Corwyn> Eldi: parlez-vous francais?
<eldi> Thier regular home is in the suburbs of Paris. I'm sureParis wouldn't be as exciting to THEM,. and me! see what i mean?
<yarly> francais!
<eldi> BIEN SUR! j'espere que je puisse communiquer en (a) Paris!!!
<eldi> of course! I hope that I will be able to commin (communicate) in paris,
<yarly> translation please eldi!
<yarly> je ne parle pas francias
<eldi> in french, in paris all
<eldi> of course there is one phrease that is most important for americans abraoad
<Corwyn> Eldi: what is that? Parlez-vous anglais?
<eldi> "Ne tirer pas! Je suis Canadaien" "Don't shoot! I'm a canadian"
<eldi> why bother to kill a canadaien? There goverment never does anything you can protest against! ;-))))))??????

Таким чином, епістолярний жанр, який в реальному житті використовується дуже рідко, набуває в чаті "другого дихання" і зазнає усіляких можливих метаморфоз. Кожен окремий учасник спілкування є творцем власного ідіостилю та ідіолекту – мовних явищ, під якими розуміють "сукупність формальних і стилістичних особливостей, властивих окремому носієві даної мови..." [11, с. 171]. Особливості ідіостилю експлікуються певними специфічними елементами, до яких, зокрема, належать такі некодифіковані

одиниці, як ненормативна лексика, а також слова, які несуть на собі відбиток інтенції мовної особистості, що знаходить себе у словотворчій діяльності, у суб'єктивному наповненні семантики конкретних одиниць узуса, у розвитку обертонів змісту, яким надається перевага (негативних чи позитивних) та формуванні нових концептів на рівні тексту-ключових слів і т. ін. [10].

Варто зауважити, що у віртуальному процесі комунікації прослідковується порушення основного принципу традиційних діалогу та полілогу – універсальних природних форм людського спілкування, що проявляється у когерентності реплік, які доповнюють одна одну та корелюють між собою в структурному, семантичному і функціональному планах. Такий мовленнєвий твір розглядається тепер як явище дискурсу, під яким лінгвісти розуміють мову в тому вигляді, в якому вона використовується в соціальному контексті і включається в мережу особистих і соціальних відносин [12]. У традиційному полілозі чи діалозі репліки слідує одна за одною, лінійно впорядковуючись. У письмовому мовленні все це графічно відображено за їхнім порядком надходження. Цілковитим іншим виглядом мають вищезгадані форми спілкування в чаті. Все, що кожен учасник бачить на своєму екрані, не є послідовністю реплік, які відображають розвиток теми в межах діалогу і полілогу. Для того, щоб прослідкувати логіку розвитку процесу комунікації, необхідно уявити структуру розмови у вигляді графі: рухаючись гілками такої графі, можна виділити індивідуальні діалоги чату, проте потрібно пам'ятати, що реальність віртуальної комунікації така, що її учасники бачать перед собою зовсім інше – насильницько впорядковану (за часом появи на екран, а не за логікою звичайного діалогу) послідовність непов'язаних між собою реплік [3].

Отже, аналіз віртуальних форм спілкування в кіберпросторі показує, що вони перебувають у перманентному розвитку і навряд чи можна дійти єдиного висновку щодо шляхів адаптації інтернетспільнотою традиційних жанрів спілкування. Проблема, безперечно, є надзвичайно складною, багатогранною і актуальною, оскільки потребує ґрунтовного дослідження її психологічних, експресивних та емоційних аспектів. Розглянутий нами чат є багато в чому показовим з погляду структурної самоорганізації типових електронних текстів, які завдяки "гіперможливостям" комп'ютера використовуються для створення нових (притаманних саме кіберпросторові) мовних графічних одиниць.

1. *Бахтин М. М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. – М.: Худож. лит., 1990.
2. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества. / [Примеч. С. С. Аверинцева, С. Г. Богачова]. – 2-е изд. – М.: Искусство, 1986.
3. *Бергельсон М. Б.* Языковые аспекты виртуальной коммуникации. // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2002. – № 1.
4. *Борисова И. Н.* Категория цели и аспекты текстового анализа // Жанры речи: Сб. науч. ст. – Саратов, 1999.
5. *Ботанова К.* Узлы электронных плетив // Критика. – № 12. – 2001.
6. *Гловинская М. Я.* Семантика глаголов речи с точки зрения теории речевых актов // Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект. – М., 1993.

7. Городецкий Б. Ю. Компьютерная лингвистика: моделирование языкового общения // НЗЛ. – Вып. 24. – М., 1989.
8. Дементьев В. В. Жанры фатического общения // Дом бытия. Альманах по антропологической лингвистике. – Вып. 2. – Саратов, 1995.
9. Корнійко І. Віртуальне інтерв'ю як одна із форм віртуального дискурсу / Зб. наукових праць "Мовні і концептуальні картини світу". – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, факультет іноземної філології. – 2000.
10. Леденева В. В. Идиостиль (к уточнению понятия) // Филологические науки. – 2001. – № 5.
11. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М., 1990.
12. Орлов Г. А. Современная английская речь : Учебное пособие. – М., 1991.
13. Радаев А. М. Функциональная модель оппозитивного диалога // Этнопсихолінгвістическіе проблемы семантики. – М., 1978.
14. Солганик Г. Я. К проблеме модальности текста // Русский язык. Функции грамматических категорий. Виноградовские чтения XII–XIII. – М., 1984.
15. Труфанова И. В. О разграничении понятий речевой акт, речевой жанр, речевая стратегия, речевая тактика // Филологические науки. – № 3. – 2001.
16. Федосюк М. Ю. Нерешенные вопросы теории речевых жанров // Вопросы языкознания. – № 5. – 1997.
17. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня / Пер. с нидерланд. и примеч. Ошиса В. В.; Общ. ред. и послесловие Тавризян Г. М. – М.: Прогресс-Академия, 1992.
18. Derrida Jacques. Of grammatology / Translated by Gaiatri C. Spivak. Baltimore: John Hopkins University Press. – 1976.

"HYPERGENRE" REALITY OF VIRTUAL COMMUNICATION

Serhiy Kipen'

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79001, Ukraine*

This essay focuses on how electronic genre of communication is manifested in one of the major communication mode on the Internet – synchronous Internet Relay Chat – and how it relates to traditional notions of written and oral discourse. To substantiate the discussion, examples from authentic electronic communication are included. The main linguistic aspects of virtual interaction have been shown. The conclusion of the study is that non-traditional means of information exchange have achieved high productivity and effectiveness in cyberspace.

Key words: Internet, genre, chat, nick, virtual, play, abbreviation.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

КОЛІР ТА СВІТЛО У ГІОНТЕРА ЮККЕРА (ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Юлія Ус

*Донецький національний університет
вул. Університетська, 24, 83055, Донецьк*

Статтю присвячено функціональному аналізу кольороназв. Досліджено позначення світла у назвах композицій і картин сучасного митця Г. Юккера. Проаналізовано структуру, семантику та символіку досліджуваних одиниць.

Ключові слова: кольоропозначення, світло, семантичне значення, субмодус, візуальний канал.

Пізнаючи світ, ми бачимо, чуємо чи по-іншому сприймаємо те, що відбувається навколо нас. Згодом якась причина спонукає нас вдатися до мови з метою передати те, що ми запам'ятали. На думку У. Л. Чейфа [18, с. 3], люди вербалізують те, що спочатку мало повністю або частково невербальний статус. Як це вони роблять?

Зазвичай, пізнання на лінгвістичному рівні відбувається за допомогою одиниць, які належать до сенсорної лексики. Відповідні лексеми передають висловлення, що пов'язані з певним органом чуття. За А. Ю. Рудковською [14, с. 308], сенсорну лексику класифікують на утворення, що позначають колір і світло, звук, запах, або одоризми, дотик, смак.

На думку багатьох дослідників [13; 1; 21] головним комунікативним каналом є візуальний канал. Приблизно 80 % усієї інформації люди отримують через зір [21, с. 7].

Візуальними структурами є дорожні сигнали, вивіски, рекламні плакати тощо. Позитивним у їхньому застосуванні є широке використання у будь-яких сферах. Такі структури не є незрозумілими для іноземців [13, с. 64]. Н. Д. Арутюнова [1, с. 418], яка теж поділяє цю думку, підкреслює, що саме завдяки зору ми найбільше отримуємо матеріалу для сприйняття простору.

Колір і світло належать до субмодусів зору [15, с. 79]. Розгалужена система назв кольорів становить безсумнівний інтерес для мовознавства, філософії, психології та естетики [12; 17; 2; 6; 7].

Однак, незважаючи на численні підходи до вивчення семантичного значення, безліч питань, пов'язаних із семантичними особливостями лексики на позначення кольору та світла, і, насамперед, ті, що стосуються сучасної німецької мови, залишаються все ще нерозв'язаними.

На думку О. С. Зайцева [3, с. 63], ми бачимо і сприймаємо предмети так, як нам найлегше їх пізнавати. Загалом у звичайних ситуаціях ми застосовуємо зір не для того, щоб сприймати зовнішні кольорові та світлові відчуття як кольорові плями, а для того, щоб орієнтуватися у зовнішньому світі для повсякденних і практичних цілей.

Як вважає один із представників нового покоління німецьких митців Г. Юккер [4, с. 19], художник – це людина, яка бачить. Побачене віддзеркалюється в її картинах. Усе суперечливе, що існує в людині та виражається нею, стає образотворчою поезією.

Мистецтво не може врятувати людину. Проте засоби мистецтва уможливають діалог, який, у свою чергу, закликає людей до застережних дій.

Спочатку Гюнтер Юккер використовує *колір* і *структуру* під час створення композицій. Пізніше він додає *світло* та *динаміку*. Твори митця набувають нового звучання завдяки тому, що всі вони рухаються.

У структурі назв картин і композицій позначення кольору та світла посідає особливе місце. Воно сприяє психологічному розкриттю напрямку думок автора. Це і зумовило вибір теми загалом.

До дослідницьких завдань нашої статті належать аналіз функціонування лексики на позначення кольору та світла у назвах композицій і картин Гюнтера Юккера. Ці назви вилучені з каталогу виставки "Юккер у Москві" [4]. Їхня кількість дорівнює 37 одиницям.

Функціонуючи в різних текстах, кольороназви передають важливу інформацію про культуру певного народу, про той чи інший тип мовної особистості. Тому має рацію С. В. Кулінська [8, с. 16], яка зазначає, що представники різних мовних груп користуються неоднаковими позначеннями кольору та світла для оцінки однакових явищ.

Отже, використання певного набору кольорів, а також відповідної лексики для їхнього позначення є символічним і уможливає дослідження особливостей як уживання цих лексем, так і художнього стилю Г. Юккера.

У творенні досліджуваних назв беруть участь прості прикметники *weiß* – білий, *schwarz* – чорний, *gelb* – жовтий, *grau* – сірий, *rot* – червоний, а також перші компоненти складних іменників *Weiß-* – білий, *Asche-* – попелястий, *Silber-* – срібний, *Dreck-* – болотяний (табл. 1).

Таблиця 1

Лексеми та компоненти складних слів
на позначення кольору в назвах композицій Г. Юккера
(за спадом частот)

Лексеми / компоненти складних слів	абс.	%
<i>weiß / Weiß-</i>	12	40,00
<i>Asche-</i>	6	20,00
<i>Gelb</i>	3	10,00
<i>schwarz / Schwarz- / black</i>	3	10,00
<i>Grau</i>	2	6,67
<i>Silber-</i>	2	6,67
<i>Dreck-</i>	1	3,33
<i>rot</i>	1	3,33
Разом	30	100,00

Таблиця засвідчує, що Г. Юккер використовує для найменування своїх композицій 5 кольорів (*weiß / Weiß-*, *schwarz / Schwarz- / black*, *gelb*, *grau*, *rot*) і 3 назви, які асоціюються з певними речовинами (*Asche-*, *Dreck-*) та металом (*Silber-*). Найуживанішим серед назв кольорів є прикметник і компонент складного слова на позначення білого кольору (*weiß / Weiß-*). Ці елементи Г. Юккер використовує 12 разів у назвах своїх творів (= 40 %). Таку частотність можна пояснити, проаналізувавши діяльність і світогляд Г. Юккера, для якого використання саме білого кольору є визначальним. До композицій входить також запозичене з англійської мови *black*.

Нерідко митець залучає до назв компонент *Asche*- (6 прикладів = 20 %). Інші слова та компоненти представлені меншою кількістю одиниць.

У подальшому окремі утворення та компоненти композитів розглядатимемо за такою послідовністю: "основні" кольори, метафоричні кольоропозначення та лексеми на позначення світла.

Отож найуживанішими у Г. Юккера є позначення білого кольору – *weiß* / *Weiß*-. Із досліджуваного каталогу вирізняються такі назви композицій, що містять перелічені елементи: "*Weißer Strukturzone*" ("Біла структурна зона"), "*Weißes Bild*" ("Біла картина"), "*Fallgrube, weißes Landquadrat, Flugblätter*" ("Яма, біла квадратна ділянка землі, листівки"), "*Weißes Gebet für Theresa von Avila*" ("Біла молитва про Терезу Авільську"), "*Weißes Objekt*" ("Білий об'єкт"), "*Weißes Phantom*" ("Білий фантом"), "*Weißer Mahlzeit*" ("Біла трапеза"), "*Weißer Scheibe*" ("Білий диск"), "*Schwarzraum – Weißraum*" ("Чорна кімната – біла кімната"), "*Weißer Spirale*" ("Біла спіраль"), "*Weißes Feld*" ("Біле поле"), "*Weißer Schrei*" ("Біле волання").

Білий колір широко застосовують у різних мовах. Його психологічні якості пов'язані з радістю, чистотою, святістю [6, с. 405]. Білизна асоціюється з природою, милосердям [9, с. 8].

Кольоропозначення *білий* має відношення до світла, отож воно бере на себе його символічне значення. Услід за О. О. Потебнею О. Кузьміна [7, 307] вважає, що білий колір не завжди відповідає значенню, яке ми зараз вкладаємо у це слово. Дослідниця пише, що *день* міг супроводжуватися двома епітетами – *червоний* і *білий*, які первісно були рівні між собою. Саме тому першообраз слів *ярій*, *ясний* від світла і вогню переходить до слова *білий*.

У призмі соціокультурного аспекту кольоропозначення *weiß* має не тільки позитивну конотацію. Іноді його вважають символом смерті, трауру (наприклад, тюремний одяг у Південній Кореї саме білий) [16, с. 75].

Звертання до *стану білизни*, до *буття в білому* є також результатом знайомства Г. Юккера з далекосхідною медитацією, зокрема, занять дзен-буддизмом. Під своїм *білим світом* митець розуміє не *намальований світ*, а простір – як білий простір – *простір духовного буття* [4, с. 17]. Окрім цього, природа білого кольору певною мірою дематеріалізує предмети. Біле не тільки вважають символом чистоти та виразності. Воно сприяє, на думку Г. Юккера, втіленню світла, що контрастує з тінню.

Прикметник *weiß* слугує означенням до різних понять, надаючи їм кольорового забарвлення ("*Weißes Objekt*", "*Weißes Phantom*" та ін.). Однак поряд зі звичайними назвами композицій Гюнтер Юккер поєднує позначення *weiß* із лексемами, що не мають у реальному житті кольорової ознаки: "*Weißes Gebet für Theresa von Avila*", "*Weißer Mahlzeit*" та "*Weißer Schrei*". По-перше, вживання *weiß* у назвах цих композицій є символічним і підкреслює чистоту та духовність. По-друге, доцільним буде зазначити, що тут ми натрапляємо на виразні приклади синестезії, коли поєднуються різні відчуття. Наприклад, у назві "*Weißer Schrei*" співіснують два комунікативні канали: розпізнаванню кольору (*weiß*) сприяє зір, водночас як сприйняття дії, позначенням якої слугує іменник *Schrei* – *волання*, відбувається за допомогою слухового каналу.

Аналогічно можна пояснити назви "*Weißes Gebet für Theresa von Avila*" та "*Weißer Mahlzeit*", де *Gebet* – *молитва* асоціюється зі звуком, а *Mahlzeit* – *трапеза*, у свою чергу, – зі смаком.

Вивчення морфологічної структури назв композицій із кольоропозначенням *weiß* / *Weiß*- засвідчує, що майже всі назви, крім "*Schwarzraum – Weißraum*", побудовані за

моделлю "прикметник (*weiß*) + іменник". У єдиному випадку (*Weißraum*) йдеться про компонент складного слова (*Weiß-*), що експлікує значення білого кольору.

Контрастом (*weiß / Weiß-*) слугує, звичайно, чорний колір. Тому невинуватою є остання назва "*Schwarzraum – Weißraum*", де протиставляються *Schwarz- und Weiß-*. Біле значно помітне на тлі чорного, чорне підкреслює біле. З усього каталогу вилучений єдиний подібний приклад. Окрім нього серед позначень композицій Г. Юккера трапляється тільки в одній позиції назва за участю прикметника *schwarz* ("*Schwarze Scheibe*" – "Чорний диск"), а також його корелята з англійської *black* ("*Black Mesa*" – "Чорна столова гора"). Останню назву цілковито запозичено з англійської мови: *mesa* [ˈmeɪsə] – *столова гора* (цей термін використовується в геології) [10, с. 440].

Символічне значення чорного у Г. Юккера збігається із поширеним розумінням цього кольоропозначення як чогось темного, негативного, потаємного [21, с. 9]. Дуалізми, або полярні протилежності (зокрема *чорний – білий*), надовго визначили творчість Г. Юккера та посіли у ній визначальне місце.

Серед кольоропозначень, використаних митцем у назвах композицій, трічі наведено прикметник *gelb – жовтий*: "*Das gelbe Bild*" ("Жовта картина"), "*Gelbe Flut*" ("Жовтий потік"), "*Gewendetes gelbes Feld vernagelt gestützt*" ("Повернене жовте поле оббите цвяхами і підперте"). Щодо морфологічної структури назв, то у перших двох випадках вони утворюють модель "прикметник (*gelb*) + іменник", в останньому випадку йдеться про іменник *Feld* у супроводі *gelb* та розташованих зліва та справа від нього дієприкметників.

Символіка жовтого кольору спирається на його приналежність до групи теплих кольорів. Цей колір вважають атрибутом бога Сонця, Аполлона. Він символізує світло, радість і повагу [19, с. 513]. Отже, використання кольоропозначення *gelb* не є випадковим для Г. Юккера. Наприклад, композиція "*Das gelbe Bild*" має вигляд жовтого квадрата, оздобленого по периметру цвяхами. Крім того, картина підсвічується, рухається, завдяки грі світла та тіні утворюється ореол, що нагадує сонячне проміння. А сонце – це символ світла, якого прагне митець.

Загалом зухвалий, крикливий колір виражає прикметник *rot червоний*. Можливо, тому він уживається Г. Юккером лише в єдиному випадку ("*Das rote Bild*" – "Червона картина"). Однак лінгвісти, що вивчають назви кольорів, виявляють розгалужену семну структуру досліджуваного позначення. Наприклад, Л. Колеснікова [5, с. 300] вилучає *сусільно-історичні семи страх, зло* а також такі, що співвідносяться з символікою вогню – *тепло, спокій*. За О. Комаріцею [6, с. 404], червоний – це імпульс, життєва сила та енергія, що спонукає до активної дії.

На нашу думку, найвірогіднішим є те, що кольоропозначення *rot* у Г. Юккера поєднується з темою вогню, світла та енергії.

Серед інших номінативних засобів, ужитих митцем для передачі кольору, можна згадати лексему *grau – сірий*, яка також уживається нечасто. З каталогу вилучено всього два приклади, а саме: "*Oval, grau*" – "Овал сірий" та "*Silbergrau*" – "Сріблясто-сіре".

Словник [20, с. 1402] визначає *Silber* як білий блискучий коштовний метал, сріблясту фарбу або блиск. Отож композиція "*Silbergrau*" поєднує в собі два елементи: колір і блиск, де колір передано прикметником *grau*, а блиск – першим компонентом *Silber-* – сріблястий.

Окрім цього, *Silber-* міститься також у композиції "*Silberspirale*" – "Срібна спіраль". Зазначимо, що на відміну від попереднього прикладу, *Silber-* є не відтінком, а самостійним кольором і матеріалом, з якого зроблено спіраль.

Під час аналізу каталогу вилучено 6 назв композицій складних іменників з компонентом *Asche* – попелястий. Він є другим за частотою уживання нетрадиційним позначенням, яке позначає колір. Композиції з цим компонентом можна поділити на дві групи: по-перше, його використано як прикмету людини ("*Aschemensch*" – "Попеляста людина", "*Aschemensch Sturz*" – "Падіння попелястої людини"); по-друге, для утворення іменників на позначення місця, а саме "*Aschefeld*" – "Попелясте поле", "*Aschekreis*" – "Коло з попелу", "*Aschestelle*" – "Попелясте місце", "*Aschegarten*" – "Попелястий сад".

Asche- містить у собі два значення: з одного боку, йдеться про речовину, що залишається після горіння матеріалів, з іншого, про забарвлення цієї речовини, яке можуть мати також інші речі. Назви, що містять компонент *Asche*-, є яскравими прикладами співіснування різних комунікативних каналів, зокрема – візуального та тактильного.

Символічне значення *Asche*- пов'язане як із темою землі, так і з темою загрози люду, руйнуванням, з вибухом атомної бомби у Хіросімі. На думку Г. Юккера [4, с. 19], вибух атомної бомби є найпотужнішою скульптурою сучасності.

Однією з цікавих назв композицій є "*Dreckbild*" – "Грязьова картина". Це полотно брудно-коричневого кольору. Не тільки кольорове рішення, але й сама назва приваблює глядача та нашттовує на роздуми. Цей факт підтверджує думку Т. В. Пастушенко [11, с. 80], яка, аналізуючи кольорову коннотацію як форму мовної інтерпретації світу, підкреслює, що кольоровий образ, створений засобами мови, ґрунтується на здатності людської свідомості штучно викликати відчуття кольору, а також увесь комплекс інших пов'язаних із ним відчуттів та емоцій.

У картині "*Dreckbild*" модулювання кольору пальцями засвідчує про наполегливе прагнення митця до безпосередньої фізичної участі в процесі роботи над образом. Тут усі змішані фарби утворюють загальний брудно-коричневий колорит. Посилаючись на І. Ньютона, У. Гамм [21, с. 12] пише, що, у супереч поширеному погляду, сума всіх кольорів не дає білого кольору.

Значення *Dreck*- можна тлумачити так: *Dreck* – бруд → колір бруду. У цьому випадку назва композиції "*Dreckbild*" поєднує два види сенсорного сприйняття світу: тактильний і візуальний.

Іншим візуальним субмодусом є світло. Воно відіграє також важливу роль у творенні кольорів. Колір – це продукт світла. Якщо немає світла, то навіть кольорові речі здаються чорними. Вони втрачають свій колір [21, с. 7].

Крім кольоропозначень, лексичне значення яких містить у собі сему світла, у процесі аналізу назв композицій Г. Юккера вилучено окремі слова та компоненти складних іменників на позначення світла.

Улюбленою складовою частиною подібних назв є для Г. Юккера, напевне, *Licht*-світловий, оскільки останнє трапляється у 6-х прикладах, а саме: "*Lichtscheibe*" – "Світловий диск", "*Weiches Lichtraster*" – "М'який світловий растр", "*Lichtscheibe (Lichtintegration)*" – "Світловий диск (інтеграція світла)", "*Lichtnagel I*" – "Світловий цвях I", "*Lichttempel*" – "Храм світла".

Licht- сполучено в усіх випадках з іншими іменниковими компонентами. Він є завжди першою частиною складного слова.

Г. Юккер – майстер контрасту, майстер гри чорного та білого кольорів, світла і тіні. Значну частину своїх композицій митець створює за допомогою великих цвяхів, які він убиває під різним кутом та на різній відстані один від одного. Різна щільність цвяхів, що виявляється, насамперед, завдяки електричному підсвічуванню композицій, сприяє

актуалізації прагматичного ефекту, закладеного в їхніх назвах. Безпосередня участь електричного світла у творенні картин майстра віддзеркалюється у назвах, що містять іменниковий компонент *Licht*.

Світло майже завжди передбачає можливість тіні або темряви. Мабуть, саме тому одна з композицій Г. Юккера має назву "*Zwischen Hell und Dunkel*" – "Між світлим та темним". Здебільшого *hell / hell-* – *світлий / світло-* та *dunkel / dunkel-* – *темний / темно-* експлікуються як кореневі прикметники або перші компоненти складних прикметників. Однак у наведеному прикладі *Hell* та *Dunkel* становлять конверсію.

У назві композиції "*Zwischen Hell und Dunkel*" втілюються погляди митця. Вона несе в собі значення боротьби між світлом і темрявою, боротьби добра та зла.

Аналіз назв композицій Г. Юккера уможлиблює висновок: колір і світло є визначальними у творчості митця. Про це засвідчує 37 назв, серед яких фігурує позначення кольору або світла. Провідними для Г. Юккера є білий колір (*weiß / Weiß-*) та світло взагалі (*Licht-*). Незважаючи на те, що розпізнавання кольорів вимагає присутності світла, їхнє співіснування не підкріплено вербально: у назвах, що містять кольоропозначення, ніколи не експлікуються лексеми на позначення світла і навпаки.

У деяких назвах композицій поєднуються різні комунікативні канали, а саме: візуальний та смаковий, візуальний та тактильний. Проте за допомогою кольору та світла реалізується лише частина сенсорного сприйняття людиною навколишнього світу. Тому одна з перспектив дослідження полягає в подальшому вивченні сенсорної лексики сучасної німецької мови, насамперед, на матеріалі рекламних текстів різних типів.

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – 2-е изд. – М.: Языки русской культуры, 1999.
2. Василевич А. П. Исследование лексики в психолингвистическом эксперименте на материале цветообозначения в языках разных систем. – М.: Наука, 1987.
3. Зайцев А. С. Наука о цвете и живопись. – М.: Искусство, 1986.
4. Каталог по случаю открытия выставки «Юккер в Москве» 14.09 – 01.11.1988 г. в Центральном Доме художника на Крымском валу. – Гейдельберг: Браусдрук, 1988.
5. Колеснікова Л. Особливості семантичної диференціації колірних символів "теплих" типів у поетичному тексті // Лінгвістичні студії: У 2 ч.: Зб. наук. пр. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – Вип. 11. – Ч. I.
6. Комарица О. Лінгво-психологічна характеристика кольорової гама у створенні пейзажних образів у романі Д. Лоуренса "Сини й коханці" // Нова філологія. – 2003. – № 3. – Запоріжжя: ЗДУ, 2003.
7. Кузьміна О. Концепт "білий" (на матеріалі поетичної мови Г. Чупринки) // Лінгвістичні студії: У 2 ч.: Зб. наук. пр. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – Вип. 11. – Ч. I.
8. Кулинская С. В. Цветовые обозначения: национально-культурные особенности функционирования (на материале фразеологии и художественных текстов русского и английского языков): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / Краснодар. гос. пед. ин-т. – Краснодар, 2002.
9. Любимый цвет – он сложный самый // Вечерний Донецк. – 2.03.1998.
10. Новый Большой англо-русский словарь: В 3 т. / под. ред. Ю. Д. Апресяна. – 4-е изд. – М.: Рус. яз., 1999. – Т. 2.
11. Пастушенко Т. В. Цветовая коннотация как форма языковой интерпретации мира // Вісник Харківського національного університету. – Харків: Константа, 2000. – № 500.

12. Пелевина Н. Ф. О соотношении языка и действительности // Филологические науки. – 1962. – № 2.
13. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. – 2-е вид., доп. – К.: Видавничий центр «Київський університет», 1999.
14. Рудковська А. Ю. Проблемы семантики слова, речення та тексту: Зб. наук. пр. – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2003. – Випуск 9.
15. Рузин И. Г. Когнитивные стратегии именованія: модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке // Вопросы языкознания. – 1994. – № 6.
16. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово. – 2000.
17. Фрумкина Р. М. Цвет. Смысл. Сходство. Аспекты психолингвистического анализа. – М.: Наука, 1984.
18. Чейф У. Л. Память и вербализация прошлого опыта // Текст: аспекты изучения семантики, прагматики и поэтики. – М.: Эдиториал УРСС, 2001.
19. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / Авт.-сост. В. Андреева. – М.: ООО "Издательство Астрель", 2001.
20. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim: Dudenverlag, 1991.
21. Hamt U. Farbe. – Leipzig: Ernst Klett Schulbuchverlag, 2001.

COLOUR AND LIGHT BY GYUNTER YUKKER (LINGUISTIC ASPECT)

Yulia Us

*Donetsk National University
24, Universitetska St, 83055, Donetsk*

The present article continues a series of publications dedicated to the functional analysis of colour names. Light names which are used in pictures and compositions of the modern artist Gyunter Yukker are also analysed. The author pays much attention to their semantic and symbolic meanings and structural forms.

Key words: colour names, light, semantic meaning, visual channel, submodus.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

АЛЮЗИВНЕ ВЛАСНЕ ІМ'Я ТОВАРНОГО ЗНАКА

Світлана Кудиба

Львівська академія мистецтв
вул. Кубійовича, 38, Львів, 79011

Дослідження мовних товарних знаків показує складність їхньої семантики. У статті, товарний знак розглядається як алюзивне власне ім'я, яке має культурно-історичну інформацію, або якому цю інформацію неважко надати. Кожному товару або послугі фірма виробник, чи фірма-дистрибутор дає назву (товарний знак) для індивідуалізації товару, оскільки товарний знак виконує атрактивну функцію. Успішність рекламної кампанії і обсяг продажу товарів безпосередньо пов'язані із запам'ятовуванням товарного знака.

Ключові слова: власне ім'я; загальне ім'я; товарний знак; алюзивне власне ім'я; ономастика.

Питання про лінгвістичний статус товарного знака до цього часу дискутується у науковій літературі. Опрацюванням проблем товарних знаків займалися такі вчені, як E. Pulgram, G. N. Leech, J. S. Wright, D. S. Warner, К. Дж. Веркман, А. В. Суперанська, А. Л. Василевський, З. П. Комолова, А. А. Брагіна, В. І. Ткачук, А. Д. Нефьодова, Д. Е. Березнікова, Т. В. Євстюкова, Т. А. Соболева, В. Болгов та ін.

Існують різні погляди на місце товарних знаків у лексичній системі мови. Одні лінгвісти вважають, що словесні товарні знаки формують специфічну область лексики між термінами і власними іменами. Інші висловлюють думку, що торгові назви складають специфічну групу іменників, яка є граничною між власними і загальними іменами.

Вважаючи, що ознаки власного імені застосовано до товарних знаків, розглядатимемо товарний знак у нашій роботі як власне ім'я.

Однак дискусійним залишається питання термінології, тобто ономастики.

Ономастика, як відомо, охоплює низку взаємопов'язаних розділів, співвідносних до різних класів власних імен. Чимало дослідників ономастики виокремлює в ономастичному просторі такі класи власних імен: антропоніми, топоніми, космоніми, зооніми, хрононіми, етноніми тощо. Інші дослідники пропонують ділити ономастичний простір на дві частини: на класи імен, що мають справу з реальними денотатами, і на класи власних імен з реально неіснуючими, видуманими денотатами, і пропонують розглядати літературну ономастику як окремий клас власних імен [7]. До цього класу вони зачисляють антропоніми, топоніми, зооніми тощо як імена художніх об'єктів, створених уявою письменника і включених у текст літературно-художнього твору.

Дослідники В. А. Ніконов, В. Д. Бондалетов вважають, що існує розділ власних імен, для якого поки що не потрібно узагальнюючого означення. Це назви установ, магазинів, кораблів, поїздів, музичних інструментів, творів духовної культури (назви книг, журналів, опер, музичних програм). До цього розділу вони зачисляють товарні знаки, для яких немає загальноприйнятого лінгвістичного терміна. В англістиці використовують терміни *brand name*, для медичних товарів – *proprietary name* [3; 6].

Деякі дослідники-лінгвісти вживають термін *хремотоніми*. Наприклад, М. І. Привалова визначає хремотоніми як "назви багаточисельних продуктів виробничої діяльності людини, що за тими чи іншими причинами отримали статус власних імен" і зачисляє до них назви музичних інструментів, зброю, побутові пристрої (тканини "Русь", духи "Ромео і Джульєта") [7, с. 56]. О. І. Фоякова зачисляє до хремотонів індивідуальні назви предметів і продуктів духовної та матеріальної культури народу - назви газет, журналів, книг, кінофільмів, космічних кораблів і т. д. [9]. Інші мовознавці вважають, що хремотоніми – це назви предметів, які є єдиними у своєму роді (наприклад, діамант "Шах") і мають свою історію [8].

Термін "ктематонім", запропонований А. Л. Василевським, позначає товари окремих підприємств та імена підприємств, що виготовляють товар або надають послуги [4, с. 474].

Економічна трансформація українського суспільства кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. спричинила різке збільшення та відчутне структурне урізноманітнення репертуару українських власних назв підприємств. Власні назви підприємств або, як їх називає О. О. Белей, *фірмоніми*, стали сьогодні досить помітними, навіть невід'ємним елементом сучасного українського літературного мовлення [2, с. 41].

Термін *прагмонім* З. П. Комолова вважає прийнятним і зачисляє до прагмонімів лише назви товарів без назв фірм [5, с. 333].

Завданням нашої роботи є вивчення не усього лексичного пласту, який представляє торгові назви, а тільки ту частину словесних позначень товарів, до складу яких входять алюзивні власні назви. І оскільки не існує загальноприйнятого терміна, то ми використовуємо термін *товарні знаки*. Вживання алюзивних власних імен у функції товарних знаків надає цим знакам певної специфіки, вирізняючи ці назви серед інших товарних знаків.

Товарний знак визначається як призначення товарів чи послуг одного підприємства і слугує для вирізнення від однорідних товарів чи послуг інших підприємств, які охороняються законом [4, с. 474]. Товарні знаки поділяють на: словесні, образотворчі, об'ємні, звукові, чуттєві та ін.

Товарному знаку можна надати одне з перелічених видів позначень, або створити комбіноване, тобто використати різні види позначень. Комбінування різних видів позначення використовують з метою надання атрактивності назві товару (поряд з іншими засобами): комбінування мовних і немовних (зазвичай образотворчих) компонентів у структурі товарного знаку, звуковий символізм, особливе графічне виконання, використання мовних елементів для вираження водночас більше, ніж одного значення (гра слів) і т. д.

Виокремлюючи словесні товарні знаки серед інших видів позначення товарів, дослідники зазначають їхню складність і перевагу словесних товарних знаків з погляду ефективності реклами. Однак вони застерігають щодо трактування факту переваги, притаманної не всім мовним товарним знакам, а лише власне словесним. Ті назви товарів, які представлено штучно створеними словами, складеними з букв, складів і їхніх сполучень, і не сприймаються як слова, не мають більшості позитивних якостей словесних товарних знаків. Як справедливо зазначають Т. А. Соболева і А. В. Суперанська, словесний товарний знак несе таке навантаження, яке не міг би виконати товарний знак, не будучи словом справжньої мови. "У товарні знаки, як правило, включають не будь-які слова і елементи слів, а лише такі, які явно мають культурно-історичну інформацію, або яким цю інформацію неважко надати. Саме тому

екзотиці відводять достатньо скромне місце у складі товарних знаків" [8, с. 59]. Вчені порівнюють екзотизми з невеликими інструкціями, з "родзинкою", які не можуть виконувати усі функції товарних знаків поряд із словесними товарними знаками, що мають аналоги за формою і змістом іншими словами природної мови.

Товарний знак слугує не тільки засобом для виокремлення певного товару із числа йому подібних, але й є засобом реклами. І тут також присутній фонетичний аспект у словесних товарних знаках – до них застосовані такі види реклами, як реклама по радіо або відгуки про товар із посиланням на товарний знак у приватній розмові. Для словесного товарного знака, крім звукової форми вираження, визначальну роль відіграє графічне виконання (написане з великої літери, взяте в лапки, написане особливим шрифтом, виокремлене кольором і т. д.).

Ефективне використання товарного знака визначається його здатністю виконувати притаманні йому функції. Згідно з думкою деяких дослідників, що займаються проблемою товарних знаків, головними їхніми функціями вважають: індивідуалізацію товарів окремих підприємств; інформацію щодо походження товарів; рекламу товарів, тобто атрактивну функцію. Автори виокремлюють і другорядні функції товарних знаків: гарантійну, охоронну, стимулюючу, регулятивну, культурно-просвітницьку та інші [1].

Дослідження мовних товарних знаків засвідчує складність їхньої семантики. Товарні знаки містять лінгвістичну та екстралінгвістичну інформацію. Лінгвістична інформація товарного знака міститься у вказівці на мовну приналежність товарного знака, у лексичному значенні мовних елементів, за допомогою яких його позначають, і які вже мають власні визначення. У випадку видових назв товару можна спостерігати тотожність значень цих мовних елементів і значення денотата (товарного знака) чи цілковиту відсутність будь-якого зв'язку між цими значеннями у випадку, коли товар позначають умовними знаками. Обсяг екстралінгвістичної інформації залежить від ступеня знайомства потенційного покупця з іменованим предметом, тобто товаром, і налічує весь комплекс зведень щодо нього.

У рекламі часто трапляються найменування товарів, що складаються з власних імен зі стійким асоціативним змістом. Такі товарні знаки прийнято називати алюзивними власними іменами. Алюзивне власне ім'я має яскраво виражену предметну віднесеність до денотата алюзії. Воно позначає певну особу і спричинює певні асоціації, що дають читачеві уявлення щодо первісного образу. При виборі праобразу перевагу віддають власним іменам "позитивних" героїв з властивою яскравою відмінною рисою, завдяки якій у потенційних покупців формується позитивна установка стосовно цього товару. Асоціації, що спричинюють алюзивні власні імена, надзвичайно різноманітні. Вони, зазвичай, викликають не одну, а кілька однотипних асоціацій. Наприклад, краса і розум Афродіти, непереможність Наполеона, хоробрість і сила Герекла і т. д.

Доцільно зазначити зв'язок між характерною рисою, властивою будь-якому алюзивному власному імені, і найхарактернішою рисою рекламowanego товару. Вмотивованість алюзивного власного імені може бути прозорою або затемненою. Прикладом прозорої вмотивованості слугує реклама мила "Aphrodita": See an Aphrodite in the mirror [11, с. 26], в основу якої покладено мотивуючу ознаку "зовнішня привабливість". Зазначимо, що у випадках з прозорою вмотивованістю алюзивне власне ім'я, функціонуючи як товарний знак, володіє яскравим конкретним ономастичним значенням, тобто воно вживається у функції загального імені. Саме це ономастичне значення беруть за основу при виборі алюзивного власного імені. Це можна спостерігати на прикладі з власним іменем Афродіта – богиня краси, любові і просто красива жінка.

Коли вмотивованість затемнена складно визначити, яку мотивуючу ознаку взято за основу. Потенційному покупцеві надається можливість самому визначити його. Іноді виробник використовує неповну форму алюзивного власного імені, що може ввести в оману. Наприклад, у назві сигарет "*King Edward*" [11, с. 25] незрозуміло, про якого саме короля йдеться.

Відомо, що на рівні мови семантична структура товарних знаків складається з двох значень, у лінгвістичній літературі їх називають первинним і вторинним (у термінології А. Л. Василевського) [4, с. 474]. Оскільки предметом нашої роботи є вивчення функціонування алюзивних власних імен як найменування товарів, що мали ономастичне значення і до того, як вони стали вживатися як товарні знаки, ми дотримуватимемось термінології А. Л. Василевського.

Первинне значення товарного знака – це значення, покладене в основу торговельної назви до того, як воно стало використовуватися як товарний знак, тобто до того, як воно стало власним ім'ям.

Під вторинним значенням товарного знака ми розуміємо прояв номінативної функції товарного знака, його здатність співвідноситися з визначеним видом об'єкта, тобто з конкретним видом товару. Автор зазначає, що вторинне значення товарного знака може бути складнішим, до нього можуть входити два компоненти: 1) товари, що позначаються; 2) підприємства-виробники товарів. Причому відносна роль цих компонентів може зводитися до нуля, якщо товарний знак означає виробника цілої галузі. І навпаки, у випадках позначення номенклатурних товарних знаків дрібних підприємств може значно зменшуватися роль другого компонента.

Алюзивні власні імена товарних знаків вирізняються серед інших товарних знаків тим, що в них набагато частіше реалізуються одночасно два значення – і первинне, і вторинне. При реалізації вторинного значення можуть з'являтися додаткові значення, породжені рекламним контекстом.

Розглянемо вживання власного імені *Napoleon* у рекламі коньяку Наполеон: "That Napoleon business, for example. Frankly, any brandy of any age from any place can call it self Napoleon. But this Napoleon was famous even during Napoleon's lifetime" [10, с. 99].

У цьому тексті реалізується основне (називне) значення власного імені *Napoleon*. Воно вказує на реальний денотат – це ім'я відомого полководця, французького імператора: *Napoleon's lifetime*. Власне ім'я *Napoleon* у цьому тексті також функціонує як товарний знак, найменування рекламованого коньяку. У цьому прикладі також можна спостерігати розширення значення власного імені *Napoleon* у функції товарного знака в сполученні *Napoleon business*. Це сполучення можна перекласти як "бізнес, пов'язаний з виробництвом і збутом "Наполеона". Тут власне ім'я *Napoleon* означає весь процес від збору винограду і до продажу зробленого коньяку.

У назві іншого тексту "*The Napoleon of Napoleons*" [10, с. 77], що рекламує цей коньяк, товарний знак "Наполеон" використовують у значно ширшому розумінні. Означений артикль символізує наявність у власного імені індивідуального екстралінгвістичного підгрунтя, тобто первинного значення власного імені (Наполеон – геніальний полководець, державний діяч і видатна особистість); водночас власне ім'я містить вторинне значення – найменування товару, що також підсилюється означеним артиклем, який вирізняє рекламований коньяк з поміж маси інших з цією назвою. Цю гру слів можна трактувати так: "найкращий "Наполеон" із усіх існуючих "Наполеонів". Реалізація одночасно двох значень алюзивного власного імені – товарного знака підсилює експресивність рекламного тексту.

Протягом усього рекламного тексту товарний знак "Napoleon" повторюється 12 разів:

"Bisquit Cognac.

The Napoleon of Napoleons.

Call yourself Napoleon and a lot of people will call you crazy.

We're Napoleon ...

But while Bisquit makes several great cognacs, only one is called VSOP Napoleon ...

Look around and see how few Napoleons carry the word cognac.

Then look around and see how few of those Napoleons carry the word Fine Champagne.

So there are Napoleons and there are Napoleons. But there is only one Napoleon of Napoleons.

At last, the end of the Napoleonic wars".

У цьому тексті також реалізовано одночасно два значення товарного знака "Napoleon" – і первинне, і вторинне. Текст організовано так, наче в деяких моментах йдеться про реальний денотат. Наприклад, у пропозиції "Call yourself Napoleon and a lot of people will call you crazy". В інших пропозиціях реалізації значення "найменування товару" сприяє рекламний контекст, тобто вживання таких слів, як *cognac*, *champagne*.

Іноді результатом багаторазового вживання в рекламному тексті алюзивного власного імені – товарного знака є двозначність тексту.

На прикладі реклами чаю "Earl Grey" [12, с. 157] спостерігається своєрідний "переклик" первинного і вторинного значень алюзивного власного імені – товарного знаку: "If you enjoy Earl Grey, enjoy the Earl Grey that Earl Grey enjoyed".

Триразове повторення найменування товару в назві рекламного тексту (у двох випадках – товарний знак, в одному – безпосередньо алюзивне власне ім'я) не тільки сприяє запам'ятовуванню товарного знака і виділення цього рекламного тексту з-поміж інших, але й несе якісну характеристику рекламованого товару. Як засвідчує реклама, це саме той чай, що подобався графу Грею, і якби не пристрасть графа Грея до екзотичної чайної суміші, фірма *Twinings* ніколи не стала б постачати його на ринок. Крім триразового повторення товарного знака в назві рекламного тексту, цей рекламний текст має незвичайне графічне оформлення – він набраний великим шрифтом, що варіюється, тим самим додатково виділяючи алюзивне власне ім'я – товарний знак "Earl Grey". Цей рекламний текст може бути яскравим прикладом того, як товарний знак можна трансформувати різними способами для максимально сильного впливу на психологію покупця і спонукання його до придбання пропонованого товару.

Отже, алюзивне власне ім'я товарного знаку, сполучає властивості власного імені та товарного знака, володіє своєрідною семантичною структурою. Як первинне, так і вторинне значення алюзивного власного імені товарного знака є ономастичним. Вживання алюзивного власного імені товарного знака в текстовій частині реклами підсилює прагматичність рекламних текстів. Апелювання до алюзивних власних імен є одним з основних способів впливу і залучення уваги потенційних покупців. Використання алюзивних власних імен у тексті реклами підвищує ефективність реклами і сприяє збільшенню обсягу продажу.

1. Болгов В. Торгові марки та фірмові найменування від "А" до "Я". – К., 2001.
2. Белей О. О. Сучасна українська ергономія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області) Автореф. дис. канд. філолог. наук. – Львів, 2000.

3. *Бондалетов В. Д.* Русская ономастика. – М., 1983.
4. *Василевский А. Л.* Семиотический анализ товарных знаков. // Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики: Мат-лы. Симпозиума МГУ им. М. В. Ломоносова. Ч. 2. – М., 1971.
5. *Комолова З. П.* Семантическая мотивированность прагмонимов (на материале товарных знаков СССР и США) // Проблемы семантики / Под ред. В. М. Солнцева. М., 1974. – С. 333–339.
6. *Никонов В. А.* На пути к теории собственных имен. – Рига, 1966. – С. 12-13.
7. *Привалова М. И.* Собственные имена и проблемы омонимии // ВЯ. – 1979. – №5. – С. 56–57.
8. *Соболева Т. А., Суперанская А. В.* Товарные знаки. – М., 1986.
9. *Фонякова О. И.* Имя собственное в художественном тексте. – Л., 1990.
10. *The New Yorker* (N.Y.): 1972, Nov. 4, 11, 18, 25; 1974, Oct. 28;
11. *Wedgwood* (W.): 1992.
12. *Woman's Journal* (W's J.): 1994, Nov.

ALLUSIVE PERSONAL NAME OF A TRADEMARK

Svitlana Kudyba

Lviv Academy of Arts

38, Kubiyovycha St, Lviv, 79011, Ukraine

Investigation of lingual trademarks shows difficulty of their semantics. In the present article, a trademark is regarded as an allusive personal name that has got cultural-historical information, or it is not difficult to give it this kind of information. A firm-producer, or firm-distributor gives a name (a trademark) to each article or service to individualise its article. A trademark is called to fulfil a function of attraction. Progress of an advertising company and the amount of goods sold are directly connected with the memorisation of a trademark.

Key words: personal name; general name; trademark; allusive personal name; onomatopoeia.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.111 – 342

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ КАТЕГОРІЇ ДЕТЕРМІНОВАНOSTІ / НЕДЕТЕРМІНОВАНOSTІ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Михайло Попович

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012*

Розглянуто питання становлення у французькій лінгвістиці вчення про явище детермінованості/недетермінованості іменника. Висвітлено, зокрема, погляди на цю проблему Арістотеля, авторів Граматики Пор-Рояля та їхніх послідовників – учених XVII–XVIII ст. Зазначено, що французькі мовознавці класичної доби розробляли у своїх працях різні аспекти проблеми детермінованості іменника, проте не запропонували теорії, яка б адекватно пояснювала реальну природу цього мовленнєвого явища.

Ключові слова: французька граMATика, явище детермінованості, явище недетермінованості, історія вчення.

Науковий інтерес учених до явища детермінації має прадавню історію. Основоположником учення про категорію детермінованості/недетермінованості (далі – Д/Н) справедливо можна вважати Арістотеля, оскільки саме в його працях знаходимо первісне понятійне тлумачення явищ *означеності* і *неозначеності*. Щоправда, там відсутнє пряме твердження, що ця логічна категорія настільки ж об'єктивно властива законам людського мислення, як і категорії сутності, кількості, якості, процесу, відношення тощо. Проте у них є достатньо свідчень того, що античний мислитель роздумував над понятійною природою цієї категорії. Найяскравіше це доводять його "Аналітики" й "Категорії".

"Усяка сутність", – пише філософ у "Категоріях", – "треба думати, виражає дещо означене". Що стосується перших сутностей (під поняттям *перша сутність* Арістотель розумів конкретний об'єкт номінації, як наприклад "окрема людина", "окремий кінь" [1, с. 55–56]), то безперечно і істинно, що кожна із них виражає дещо означене. Те, що вона виражає, є дещо одиничне і одне у числі. Що стосується других сутностей, то через форму іменування здається, ніби вони тією ж мірою виражають дещо означене, коли, наприклад, говорять про "людину" або про "живу істоту"; проте це неправильно. Вони швидше означають деяку якість, адже на відміну від перших сутностей підмет тут не є однозначним: "про багатьох кажуть, що вони люди і живі істоти" [1, с. 59].

Думки, співзвучні наведеній думці, висловлено і в "Аналітиках": "Посилка є мовлення, що стверджує або заперечує щось стосовно чогось. Вона буває або загальною, або окремою, або неозначеною. Загальною я називаю (посилку) про притаманне всім або не притаманне жодному, окремою – про притаманне або не притаманне декотрим, або не

притаманне не всім, неозначеною – про притаманне або не притаманне без зазначення того, загальна вона чи окрема..." [1, с. 119].

У трактуванні Аристотеля поняття *означеність / неозначеність* мають подвійну природу: з одного боку, мова йде про означеність / неозначеність чогось об'єктивно існуючого, тобто того, що лежить поза межами розумово-мовної діяльності людини; з іншого – йдеться про означеність / неозначеність як результат пізнавальної (мовної) діяльності людини. Іншими словами, категорія Д/Н має два різних генетичних витоки: 1) відповідний реальний стан предметів (явищ) об'єктивно існуючого світу; 2) інтелектуально-пізнавальну діяльність людини, спрямовану на об'єкти матеріального світу. У першому випадку домінуючою характеристикою є означеність, а в другому – неозначеність.

У постарістотелеві часи науковий інтерес до понять детермінованість / недетермінованість поступово локалізувався у граматичних студіях. Спочатку в граматиці категорійні поняття *детермінованість / недетермінованість* розглядали у взаємозв'язку з окремими часовими формами дієслова [13; 14], а згодом – у взаємодії з граматичними функціями артиклів. Наприклад, уже в граматиці Аполлонія Дискола (II ст. до н. е.) терміни *finitos* і *infinitos* використовували для позначення цього граматичного елемента, який, до речі, перебуваючи в зародковому стані, ще навіть не відокремився від займенників, які йому відповідали.

Пізніше, через граматику Прісціана (VI ст. н. е.), яка користувалася незаперечним авторитетом серед мовознавців Середньовіччя, ці поняття увійшли в граматичну систему романських мов, де вони знайшли благодатний ґрунт для свого категорійного усвідомлення. Проте, незважаючи на термінологічні назви *finitos (fini, défini)* і *infinitos (infini, indéfini)*, процес інтеграції французького артикля з категорійними поняттями *означеність / неозначеність* тривав кілька століть.

У класичну епоху, коли французька мова була піддана ретельному процесові очищення від усього, що заважало її практичному використанню, коли, за словами К. Нюропа, "все впорядковувалося й систематизувалося, обмірковувалося й просіювалося" [10, с. 6], питання граматичного статусу артикля, а також питання детермінованості / недетермінованості іменника перебували практично ще на початку свого теоретичного осмислення. Артикль як елемент мовної системи розглядали в усіх граматиках того періоду, та його мовне призначення вчені трактували по-різному. Одні мовознавці були переконані, що артикль слугує для вираження категорії числа, роду й відмінка, а інші бачили в ньому особливий інструмент регулювання мовленнєвого смислу іменника, який дає змогу мовцям розрізняти й кваліфікувати позначені іменником предмети мовлення [4; 9; 11].

Дуалістичний підхід до оцінки мовної ролі артиклів тривав у французькій граматичній науці до другої половини XVII ст., тобто до часу появи "Граматики Пор-Рояля", авторами якої є всесвітньо відомі вчені Кл. Лансло та А. Арно [7]. На думку багатьох мовознавців (наприклад, Ф. Брюно [3, с.763], Ж.-Кл. Шевальє [5, с.523], П. Свігерс [12, с.389] та ін.), вчені Пор-Рояля заклали фундамент загальної теорії артикля, яка трактує його мовну природу з позицій аналітичного методу, що ґрунтується на логічних принципах мислення, мовному значенні слів та їхніх мовленнєвих смислах. Відштовхнувшись від граматичних значень артиклів, вживання яких того часу стало уже реальним мовним фактом, вони ж сформулювали основні положення теорії детермінованості іменника, які висвітлюють такі моменти:

1. Значення іменника є динамічною семантично структурованою смисловою одиницею, яка модифікується у процесі мовлення під впливом її синтагматичних зв'язків з іншими смисловими одиницями мови.

2. Категорійна сутність явища детермінованості полягає в тому, щоб відобразити семантичні зміни у структурі значення іменника в момент його мовного використання, зміни, що стосуються винятково обсягу його значення.

3. Детермінованість – складне, семантично неоднорідне мовленнєве явище. Вона має два рівні вираження. На першому з них відбувається процес стягнення обсягу значення іменника, а на другому визначається ступінь обізнаності суб'єктів мовлення з уже модифікованим обсягом значення, детальніше – з предметом позначення іменника.

4. Детермінований обсяг значення іменника може мати різне предметне наповнення. Він може співвідноситися з одиничним предметом позначення, з окремою групою предметів чи цілим класом предметів. Недетермінований обсяг значення іменника позбавлений предметної належності.

5. Існують різноманітні мовні й позамовні засоби, за допомогою яких виражаються категорійні значення детермінованості / недетермінованості іменників. Їхнє використання диференційоване й залежить від рівня вираження детермінованості.

Зауважимо, що в науковому висвітленні пор-роялістів теорію детермінованості іменника розглядають переважно з погляду логічних законів мислення, у контексті яких їй відводиться другорядна, уточнююча роль. Цим пояснюють фрагментарний і дуже схематичний характер її викладу, передусім щодо мовного аспекту цієї проблеми. Дослідники практично лише торкнулися зовнішніх, явно виражених її ознак, визначивши детермінуючі функції артиклів і деяких інших мовних засобів. Щодо імпліцитних моментів, наприклад, реальних семантико-функціональних витоків явища детермінованості іменника, його конкретних мовленнєвих значень і механізмів їхнього формального вираження, семантичної структурованості різних значень, особливостей проявів у різних лексико-семантичних групах іменників тощо, то вони не знайшли належного відображення у теорії детермінованості, яку запропонували вчені Пор-Рояля.

З появою у науковому світі "Граматика Пор-Рояля" дослідницький інтерес мовознавців до питання детермінованості лексичних значень іменників у мовленні сягнув якісно нового рівня. Увага мовознавців до категорійної взаємодії артиклів і функціонально рівнозначних з ними детермінативів з семантикою іменника помітно зросла, і це питання стало традиційною темою розгляду в граматичних дослідженнях. Безумовно, внесок учених у теорію й практику цього питання був різним. Одні автори, постулюючи ідеї учених Пор-Рояля, не пішли далі від їхнього повторення чи коментування, як це властиво, наприклад, для Ш. П. Дюкло та абата Фромана [7]. Інші ж скористалися їхніми думками як вихідною теоретичною основою для поглиблення понятійного аналізу явища мовної детермінованості іменника, виявляючи все нові й нові семантико-функціональні особливості його мовленнєвого функціонування.

Наприклад, Кл. Бюф'є спробував з'ясувати мовленнєві значення граматичної форми "un". На його думку, необхідно розрізнити два випадки вживання форми "un": як числівника і як артикля. Як числівник, форма "un" вказує на числову одиничність детермінованого предмета, у цьому випадку множинність форм його існування неможлива. Коли ж "un" вживають як артикль, то він часто означає лише недетерміновану й неясну одиничність, яка не виключає множинність, а швидше передбачає її. Отож, коли ми кажемо: *Un livre ennuyeux est bon pour endormir*, то це

означає не одну окрему книжку, а швидше передбачає або вказує на кожну з нецікавих книжок [4, с. 168].

І хоч Кл. Бюф'є не зумів розв'язати проблему функціональної диференціації мовних значень граматичної форми "un", проте, розглянувши її з такого погляду, він зачепив досить важливий аспект проблеми детермінованості, який у сучасній лінгвістиці став однією з концептуальних засад теорії референції.

У граматичній концепції Дюмарсе мовленнєва детермінованість іменника має передусім синтаксичне осмислення [6, с. 430–448]. Указавши на функціонально-семантичне призначення слова, значення якого має потенційну здатність детермінуватися, тобто *розириюватися чи звужуватися* під впливом його синтаксичних зв'язків з іншими словами, він зосередив свою увагу на аналізі граматичної природи цих зв'язків, однак не щодо їхньої ролі у вираженні ступеня детермінованості значення слова, а щодо їхньої відповідності латинським відмінковим закінченням. Його бачення явища детермінованості у зазначеному випадку практично тотожне поняттю іменного додатка, що було вже предметом розгляду у логічній концепції явища детермінованості вчених Пор-Рояля.

Зауважимо, що Дюмарсе, розробляючи свою наукову концепцію явища мовленнєвої детермінованості іменника, дещо змістив акценти в інтерпретації її сутності. На відміну від своїх попередників, які пов'язували явище детермінованості іменника переважно з процесом модифікації його значення, процесом, у якому суб'єктові мовлення відводили роль пасивного реєстратора різних семантичних станів іменника, Дюмарсе активізував роль мовців. Він поставив явище мовленнєвої детермінованості іменника в залежність від погляду суб'єктів мовлення. Якщо позначений словом предмет мовлення сприймається мовцями як окремий, одиничний у даній мовній ситуації об'єкт, значить, він детермінований. І це незалежно від ступеня обізнаності мовців, на чому особливо наполягали А. Арно та Кл. Лансло. Отже, у понятійному полі категорії Д/Н з'явився новий вагомий чинник детермінуючого процесу – суб'єкт мовлення, його погляд на предмет мовлення.

Граматична концепція іменної детермінованості Дюмарсе, яку він сформулював як властиве для французької лінгвістики, у контексті теорії артикля, хоч і "не розсіяла до кінця пільму", як висловився з цього приводу його сучасник Франсуа Тюро [8, с. 214], проте зробила важливий крок уперед шляхом до визначення її мовної природи.

Теоретична концепція детермінованості іменника Н. Бозе, як і концепція детермінованості Дюмарсе, має, без сумніву, логіко-синтаксичну природу. В її основі простежується думка, що детермінованість – це поєднання двох різних за своїми семантичними ознаками й мовними функціями лексичних одиниць. З одного боку, артикль, що вказує на певних індивідів, не надаючи їм жодного значення, а з іншого боку, іменник, що виражає деяке, абстраговане від будь-якого індивіда позначення, лексичне значення. Отже, явище детермінованості виникає, коли ці дві різнорідні семантичні величини з'єднуються у структурі одного висловлення. Тоді "значення іменника детермінує неясну (vague) природу індивідів, на які вказує артикль, а значення артикля показує, що абстрактне значення іменника повинно розглядатися у позначених ним індивідах" [2, с. 385].

Полемізуючи з одним із коментаторів "Граматики" Пор-Рояля – абатом Фроманом – з приводу детермінуючих можливостей артиклів, які той цілковито заперечував, вважаючи, що детермінованість іменника – це семантична функція самого іменника, а не артикля, Н. Бозе пише: "Фроман намагається довести, що артикль зовсім не детермінує

обсяг значення іменників, і не доводить нічого, крім того, що артикль не детермінує семантичну природу іменника (*la nature énoncée par le nom*), або, як він сам каже, значення іменника, що є зовсім інше" [2, с. 385].

З огляду на сказане, Бозе пояснює відмінність, яка існує між детермінованістю змісту значення іменника та детермінованістю його обсягу. "Детермінувати значення слів, – пише вчений, – може мати два різні смисли" [2, с. 385]. З одного боку – обрати слово знаком якогось поняття, з іншого – дати визначення поняттю, пояснити його. І в першому, і в другому випадках детермінованість значення досягається мовним узусом чи мовним контекстом. У таких випадках неможливо стверджувати, що "іменник детермінує значення артикля, чи, навпаки, що артикль детермінує значення іменника" [2, с. 386]. І в цьому відношенні, констатує Н. Бозе, Фроман правий. Однак зовсім інша природа явища детермінованості обсягу значення іменника. Детермінувати обсяг значення апелятива означає, на думку Бозе, спрямувати увагу мислення на предмети номінації, яким властива та смислова природа, що відображена у значенні іменника.

Як бачимо, у теоретичній концепції детермінованості Н. Бозе, яка, без сумніву, сформувалася під впливом ідей Дюмарсе, учнем якого він себе вважав, детермінованість іменника є не що інше, як його предметна належність у мовленнєвому акті. Висловлюючись термінами й поняттями сучасної логічної семантики, для якої проблема іменної детермінованості стала однією з пріоритетних тем досліджень, зазначимо, що, у розумінні Н. Бозе, детермінованість обсягу значення іменника – денотативний клас іменної дескрипції не порожній, тобто існує хоча б один індивід, для якого така дескрипція є значущою. Звідси випливає його переконання, що кожен артикль ("артикль" у розумінні Н. Бозе) детермінує обсяг значення іменника, "тому що всі вони привертають до нього увагу" [2, с. 389].

Граматична суть явища мовної детермінованості зводиться вченим до формального чинника – вживання/невживання перед іменником детермінатива. Присутність детермінатива означає, що абстрактне значення іменника доцільно розглядати стосовно деяких предметів позначення (їхня природа у цьому випадку не відіграє жодної ролі, – вони можуть бути конкретними чи абстрактними, відомими чи невідомими, загальними чи індивідуальними тощо), які, формуючи елементну базу його детермінованого обсягу, водночас детермінують її. Відсутність детермінатива перед іменником (наприклад, у виразі *agir en homme*) засвідчує, що іменник *homme* недетермінований, оскільки його абстрактне значення не виражає ніякого обсягу, тобто не співвідноситься з жодним індивідом, який можна було б розглядати як елемент його обсягу.

На завершення підкреслимо, що на відміну від багатьох учених цього періоду, які розглядали явище мовної детермінованості іменника переважно як деяку граматико-семантичну операцію з його значенням, Н. Бозе поставив у центрі цієї проблеми предмет позначення. Для нього детермінованість іменника – це насамперед його предметна належність, сприйнята й усвідомлена суб'єктами мовлення.

Розглянувши вище граматичні концепції іменної детермінованості, зрозуміло, не вичерпують усієї повноти поглядів учених XVII–XVIII ст. на це питання, проте, з огляду на їхню авторитетність, вони у своїй сукупності складають ту основу, на ґрунті якої велися наукові дискусії багатьох інших учених навколо таких питань: у чому полягає сутність явища мовної детермінованості іменника, які лексичні одиниці підлягають процесу детермінації, якими шляхами він здійснюється, що виражають детерміновані елементи тощо.

Отож попри всі суперечливі, а іноді й хибні уявлення, мовознавці класичної доби торкнулися у своїх дослідженнях різних семіологічних аспектів проблеми детермінованості іменника.

На семантичному рівні вони розглядали такі важливі для розуміння явища детермінованості питання, як зміст та обсяг значення іменника, його предметну співвіднесеність чи неспіввіднесеність у процесі мовлення.

Прагматичний аспект проблеми знайшов своє відображення в аналізі мовних обставин, у яких здійснюється акт мовлення та чинників обізнаності чи необізнаності мовців із позначуваням іменником предметом мовлення, що мають прямиий вплив на його детермінованість.

Щодо синтаксичного аспекту проблеми категорії Д/Н, то його питома вага у сукупності наукових поглядів є, поза всяким сумнівом, найвищою. Адже питання детермінованості / недетермінованості іменника постало не випадково, а як побічний результат його взаємодії з артиклем та функціонально рівнозначними йому детермінативами.

Отже французькі мовознавці XVII–XVIII ст. торкнулися у своїх дослідженнях глибини проблематики явища мовної детермінованості іменника, хоча жоден з них не запропонував теорії, яка б адекватно пояснювала його справжню мовну сутність.

1. *Аристотель*. Сочинения. В 4 т. – М.: Мысль, 1976. – Т. 2. – 687.
2. *Beauzée N.* Grammaire générale: Nouvelle impression en fac-similé de l'édition de 1767. En 2 vol. – Stuttgart-Bad Gonnstatt: Friedrich Frommans Verlag, 1974. – Vol. 1. – 619 P.; Vol. 2. – 664 p.
3. *Brunot F.* Histoire de la langue française des origines à 1900. – P.: Librairie Armand Colin, 1924. – Т.4. – 1215 p.
4. *Buffier P.-Cl.* Grammaire française sur un plan nouveau. – P., 1709. – 472 p.
5. *Chevalier J.-Cl.* Eléments pour une description du groupe nominale. Les prédéterminants du substantif // Le français moderne. – 54 année. – 1966.- №4. – P. 241–253.
6. *Du Marsais C.-Ch.* Logique et principes de grammaire. – P., 1769.–XV. 700 p.
7. Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal / Ed. A. Bailly. – Genève: Slatkine reprints, 1968. – XXII, 408 p.
8. *Harris J.* Hermès ou recherches philosophiques sur la grammaire universelle / Ed., introd. et notes par A.Joly. – Genève: Librairie Droz, 1972. – 469 p.
9. *Maupas Ch.* Grammaire et syntaxe française. – 3ième éd. – Rouen: Chez Jacques Gaillove, 1632. – 360 p.
10. *Nyrop Chr.* Grammaire historique de la langue française. – 4ième éd. revue. – Genève: Slatkine Keprints, 1979. – Т.2: Morphologie. – 483 p.
11. *Restaut P.* Principes généraux et raisonnés de la grammaire française. – 5ième éd., corrigée et augmentée. – P., 1745. – XLIX, 616 p.
12. *Swiggers P.* L'article en français: L'histoire d'un problème grammatical //Revue de linguistique romane. – Strasbourg, 1985. – Т.49, № 191/196. – P. 379–409.
13. *Yvon H.* Etude sur notre vocabulaire grammaticale: le mot "indéfini" // Revue de philologie française et de littérature, – 1904. – Т.18. – P. 46–67.
14. *Yvon H.* Sur l'emploi du mot "indéfini" en grammaire française: L'article indéfini //Revue de philologie française et de littérature. – 1907. – Т. 21. – P. 21–26.

**FROM THE HISTORY OF THE RESEARCHES ON THE CATEGORY OF
DETERMINATION / INDETERMINATION IN FRENCH LINGUISTICS**

Mykhaylo Popovych

*Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University,
2, Kotsyubynskoho St, Chernivtsi, 58012, Ukraine*

The article deals with the question of formation in French linguistics studies on the phenomenon of noun determination/indetermination. Particularly, the article enlightens Aristotle's point of view on this problem and the views of Port-Royal Grammar authors and some their followers-scientists of the 17-18 centuries. In conclusion it is noted that classical epoch French linguists worked out different aspects of the problem of noun determination in their works but didn't present any theory that would adequately explain the real nature of the phenomenon.

Key words: French linguistics, phenomenon of determination, phenomenon of indetermination, history of the studies.

*Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004
Прийнята до друку 12.04.2004*

УДК

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ РУССКОЙ И ФРАНЦУЗСКОЙ ЛИЧНОСТИ

Валерий Воробьев

*Российский университет дружбы народов
ул. Миклухо-Маклая, 6, Москва, 117198*

Проведено сравнительное исследование проблем лингвокультурологического описания русской и французской личностей. Только при контрастном противопоставлении особенностей менталитета, языка и философии закономерности развития обеих культур различаются. Выделены основные доминанты, которые являются семантическими признаками поля "французская и русская нации".

Ключевые слова: сравнительное исследование, нация, сравнительная лингвокультурология, культура.

Сопоставление различных лингвокультурологических систем становится особенно актуальным при изучении языка и культуры других народов. Возможно несколько подходов. Подобно лингвистическим сопоставлениям такие факты могут, с одной стороны, рассматриваться в "зеркале" того или иного языка, а с другой – в некоторой опосредующей (третьей) системе (метасистеме). Последний подход представляется наиболее целесообразным, так как он основан на паритетном сопоставлении лингвокультурологических полей и, в принципе, может быть методом контрастивного изучения многих языков и культур, позволяя проникнуть в диалектику национального и интернационального.

В лингвокультурологии в задачи такого описания входит изучение отличительных особенностей выражения когнитивно-семантической информации в языковых картинах мира на уровне лексико-смысловых отношений. Исследование лингвокультурологических полей в контрастивном плане может дать гораздо больше, чем анализ других языковых совокупностей, так как, по мнению В. Гумбольдта, невозможно в достаточной мере познать характер одной нации, не изучив одновременно и другие [4]. Описание языковых "картин мира" в контрастивных аспектах лингвокультурологии – это демонстрация различий одной национальной личности на фоне сходства с другой и осознание единства различий этих языковых культур.

Сопоставление приобретает культурологическое значение, если принять гипотетическую мысль, что другая культура как непосредственное развитие основных принципов западноевропейской цивилизации есть теоретическое отвлечение основополагающих характеристик ряда национальных культур. Например, в основе национального духа во Франции преобладает общемировая тенденция к личности, тогда как для России, напротив, характерна ориентация на снижение значимости личности в пользу общества. Закономерности могут быть выявлены только при контрастивном сопоставлении своеобразий, в том числе системы идей, менталитета: от ценностных ориентиров материальной культуры до критериев научной истинности лингвистики и философии. Паритетное лингвокультурологическое сопоставление национальных

особенностей русских и французов даст гораздо больше для понимания России и западной цивилизации, чем простое описание взаимодействия русской культуры и языка для преподавания.

Объектом исследования являются несовпадающие (национальные) элементы обоих языков и обеих культур. Определяя принципы сопоставительного описания лингвокультурологических полей, воспользуемся прежде всего разработанной А. Й. Гудавичусом [3] коммуникативно-ориентированной концепцией сопоставительно-семасиологического исследования. Совокупности совпадающих и расходящихся единиц для сопоставляемых языков и культур будут различными, хотя познание действительности имеет общий, интернациональный характер, без каких-либо национальных ограничений.

В языке происходит некоторое "упрощение" познания и закрепляются определенные стороны понятия – это языковое сознание. Когнитивная система выступает как совокупность знаний человеческого общества и потенциальная возможность усвоить ее отдельным народом или индивидом. В этом смысле можно говорить об интернациональном характере когнитивной системы в сопоставительном описании. Это утверждение дает право принять за язык-эталон когнитивную систему, выраженную лингвокультурологическим полем "национальная личность", значимые единицы которого непосредственно соотносятся с понятиями, адекватно отражающими действительность.

Лингвокультурологическое поле предстает как знания исследователя, а в качестве метаязыка используются лингвокультуремы, имеющие общий классификационный характер (*архикультуремы*) и потенциальные возможности в обоих сопоставляемых языках. Архикультуремы являются связующим элементом между когнитивной системой и лингвокультурологическими полями *национальная личность* в русском и французском языках. Архикультуремы как отражения отдельных признаков предметов и явлений действительности являются основой для построения понятий когнитивной системы и сами конструируют значения слов, образующих лингвокультурологические поля. Совокупность архикультурем, необходимых для описания значений определенного поля, составляет его метаязык, процедура построения которого неотделима от компонентного анализа самих значений, подлежащих анализу. На первом этапе допустимо априорное построение некоторой логической системы на базе анализа соответствующего отрезка когнитивной системы. Но последующая коррекция метаязыка должна опираться на анализ языкового материала, являющийся окончательным критерием включения или изъятия из него определенных единиц.

Таким образом, для решения задач лингвокультурологического описания принят основной принцип сопоставления – метаязыковой. В единицах этой метасистемы необходимо зафиксировать все сходства и отличительные черты, свойственные сопоставляемым языкам и культурам. Исходя из сказанного, легко видеть как общее, так и специфическое в сравниваемых объектах. При описании одного языка с его культурой в другом эти возможности в силу лингвистической относительности не всегда очевидны. Паритетное сопоставление единиц соотносительных полей помогает глубже раскрыть систему обозначений, форму составляющих ее единиц и позволяет представить семную структуру и межязыковую реальность во всей совокупности, отметив как совпадающее, так и различающееся. Предложенный подход дает возможность использовать эту модель межязыкового описания не только как билингвальное, но и мультилингвальное, подключая в описание любое количество языков и культур. Метаописание (*третья система*) в лингвокультурологии сулит много научных открытий и методических перспектив.

Структура национальной личности определяется через когнитивный уровень, характеризуемый ассоциативными связями с информацией, содержащейся в лексическом значении. Связь значения лингвокультуры с когнитивным понятием является условием актуализации когнитивной значимости, приобретающей релевантность в языковой коммуникации и в некотором смысле сопоставимой с понятием "фоновых семантических долей" в континентальной концепции слова. Фоновые семантические доли как все знания о действительности входят в структуру значения, но их роль существенно возрастает при актуализации когнитивной значимости в процессе изучения иностранного языка. Актуализация смысловых значений лингвокультурой определяется когнитивной значимостью, восприятие которой обуславливается лингвистическим понятием и культурологическим смыслом, структурой духовного мира, особенностями произведения. Следовательно, анализ когнитивной значимости выходит за пределы лингвистики в область лингвокультурологии.

Национальный характер значений единиц и специфика лингвокультурологических полей создаются тем, что универсальные по своей природе лингвокультуры могут выступать в различных комбинациях, таких как *контрастивные множества, таксономии, парадигмы, циклы, сеть, фреймы, лингвокультурологические поля*. Если при выделении совокупностей лингвокультурой доминирующую роль играет системно-парадигматический анализ, то для единиц лингвокультурологического поля необходимым и важным оказывается синтагматический анализ закономерных линейных связей единиц поля с единицами других полей в тексте.

Лингвокультурологическая область национальной личности представляет собой огромный массив лексической системы. Возможность описания языка как сложной системы, в которой взаимодействует множество факторов, часть из которых носит вероятностный характер, позволяет яснее представить взаимосвязь языка и культуры – более строгую на одних уровнях и более "смазанную" на других. Поэтому можно ограничиться рассмотрением в сопоставительном плане общей структуры этой области, взаимосвязей отдельных ее участков с остальным семантическим пространством.

Исследование национальной личности весьма эффективно через описание доминирующих компонентов, например, систему идей. Ранее отмечалось, что существует определенная связь между господствующими идеями и их значениями и национальными особенностями носителей языка, их мироощущениями. Отсюда очевидна важность выявления и лингвокультурологического описания для характеристики нации (личности) системы идей-сил.

Понятие *французские "идеи-силы"* (*idées-forces*) – общенациональное, собирательное. Совокупность основных сем этих трех смыслов в их конъюнкции – "французское мировоззрение в устремленности", составляет главное содержание имени поля *французские "идеи-силы"* и требует всестороннего его рассмотрения. В самой общей форме оно может быть определено как более или менее продуманные интеллектуальные формы французского национального сознания, фиксируемые языком: *центростремительные идеи-силы, преобладание традиций, критическое осмысление действительности, любовь к форме, исследование родства*. Французские "идеи-силы" (*idées-forces*) – это национальные "духовные принципы" социальной и индивидуальной жизни. На основании высказываний исследователей французской нации А. Фулье [14], Е. Липянки [15], Т. Зелдина [6], В. П. Смирнова [12] и др. считаем возможным включить в центр поля *французская национальная личность* лингвокультуры: *французский, француз, Франция, западноевропейский, гальский, кельтский, романский*.

Система французских *idées-forces* позволяет выдвинуть следующие доминанты рассматриваемого концепта: *разнообразие, прозелитизм, картезианство, эгоцентризм, чувственность, легкость* и др. Проявлением национального сознания французской личности являются: *разум, ясность, логика, мера, такт, статизм, динамизм, общительность, тщеславие, чувственность, оптимизм, практичность, индивидуализм, легкомыслие, ироничность, артистичность*.

Выделенные основные доминанты, являясь характерными семантическими признаками имени поля *французская нация (личность)*, позволяют противопоставить их подобному лингвокультурологическому полю в русском языке. Так, компоненты смысла "*французский прозелитизм*" (*чувствовать себя в согласии с другими*) некоторым образом могут совпадать в интерпретации концептов "*русского всемирного боления за всех*", но сама их структура и состав выводимых доминант различаются: мотивированная структура *услужливая благожелательность – угождение в оказываемых услугах – универсальная благотворительность – любезность – предупредительность и желание завоевать весь мир – вежливость* – характерна именно для французской цивилизации. Основные черты французской национальной личности, по аналогии с русской, представим в виде ядра с периферией лингвокультурологического поля:

	<u>РАЗНООБРАЗИЕ</u>	
<u>ЭГОЦЕНТРИЗМ</u>	Откуда вы родом?	<u>КАРТЕЗИАНСТВО</u>
Франкоцентризм	РОМАНСКИЙ	Ясность
Рационализм	ГАЛЬСКИЙ	Строгость
Бескомпромиссность	ФРАНЦИЯ	Скептицизм
Вольнодумство	ФРАНЦУЗ,	Здравый смысл
	ФРАНЦУЗСКИЙ	
Нонкомформизм	ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИЙ	"Идеи-силы"
	КЕЛЬТСКИЙ	
<u>ЧУВСТВИТЕЛЬНОСТЬ</u>		<u>ПРОЗЕЛИТИЗМ</u>
Экспрессивность		Католицизм
Легкомысленность		Насильственность
Легкость	<u>ИНДИВИДУАЛИЗМ</u>	Благожелательность
Ироничность	Гедонизм	Вежливость
	Общественная активность	
революционный пафос	своеволие	фрондерство

Такой состав доминант лингвокультурем является отличительным признаком именно французской нации (личности) и не повторяется в содержательном определении русской личности как национального понятия. Лингвокультурологическое поле *национальная личность* как способ структурной организации языковой модели реальной среды – сложное, "протяженное" и "гетерогенное", содержащее несколько микрополей, каждое из которых формируется целой совокупностью родственных понятий: например, поле *национальная личность* включает в себя микрополе *ценностные ориентации*.

Национально-ценностные ориентации личности вырабатываются в результате взаимодействия различных типов социокультурного менталитета и преобладающих в данный исторический период идейно-политических течений. С изменением идей эволюционируют и ценности: новая идеологическая система предопределяет новую иерархию ценностей и существование различных типов социокультурного менталитета. Во французском обществе сегодня существуют как традиционные (долгосрочные)

ценности, так и настоящие (краткосрочные). Например, французы гордятся своей национальной принадлежностью, но не многие сегодня проявляют "готовность отдать жизнь" за свою страну. Индивидуализм, имеющий глубокие и прочные корни во французской цивилизации, проявляется во всех аспектах повседневной жизни французов, свидетельством чего являются популярные девизы: "Каждый за себя, все для всех", "Живут лишь один раз", "После меня хоть потоп". Суть сегодняшней морали французской нации выражает термин гедонизм: поиск идеального счастья, полная реализация личности посредством краткосрочных удовольствий и удовлетворения сиюминутных потребностей, любовь к комфорту, большая раскрепощенность. Личность ставится превыше всего: работы, религии, политических партий, а семья расценивается с точки зрения ее вклада в расцвет индивидуальной жизни.

Предлагаемое лингвокультурологическое описание национальной личности как суммы идей, совокупности ценностей и ментальных характеристик позволяет представить Программу паритетного исследования культуры России и цивилизации Франции как научную парадигму, которая одновременно может быть и доминирующим подходом к языку, и познавательной перспективой, и методологически определенной ориентацией [10], и, наконец, средством гуманитарного развития личности. Исходным является представление о цельности национальной личности в ее связях с историей нации, культурой и цивилизацией. Конечной же целью считаем национальное воспроизведение мира (построение лингвокультурологического поля *русская национальная личность*) и его восприятие личностью, т. е. разработку иерархически организованной сетки полей (гиперполе, глобальное; макрополе; микрополе) в рамках культурологической парадигмы. Многовариантность моделей описания личности свидетельствует о необходимости системного представления культурологической информации в прагматических целях.

При определении лингвокультурологического содержания взаимосвязи языка – культуры – личности предложено дидактическое препарирование социологических и антропологических тем с целью "выкристаллизации" тематического ядра национального своеобразия того или иного народа. В список тематических программ по принципу концентризма включены культурологические и социологические темы, раскрывающие особенности функционирования общества и входящих в него социальных общностей, что позволяет переходить от личностных, межличностных проблем иноязычного общения к национальным, межнациональным и в некоторых случаях мировым.

С учетом задач описания национальной личности степень конкретизации лингвокультурологического поля может быть различной. Например, в модели А. Ф. Лазурского "Личность в ее отношении к среде" [8], позволяющей на лингвистическом уровне описать ее индивидуальные отличия, зависящие от национальных условий жизни.

Личность является одновременно объектом и субъектом социальных отношений в процессе исторического развития. Чтобы перейти к построению лингвокультурологического поля *национальная личность*, следует это понятие гипотетически конкретизировать в более развернутую специальную теорию, исходя из философско-культурологической методологии. Исследуя личность как субъект, необходимо прежде уяснить, как общие и специфические социальные условия жизни сказываются на интересах личности, идеях и ценностях. Реальное общественное положение личности через совокупность идей и ценностей взаимосвязано с отражением этого положения в сознании. Напротив, через социальный интерес осуществляется обратная связь – от субъекта к его общественной

деятельности: личность действует, преследуя определенные социально-обусловленные цели. Это происходит потому, что: условия жизни народа/личности определяются экономическими отношениями, обусловленными уровнем развития производительных сил; отношения в сфере политики и идеологии, а также духовная культура, исторически сложившиеся традиции данного народа/личности также определяют специфику интересов различных социальных слоев общества; социально-политическое устройство: государство, партии, профсоюзы и т. д., – связанные непосредственно с идеологическими отношениями, являются важным компонентом общих условий жизни общества.

Эти наиболее важные компоненты общих социальных условий детерминируют специфические социальные условия быта личности: социальное положение личности, ее принадлежность к определенной социальной группе и место в системе социальных позиций. Развернутая таким образом подсистема *личность – субъект* предстает в более детализированном виде – в качестве определенной системы научных понятий – лингвокультурем, отражающих некоторые существенные свойства требований, предъявляемых личности.

Чтобы выявить некую устойчивую "*национальную модель мира*" [2], необходимо осмыслить саму композицию, взаимоотношение элементов национальной жизни. С этой целью необходимо: проводить сопоставление с другими возможностями видения мира с помощью сравнительно-исторического подхода, так как народы как личности отличаются различным соотношением ценностей, историей, бытом; сравнивать во временном измерении на основе архаики, классики и современности по принципу концентризма, когда каждый виток наращен предыдущим; помнить о контактировании и диалоге культур, доброжелательности и объективности анализа. Важно также, чтобы национальная картина строилась не только изнутри, но и непрерывно подвергалась самокорректировке извне.

Исходя из этих принципов, возможно противопоставить абстрагированные первоначала национальных личностей (русской и французской) на основе модели основных противопоставлений "*внутренней истории*" России и Запада (Франции).

Например, русская идея и французские "*idées-forces*" противоположны, что, однако, не дает права говорить об их полной несравнимости. Это как отношения между двумя родственными личностями, каждая из которых представляет собой совершенно своеобразный духовный тип и которые часто совершенно не могут понять друг друга. И все же, однако, как та, так и другая чувствуют свое внутреннее родство. Оно зиждется на общем происхождении: обе культуры, как западноевропейская, так и русская, в конце концов, происходят от сплава христианства с духом античности и являются лишь различными ответвлениями этого общего ствола [13]. Если для русского важнее прежде всего жить в правде ("не в силе бог, а в правде"), то для француза парадигматическим источником является формула Декарта *cogito ergo sum* – я мыслю, следовательно, существую.

"Диалогический метод" [1] данной программы является результатом общих поисков и решений как русской, так и западной мысли и позволяет понять процесс формирования национального самосознания. Также эта схема позволяет сделать основные культурологические выводы о том, что: ни отделить Россию от Запада, ни просто включить ее в систему западной культуры и истории одинаково не удастся [7]; национальное своеобразие нации представляет модель личности, сформированную историей и духом народа; французская и русская нации, этноцентризм которых неизменно породил склонность к созданию самых причудливых национальных стереотипов, прошли необычайно долгий путь в преодолении своего "взаимонепонимания". Чтобы избежать непонимания, необходимо помнить, что Россия и

Франция представляют собой две различные системы цивилизации – разные миры с различными совокупностями ценностей, разные языковые "картины мира".

При последующем тематическом развертывании модели лингвокультурологического описания в центре внимания исследователя может быть взаимосвязь культур, жизнедеятельности общества и личности. Техника их проведения переосмыслена нами при решении вопросов культурологического наполнения сквозных тем и разработке обучающих стратегий развития лингвокультурологической компетенции. Сопоставительное изучение соотносительных лингвокультурологических полей дает возможность вскрыть и описать сходства и различия в систематизации лексики разных языков. Системы видений можно наглядно продемонстрировать в виде концентрических пересекающихся кругов, "снаружи" и "изнутри" как некий "стереотипический тезаурус".

В качестве примеров того, что любая национальная культура не только подвергается интерпретации других культур, но и сознательно культивирует миф о себе, предлагается несколько схем: "Русские и немцы", "Русские и англичане: автопортреты личностей".

Структурный план лингвокультурологического поля "русская национальная личность" должен включать и стереотипы восприятия России и русских (например: "Россия глазами русского", "Русские, воспринимаемые иностранцами", "Русский дух в представлении французов", "Существенные признаки, определяющие Русскую цивилизацию", "Национальные стереотипы о французах"), которые проливают свет не только на Россию и русский национальный характер, но и на западноевропейскую цивилизацию.

Национальные стереотипы восприятия России и русских, Франции и французов представляют собой упрощенные, но широко распространенные мнения одной нации о других или о себе и являются чрезвычайно важными для понимания национального менталитета. Его анализ позволяет утверждать, что русской культуре столь же присущ определенный склад, как и французской цивилизации.

Основные правила лингвокультурологического описания национальной личности: выявлять лингвокультуремы из различных сфер проявления национальной личности: интеллектуальной, морально-эстетической (ментальные характеристики), религиозной, повседневно-бытовой, чтобы обеспечить наиболее широкий охват языкового материала; первоочередное внимание обращать на доминантные характеристики, наиболее ярко характеризующие национальное своеобразие личности; четко отделять случайные, нехарактерные признаки от существенных и классифицировать их по степени случайности; описывать ценностные ориентации личности в соответствии с этапами ее исторического развития; использовать устоявшиеся национальные стереотипы и сводить личность к наивысшему единству (французский индивидуализм / русское единство), извлекать из совокупности черт законченный образ, понятие, словесное выражение, например, "Святая Русь" или "Прекрасная Франция". Метод встречного, паритетного описания культуры через факты ее отражения в национальном языке (национальной личности) и интерпретации самих языковых фактов через "глубинный внеязыковой, культурный компонент" (так наз. "вертикальный контекст") представляется весьма объективным и конструктивным в плане поставленной теоретически и практически проблемы "язык и культура".

Раздельные исследования этих аспектов (или преимущественное – одного из них) большего эффекта не дают. Такой комплексный подход оказывается в русле современного "укрупнения" объекта науки о языке и синтеза собственно лингвистических методов с методами других, смежных наук. Правила использования

языка как такового оказываются недостаточными тогда, когда они должны дополняться сведениями культурологического порядка. В таких случаях необходима внеязыковая (т. е. выходящая за пределы языка) ориентация. Передача внеязыкового, когнитивного "содержания" для адекватности речевого употребления, отражающего специфику культуры, должна обеспечиваться соответствующими данными словарей.

Следовательно, моделирование программ по выявлению и описанию своеобразия национальной личности предполагает разработку паритетных лингвокультурологических полей. Это позволит: ввести обучаемых в культурологию соизучаемых стран; создать методологическую основу для сопоставительного изучения стран, народов и их культур; служить своеобразным дидактическим ориентиром в междисциплинарной стратегии при преподавании других теоретических и практических дисциплин в плане культурологической подготовки билингвов-филологов, будущих преподавателей иностранных языков или переводчиков [11]. Кроме того, изучение и анализ лингвистических факторов, влияющих на успешность овладения русским языком как иностранным (с помощью сопоставительного описания русского и французского языков), представляет особый интерес для бикультурного развития учащихся, влияет на их мотивацию, способствует приобщению не только к культурным достижениям русского народа, но и западноевропейской цивилизации.

Таким образом, паритетное сопоставление лингвокультурологических полей облегчает знание национального своеобразия народов и в то же время дает лингвистические основания для их оценки и способствует возникновению еще больших различий и более целесообразному обращению с уже имеющимися. Близкие параллели между русской национальной личностью и французской вынуждают уделять особое внимание различиям. Главное их отличие – "в разном миропонимании сути человеческой жизни и общественного развития" [9].

Наконец, сравнительная лингвокультурология представляет собой прикладной аспект исследования взаимодействия языка и культуры. Некоторым образом она соотносится со сравнительной антропологией, своеобразие которой, по В. Гумбольдту [5], состоит в том, что она обращается с эмпирическим материалом спекулятивно, с историческими объектами – по-философски, с реальными свойствами человека – в перспективе его возможного развития.

В силу иерархического строения лингвокультурологического поля, исследователь, руководствуясь логикой собственной модели описания, может сам выбирать уровень абстракции, ниже которого он не будет опускаться. Собственно, это уже относится к лингвометодическим аспектам лингвокультурологии.

1. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества. – М., 1979.
2. *Гачев Г.* Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос. – М., 1995.
3. *Гудавичус А. И.* Принципы построения и содержание сопоставительной семасиологии (на материале русского и литовского языков): Дисс. на соиск. ученой степени доктора филолог. наук. – М., 1990.
4. *Гумбольдт В.* О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода. – М., 1956.
5. *Гумбольдт В.* Язык и философия культуры. – М., 1985.
6. *Зелдин Т.* Все о французах. – М., 1989.
7. *Зеньковский В. В.* История русской философии. – Л., 1991.

8. Лазурский А. Ф. Очерк науки о характерах. – М., 1995.
9. Платонов О. А. Русская цивилизация. – М., 1995.
10. Руденко Д. И. Имя в парадигмах "философии языка". – Харьков, 1990.
11. Сафонова В. В. Культуроведение и социология в языковой педагогике. – Воронеж, 1992.
12. Смирнов В. В. Франция: страна, люди, традиции. – М., 1988.
13. Франк С. Л. Духовные основы общества. – М., 1992.
14. Фулье А. Психология французского народа. – М., 1899.
15. Lipiansky E.M. L'âme Française ou le National-Liberalisme / Analyse d'une representation sociale. – Paris, 1979.

LINGUOCULTURAL DESCRIPTION OF RUSSIAN AND FRENCH PERSONALITIES

Valeriy Vorobyov

*Российский университет дружбы народов
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

The analysis provides certain insights into the contrastive investigation of the linguocultural description problems of Russian and French personalities. The author postulates that the rules of the two cultures development may objectively be studied only by means of contrastively compared peculiarities of mentalities, languages and philosophies. The major dominants are singled out which are semantic features of the field: "French and Russian nations". The contrastive comparison of the linguocultural field eases the knowledge of the national peculiarities of the peoples, at the same time providing the linguistic basic for their evaluation. The contrastive linguoculturology is an applied aspect of the study of both the language and culture.

Key words: contrastive investigation, nation, contrastive comparison, contrastive linguoculturology, culture.

*Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004
Прийнята до друку 12.04.2004*

ІЗОТОПІ ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ

Ганна Кость

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001*

Когерентність будь-якого художнього тексту забезпечується багатьма чинниками граматичного, семантичного, лексичного, стилістичного характеру. Ізотопії – таке лінгвістичне явище, яке об'єднує усі ці чинники, і, окрім того, дає змогу багатолінійних інтерпретацій сюжетної лінії твору. Конструювання ізотопій у художньому тексті вимагає поєднання синтагматичних, парадигматичних та асоціативних ланок. Оскільки ізотопіям не притаманні ні референтність, ні суб'єкт породження значення, то їхньою головною функцією є описова, а не тлумачна. Щоб вибудувати ізотопії у художньому тексті, реципієнтові необхідно зрозуміти підтекст, закладений автором у певних лексичних одиницях, позатекстову інформацію, пресуппозицію, звернутися до набутих знань, які стосуються екстралінгвістичного, тобто немовного, рівня.

Ключові слова: Ізотопія, тематичні ізотопії, фігуративні ізотопії, лінгвістичний аналіз художнього тексту, когерентність, висловлювання, асоціативні зв'язки, синтагматичний ланцюг, структурна семантика.

У сучасній теорії сприйняття та інтерпретації художнього тексту важливе місце посідає виявлення не тільки тих лексичних, граматичних, семантичних чинників, які забезпечують прочитання тексту як єдиного цілого, але й виявлення експліцитних та імпліцитних нашарувань, когнітивно-логічного та комунікативно-прагматичного породження нових значень. З-поміж різних способів дослідження художнього тексту ізотопії (на відміну від лексичних, семантичних, асоціативних, тематичних та інших полів) займають чільне місце, оскільки охоплюють питання як власне мовні, так і позамовні: вони змушують читача визначити різні напрями розвитку сюжетної лінії в тій чи іншій частині тексту, досягнути його поверхневу та глибинну структури, які забезпечують цілісність і зв'язність усього твору.

Термін ізотопія запозичений лінгвістикою зі словника атомної фізики, де він позначає елементи, які займають однакові клітинки у періодичній системі елементів Менделєєва, мають той самий атомний номер, проте різну атомну вагу. У перекладі з грецької мови *isos* означає рівний, а *topos* – місце, розташування [4].

Поняття ізотопів увів у лінгвістику, а точніше у лінгвістику тексту, А. Греймас у своїй праці "Структурна семантика" [3]. Автор доводить, що висловлювання чи інша інформація, які передаються, розуміються як єдине ціле, незважаючи на різноманітність тих мовних одиниць і зв'язків, які з цією метою використовують. Окрім того, відтворення в одному й тому ж тексті однакових класем у різних (або відмінних) семемах відображає семантичну ізотопію або ж, іншими словами, забезпечує дискурсивну когерентність. Саме таку функцію, за А. Греймасом виконують ізотопії: забезпечують внутрішній зв'язок дискурсу (мовлення), розбіжного за своїм обсягом,

більш чи менш когерентного відповідно до наміру того, хто говорить чи пише. Окрім цього, А. Греймас намагався визначити на рівні семантичних критеріїв розбіжності між ізотопіями та надфразовими єдностями. Надфразова єдність забезпечується повторенням деяких семантичних елементів – класем, тобто деякими семантичними елементами, покликаними об'єднати елементи дискурсу [1, с. 199]. Інші вчені трактують роль, яку відіграють граматичні часи у структуруванні тексту, а саме: їхнє розташування, повторення чи зміни, що дає змогу стверджувати про часові ізотопії [5, с. 86–90].

У художньому тексті ізотопії покликані визначити роль слів відповідно до тих зв'язків, які між ними існують і які можуть бути набагато складнішими, ніж звичайне синтаксичне сполучення. Саме завдяки послідовності слів у текстах, завдяки асоціаціям, які вони породжують, і тематиці, яку вони відображають, народжуються, за словами М. Обадія та Р. Даскота, "нові значення, виражаються наміри, створюються враження" [7, с. 3]. Дослідники розглядають ізотопії на одному рівні з лексичним, семантичним чи понятійним полем. Вважають, що про ізотопії йдеться тоді, коли відбувається повторення чи відновлення певних рис, що забезпечує єдність висловлювання. Це дає змогу виокремити ізотопії фонетичні (рима, алітерація), семантичні (наприклад, у П. Елюара: *L'aube allume la source* у всіх трьох словах відтворено ізотопію початку: *l'aube* – світанок, початок нового дня; *allume* – запалює, породжує нове явище; *la source* – джерело, початок усього суцього) [2, с. 63], вживання паралельних синтаксичних чи риторичних конструкцій (як то у А. Алле, "Жак-фаталіст": *Vous allez croire que c'était des gens de l'auberge, leurs valets et les brigands dont nous avons parlé. Vous allez croire que le matin on avait enfoncé leur porte faute de clefs*) та інші.

Отож йдеться не про аналіз окремо взятого слова у художньому творі, а про розгляд умов, за яких це слово спричинює необхідність одного чи багатьох інших, а також ієрархізацію їхніх зв'язків. Це, з одного боку, дає змогу представити художній текст як добре організовану й систематизовану структуру, а з іншого – визначити різноманітність зв'язків, які забезпечують когерентність тексту як єдиного цілого, так і будь-якої його окремо взятої частини (абзаців, переходів). У такому випадку ізотопія забезпечує когерентність не стільки всередині фрази, скільки між елементами різних фраз. Отже, проблема ізотопій є однаково актуальною і для загального мовознавства, бо дає змогу з'ясувати окремі елементи лексичного порядку зі складнішими структурами ситуативного, жанрового, типологічного порядку, і для практики стилістичного аналізу тексту.

Функціональні особливості ізотопій виявилися досить *ужитковими*, оскільки розкривають здатність окремого висловлювання чи тексту загалом представляти численні інтерпретації, багатогранне, іноді суперечливе розуміння й прочитання. Класичним є приклад іменника *toilettes* у діалозі, коли один із співрозмовників говорить про вечірнє вбрання (*tenue de soirée*), а інший розуміє у цьому виразі убиральню (*lieux d'esances*).

Якщо структурна семантика представляє собою фактичні дані тексту чи висловлювання, то ізотопії необхідно віднаходити, вибудовувати. У структурній семантиці, як стверджує П. Сібльо, і ми цілком погоджуємося з цією думкою, значення виявляється результатом, а не розвитком чи динамікою. Ізотопії неможливо відтворити так само, оскільки їм не властиві ні референтність, ні суб'єкт породження значення чи актуалізації. Значення окремого слова не може бути достатнім без розуміння імпліцитної інформації, яка міститься у тексті, загальноприйнятих стереотипів, посилань, бо всі вони, разом узяті, необхідні для представлення значень і побудови ізотопій як емітентом,

так і реципієнтом [8, с. 187]. Такий процес відбувається при опрацюванні теорії породження значення у мовленні. Відповідно, функція ізоотопів є радше описовою, ніж тлумачною.

Отож, ізотопи є можливими для виявлення як на найпростішому рівні (синтагматичному), так і на текстовому, тобто у межах цілого твору. Початково вони стосувалися лише повторення семантичних елементів, які забезпечують однорідне й односпрямоване читання. Згодом цю концепцію розширено з метою застосування її для аналізу текстів загалом, а не тільки окремих синтагм.

З ускладненням аналізу тексту ускладнюється й характер ізоотопій. Греймас та його послідовники виокремили два типи ізоотопій: фігуративні (образні) та тематичні [6, с. 467]. Перші, тобто фігуративні, вони вважають поверхневими, ближчими до різноманітних проявів культури, тобто мають радше немовну, екстралінгвістичну референцію; другі, тематичні, є глибшими й абстрактними. Наприклад, сукупність байок, які ілюструють одну й ту ж мораль, становить найкращий приклад єдиної тематичної ізоотопії, яка співвідноситься з різними фігуративними ізоотопіями.

Те, що на тематичному рівні представлено такими категоріями як *ruse* (хитрий) чи *la force* (сила), втілено в таких образах, як *le renard* (лис) та *Uliss* (Уліс).

Розглядаючи інтерпретативну гіпотезу для зменшення ймовірного семантичного розростання тексту, витворюючи у такий спосіб ізоотопію, читач наче фільтрує інформацію. Він уводить сюди не тільки те, що він вже прочитав, але й те, що мав би прочитати в майбутньому.

Зрозуміло, що в межах одного й того ж художнього тексту можна виокремити кілька ізоотопій, які впливають одна з одної, тісно переплітаються і взаємо доповнюються, зберігаючи при цьому розбіжності в інтенсивності прояву, в утворенні асоціативних ланок чи символізації образів. Це явище називають *поліізотонією*: художні тексти розвиваються одночасно у декількох напрямках і змушують читача встановлювати і виявляти різні види когерентності. Власне у цьому, на нашу думку, полягає головна відмінність аналізу тексту як єдиного цілого способом ізоотопій від розгляду, наприклад, його граматичних чи лексичних особливостей. Предметом такого дослідження тексту є пояснення чинників, завдяки яким мова організовується в одиницю вищого за фразу рівня, а саме у текст, і виокремлення параметрів його породження й реалізації, які б відрізняли текст від безладного набору фраз.

З метою ілюстрації цього твердження наведемо приклад з роману Е. Золя "Дамське щастя": *C'était lui qui les possédait de la sorte, qui les tenait à sa merci, par son entassement continu de marchandises, par la baisse des prix et ses rendus, sa galanterie et sa réclame. Il avait conquis les mères elles-mêmes, il régnait sur toutes avec la brutalité d'un despote, dont le caprice ruinait des ménages. Sa création apportait une religion nouvelle, les églises que désertait peu à peu la foi chancelante étaient remplacées par son bazar, dans les âmes inoccupées désormais* [9, с. 244].

У цьому контексті вирізняємо декілька ізоотопій, побудованих на конотативній еквівалентності. Насамперед йдеться про *ізотонію атракції* (привабливості), денотативно присутню в іменниках *sa merci*, *sa galanterie*, *le caprice*, асоціативно пов'язаних з прикметником *nouvelle*, а контекстуально – з дієсловом *posséder*. Лексеми *conquis*, *la brutalité*, *le despote*, *ruinait*, *désertait*, які відображають руйнування, жорстокість, утворюють другий вид ізоотопій – *ізотонію деструкції* – з набагато складнішою структурою, побудованою на антитетичних зв'язках, яким протиставлені лексеми *sa création*, *des ménages*, *la foi*. Більше того, новостворений магазин, названий

son bazar, як денотативно ідентифікований простір протиставляється церквам (*les églises*). Відбувається своєрідна символізація: магазин, торгівля, названі *sa création*, перетворюються у церкву, у нову релігію новітніх часів, бо саме вони заповнили душі людей, опустіли від віри.

Контекстуально-стилістичними маркерами третього виду ізотопій, перелічених у наведеному тексті, – *ізотопії інтенсивності* – є дієслівні вирази *possédait de la sorte, tenait à sa merci*, а також *il avait conquis les mères, il régnait sur toutes, il (despote) ruinait des ménages*, представлені засобом висхідної градації: стилістично марковане *tenir à sa merci* підкреслює значення такого ж стилістично насиченого *posséder de la sorte*, яке пояснено лексемами *son entassement des marchandises, sa baisse des prix, ses rendus, sa galanterie et sa réclame*. А руйнування сімей (*ruinait les ménages*), спустошення душ (*les âmes inoccupées*), хиткість віри (*la foi chancelante*) наче завершує період завоювання цих людей (*il avait conquis*) та панування (*il régnait*) над ними усіма.

Синтаксична структура цього тексту зі свого боку, надає додаткових детермінантів лексичним елементам: в усіх трьох фразах автор виокремлює підмет *lui, il*, який визначає конкретну особу з варіацією *sa (création)* в останній фразі. Його дія спрямована на людей (присутня референція на людське суспільство, зокрема, на жінок як його невід'ємну частину). Позиція займенника *les* у першій фразі, іменника *les mères* – в інших як прямого додатка набуває своєрідного соціального статусу – об'єкта, яким можна керувати, який можна підпорядкувати будь-яким примхам, яким можна маніпулювати. У цьому випадку присвійний прикметник *sa* набуває семантичний і логічний акцент: у наведеному тексті цей прикметник постає об'єднуючою ланкою, спільною сімою для усіх трьох виокремлених ізотопій (*sa merci, son entassement de marchandises, ses rendus, sa galanterie, sa réclame, sa création, son bazar*). Саме він цілковито конотативну еквівалентність денотативно віддалених елементів. Отже, цілковите прочитання й зрозуміння тексту не є виокремленням ізотопій, а розглядом їхньої взаємодії.

Як бачимо, до виокремлення різних ізотопій у межах одного тексту залучаються елементи не тільки лексико-стилістичного характеру, але й синтаксичні факти, які загалом становлять основу лінгвістичного аналізу будь-якого художнього тексту. Конструювання ізотопій вимагає, окрім усього, охоплення парадигматичних зв'язків (вертикаль), долучаючи до них асоціативні ланки, і синтагматичних зв'язків (горизонталь) з можливими зчепленнями або розривами у синтаксичному ланцюгу. Така конвергенція різнопорядкових маркерів ізотопій засвідчує аксіологічну спрямованість тексту: оповідач, а разом з ним і автор, організовує, структурно укладає, доводить до певної однорідної спрямованості як лексико-стилістичні, так і граматичні засоби тексту, за допомогою яких він розкриває особливості описаного суспільства.

Ще один висновок, який впливає з проведеного аналізу, зводиться до того, що прочитання художнього тексту не є актом однолінійним, спрямованим на відшукування однієї ізотопії, а складним процесом пошуку усіх можливих сюжетних напрямів зі зверненням до набутих знань, з пресуппозицією, з випередженням. Реципієнт повинен зрозуміти, що автор хотів сказати, якою була підтекстова та позатекстова інформація. І чим більше ускладнюється читання, тим важче зрозуміти твір, адже він представлятиме не стільки набір виокремлених ізотопій, скільки їхню взаємодію, зв'язок, які читачеві необхідно встановити.

1. *Baylon Chr., Mignot X.* Sémantique du langage. Initiation. – Paris: Ed. Nathan. – 1995.
2. *Fromilhague C., Sancier-Château A.* Introduction à l'analyse stylistique. – Paris: Dunod, 1996.
3. *Greimas A. J.* Sémantique structurale. – Paris: Larousse, 1966. – С. 69–101.
4. *Le Petit Robert.* Dictionnaire de la langue française. – Paris, 1992.
5. *Maingueneau D.* Approche de l'énonciation en linguistique française. – Paris: Hachette, 1981.
6. *Maingueneau D.* Pragmatique pour le discours littéraire. – Paris : Bordas, 1990.
7. *Obadia M., Dascotte R., Glatigny M., Collignon L.* Le lexique. Conseils pédagogiques. - Paris: Hachette, 1976.
8. *Siblot P.* Isotopie. – Pratiques textuelles. Sous la direction de C.Détrie, M.Masson, B.Verine. Université Paul Valéry. – Montpellier III., 1998. – С. 186–188.
9. *Zola E.* Au bonheur des dames. – Paris, 1985.

PRAGMATIC FUNCTION OF NEGATION (ON THE EXAMPLE OF GERMAN LANGUAGE)

Anna Kost

*Lviv Ivan Franko National University
1, Universytetska St, Lviv, 79001, Ukraine*

Coherence of any artistic text is provided with an awful lot of factors of grammatical, semantic, lexical and stylistic nature. Isotopes belong to the linguistic phenomenon unifying all of them, at the same time making it possible to versatile interpretation of the main subject of a creation. The isotopes construction in an artistic text requires the combination of syntagmatic, paradigmatic and associative aspects. Since isotopes are not characteristic either for reference or subjectivity of meaningfulness their main function is rather descriptive, not interpretative. To arrange isotopes in an artistic text, recipient is to realize implication developed by author through certain lexical items, marginal information, presupposition, address his or her experience pertaining extra lingual, that is, not linguistic level.

Key words: isotopes, thematic isotopes, figurative isotopes, linguistic analysis of text, coherence, utterance, associative connections, syntagmatic chain, structural semantics.

*Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004
Прийнята до друку 12.04.2004*

**МОРФОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТВІРНИХ ОСНОВ
ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА РЕАЛІЗАЦІЮ БАГАТОЛАНКОВИХ
СЛОВОТВІРНИХ РЯДІВ**

(НА МАТЕРІАЛІ СТАРОФРАНЦУЗЬКОГО ПЕРІОДУ)

Світлана Кремзикова

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64, м. Київ, 01033*

У статті розглянуто структурно-семантичні особливості багатоланкових словотвірних рядів, мотивованих дієсловом, та проблему їхньої варіативності у словотвірній підсистемі і дискурсах старофранцузького періоду. Проаналізовано структурні типи словотвірних рядів, вихідними словами яких є різні форми дієслова: основа інфінітиву, основа множини, дієприкметник минулого часу. На аналізі конкретних прикладів показано вплив морфологічних особливостей базової лексеми на структуру словотвірних формувань, взаємодію морфологічних, синтаксичних, лексичних моментів похідних одиниць та їхні комунікативної функції.

Ключові слова: словотвірна система; комплексні словотвірні одиниці; багатоланковий словотвірний ряд; базова лексема; комунікативно-дискурсивний підхід.

Сучасний стан вивчення старофранцузького словотвору відзначається низкою особливостей, з яких ми назвемо деякі суттєві з метою подальшого трактування. Достатньо вичерпно і докладно описані форманти та деякі інші словотвірні одиниці. Окремим аспектам французького історичного словотвору, зокрема походженню та розвитку словотвірних афіксів, присвячені розділи у роботах таких відомих західних романістів кінця XIX – початку XX ст., як F. Brunot [11], K. Nyrop [26], A. Darmesteter [14], L. Clédât [13], W. Meyer-Lubke [25], A. Dauzat [15]; дослідження вчених XX ст. – E. Benveniste [9], W. Maniczak [23], E. Bourciez [10], P. Guiraud [20], G. Merk [24], S. Fleischman [16] та інші. Проблеми утворення похідних певних словотвірних моделей, що відзначаються елементами структурного синхронічного підходу, вирішували у своїх працях і дисертаціях вчені СНД: Акімова Л. М. [1], Гойдо Х. М. [2], Ляховая А. С. [5], Макарян А. Є. [6], Махортих В. М. [7], та інші, датованих переважно 60–80-ми роками минулого століття. У вітчизняній романістиці повного опису старофранцузького словотворення у рамках аналітичного системно-структурного напрямку ще не зроблено; є праці, в яких розглянуто тільки окремі комплексні словотвірні одиниці [3]. Не існує досліджень, виконаних з інших позицій сучасної лінгвістики, зокрема, на базі теорії генеративної чи функціональної граматики; досі не висвітлено вивчення одиниць старофранцузького словотвору крізь призму комунікативно-дискурсивного напрямку, який передбачає опис словотвірних моделей у дії, в їхньому реальному функціонуванні у різних сферах і типах дискурсивної діяльності [4, с. 12].

Завдання нашого дослідження – висвітлити специфіку творення і функціонування словотвірних моделей, мотивованих формами старофранцузького дієслова: основою інфінітиву, основою множини теперішнього часу, дієприкметниками теперішнього чи минулого часу. Структурний підхід до вивчення словотвірних одиниць спрямовано на

виявлення зв'язку між формальними і семантичними відношеннями у межах словотвірного ряду. З позицій когнітивно-дискурсивного напрямку ряди похідних слів розглянуто не тільки як сукупність лексем, вторинних за походженням, але й як численну базу даних, що виконує різні функції: зберігання інформації та певних структур знань, людського досвіду тощо. Зазначено упорядкованість такої бази даних і те, що її пронизують зв'язки формального та смислового типів, зумовлені: з одного боку, системним устроєм словотвору, взаємодією словотвірних моделей, постійністю семантичного ядра словотвірних угруповань (словотвірних типів, багатоланкових словотвірних рядів/парадигм, словотвірних категорій, гнізд тощо); з другого – дією ономазіологічних категорій, які групують похідні слова за їхньою семантикою у різні називні класи [4, с. 14]. Оскільки дискурсивний підхід припускає передачу знань від одного покоління людей другому, вивчення словотвірних одиниць у цьому ракурсі передбачає звернення безпосередньо не до актів комунікації, а до таких результатів цих актів, як текст.

Відомо, що утворення похідних від твірних основ різних лексико-граматичних класів зумовлено категоріальними характеристиками та семантикою твірних слів. Наприклад, віддієслівні похідні віддзеркалюють значення дії, процесу, стану, що називає дієслово; похідні від іменників зберігають семи предметності; мотивовані ад'єктивними основами слова вказують на ознаку чи якість. На думку вчених, які поділяють генеративістський підхід до словотворення, твірне слово, згідно зі своєю граматичною категорією, віртуально включає набір різних трансформацій. Граматична категорія не може бути вилучена з характеристики твірної лексики, бо тільки вона обґрунтовує віртуальність трансформацій останньої і тим самим зумовлює загалом дериваційну парадигму [19, с. 175]. Отже, структура словотвірного ряду послідовністю ланок віддзеркалює певну послідовність категоріальних трансформацій твірного слова. В роботі проаналізовано багатоланкові словотвірні ряди двох структурних видів: ряди з основою що ускладнюється, які включають одноосновні формування з опосередкованими словотвірними зв'язками у горизонтальному плані, наприклад: *V avenir /convenir/ – Adj. avenable / joli, avenant/ – Adv. avenablement / convenablement/*), та вертикальні ряди віяльного типу, члени яких безпосередньо корелюють з мотивуючим словом:

V	N. m.
Aidier (XI s.) – (secourir)	aidement (1120) (aide, secours)
	N.f
–	aidance (XIII s.) (aide, secours)
	N.f.
–	aidage (1277) (aide, secours)
	N.m.
–	aideor (1160) (allié, partisan)
	Adj.
–	aidable (1155) (qui aide).

Вважають, що комунікативна спрямованість лінгвістичного моделювання вимагає, щоб той чи інший концепт реалізувався у лексемах різних граматичних категорій.

Одним з базових критеріїв структурної розбудови багатоланкового словотвірного ряду є послідовність трансформацій, яка базується на взаємодії головних граматичних категорій [19, с. 194; 18, с. 6].

У процесі словотворення базова лексема проходить певні етапи трансформації, які маркуються відповідними афіксами, та виконує різні синтаксичні функції у фразах. Фази словотворення фіксуються рядом віяльного типу, що налічує похідні, які мають безпосередні зв'язки з вихідним словом, або іншого типу рядом, що базується на сукупності трансформацій, які супроводжуються акумуляцією афіксів. Тип трансформації базової лексеми зумовлено її комбінаторними можливостями як носія категоріального значення предметності, процесуальності, ознаковості, і знаходить своє вираження у номіналізації, вербалізації, ад'ективації. Вважають, що на першому етапі номіналізації дієслова утворюються іменники зі значенням абстрактної процесуальної ознаки: дії, стану, процесу; на другому – іменники з агентивним значенням. Ряд трансформацій продовжують послідовні ступені ад'ективації та адвербіалізації [18, с. 36]. У процесі номіналізації дієслова проходять через стадію форм, які поєднують ознаки процесуальності та предметності: дієприкметника теперішнього часу (*p. prés.*), якщо вони неперехідні, або дієприкметника минулого часу (*p.p.*), якщо дієслова перехідні [18, с. 30]. Передусім послідовність трансформацій типу *V-P.p-N* проявляється в процесі утворення старофранцузького іменника дії або результату дії, коли аналізують ряди з вихідним дієсловом III дієвідміни у формі дієприкметника минулого часу:

V	P.p.	N
Faire – (faire)	fait –	faiture (n.f.) (action de faire)
mesfaire – (nuire)	mesfait –	mesfaiture (n.f.) (mauvaise action)
aprendre – (apprendre)	apris –	aprison (n.f.) (apprentissage)
		aprisure (n.f.) (instruction)
mesprendre – (mal agir)	mespris –	mesprison (n.m.) (méprise, erreur)
		mesprisure (n.f.) (mépris, méprise)
sorprendre – (surprendre)	sorpris –	sorprison (n.f.) (surprise)
		sorprisure (n.f.) (impôt extraordinaire)

Дослідження засвідчило, що притаманною рисою старофранцузьких похідних, мотивованих дієсловами III дієвідміни, є варіативність форм твірних основ і наявність однокореневих синонімічних утворень, що становлять єдину ланку ряду, реалізують одне словотвірне, а нерідко й одне лексичне значення. Наприклад, похідні, утворені від основ інфінітиву та від основ множини теперішнього часу:

V	P.p./Adj.	
deduire –	deduiant (adj. від p.pr.)	від основи інф.
–	deduisant (adj. від p.pr.)	від основи множ.
V	N	

<i>conduire</i> –	<i>conduieor</i> (n.m.)	від основи інф.
–	<i>conduiseur</i> (n.m.)	від основи множ.
від основ множини та дієприкметника минулого часу:		
<i>feindre</i> –	<i>feignement</i> (n.m.)	від основи множ.
–	<i>feinture</i> (n.f.)	від дієприкм. мин. ч.
<i>faire</i> –	<i>faisance</i> (n.f.)	від основи множ.
–	<i>faiture</i> (n.f.)	від дієприкм. мин. ч.

Незважаючи на варіативність форм твірної основи, багатоланкові словотвірні ряди під дією закону аналогії групуються навколо однієї з них, коли похідні ряду формуються за зразком інших похідних. Перенесення правила утворення певних форм на породження інших одиниць засвідчує структурні (семантичні) подібності між такими одиницями. На думку вчених, аналогія представляє собою "перенесення знань про структуру членування, значення та інші властивості об'єкта, або ... серії однотипових об'єктів на процес конструювання схожого з ними об'єкта" [18, с. 45]. Вважають, що в лінгвістиці перенесення знань відбувається частіше з регулярними та продуктивними формами. Одним з чинників, що впливає на продуктивність словотвірної моделі та має соціальну спрямованість і невід'ємний від комунікативної функції мови, є принцип утворення нових форм за аналогією з уже існуючими в тій же словниковій сфері формами. На соціально-психологічний характер мотивації такого типу вказував ще Ф. де Соссюр, відзначаючи: "Будь-якому новоутворенню повинно передувати несвідоме порівняння даних, ... де продуктивні форми впорядковані відповідно до їхніх синтагматичних і асоціативних відношень" [8, с. 209]. Наприклад, ряд від основи множини:

V	N.f.
<i>Faire</i> (IX s.)	– <i>faisance</i> (XII-XIV s.)
(<i>faire</i>)	(<i>action de faire</i>)
	N.m.
	– <i>faiseor</i> (XII-XIV s.)
	(<i>celui qui fait</i>)
	Adj.
	– <i>faisable</i> (XIV s.)
	(<i>qui peut être fait</i>)
V	N.m.
<i>feindre</i> (XI-XIIs.)	– <i>feignement</i>
(<i>feindre</i>)	(<i>action de feindre</i>)
(<i>manquer de courage</i>)	N.m.
	<i>feigneor</i>
	(<i>qui feint</i>)
	Adj.
	– <i>feignant</i>
	(<i> paresseux</i>)

Ряд від основи дієприкметника минулого часу:

V	P.p.	Adj.	N.f.
<i>feindre</i> (XI-XIIs.) –	<i>feint</i> –	<i>feint</i> (XII-XIII s.) –	<i>feinture</i> (XII-XVI s.)
(<i>feindre</i>)		(<i>feint</i>)	(<i>feinte</i>)
(<i>manquer de courage</i>)		(<i>lâche</i>)	N.f.
			– <i>feintise</i>
			(<i>feinte</i>)

(manque de courage)

Варіативність словотвірного ряду залежить не тільки від системних чинників, але й від критеріїв функціонального порядку, оскільки породження мовних одиниць відбувається на двох рівнях: системному та функціональному. Системна категоризація включає похідне слово у певні класи за тематичними, граматичними, лексичними, словотвірними категоріями. Функціональна категоризація виявляє взаємодію лексичної, граматичної та словотвірної категорій, яка відбувається у момент формулювання висловлювання, і співвідносить похідне слово з передачею певного смислу. Відповідно, функціональне осмислення словотвірних одиниць розглядають як процес взаємодії кількох чинників: лексичного та граматичного значень твірного та похідного слів, їхніх позицій у висловлюванні, структури самого висловлювання, найближчого лінгвістичного контексту. Аналіз функціонування словотвірних рядів у дискурсах старофранцузького періоду засвідчив, що вони реалізуються в одному або сусідніх висловлюваннях, корелюють між собою та становлять словотвірно-лексичні блоки. Наприклад, у куртуазних романах Кретьєна де Труа "Le conte du Graal", "Le Chevalier au Lion" функціонує багатоланковий словотвірний ряд від основи дієприкметника дієслова *feindre* / *feint*, де іменник *faintise*, утворений на третьому ступені похідності (*V-P.p.-N* / дієслово–дієприкметник–іменник), наслідує більше предметних, ніж процесуальних сем і реалізує значення якості, а не опредмеченої дії чи процесу, як у випадку із похідним іменником *feignement*, мотивованим безпосередньо дієсловом. Члени ряду функціонують також у паралельних синтаксичних конструкціях, де іменник *faintise* (*manque de courage* / відсутність мужності) вжито з негативним прийменником *sanz*, а дієслово *se faint* (*manquer de courage* / боятися) та дієприкметник минулого часу *faint* у негативній формі з частками *pas ne*, і антонімічним способом вказують на позитивні якості героїв куртуазного роману: мужність – у першому прикладі та щирість, чистосердечність – у другому.

"Si s'antrefierent sanz faintise
Keus fiert si que sa lance brisse
Et esmie com une escorce,
Car il i met tote sa force .
Et Percevaus pas ne se faint,
Desus la bocle an haut l'ataint".

(Le Conte du Graal, 4235–4240).

"Ensi corioient sanz feintise
Tuit et totes par enhatine,
La ou cil gist gole sovine".

(Le Chevalier au Lion, 4246–4248).

"Einsi se demantoient celes;
Et messire Yvains ert antr'eles,
S'ot bien oies lor conplaintes,
Qui n'estoient fauses ne faintes".

(Le Chevalier au Lion, 4377–4380).

Від варіативних форм основ утворювались і похідні, мотивовані дієсловами II дієвідміни. Словотвірні ряди формувались від основи інфінітива та від основи форм множини теперішнього часу, характерною ознакою останніх є суфікс *-iss*. Наприклад, ряд від основи множини дієслова *garnir* містить іменники дії та результату дії

(garnissement; garnissure), іменники з агентивним значенням чоловічого та жіночого роду (garnisseur; garnisseriesse):

V	N.m.
Garnir (XI s.) –	garnissement (XI s.) (vêtements, armure) (action de garnir)
(garnir, munir)	N.f. garnissure (XII s.) (ce qui garnit)
	N.m. garnisseur (XII s.) (ouvrier qui garnit)
	N.f. garnisseriesse (XII s.) (ouvrière qui garnit).

Похідні, що успадковують суфікс **-iss** вирізняються додатковими семантичними ітеративності, які виявляються суттєвими і для іменника з агентивним значенням (той, хто виконує роботу, яка складається з ряду повторюваних дій). Від основи інфінітива утворюється менш численний ряд, в якому не реалізується значення діяча, а тільки дії та її результату: *garnement* (action de munir) / (équipement, armures); *garniture* (ce qui garnit). Заповнюваність першої ланки ряду похідними від різних форм твірного дієслова засвідчує функціональну навантаженість імен дії та результату у старофранцузький період та невизначеність норми. У ділових текстах вони функціонують паралельно, набувають значення процесу (чи його результату) і відзначені високою частотністю, оскільки належать до формулювання: *garnir de seel* / скріпити документ печаткою:

"Je l'ai conferme par le garnissement de mon seel" (1255, Jumieg. Arch. Gdf. 4).

"Laï presente paige nos avons fait ranfourcier dou wernemant de nostre saiel"
(25 Janv. 1220, Coll. de Lon. Gdf. 4).

"En tesmoignage et en warniment de ceste chose".
(1255, Cart. du Val. S.Lamb. Gdf. 4).

"En tesmoine de laquel chose e en garnissement nos scellammes ces lettres".
(1277, Cart. de S.Aubin, Arch. des Cotes-du-Nord. Gdf. 4).

У текстах художнього дискурсу, зокрема в епічному його різновиді, функціонують похідні з іншим семантичним наповненням. У поемах *La Chanson de Roland* та *La Chanson d'Aspremont* похідне *garnement* реалізує словотвірне значення результату дії – конкретного предмета, який відзначається семантикою збірності і називає вбрання лицаря, обладунок. Переважно вони корелюють у тексті з прикметниками, що засвідчують високу якість вбрання:

"Aufricant sont garni et conree".

(*Aspremont*).

"Voit cele sale plaine de bone gent
Tant grant mantiel, tant riche garniment".

(*Aspremont*, 431–432).

"Guenes li quens s'en vait a sun ostel,
De guarnemenz se prent a cunreer
De ses meillors que il pout recuvrer:
Esperuns d'or ad en ses piez fermez,

Ceinte Murgleis s'espee a sun costed".

(*Roland*, 342–346).

"Guarnemenz unt ki ben lor atalentent,
Cevals curant e lur armes mult gentes".

(*Roland*, 3001–3002).

"Ben sunt guarniz e de chevals et d'armes".

(*Roland*, 3040).

У *Chanson de Roland* garnement зустрічається і з метонімічним значенням – лицарство, найкращі воїни:

"Franceis i perdent lor meillors guarnemenz ,

Ne reverrunt lor peres ne parenz,

Ne Carlemagne, ki as porsz les atent".

(*Roland*, 1420–1423).

Зауважимо, що і в цьому випадку похідне співвідноситься з твірним дієсловом, яке у синтагматиці корелює з іменниками, що називають осіб: (*guarnir les turs de chevalers* / приставити лицарів до вєж; *desguarnir Sarraguce del rei* / залишити Сарагосу без короля).

"E Sarraguce, cum ies oi desguarnie

Del gentil rei ki t'aveit en baillie"

(*Roland*, 2598–2599).

"De Sarraguce Carles guarnist les turs:

Mil chevalers i laissat puigneurs"

(*Roland*, 3676–3677).

Аналіз віддієслівних вторинних формувань ще раз засвідчує, що вихідним моментом багатоланкового словотвірного ряду є базова лексема, яка характеризується ознаками граматичної категорії та успадковує її комбінаційні властивості. Така функція базової лексеми в процесі словотворення дає змогу брати до уваги її лексичну форму загалом, а не розкладати її на елементи: корінь та афікси. У старофранцузький період твірними основами слугували різні форми дієслів. Відповідно, і ряди, утворені від таких форм, успадковували різні категоріальні риси базової лексеми. Як зазначено у дослідженні, різні форми одного й того ж дієслова (зокрема, його дієприкметникові основи, основи інфінітива та множини теперішнього часу) мали різну функціональну навантаженість у вирішенні проблем номінативного, синтаксичного і навіть комунікативно-дискурсивного характеру.

1. *Акимова Л. М.* Префиксальное образование глаголов в старофранцузском языке. Дис... канд. филол. наук. – М., 1958.
2. *Гойдо Х. М.* Суффиксальное образование существительных со значением деятеля во французском языке (XI–XIII вв.).
3. *Кремзикова С. Е.* Система словообразования в старофранцузский период (на материале производных с суффиксом –age). Дис...канд. филол. наук. – Донецк. 1996.
4. *Кубрякова Е. С.* Об актуальных задачах теории словообразования // Материалы международной конференции, посвященной научному наследию профессора М. Д. Степановой и его дальнейшему развитию. – М.: МГЛУ. 2001. – с.11–18.

5. *Ляховая А. С.* Истоки формирования французской словообразовательной системы. Дис. ... канд. филол. наук. – Владимир, 1982.
6. *Макарян А. Е.* Особенности структуры производного слова в старофранцузском языке. Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1984.
7. *Махортых В. М.* Суффиксальные образования абстрактных имен существительных во французском языке (на материале памятников XIII–XV вв.). Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1979.
8. *Сосюр Ф.* Курс загальної лінгвістики. – Київ: Основи, 1998.
9. *Benveniste E.* Problèmes de linguistique générale. – P.: Gallimard. T. 1-2, 1974.
10. *Bourciez E.* Eléments de linguistique romane. 4-ième éd. – P.: Klincksieck, 1946.
11. *Brunot F.* Grammaire historique de la langue française. – Paris: Masson et C., 1890.
12. *C. de Troyes* Romans. – P. 1994.
13. *Clédat L.* Nouvelle grammaire historique du français. – P., 1902.
14. *Darmesteter A.* Cours de grammaire historique de la langue française. – P.: Delagrave, 1899.
15. *Dauzat A.* Histoire de la langue française. – Paris, 1930.
16. *Fleischman S.* Cultural and linguistic factors in Word formation. An integrated approach to the development of the suffix –age // Linguistics. V.86. University of California Publications, 1976.
17. *Godefroy F.* Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes. T. 1–10. – P., 1938.
18. *Guilbert L.* De la formation des unités lexicales // Grand Larousse de la langue française. T. 1. – P., 1971.
19. *Guilbert L.* La créativité lexicale. – P.: Larousse, 1975.
20. *Guiraud P.* L'ancien français. – P.: PUF, 1963.
21. La Chanson d'Aspremont. T. 1–2. – P., 1923–1924.
22. La Chanson de Roland. – P.: Librairie Générale Française, 1990.
23. *Manczak W.* Phonétique et morphologie historiques du français. – Lodz–Warszawa–KraKow, 1962.
24. *Merk G.* Les héritiers et les substituts du suffixe latin -tione en gallo-romania. – T. 1–2. – Lille, 1982.
25. *Meyer-Lubke W.* Grammaire des langues romanes. – P.: H. Welter, 1895.
26. *Nyrop K.* Grammaire historique de la langue française. – Copenhagen, 1908. –V. 3.

**MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE DERIVATIONAL BASIS
AND THEIR INFLUENCE ON THE REALIZATION OF
MULTICOMPONENT DERIVATIONAL SETS**

Svitlana Kremzykova

*Kyiv Taras Shevchenko National University
64, Volodymyrska St, Kyiv, 01033, Ukraine*

The article deals with the structure and semantic peculiarities of the multicomponent derivational sets which are motivated by the verb also as with the problems of their variability in the Old-French word formation system and Old-French discourse. Structural types of derivational series which are motivated by the different forms of verb (infinitive basis, first person of pl. basis, Participle II basis)

were analyzed. The concrete examples show that the structure of multicomponent derivational sets are determined by the morphological characteristics of the derivational basis. It is an attempt to apply the principle of linguistic modeling to the analysis of Old-French derivation.

Key words: derivational system; complex derivational units; multicomponent derivational set; derivational basis.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

**ПРАГМАТИКО-ТИПОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ЗАПЕРЕЧЕНЬ
(НА МАТЕРІАЛІ ЕКСПЛІЦИТНИХ ЗАПЕРЕЧНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ
ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)**

Ольга Мокра

*Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов
вул. Рудакова 25, м. Горлівка, 84626.*

Розглянуто класифікацію заперечних висловлень. Визначено типологічні ознаки заперечень відповідно до їхніх прагматичних функцій, проаналізовано взаємовідношення різних видів заперечення у негативних висловленнях.

Ключові слова: дескриптивна, полемічна, металінгвістична негація; фразове, часткове заперечення; дескриптивна адекватність, пресупозиція, сфера дії заперечення.

У лінгвістичній літературі неодноразово ставилося питання про класифікацію заперечних висловлень. Традиційна дихотомія *загальних та частковозаперечних* висловлень не виправдала себе, оскільки позиційно-синтаксичний критерій, що є її підґрунтям, виявився неефективним для розрізнення видів заперечення. Сьогодні існує чимало досліджень, у яких основою класифікації заперечних висловлень вважають прагматичний критерій, унаслідок чого спростовується бінарний поділ заперечень (Moeschler, 1992; Nølke, 1992 та ін.). Показовим є те, що у рамках цієї концепції проблема кількості видів заперечення не знаходить однозначного вирішення та викликає дискусії з цього приводу.

Мета нашої статті – спробувати віднайти чинники, модальні значення, на підставі яких здійснюється поділ заперечних висловлень, визначити ті контексти, що зумовлюють вживання того або іншого виду негації, а також виявити взаємовідношення різних видів негації у висловленнях.

Об'єктом дослідження є заперечні висловлення, що мають відмінності у прагматичних значеннях, а також різну синтаксичну реалізацію.

Одні лінгвісти визнають існування двох видів заперечення: *дескриптивного* та *полемічного* (Ducrot, з 1966 до 1984; Arrivé, Gadé; Nølke). Ще Арістотель виокремлював дві функції мовного заперечення: спростування очікування (*полемічне* заперечення) та опис (*дескриптивне* заперечення).

Полемічну негацію, або *негоцію-спростування*, вживають для відхилення висловлення, що вважається неприйнятним. Нею може бути:

– поступка або спростування, наприклад:

Non! Cela il ne le savait pas: il ne pouvait même le soupçonner [23, с. 218];

– виправлення (внесення виправлень), наприклад:

C'est une maison de commerce, pas un fonds d'usurier [7, с. 15].

Саме у терміні *дескриптивне заперечення* закладено його першорядну функцію – надавати певну негативну ознаку об'єкта, а не спростовувати твердження співрозмовника, не заперечувати попереднє висловлення. Дескриптивна негація утворює заперечно-стверджувальні висловлення типу: *j'affirme que non-p*. Наприклад,

повідомлюючи, що *la sauce n'est pas grasse, vous pouvez la prendre*, заперечення предиката надає уточнення описового характеру.

Інші мовознавці визнають існування не двох, а трьох видів негачії: дескриптивної, полемічної та металінгвістичної (Ducrot, 1984; Attal, Forest). Прихильники цієї концепції вбачають у полемічному запереченні два його різновиди: негачію, яка відхиляє реальне попереднє висловлення (металінгвістична негачія) та негачію, що відкидає пресупозицію. Остання є полемічною негачією у вузькому значенні слова: *je refute que p* [8].

Металінгвістична негачія легко ідентифікується. По-перше, її реалізація вимагає присутності іншого співрозмовника; по-друге, вона не додержується пресупозицій, оскільки стосується форми висловлення:

– Je ne vais pas chez le coiffeur. Je vais chez Dessange (реклама) [13].

Полемічна негачія у вузькому значенні слова: *Je n'ai pas arrêté de fumer car je n'ai jamais fumé* [22] має пресупозицію: *j'ai fumé*, яку вона спростовує, відхиляє.

Існують інші погляди на розподіл заперечень. Цікавою серед них є концепція Р. Мартена, який, спираючись на квантифікацію негачій, розрізняє сильні (*fortes*) та слабкі (*faibles*) заперечення [18].

Вважаємо, що немає двох різних видів семантичного заперечення, тобто семантично негачія однозначна, а не двозначна. Проте існують різні прагматичні значення негачії: дескриптивне та полемічне, які, у свою чергу, налічують численні модальні різновиди.

Вважають, що немає спеціального тесту для розмежування дескриптивного та полемічного заперечення. На нашу думку, існують певні характерні риси цих двох видів негачії. Поданий нижче перелік формальних показників визначає сприятливі або блокуючі контексти полемічного та дескриптивного заперечення.

Дюкро використовує поняття *дескриптивної адекватності* [8, с. 104]. Вважаємо, що можна вжити цей чинник для визначення певних модальних розбіжностей між дескриптивною та полемічною негачіями. Дескриптивна адекватність висловлення може бути *вичерпною*, коли співрозмовник отримує усю необхідну для нього інформацію про екстралінгвальний референт, та *невичерпною*, якщо висловлення не надає достатньої інформації. Наприклад, у випадку, коли твердження: *Anne n'a pas quarante ans*, висловлене мовцем з метою спростування попереднього твердження: *Anne a quarante ans*, воно не має вичерпної дескриптивної адекватності, бо мовець не намагався уточнити дійсний вік Ганни (їй може бути тридцять або п'ятдесят років). Якщо вислів вжитий, щоб лише зазначити, що вік Ганни наближається до сорока років, адекватність є вичерпною.

Вичерпна адекватність є необхідною умовою для дескриптивного вживання негачії, тоді як для полемічного заперечення достатньо невичерпної або нульової адекватності. Припустимо, що декому важливо знати, чи винен П'єр у злочині, і зовсім не важливо знати справжнього винуватця. У такій контекстній ситуації заперечна фраза наступного повідомлення матиме описове значення:

– J'ai une bonne nouvelle pour vous: Pierre n'est pas coupable [10, с. 17].

Негачія-спростування є рематичною, і вона чітко відокремлена від будь-якого іншого компонента висловлення. Підкреслити полемічну негачію у розмові може інтонація висловлення, зокрема наголос, здатний допомогти у розпізнаванні типу негачії:

Anne n'est pas laide.

Полемічне заперечення майже автоматично породжує продовження за допомогою фраз типу:

[...] bien au contraire, elle est très sympathique.

Усупереч цьому, дескриптивне заперечення приєднується до висловлення, яке стає складовою частиною негації. Природно, що дескриптивна негація є інформативнішою за змістом, ніж полемічна. У Г. Нолка знаходимо цікавий приклад із виступу міністра Панамі на засіданні ООН, де він має намір вказати на США, уникаючи експліцитного посилення – дипломатична стриманість зобов'язує:

Un membre permanent du Conseil, qui n'était ni la Chine ni la France ni l'Union Soviétique a envoyé des armes au Royaume-Uni pour qu'il puisse poursuivre son effort de guerre [19, с. 57].

Відомо, що Рада безпеки ООН налічує п'ять постійних держав-членів, тож перелічивши чотири країни, які перебувають поза межами звинувачень, посадовець натякає на п'ятого члена РБ, а саме – на Сполучені Штати Америки.

Отже, вичерпність / невичерпність дескриптивної адекватності є достатнім, проте не єдиним показником того чи іншого виду заперечення. Розглянемо кожен вид заперечення зокрема та спробуємо визначити його особливості. Оскільки полемічна негація має більшу кількість реалізацій, ніж дескриптивна [3, с. 28], розпочнемо з неї.

Тож типологічними ознаками полемічного заперечення є передусім різноманітні лінгвістичні засоби зі значенням *опозиції, контрасту*:

Préférence affective et non affirmation raisonnée [23, с. 95].

Mais rien, ni la nature, ni les livres ne m'a laissé cette sensation de blancheur [24, с. 9].

Присутність протиставлення у цих прикладах однозначно засвідчує полемічне, а не дескриптивне значення негації.

Розщеплення фрази або вживання відокремлюючих зворотів також притаманне лише полемічній негації:

Ce n'est pas tout à fait ainsi que procède la jurisprudence [12].

Показниками полемічної негації є також контексти, що містять *ідею альтернативності, вибору*, яку можна передати різними мовними засобами, зокрема:

– умовним способом дієслова із гіпотетичним значенням:

...elles seraient très imprudentes de ne pas le vouloir [17].

– гіпотетичним *si*:

Si les parties ne se mettent pas d'accord, l'interprétation doit être faite par le juge [12].

– модальним дієсловом *devoir*:

L'Unesco ne devra pas s'en tenir à un rôle de musée linguistique [11].

Порівняння теж близькі за своїм значенням до контрастивних структур і, отже, є характерними рисами полемічного заперечення:

[...] il a connu des ennuis de santé et n'a pas connu la même réussite ensuite [12].

У цьому прикладі *même* не дає змоги надати дескриптивного значення негації.

Вживання *часткового артикля* є ще однією властивою ознакою полемічного заперечення:

Paul ne boit pas du vin (mais de l'eau) [6, с. 75].

Існує також чимало інших контекстів, які сприяють полемічному прочитанню негації. Це *різноманітні оператори причини* – підрядні причини, абсолютний дієприкметниковий зворот, які виражають ідею протиставлення:

[...] et nul ne peut savoir à quoi il peut penser parce qu'il ne dit mot, ni phrase [23, с. 238].

Cette méthode n' ayant pas été examinée dans le détail, nous en parlerons dans notre article [11].

Семантика окремих дієслів із імпліцитним значенням протиставлення думок, таких як *reprocher, critiquer, accuser* тощо, відіграє роль блокуючого для дескриптивної негації контексту:

[...] reprochant à l'actuel gouvernement américain de ne pas comprendre ces raisons [12].

Спробуємо визначити контексти, які надають негації дескриптивного значення. Вважають, що дескриптивне заперечення є похідним від полемічного, запереченням без ілокутивної сили. Згідно з П. Атталу, його застосовують не у репліці, а безпосередньо у тексті, здебільшого в описах [3, с. 26].

1. Однією із властивостей цього виду заперечення є семантичне об'єднання (амальгама) негації та предиката (*intégration sémantique de la négation*) [19, с. 232] і утворення нового предиката. Потреба у новому змісті предиката є рушійною силою для вживання дескриптивного заперечення. Однак трапляються випадки, коли мова не має у своєму розпорядженні предиката позитивної форми, еквівалентного за значенням негативній амальгамі, або ж позитивний предикат є занадто сильним. У такому випадку літота сприяє дескриптивному прочитанню заперечного висловлення:

Mme Cloche trouve que Saturnin n'est point bête [23, с. 66].

2. Негація набуває дескриптивного значення при вживанні скалярних предикатів. Лексеми типу *небілий, немолодий, невеселий*, за Л. О. Новіковим не є крайніми членами ряду, а займають у ньому проміжне положення і тому чітко не виражають межю прояву ознаки. Ось чому їх розглядають не як антонімічні, протилежні слова, а як такі, що виражають *неповну, пом'якшену протилежність* [4, с. 98]. Отож вони є покажчиками дескриптивного заперечення: *Cette bague n'est pas chère*. Зауважимо, що у французькій мові немає прикметника, протилежного за значенням *cher*, тому ця роль відведена аналітичному предикату *pas cher*.

Висновок про те, що скалярність завжди сприяє дескриптивній інтерпретації заперечення, не є абсолютним. Наприклад, висловлення: *Je n'ai pas trop bu* має полемічну негацію, тоді як у реченні: *Je n'ai pas tellement bu* заперечення має, передусім, дескриптивне значення [8, с. 201].

3. Покажчиком дескриптивної негації є підрядні означальні речення у функції підмета. Прислів'я, цитати, рекламні слогани утворюють невичерпне джерело прикладів цього типу:

Qui ne risque rien n'a rien [14, с. 1104].

Celui qui ne sait pas dissimuler ne sait pas régner. (Louis XI) [15, с. 742].

Qui a vu Paris et n'a pas vu Cassis n'a rien vu (реклама) [13].

На нашу думку, цей тип підрядних речень має референційне значення, на відміну від інших означальних речень, що мають атрибутивне значення.

Наведений перелік контекстів для визначення виду заперечення є далеко не вичерпним, його можна доповнювати все новими й новими даними. Інколи характерними чинниками полемічного/дескриптивного заперечення можуть стати навіть деякі часові форми дієслова, наприклад, *le passé simple* у висловленні:

[...] la puissance publique ne parvint pas, en effet, à satisfaire l'inextinguible soif de droits individuels... [12].

Дійсно, опису здебільшого властиве значення тривалості дії та вживання відповідної часової форм, якою не є *passé simple*. Ретельний і всебічний аналіз

висловлення допомагає віднайти певні позначки для ідентифікації полемічної чи дескриптивної негачії. Наголосимо, втім, що за відсутності наявних, *сильних* показників того чи іншого заперечення важко визначити його різновид. Негачія-спростування майже завжди має певні описові ознаки. Наприклад, проаналізувавши уважніше речення *Il n'ya pas un nuage au ciel*, приходимо до висновку, що за певних умов дескриптивна негачія може бути інтерпретована як полемічна (за умови, якщо це речення було реакцією-відповіддю на висловлення *Le temps va vers la pluie*).

Навіть суворо полемічне висловлення художника Магріт: *Ceci n'est pas une pipe*, що є назвою картини, на якій зображено люльку, може відіграти свою роль в утворенні нової інтерпретації (відхилення референта-люльки неминуче вимагає його нового перегляду, і глядач знаходить наступну фразу висловлення: *c'est une peinture*), завдяки чому негачія у цьому контексті набуває дескриптивного значення. Останнє, отже, нерідко присутнє не у самому заперечному висловленні, а за межами його семантичного значення. Щодо цього будь-яке заперечення можна вважати дескриптивним.

Отже, наведені вище ознаки різних видів заперечень дають змогу визначити прагматико-типологічні розбіжності між полемічним і дескриптивним значеннями негачії.

Негачія-спростування, або *полемічна* негачія, простежується за таких умов:

– присутнє попереднє висловлення, що відхиляється, або ж чітко подана пресупозиція;

– негачія відокремлена від висловлення, що заперечується, та утворює свою тему;

– поєднання негачії та висловлення, що спростовується, має обмежений інформативний зміст, негачія спрямована саме на висловлення, а у випадку її металінгвістичного значення – на форму висловлення;

– описова адекватність щодо референта невичерпна або нульова.

Негачія є *дескриптивною*, коли:

– висловлення, на яке вона діє, є ненаведеним, пресупозиція також відсутня;

– негачія поєднується із висловленням, стає складовою частиною одного із компонентів;

– поєднання негачії та висловлення, на яке вона діє, має більший інформативний зміст, негачія спрямована на зміну змісту;

– описова адекватність є вичерпною і вважається достатньою для співрозмовника: вона не вимагає утворення іншого висловлення стосовно даного референта.

Залежно від етапу аналізу заперечного висловлення мовознавці оперують різними термінами: коли йдеться про експліцитні засоби реалізації заперечення, використовують терміни *загальне* та *часткове*, *внутрішнє* та *зовнішнє* заперечення; при розгляді асиметрії негачії – терміни *полемічне* та *дескриптивне* заперечення. Визначимо взаємодію цих видів заперечення у висловленні.

За традиційною класифікацією заперечних висловлень, підґрунтям якої є позиційно-синтаксичний чинник, розрізняють *загальне* заперечення, яке розповсюджується на усе речення, та *часткове*, що стосується лише частини речення. У рамках структуралізму це питання вирішується у термінах *заперечення речення* (або *фразове*): *Je ne suis pas un modèle de vertu* [7, с. 16] та *заперечення конституента* (або *прислівне*) [6]: *Elle trouve la photo pas mal* [21, с. 121].

Кліма пропонує тест на базі англійської мови для розпізнавання фразової та часткової негачії через можливість/неможливість приєднання до заперечної фрази

фрагмента, який містить *ni non plus (neiter)* або *ni même (not even)* [9, с. 34]. Наприклад, у висловленні:

Anne n'est pas venue, {ni même Marie; ni non plus Luc
негація є фразовою, а у реченні:

Il a plu il n'y a pas longtemps, {*ni même hier – обмеженою.

На нашу думку, фразова негація спростовує відповідне стверджувальне судження, оскільки сфера її дії не обмежена, і саме вона зумовлює полемічне значення негації, тоді як негація компонента (із обмеженою сферою дії) еквівалентна дескриптивному запереченню.

Наприклад, речення

Les élèves n'ont pas cassé les vitres

може мати вичерпну негацію, якщо є неправдою той факт, що учні побили шибки.

Навпаки, якщо учні побили не шибки, а щось інше, негація є обмеженою, бо вона стосується лише частини речення *les vitres* [22].

Отже, схематично наведені вище відношення можна представити так:

Відношення між полемічним, дескриптивним і загальним / частковим запереченнями

Заперечення	Загальне	Часткове
Полемічне	+	
Дескриптивне	+	+

Засоби заперечення при *внутрішній* негації розташовані усередині висловлення: Il n'a pas vu ce film, тоді як у *зовнішній* негації заперечні засоби ізольовані від висловлення, на яке вони спрямовані: *Ce n'est pas vrai qu'il ait vu ce film* або *Je ne crois pas qu'il ait vu ce film*.

У внутрішньому запереченні сферою дії негації є усе висловлення, а при зовнішньому – модальні оператори (необхідності, потреби, зобов'язання, дозволу тощо) і через них – висловлення.

Використання зазначеного вище поділу негації може бути доцільним під час інтерпретації деяких двозначних заперечних висловлень. Наприклад, подані нижче висловлення не є синонімічними через відмінності сфер дії негації:

Je te promets de ne pas arriver en retard.

Je ne te promets pas d'arriver en retard.

У першому негація стосується пропозиційного змісту *j'arrive en retard*, тоді як у другому – перформативного предиката *promettre*. Отже, розбіжності у визначеній сфері дії негації не лише семантичні, а й прагматичні. Дійсно, *Je te promets de ne pas arriver en retard* здійснює акт обіцянки – негація є внутрішньою та пропозиційною. А реченням: *Je ne te promets pas d'arriver en retard* мовець висловлює асерцію-відмову дати обіцянку [5, с. 72-73]. Отже, наявність внутрішньої (пропозиційної) або зовнішньої (ілокуційної) негації зумовлює різні мовленнєві акти.

Окрім цього, подвійна негація у перформативних висловленнях (одна з яких внутрішня, а інша – зовнішня) не надає висловленню позитивного змісту. Наприклад, такі висловлення не є синонімічними:

Je ne dis pas que Anne n'a pas travaillé.

Anne a travaillé.

Зрештою, опозиція *внутрішня/зовнішня* негація зумовлює збереження пресупозицій у заперечному висловленні.

Пресупозиція – це семантичне відношення, тісно пов'язане із негацією, оскільки тестування на заперечення дає змогу визначити пресупозиційний зміст. А саме: судження **p** є семантичною пресупозицією судження **q**, якщо внаслідок істинності, або внаслідок хибності **q**, **p** є істинним [2, с. 32]. Іншими словами, пресупозиція є тією частиною змісту висловлення, яка не змінюється під дією негації. Наприклад, висловлення: *Le fils de Paul est blond* призначене для надання особливої ознаки певному індивіду; проте воно імплікує той факт, який не можна ігнорувати: у Поля є син. Перший момент можна спростувати: *le fils de Paul n'est pas blond*, можна також поставити запитання: *est-ce que le fils de Paul est blond?* Проте в обох випадках залишається істинною пресупозиція, що Поль має сина. Таким чином, пресупозиція є інформацією, на яку не впливає негація та запитання. У протилежному випадку (*Paul n'a pas de fils*), висловлення *Le fils de Paul est blond* не може вважатися істинним (логіка засвідчує, що воно не є ні істинним, ні хибним), а у межах дискурсу є позбавленим змісту і спричинює аномалію [6, с. 566].

Отже, висловлення *Marc dort* є пресупозицією *Elle se doute que Marc dort*, оскільки воно імплікується водночас і його запереченням: *Elle ne se doute pas que Marc dort*.

Однак у певних контекстах введення негації у стверджувальну фразу анулює пресупозицію. Наприклад: *Elle ne se doute pas que Marc dort, puisqu'ils sont en train de s'engueuler* не припускає пресупозиції *Marc dort*.

Наголосимо, що сфера дії негації у висловленні: *Elle ne se doute pas que Marc dort* не така сама, як у висловленні: *Elle ne se doute pas que Marc dort, puisqu'ils sont en train de s'engueuler*. У першому випадку негація є внутрішньою і не стосується змісту позитивного висловлення *Marc dort*, зберігаючи при цьому пресупозицію. У другому – негація є зовнішньою і спростовує не лише зміст, а й пресупозицію.

У межах спілкування пресупозиція через посередництво негації має викликати певні думки та міркування. Твердження: *La faiblesse de ce ministre est à l'origine de l'inflation* (Le Monde) може мати своєю опозицією заперечну форму: *mais non, la faiblesse de ce ministre n'est pas à l'origine de l'inflation!* Проте пресупозиція *le ministre est faible!*, залишаючись неспростованою, примушує адресата погодитися із істинністю цієї імплікатури.

Отже внутрішня негація зберігає пресупозиції на відміну від зовнішньої. Тим часом спростування пресупозицій, що передаються через висловлення, належить до полеміки, а , отже, зовнішня негація є завжди полемічною.

Схематично відношення між полемічною, дескриптивною, внутрішньою та зовнішньою негацією можна представити так:

Відношення між полемічним, дескриптивним і внутрішнім / зовнішнім запереченнями

Заперечення	Внутрішнє	Зовнішнє
Полемічне	+	+
Дескриптивне	+	

Мовець має змогу спростувати імплікатуру, що є спільною для твердження та заперечення, відповівши: *Impossible!* (Відповіді *Pas possible!*, а також окличне *Non!*, що вимовлені із певною інтонацією, можна інтерпретувати як прояв здивування, що не ставить під сумнів твердження) [6, с. 566].

Аналіз взаємозв'язків між полемічною/дескриптивною негацією та *опозицією контрадикторності / контрарності* засвідчує, що коли заперечення стосується лексики пари комплементативів (зв'язаних відношеннями контрадикторності), воно може

виконувати як дескриптивну, так і полемічну функції – так само, як і загальне (фразове) заперечення. Проте якщо йдеться про пари квалітативів (зв'язаних відношеннями контрарності), семантичне значення негачії залежатиме від того, на який член опозиції діє заперечення – маркований (негативний) або немаркований (позитивний).

Дійсно, висловлення, у якому заперечують немаркований член опозиції, є близьким за семантичним значенням до асерції маркованого члена опозиції:

Anne n'est pas gentille. Anne est méchante.

Навпаки, заперечення маркованого члена не має синонімічного значення із твердженням немаркованого слова:

Anne n'est pas méchante. Anne est gentille.

Іншими словами, те, що Ганна не зла людина не імплікує того, що вона люб'язна, скоріше ознака розташовується посередині параметричної шкали ознак "злість-люб'язність".

На підставі цього висновку, а також тесту Кліма, вважаємо, що заперечення *gentille* у висловленні є частковою негачією, а заперечення *méchante* – загальною негачією: перше висловлення здається менш природним висловленням, ніж друге:

?Anne n'est pas gentille, ni même son frère.

Anne n'est pas méchante, ni même son frère.

Проте, наголосимо, що така асиметрія існує лише при дескриптивній негачії, тобто коли вислови *pas gentil* та *pas méchant* використовують для опису портрета. При полемічній негачії *pas gentil* не еквівалентне *méchant*, як свідчать дані:

- Lisette est gentille.

- Non, elle n'est pas gentille, mais elle n'est pas non plus méchante [10, с. 16]

Отже, дескриптивна негачія, взаємодіючи із позитивним членом пари квалітативів (*bon, intéressant, beau*), майже еквівалентна твердженню *непозитивного* члена, проте, зворотній порядок не буде вірним: *grande chambre* завжди здається більшою, ніж та, про яку кажуть: *elle n'est pas petite*. Полемічна негачія позитивного, як і *непозитивного* члена засвідчує поміркований прояв параметричної ознаки [1, с. 248].

Отже, відношення контрарності реалізуються при дескриптивній негачії. При полемічній – протилежні члени перебувають у відношеннях контрадикторності. Негачія комлементаривів може виконувати як полемічну, так і дескриптивну функції.

Відношення між полемічним і дескриптивним запереченнями та відношеннями контрарності, контрадикторності та комлементаривності

Заперечення	Контрарність	Контрадикторність	Комлементаривність
Полемічне		+	+
Дескриптивне	+	+	+

Отож розглянуті негативні твердження через опозицію полемічного та дескриптивного, фразового та обмеженого, внутрішнього та зовнішнього заперечень і визначені деякі прагматико-типологічні показники того чи іншого виду негачії – лише зовнішній бік проблеми, оскільки інтерпретацію заперечних висловлень можна здійснити лише шляхом ретельного аналізу сфери дії негачії (*portée de la négation*) [20, с. 55–56]. Опрацювання цієї тематики може бути предметом подальшого дослідження.

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988.

2. Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVI. – М.: Прогресс, 1985.
3. Голованова О. М. Отрицание в предложениях характеристики современного французского языка: Дисс. ...канд. филол. наук. – М., 1997.
4. Паславская А. И. Эксплицитное и имплицитное отрицание в современном немецком языке: Дисс. ...канд. филол. наук. – М., 1990.
5. Armengaud F. La pragmatique. – Paris: PUF, 1999.
6. Arrivé M., Gadet F. La grammaire d'aujourd'hui: guide alphabétique de linguistique française. – Paris: Flammarion, 1989.
7. Calef N. L'ascenseur sur l'échafaud
8. Ducrot O. Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique. – Paris: Hermann, 1972.
9. Heldner Ch. La portée de la négation. – Stockholm, 1981.
10. Kristoph A. Le grand cahier. – P.: Seuil, 1995.
11. Le Figaro littéraire. 30.10.2000.
12. Le Monde. 5.04.03.
13. Le Nouvel Observateur. – № 2228.
14. Le Petit Larousse. – P.: Larousse, 1996.
15. Le Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. – P.: Dictionnaires Le Robert, 2000.
16. Lebrun F. A l'époque de Molière. – P.: Casterman, 1999.
17. L'Express. - 11.07.02.
18. Martin R. Sur l'implicite dans le langage ordinaire // Le Français moderne, 1996. – LXIV. – № 2.
19. Nølke H. Formes et emplois des énoncés négatifs // Revue romane. - Paris, 1990. - № 25.
20. Nølke H. Ne...pas: négation descriptive ou polémique // Langue française.- Paris, 1992.- № 94.
21. Pennac D. Au Bonheur des ogres. –P.: Gallimard, 1985.
22. Péréa F. Les négations dans le discours pudique. Modalités et fonctionnements. – site de Martine Morenon. – www. google. fr
23. Queneau R. Le Chiendent. – P.: Gallimard, 1995.
24. Sabattier R. Les allumettes suédoises. – Л.: Просвещение, 1976.

PRAGMATIC TYPOLOGICAL FEATURES OF NEGATIVE SENTENCES (ON THE MATERIAL OF FRENCH NEGATIVE SENTENCES)

Olga Mokra

*Gorlivka State pedagogical institute of foreign languages
25, Rudakov St, Gorlivka, 84626, Ukraine*

Though the problem of negative sentences has been discussed many times, it is not resolved yet. According to the feature, which is in the base of typology, there are two or three types of negations. In fact synthetique and syntaxique resemblance is proper to negative sentences, but they have different pragmatic typological features. Polemic, descriptive, meta-linguistic negations are characterized by a definite number of qualities, formal contexts and indexes. The problems of the classification of negations according to their pragmatic functions are regarded and the relations between different types of negations on the level of a sentence are analyzed.

Key words: polemic, descriptive, meta-linguistic negation; contrary, contradictory negation; sentence negation, verb phrase negation; the scope of the negation.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004
Прийнята до друку 12.04.2004

АНГЛІЙСЬКІ ТЕРМІНИ ЕКОНОМІКИ У СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Наталія Демчук

*Львівська комерційна академія,
вул. Туган-Барановського 14, Львів, 79022*

Подано аналіз англійських запозичень, що функціонують у підмові економіки сучасної французької мови. Запропоновано характеристику типів запозичених з англійської мови термінів, їхня кількісна презентація, ступені адаптації у мові-реципієнті, детально розглянуто домінуючі способи збагачення сучасної економічної термінології, словотворчу архітектуру, а також основні сучасні тенденції функціонування англіцизмів у досліджуваній термінології.

Ключові слова: запозичення, мова-донор, мова-реципієнт, термінологія економіки, асиміляція термінів, словотворча архітектура, морфологічна деривація, семантична деривація, похідні терміни, термінологічні словосполучення.

Будь-яка мова, як соціальне явище перебуває разом із суспільством у постійному розвитку. Лексика – найбільш сприйнятлива, змінна й динамічна підсистема мови, яка безпосередньо реагує на те, що відбувається у суспільстві; в ній відображаються наші уявлення про різноманітні явища позамовної дійсності [7].

У французькій мові, як і в будь-якій іншій, окрім внутрішніх джерел, таких як семантичний розвиток слів, морфологічні способи словотворення, утворення аналітичних одиниць, існують зовнішні чинники збагачення лексики – запозичення іншомовних слів. З цього приводу Л. Деруа зауважив, що, з теоретичного погляду, все підлягає запозиченню, проте з різним ступенем складності і з неоднаковою частотністю [8].

Лексична підсистема сучасної французької мови налічує значну кількість запозичень, які її поповнювали у всі періоди розвитку. Відомо, що в кожному історичному періоді це поповнення залежить від низки позамовних чинників, а саме: 1) конкретних історичних умов; 2) суспільно-політичних та економічних контактів; 3) ступеня важливості та тривалості цих контактів; 4) престижу країни; 5) зростання людських і матеріальних обмінів; 6) снобізму та інших.

Престиж англо-американської цивілізації сприяв і сприяє явищу масової "інвазії" англіцизмів, якими заповнені численні науково-технічні лексики, у тім числі й комерційна. Блискавична швидкість, з якою розвиваються нові технології, зникнення кордонів у світі комунікацій, повсюдна комп'ютеризація та універсалізація спричинюють те, що світ заповнили новітні технології, нова продукція, в відповідно, нові поняття. Оскільки, зазвичай, ці знання йдуть з англійської мови, то уникнути англіцизмів неможливо. Це пояснюється також всезростаючими темпами оволодіння англійською французами, зокрема представниками вузьких спеціальностей.

На думку Аїно Ніклас-Салмінен, особливістю запозичень, як одного із важливих джерел збагачення лексики, на протипагу іншим способам словотворення є те, що вони сприяють виникненню нових готових лексичних одиниць у мові-реципієнті, не вдаючись

до вже існуючих у ній словотворчих елементів. Насправді, запозичення часто інтегруються в мову як ізольовані, цілком не мотивовані лексичні одиниці. Автор наголошує, що запозичений термін має право на існування у мові-реципієнті, якщо його вважають корисним і його функціональна інтеграція у систему мови не спричиняє зайвих труднощів, а соціокультурний статус мови-джерела вважають престижним щодо мови, яка запозичує [13].

Дослідники часто наголошують на різниці між необхідними запозиченнями (*les emprunts nécessaires*), до яких належать науково-технічні терміни, та зайвими запозиченнями (*les emprunts superflus*) [4; 12; 13; 14].

В нашій статті виконано дослідження англійських запозичень у французькій мові, зокрема тих, які є найвживанішими у сучасній термінології економіки.

Ми намагалися детально вивчити: різноманітні характеристики термінів-англіцизмів, шляхи та епохи їхнього проникнення у французьку мову, позамовні та внутрішньомовні чинники, які сприяють цьому проникненню; їхні типи, ступені їхньої адаптації у лексичній системі французької мови; домінуючі способи термінотворення, їхню дериваційну і семантичну структуру. Базуючись на кількісному критерії, ми приділили головну увагу вивченню та характеристиці найактивніших і найпродуктивніших моделей побудови сучасних англіцизмів у французькій термінології економіки.

Матеріальною базою дослідження слугували словники: К. С. Гавришина, И. Н. Сысоева "Русско-французский и французско-русский валютно-кредитный финансовый словарь" [2], С. Forest, D. Boudreau "Dictionnaire des anglicismes" [10] та Н. Walter, G. Walter "Dictionnaire des mots d'origine étrangère" [15], вичерпну вибірку яких здійснено. Окрім того, ми використали лексичний потенціал тематичних навчальних текстів економічного спрямування. Застосовуючи кількісний аналіз, нами було проаналізовано загальний масив (3230) французьких термінів економіки та виявлено, що терміни-англіцизми становлять серед них понад 4 %.

Зазначимо насамперед, що переважна більшість (3/4) англійських економічних термінів, які функціонують сьогодні в сучасній французькій мові, є безпосередніми запозиченнями (*les emprunts directs*). Наприклад: *bid* – курс покупця на біржі, *spread* – різниця, *venture capital* – ризиковий капітал, *unit trusts* – інвестиційні компанії та ін. Значно менше термінів – це опосередковані запозичення, що проникли раніше в англійську мову через латину, наприклад: *comité (m)* < *lat. committere* – комітет, *doublure (f)*, *doublé (m)* < *lat. duplus* – подвійний опціон, *consortium (m)* < *lat. association* – консорціум або ж з латини через французьку. Це *mots voyageurs* чи *перезапозичення*, наприклад: *maintenance (f)* / *entretien*, витрати на утримання, запозичене у ХХ ст. з англійської *maintenance*, яке англійська, в свою чергу, запозичила зі старофранцузької *maintenance (protection, soutien)*, а ця остання запозичила із народної латини – *manutenere*. Термін *partenaire (m)* – партнер, запозичений у ХVIII ст. з англійської *partner (associé)*, утворений шляхом альтерації чи деформації англійського слова *part (parti)* та *parcener*, запозиченого зі старофранцузької *parcenier* від *parçon (partage)*, що йде від латинського *partitio (répartition)*; *discount (m)*, запозичення ХХ ст. від англійського *discount (escompte, remise)*, що походить від французького *décompte (ce qu'il y a à déduire d'une somme à payer)*. Зазвичай, чимало термінів-запозичень подібного типу, зазнаючи термінологізації, змінюють своє значення.

Пропонуючи перелік рекомендованих до правильного вживання французьких слів, адекватних англійським словам і виразам, Констант Форє та Деніз Будро розрізняють 6 типів чи категорій англіцизмів:

1. Семантичні запозичення: французькі слова, що вживаються у тому ж значенні, що й їхні англійські аналоги, зазнаючи при цьому різнопланових змін або ж вирази, утворені шляхом транслітерації адекватних виразів. Наприклад: *collective contract* > *convention collective*; *business card* > *carte commerciale*; *cancellation charges* > *frais d'annulation*, *globalized economy* > *économie globalisée* (з коректною формою → *économie gérant/manager*).

2. Лексичні запозичення: слово (словосполучення), запозичене в його англійській формі, або до якого додаються французькі закінчення. Наприклад: *factoring* > *factoring* (прав.: *affacturage*); *just-in-time* > *juste-à-temps* та інші.

3. Синтаксичні запозичення: словосполучення-кальки зі структурою словосполучення, властивою англійській мові (зокрема, у вживанні прийменників чи пасивної форми дієслів). Наприклад: *to compensate the producers for their losses* > *compenser les producteurs pour leurs pertes*; *one half of 1%* > *un demi de un pour cent*; *will benefit* > *la mesure bénéficiera à tout le monde*; *to pay sb's expenses* > *défrayer les dépenses à qqn* (прав.: *défrayer qqn de ses dépenses, supporter les frais de qqch*) та ін.

4. Морфологічні запозичення як результат неправильного вживання категорій числа, закінчення або ж словотвірних елементів. Наприклад: *rates* > *tarifs* (правильно: *tarif*); *promissory note* > *promissoire* (прав.: *billet au porteur*); *the customs* > *douanes* (прав.: *à la douane*); *inflationary* > *une tendance inflationnaire* (прав.: *inflationniste*) та ін.

5. Фонетичні: запозичення, що увійшли до французької економічної термінології в автохтонній формі і вимова яких відрізняється від англійської, наприклад: *cents* [sã], а не [sen"ts]; *chèque* [/ɛk], а не [t/ɛk].

6. Графічні запозичення: слова, орфографія яких близька до орфографії англійських слів або слова, які не відповідають французьким правилам пунктуації чи абрєвіації. Наприклад: *adress* > *adresse*; *envelope* > *enveloppe* та ін. [14].

Значну кількість, на думку цих авторів, становлять лексичні та семантичні англіцизми.

Зазначимо, що запропонована К. Форє та Д. Будро класифікація запозичень дещо відрізняється від традиційно прийнятої, з поділом на: повні лексичні запозичення (наприклад: *discount*, *pidgin*...); семантичні (наприклад: прикметник *payant / gratifiant, qui donne des résultats* – прибутковий запозичує це значення близько 1950 р.); французький прикметник *payant* мав до цього часу лише значення *qui doit être payé*, структурні (кальки чи як їх сьогодні називають "декальки" – *décalques* (наприклад: *price liste* → *prix courant*; *papier-monnaie* (m) ← *paper-money / monnaie en papier*, XX ст.); "морфологічні", що полягають в запозиченні дериваційних афіксів (н-д: *-er, -ing* : *leader* (m), *planning* (m), часто вживаних сьогодні у французькій мові).

У своїх дослідженнях стосовно запозичень у французьку мову з інших мов Н. Лопатнікова та Н. Мовшович підкреслюють, що запозичення по-різному адаптуються у мові-реципієнті. Інтенсивність цього процесу, що здійснюється під дією внутрішніх законів розвитку мови, залежить від природи запозиченого слова, його структури, змісту, сфери вжитку, а також від періоду, в який здійснено таке запозичення [4].

Як зазначають французькі автори, часто чужоземні слова є "поза системою" або перебувають на маргінезі системи мови-реципієнта (наприклад, цілковито неасимільовані слова – ксенізми), зберігаючи свої фонетико-морфологічні особливості.

Запозичення вважаються асимільованими і стають повноправними членами французької мови, якщо вони відповідають її структурі, тобто коли вони набирають відповідних щодо неї фонетико-орфографічних чи морфологічних ознак [13].

Беручи до уваги критерій ступеня асиміляції у системі лексики сучасної французької мови, нами виявлено три рівні адаптації економічних термінів:

1. Запозичення, які проявляють *слабкий ступінь адаптації*, і які за своєю структурою функціонують у сучасній лексичній базі як чужоземні слова (*futures* – ф'ючерси, термінові контракти; *pidgin* (m) – бізнес, комерція; *merchandising* (m) – комерційні прийоми з метою продажу товарів; *planning* (m) – планування та ін;

2. Запозичення з *середнім ступенем адаптації* типу: *rating* (m) – оцінка, рейтинг; *holding* (m) – холдинг, холдингова компанія; *leasing* (m) – лізинг; *récession* (f) – криза, зниження ділової активності, рецесія та ін;

3. Запозичення, *що цілковито асимілювалися*, фонетико-морфологічна інтеграція яких не зумовлює особливих труднощів. Передусім це інтернаціональні слова, які вже відомі переважній більшості населення й тісно увійшли в його "вжиток" або ж давно існуючі слова-перезапозичення з французької чи старо-французької мови. Наприклад: *libéralisation*, запозичене у XVIII ст. від англійського *liberalization* < (to) *liberalize* (*libéraliser*), що походить від французького *libéral*, і, як наголошує Аїно Ніклас-Салмінен, навіть не потребують "морфологічної асиміляції" через прозорість своєї структури (*partenaires* (m, pl) – партнери; *chèque* (m) – чек; *performances* (f, pl) – показники, характеристики; *globalization des marches* > *globalisation des marchés*, хоча рекомендована коректна форма: *la mondialisation des marchés* та ін. Не важко помітити, продовжує вона, що англійська фонема [η] все частіше з'являється у французькій мові (*parking, shopping, briefing*) [13, с. 84].

Зауважимо, що дуже рідко запозичення, не обов'язково термін, інтегруючись у французьку мову, не зазнає модифікацій: *фонологічних*, коли кінцева [η] слова *camping* перетворюється на [g], оскільки ця англійська фонема не існує у французькій мові, чи зникнення англійських унотонгів з французької, наприклад: *riding-coat* > *redingote*; *морфологічних* (англ. *starlet* > *starlette*); *морфо-синтаксичного порядку* (в основному це адаптації роду: нім. *das Bier* > *la bière*, бо немає у французькій мові відповідника середнього роду).

Серед досліджених нами термінів-запозичень найчисельнішу групу становлять запозичення першої групи зі слабким ступенем адаптації.

Загальне дослідження терміносистеми економіки сучасної французької мови засвідчило, що тут переважає субстантивна домінанта. Адже терміни, що виражають поняття, потрапляючи до системи понять наукових дисциплін, мають форму іменника. Як відомо, в іменника найширша ономазіологічна база й категоріальні властивості імені (предметне значення) найбільше пристосовані до процесу термінотворення, а у випадку іменних запозичень з англійської ще й тим, що вони легше стають французькими, ніж, наприклад, англійські дієслова, закінчення яких неадекватне французьким формам відмінювання.

Вивчаючи словотворчу архітектоніку запозичених англійських термінів, відзначимо, що запозичені іменні лексеми мають різний тип структури у мові-донорі, а саме:

1) прості номорфемні слова (~ 33 %): *chart* – графічне зображення (руху курсу, індексу акцій); *call* – опціон "колл"; *split* – розподіл акцій; *put* – опціон "пут", опціон продавця;

2) похідні слова (~ 13%): *insider* – інсайдер (особа, що володіє конфіденційною інформацією про справи фірми унаслідок свого службового становища); *broker* – брокер, біржовий посередник; *gambler (m)* – спекулятивний гравець, *leasing (m)* – лізинг, оренда; *trading (m)* – оборот, купівля-продаж цінних паперів;

3) складні слова (~ 8%): *bill-broker* – білль-брокер; *stock-jobber* – сток-брокер, біржовий маклер; *drawback (m)* – повернення мита; *take over* – злиття компаній; *goodwill* – репутація виробника; *trademark (m)* – торгова марка; *trade off* – компроміс.

4) складнопохідні слова (~ 1%): *underwriter* – андеррайтер, гарант при розміщенні цінних паперів; *offshore* – офф-шорний, іноземний.

5) термінологічні словосполучення (~ 45%) типу: *drawing right* – право запозичення; *deficit spending* – дефіцитне фінансування; *home banking* – електронні системи, що дають змогу користуватися деякими банківськими послугами, не виходячи з дому та ін.

Серед мономорфемних запозичених термінів трапляються:

– слова широкої семантики, які вживають як у різних сферах мовлення, так і в термінології економіки (*safe* – сейф, *flat* – без підрахунку відсотків, *terminal* – термінал, абонентський пулт), значення яких звужується завдяки їх вживанню в конкретному мікроконтексті, зокрема в термінологічних словосполученнях: *club fermé des banques* – закритий клуб банків, *club d'investisseurs* – клуб інвесторів);

– терміни, що утворились на базі спеціалізації, звуження значення слова загальноновживаної лексики, а, отже, термінологізації та переосмислення значення слова загальної лексики (*slip* – вкладний аркуш до цінного паперу, *call* – опціон "колл"). Ці терміни утворено шляхом семантичного розвитку слова, в основі якого лежить спільна або близька сема;

– власне економічні терміни (*bid* – курс покупця на біржі, *put* – опціон "пут", *sterling* – фунт стерлінгів).

Серед термінів – простих слів можна виявити безліч американізмів (*spread* – різниця, *boom* – бум, різке підвищення), а також англійські "жаргонні слова" – негативні метафори, утворені шляхом вторинної деривації, часто від слів загальноновживаної лексики. Наприклад: *bull* – бик (біржовий спекулянт, діяльність якого ґрунтується на "грі" на підвищення курсу (ціни) цінних паперів); *bear* – ведмідь (біржовий спекулянт, який одержує прибуток "граючи" на зниженні курсу (ціни) цінних паперів і валют), та ін. Йдеться про жаргонну конотаційно забарвлену лексику, якою користуються в комунікаційних сферах спеціалісти-економісти, названу Е. Ф. Скороходьком термінами специфічно жаргонного чи розмовного забарвлення [6]. Наприклад: *hot money* – гарячі гроші (капітали, які часто переміщують з країни в країну, боячись їхнього знецінення), *gentlemen's agreement* – джентльменська угода, *gray market* – сірий ринок (ринок продажу дефіцитних товарів зі значною знижкою), *bull market* – ринок биків. Здебільшого їх пишуть в лапках, що засвідчує, очевидно, їхній ненормативний, оказіональний чи потенціальний характер.

Трапляються і терміни семантичного перезапозичення, як-от: *pool (m)* – пул, об'єднання картельного типу, що походить від французького *poule 2 (f)*. Згодом французька мова його перезапозичила вже з іншим значенням.

Притаманною рисою подібних запозичень у французькій мові є те, що це, передусім, прості односкладові, цілковито немотивовані слова, які чітко звучать як чужоземні у мові-реципієнті. Здебільшого, вони цілковито зберігаючи англійську вимову, навіть не оформлені ще граматично (наприклад, у деяких з них відсутня

позначка роду: *bullet* – облігаційний займ, *swatch* – світч). Часто прості короткі слова є багатозначними навіть у термінології економіки, наприклад: *split* 1) розподіл акцій, 2) покупка партії цінних паперів у кілька прийомів за різними цінами; *trading* 1) оборот, 2) купівля-продаж цінних паперів.

Одним із головних способів творення похідних термінів економіки є суфіксальний, а саме суфіксальні похідні зі словотворчим елементом **-ing**. Це віддієслівні утворення, які виступають зі значенням "дії та результату дії" і які часто набувають в економічній термінології значення "комерційних операцій". Зауважимо, що суфікс **-ing** має тенденцію до заміни французькими похідними словами з суфіксом **-age**: *factoring* (*m*) = *facturage* (*m*) – факторинг для позначення конкретних операцій. Також французьким еквівалентом суфікса **-ing** може слугувати суфікс **-ation**: *fixing* (*m*) = *fixation* (*f*) – фіксація курсу, ціни з тим самим значенням. Як у англійській, так і у французькій мовах деривати на **-ing** – це поствербальні утворення чоловічого роду, мотивовані відповідними дієслівними формально-семантичними корелятами. У випадку спільної чи близької за формою та значенням бази словотворення (*fix-ing* / *fix-ation* чи *factor-ing* / *factur-age*), англійські форми на **-ing** вважаються, за термінологією Ж. Пікош, "дериваційно-мотивованими" у сучасній французькій мові [14]. Значна кількість похідних на **-ing** у французькій мові не мотивована, бо не має відповідних корелятів на французькому ґрунті: *screening* (*m*); *fixing* (*m*); *packaging* (*m*); *brushing* (*m*), *e-learning* (*m*). Незважаючи на це, їхня дериваційна структура – прозора, тобто чітко вирізняється суфікс **-ing** як категоризатор, класифікатор і модифікатор відповідних похідних, що володіє певним словотворчим значенням.

Серед термінів економіки суфіксальні утворення на **-er** трактують з широким значенням діяча. Суфікс інтегрує з іменними та дієслівними основами і слугує для позначення діючої особи або діяча, дії якого зумовлені з економічною діяльністю. Наприклад: *jobber* (*m*) – біржовий маклер, який здійснює операції за власний рахунок, *corner* – корнер: 1) спекулятивне скуповування акцій; 2) група біржових спекулянтів, що скуповують акції. Їхня кількість у французькій мові значно менша, що, очевидно, пояснюється великою продуктивністю французького суфікса **-eur**, еквівалентного за значенням.

Наголосимо на тенденції до заміни англіцизмів французькими адекватними. Наприклад, поруч з *leasing* існує рекомендований французький термін *crédit-bail* (*m*) – оренда, лізинг; англійський термін *marketing* (*m*) має три французькі відповідники: *commercialisation* (*f*), *mercatique* (*f*), *marchéage* (*m*) з різною частотністю їхнього вживання; *manager* (*m*) – менеджер, термін – який майже цілковито замінено на *directeur* (*m*), *gérant* (*m*), *gouverneur* (*m*), *gestionnaire* (*m*), хоча ще трапляється англійською *trustee* (*m*) – управляючий, член правління.

Із префіксальних утворень виокремимо вживання префікса інтенсивності **super-**: *supermarché* (*m*), калька від англ. *supermarket* (від *super-* та *market* ("marché", XX ст.) чи *superette* (*f*) ("petit marché") від англ. *superette*, злиття *super* (*market*) з французьким деминутивним суфіксом **-ette** (XX ст).

Складні слова, які пишуться разом чи через дефіс, не притаманні англійським запозиченням, що, ймовірно, пояснюється характером структури англійської мови, наприклад: *multi-option facility* – кредитна програма, що дає змогу вибору форм отримання засобів тому, хто позичає; *gold-exchange standard* – золотовалютний стандарт та ін.

можна трактувати як закон, що регулює випуск і продажу акцій та цінних паперів; у біржевій термінології це надійна акція, що спирається на стабільність.

Серед детермінуючих іменних прикметників однаково продуктивні як віддієслівні, так і відіменні суфіксальні чи суфіксально-префіксальні прикметники, якісні чи відносні: *withholding tax* – урівнюючий податок; *defensive stocks* – акції, що потребують підтримки; *futures markets* – термінові біржі та ін. Більшість з них є сталими словосполученнями: *prime rate* – прайм рейт (базова ставка по кредитах небанківського сектора); *call money* – одноденна позичка; *junior bonds* – облігація, яка не має права на майно компанії та ін.

Остаточне прийняття ознак французької мови проявляється також у появі похідних від запозичень слів. Наприклад: *stock (m)* → *stockant, déstocker*; *inflation (f)* → *inflationniste (n., adj), hyperinflation (f)*.

Отже, англійські економічні терміни, що функціонують у системі сучасної французької мови, зокрема в термінології економіки, запозичені з метою вираження спеціальних понять, адекватних для обох мов.

Незважаючи на існуючу у французькій мові тенденцію до заміни англіцизмів французькими відповідниками, сьогодні французька економічна термінологія має чітко виражену тенденцію до запозичення англійських термінів у їхньому автохтонному вигляді, що утруднює, значною мірою, розуміння смислової структури запозиченого терміна для неспеціалістів. Оскільки більшість французьких спеціалістів добре володіє англійською і до того ж значна кількість термінів носить інтернаціональний характер, то для вузького кола спеціалістів-економістів їхнє розуміння та дефініція, з огляду на контекст, не викликає труднощів.

1. Аникин А. В. Англо-русский экономический словарь. – М.: Рус. язык, 1981.
2. Гавришина К. С., Сысоева И. Н. Русско-французский и французско-русский валютно-кредитный финансовый словарь. – М.: Рус. язык, 1991.
3. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. – Львів: Вид-во держ. ун-ту "Львівська політехніка", 1996.
4. Лопатникова Н., Мовшович Н. Лексикология современного французского языка. – М.: ВШ, 1982.
5. Рудешко Є., Розум А. Англо-український-російський словник термінів з обліково-фінансової діяльності та банківської справи з тлумаченням англійською мовою / Ч. I (А-І); Ч. II (І-З). – К., 2002.
6. Скороходько Е. Ф. Вопросы перевода английской технической литературы. – К., КГУ, 1960.
7. Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М., 1973.
8. Derooy L. L'emprunt linguistique. – Paris : Les Belles Lettres, 1956.
9. Etiemble R. Parlez-vous franglais? – Paris: Gallimard, 1964.
10. Forest C., Boudreau D. Dictionnaire des anglicismes. – Montréal : Groupe Beauchemin, 1998.
11. Hofler M. Dictionnaire des anglicismes. – Paris : Larousse, 1982.
12. Lehmann A., Martin-Bertlet F. Introduction à la lexicologie. Sémantique et morphologie. – Paris, 2000.
13. Niklas-Salminen A. La lexicologie. – Paris : Armand Collin, 1997.

14. *Picoche J.* Précis de lexicologie française. L'étude et l'enseignement du vocabulaire. – Paris : Nathan, 1992.
15. *Walter H., Walter G.* Dictionnaire des mots d'origine étrangère. – Paris : Larousse, 2000.

ENGLISH ECONOMIC TERMINOLOGY IN MODERN FRENCH

Natalia Demchouk

Lviv Commercial Academy

14, Tugan-Baranovskoho St, Lviv, 79022, Ukraine

The article deals with the English borrowings functioning in the sub language of economy in modern French. The detailed characteristics of different types of the borrowed English terminology, their quantitative presentation, the degree of adaptation in the recipient language, their statistical presentation and word building are considered. The dominated ways of lexical enrichment of economic terminology, wordbuilding architectonics as well as the modern functioning tendencies of English origin words in the terminology cender research are analysed.

Key words: borrowings, language of origin, recipient language; economic terminology, terminology assimilation, wordbuilding architectonics, morphological derivation, semantic derivation, derivatives, terminological word combinations.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ЛЕКСИКО–СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ КІЛЬКОСТІ

Ольга Чапля

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001*

Визначено мовно-структурні параметри лексико-семантичного поля кількості та запропоновано універсальну схему його структурування. Зазначено, що структурування кількісної лексики можливе завдяки семантичній тенденції лексем, спрямованій на реалізацію точної / неточної (апроксимативної) квантитативності. Тобто структурні компоненти лексико-семантичного поля кількості як ядерні, так і периферійні, забезпечують рівномірний розподіл кількості від числового (точного), до наближеного (приблизного), а від нього – до віддаленого (розмитого) кількісного поняття.

Ключові слова: лексико-семантичне поле кількості, апроксимація, квантитативність, кількісні номінали, кількісні метафоричні утворення.

Мовне поле кількості – це лінгвістична техніка, з ментальною основою, яка функціонує у різних умовах [5, с. 25]. Мовне поле кількості налічує одиниці із значенням множини, величини, розміру, числа, ваги, міри, ємкості, висоти, глибини, довжини, інтенсивності властивостей, об'єму, площі, росту, сили, потужності, швидкості, товщини, ширини, повторюваності і т. п. Поняття вмісту кількості лежить в основі трактування групи кількісних слів, як семантичного поля [4, с. 13]. Семантичне поле – це розуміння такої групи слів, яка об'єднана на підставі наявності в її семантичному складі спільних для всіх одиниць поля семантичних ознак [2, с. 310]. Поняття лексико-семантичного поля базується на понятті семантичної зони, позначеної "словом з достатньо широким лексичним значенням" з подальшим наповненням цієї зони "конкретною лексикою" з більш специфічним значенням [3, с. 16]. Об'єм мовного поля визначається корпусом носіїв основних або супутніх сем кількості. При класифікації кількісних слів ми проникаємо в усі лексико-граматичні розряди слів, тим самим складаючи єдине понятійне ціле. Тому при систематизації слів з кількісним значенням необхідна кореляція різних підходів у їхньому вивченні, тобто урахування як понятійного, так і мовного, а також функціонального аспектів дослідження. Властивість мовних одиниць виражати кількісні характеристики складає сутність їхньої квантитативної функції, яку у французькій мові реалізують різнорівневі структурно організовані засоби, об'єднані спільною семою в лексико-семантичне поле кількості. Системність мовного поля кількості проявляється у наявності в усіх конститuentів загальної квантитативної функції, спроможності реалізації мовних кількісних відношень [5, с. 50]. У досліджуваній групі кількісних слів поняття кількості є домінуючим, а не супутнім. Перевага лексико-семантичного аналізу проявляється в тому, що під час аналізу кількісних лексем виникає можливість глибше дослідити близькість та спорідненість їхніх значень, а також виявити диференційно-семантичні ознаки, що лежать в основі різних груп.

На кожному рівні мови необхідно розрізняти ядерні, типові, основні та периферійні елементи [1, с. 58]. Домінантою, тобто словом з широким лексичним значенням кількості доцільно вважати слово, яке виражає поняття множини і залишається постійним щодо усіх інших слів кількісного поля. Для розуміння особливостей семантики конститuentів поля необхідно врахувати і нерівноцінність конститuentів у полі, їхню належність до категорії кількості. Згідно із запропонованою нами схемою ядро лексико–семантичного поля кількості формують числівники, які є головними носіями поняття числа і кількості. Домінуюче положення числівників у мовному полі кількості об'єктивується наявністю у цих слів базових сем кількості. Наприклад: *trois jours de vacances* (три дні канікул), *un million d'hommes* (мільйон людей), *un milliard d'hommes* (мільярд людей). Центральне місце числівників у лексико–семантичному полі кількості зумовлене їхнім регулярним співвідношенням з натуральним рядом чисел, високою частотністю вживання, чітким позначенням кількісних характеристик предметів, осіб і явищ [5, с. 175].

У французькій мові відособлюється цілий комплекс мовних засобів, які займають визначене місце в системі опозицій лексико–семантичного поля, об'єднаних перманентною ознакою реалізації апроксимативної кількості. Наприклад, близьку периферію поля складатимуть похідні числівників – кількісні нумеративи: *dizaine*, *cinquantaine*, *centaine*, *sextuple*, *quadragénaire*, *bimillénaire*, *tricentenaire*. Близкість цієї лексики до ядра лексико–семантичного поля зумовнюється спільністю кореневих морфем і відповідних числівників. Апроксимація у цьому випадку передається за допомогою суфіксів і префіксів.

"*Des centaines d'hommes déambulaient dans les rues poussiéreuses, profitant de la journée dominicale pour reprendre des forces*" (Сотні людей прогулювалися запарошеними вулицями, користаючись недільним днем для того, щоб відновити сили) [11, с. 70].

"*Un jeune homme d'une trentaine d'années fit un pas vers Mathilde*" (Молодий чоловік років тридцяти зробив крок назустріч Матільді) [11, с. 76].

"*Les cloches de dizaines d'églises se mirent à sonner*" (Почали бити дзвони з десятка церков) [7, с. 28].

"*Une quadruple de rangée de pavés superposés*" (Накладений в четверо більший ряд бруківки) [8, с. 276].

Їхня ступінь неточності – незначна порівняно з іншими кількісними словами спільного мовного поля кількості. Вони є своєрідними індикаторами округленої кількості, яку в кожній мові позначають відповідні загальноприйняті одиниці. Для порівняння французький вираз: *Donnez- moi, s'il vous plaît, une vingtaine d'œufs*, матиме такий переклад – дайте мені, будь ласка, з двадцяток яєць. Отже, периферію мовного поля кількості формує лексика з неточним позначенням кількості її конститuentами – похідними числівників.

Принцип поля полягає в тому, що спільна ознака елементів поля кількості все слабше проявляється у напрямі від центра до периферії. Зони утворення від ядерних слів входять в єдине кількісне поле. Наступна зона сформована зі значної кількості лексем з більш-менш виразною кількісною семантикою. Ця лексика не підлягає інвентаризації унаслідок її складної структурної організації та кількісної семантичної дифузності. Їхня числова семантика є привнесена, нерегулярна та аматорно-оказіональна.

Об'єм мовного поля визначається корпусом носіїв головних або супутніх сем кількості. До останніх належать кількісні іменникові лексеми – кількісні номіналиї, які

позначають множину, розмір, величину, число, об'єм, накопичення, скупчення, частину цілого і таке інше. У них поняття числа відсутнє, тут є кількісна номінація. У виразах: *un amas de papiers* (купа паперу), *une pile de livres* (купа книг); *un bout de ficelle* (кусок шнурка) *un morceau de pain* (шматок хліба), *une poignée de cendres* (пригоршня попелу) – кількісні номіналиї *un amas*, *une pile* у французькій мові позначають купу чого-небудь нагромадженого, а *un bout*, *un morceau* – кусок, частину цілого, *une poignée* – жменю, незначну, або малу кількість чого-небудь тощо. Поняття кількості у цих номіналиїв є суб'єктивним, невіддільним від їхнього лексико-семантичного супроводу.

У сучасній французькій мові такі кількісні іменникові лексеми слугують засобом номінації невизначеної кількості осіб, предметів, явищ тощо.

"*Deux assiettes posées sur le dressoir portaient une pile d'écailles d'huîtres*" [9, с. 231].

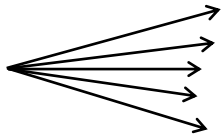
"*Sa jaquette semblait un musée de taches, et dans les poches gonflées comme des ventres on apercevait le goulot d'une bouteille, un morceau de pain, un paquet enveloppé dans un journal, et un bout de ficelle qui pendait*" [9, с. 72].

"*Faites bouillir, pour un kilo de pois chiches, 3 litres d'eau avec 2 bonnes poignées de cendres de bois enfermées dans un nouet de linge*" [10, с. 66].

Розмежування різних за формою вираження слів, що співвідносяться з поняттям кількості, сприяє визначенню статусу конститuentів лексико-семантичного поля кількості, ідентифікації їхнього місця.

Метафори індивідуального утворення є експресивними мовними засобами, що слугують для вираження інтенцій мовця, смислова структура яких визначає їх місце на ділянці периферії поля. Ця метафорична кількісна лексика ідентифікується як образна квантифікація, яка не має окреслених семантичних рамок.

Суб'єктивне сприйняття *кількості*, в одному й тому ж словосполученні зумовлене багатоплановістю кількісної реальності та мовного позначення.

<i>une pluie</i>		<i>de cendres</i> (хмара попелу);
		<i>de coups</i> (шквал ударів);
		<i>de baisers</i> (потік поцілунків);
		<i>d'étoiles</i> (злива зірок);
		<i>de balles</i> (град куль).

"*Des gerbes d'étincelles naissaient sous la masse des manœuvres, faisant dans la pénombre une pluie d'étoiles qui filaient à leurs pieds*" [11, с. 73].

"[...], et maintenant il se ...jugeait pauvre, affreusement pauvre, en comparant sa piètre fortune à la pluie de millions tombés autour de lui, sans qu'il eût su en rien ramasser" [9, с. 214].

Кількісна семантика метафоричних утворень зумовлена несподіваністю її репрезентації суб'єктом.

"*Un nuage de fumée âcre où restait une odeur de poisson frit du dîner emplissait la salle*" ("Хмара їдкою диму з запахом смаженої на обід риби заповнила весь зал") [9, с. 74].

"*Mais il n'en reste pas moins que ces carnets peuvent fournir, pour une chronique de cette période, une foule de détails secondaires [...]*" (Але з усього цього залишилось тільки те, що можуть запропонувати ці записні книжки, хроніку цього періоду, море другорядних деталей, [...]) [6, с. 22].

"Loin derrière l'ombrage d'un rideau de hêtres, elle devinait les façades blanches du château d'Aiguemont et ses toitures d'ardoises" (Далеко позаду тіней завіси буків вона розгледіла білі фасади замку Егмон і його дахів із шиферу) [11, с. 11].

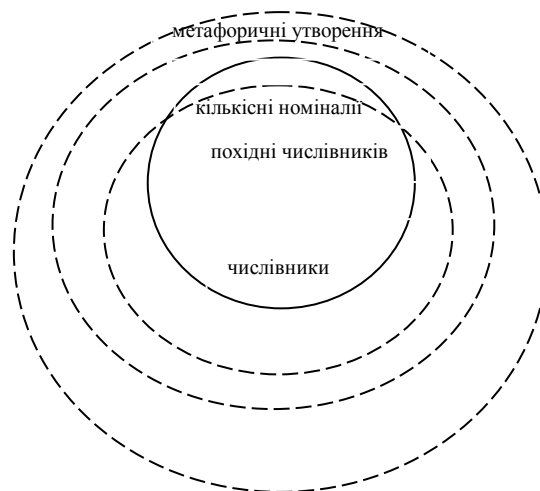
Неординарність репрезентації кількості метафоричними утвореннями, відкритість периферії поля пояснює те, що значення слова підлягає кількісним і якісним модифікаціям, що спричинює створення нового смислового змісту імені.

Отже, лексико-семантичне поле кількості налічує чималу кількість лексем, ієрархічно розташованих одна щодо одної, тоді як у реченні, у мовленні вони не обмежені ніякими рамками структурування:

"Cela, en somme, n'eût encore eu que l'apparence d'une armée de volontaires ou d'une colonne de forçats, si cent chariots et autant de tombereaux n'eussent suivi, chargés à n'en plus pouvoir de six cents brouettes, de centaines d'échafaudages, de milliers de planches, de forges, de rails, de wagonnets, d'un hérissement de pics, de piolets, de barres à mine, de fleurets de mineur, de masses, et par-dessus tout de machines à vapeur aux roues gigantesques" [11, с. 68].

Усі вище наведені чинники уможливають схематичну структуруацію різнорівневих кількісних мовних засобів. Центральне місце числівників нижче схематично зображеного лексико-семантичного поля кількості зумовлене їхньою поліфункціональністю, точним позначенням кількісних характеристик предметів. Неточне позначення кількості похідними числівниками зумовлює їхнє близьке положення щодо центра поля. Кількісні номіналиї займають окрему зону в структурі поля, бо поняття кількості у цих номіналиї є суб'єктивним, невіддільним від їхнього лексико-семантичного супроводу. Найменш дослідженими квантитативними компонентами лексико-семантичного поля кількості є метафоричні утворення. Їхній кількісний показник має образний, часто несподіваний характер, прагматично зумовлений під час мовлення інтенціями мовця. Саме цим пояснюється їхня найбільша віддаленість від ядра поля.

Отже, всі структурні репрезентанти мовного поля кількості і ядерні, і периферійні – забезпечують рівномірне розподілення кількості від числового (точного), до наближеного (приблизного), а від нього – до віддаленого (розмитого) кількісного поняття.

Лексико-семантичне поле кількості.

Запропонована нами схема виявлення і позначення конститuentів загального лексико-семантичного поля кількості дає змогу наочно і структурно розмістити їх таким чином: числівники, морфологічні похідні числівників, кількісні номіналії та різні метафоричні утворення.

Дослідження умов, що сприяють реалізації значення поняття кількості, дає змогу зрозуміти природу і принципи структурування лексико-семантичного поля кількості, визначити статус його конститuentів, виявити дистинктивні ознаки квантитативних слів, межі та умови їхнього функціонування.

1. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка // Морфология для институтов и факультетов иностранных языков. – М.: Высшая школа, 1979. – С. 88–10.
2. Лингвистический Энциклопедический словарь (ЛЭС) / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская Энциклопедия, 1990.
3. Польская М. И. Семантический анализ слов с количественным значением в современном английском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10. 02. 04. / Лен. Гос. пед. ин-т. – Ленинград., 1981.
4. Шабашева Л. А. Количественные словосочетания современного французского языка: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.05 / Минский пед. ин-т. – Минск., 1993.
5. Швачко С. А. Английские числительные и их место в лексико-семантическом поле количества: Автореф. дис... д-ра филол. наук: 10.02.04 / КДУ ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1983.
6. Camus A. La peste. Paris: Gallimard, 1947.
7. Chessex J. Jonas. Paris: Grasset & Fasquelle, 1987.
8. Hugo V. Les Misérables. 2 V. Paris: Gallimard. 1954.
9. Maupassant G. Bel ami. М.: Vysshaja škola, 1981.
10. Reboul J.-B. La Cuisinière Provençale. Marseille: Tacussel, 1991.
11. Saunty J-Guy. Les Affluents du ciel. Paris: Robert Laffont, 1999.

LEXICAL AND SEMANTIC FIELD OF QUANTITY

Olga Chaplia

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Unyversytetska St, Lviv, 79001, Ukraine*

The universal scheme of lexical and semantic field of quantity is suggested and structural components of this field are identified. Complex analysis of quantitative lexical on the paradigmatic and syntagmatic levels is undertaken. Comparative classification of quantitative words by the degree of their exactness / inexactness (approximation) or carried out.

Key-words: lexical and semantic field of quantity, numeral nominative units, quantitative words, approximation.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ КРИТЕРІЇ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Лариса Львова

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001*

Статтю присвячено проблемам модальності. Розглянуто загальне поняття модальності, лексичні засоби її вираження у сучасній французькій мові.

Ключові слова: суб'єктивна модальність, модальні слова, модус, диктум, парентеза.

Сьогодні зростає зацікавленість лінгвістів до аналізу висловлювання як продукту мовленнєвої діяльності. Проблематика досліджень є дуже різноманітною і найчастіше присвячується окремим аспектам мовленнєвого процесу. Деякі дослідники надають перевагу спостереженню за суб'єктивністю у мовленні. Це питання зацікавило і нас. У статті ми спробуємо зосередити увагу на понятті суб'єктивної модальності у зіставленні з об'єктивною і простежити її відображення у французькій мові.

Відомо, що в лінгвістиці поняття об'єктивної модальності використовують при характеристиці відношення між висловлюванням і дійсністю, а поняття суб'єктивної модальності – при характеристиці відношення мовця до висловлювання [9, с. 240]. Одні вчені підкреслюють, що об'єктивна модальність обов'язкова для будь-якого висловлювання, тоді як суб'єктивна модальність – факультативна. Інші дослідники вважають, що утотоження модальної семантики з суб'єктивним фактором в мові не може бути науково продуктивним, тому що суб'єктивний початок в мові проявляється постійно в усіх сферах. Та ж сама ситуація може бути відображена активною чи пасивною конструкцією, що представляє собою результат інтерпретації мовної свідомості мовця, тобто суб'єктивного початку. Вживання однини іменника замість множини у збірному значенні є так само проявом суб'єктивності у відображенні дійсності. Всі процеси другорядної номінації також мають у своїй основі суб'єктивне бачення мовцем оточуючого середовища. Утотоження модальності з суб'єктивним фактором в мовній свідомості веде фактично до розуміння модальності як властивості мови в цілому [12, с. 8]. Отже, модальність висловлювання як найважливіший компонент мовленнєвої діяльності залишається найдискусійнішою проблематикою.

Засновником сучасного вчення про модальність у мові вважають Ш. Баллі, якому належать відомі слова: "Мислити – значить реагувати на уявлення, констатуючи його наявність, оцінюючи його чи бажаючи... думку не можна звести до простого уявлення, виключаючи всяку активну участь з боку думаючого суб'єкта" [2, с. 43]. Розумова операція мовця, тобто модальність, на думку Баллі, є душею речення. Як відомо, Баллі виокремлює у реченні дві частини, одна з яких, корелятивна процесові, тобто уявленню про дійсність (*la pluie, une guérison*), отримала назву *диктум*. Іншу, яка містить головну частину речення, а саме виражає модальність і відображає операцію мислячого суб'єкта над уявленням, позначено як *модус*. Логічним вираженням модальності слугують

модальні дієслова (*croire, se réjouir, souhaiter*), а його суб'єктом – модальний суб'єкт, які разом утворюють *модус*, що доповнює *диктум*.

На думку Баллі, експліцитно модальність є вираженою тільки у складному реченні, всередині якого підрядне речення відображає диктум, водночас головне речення містить модус. Наприклад: *Je crois (модус) que tu mens (диктум); Je veux (модус) que vous sortiez (диктум)*.

Виникає питання: як розглядати аналогічні речення, в яких дієслово головної частини знаходиться не в 1-й особі, а в 2-й чи 3-й. Баллі стверджує, що модальним суб'єктом найчастіше буває сам мовець; однак він може налічувати і інші суб'єкти: *Galilée affirme que la terre tourne* або *On croit que le roi est mort*. Разом з тим Баллі радить не змішувати власну думку з повідомленою, крім того пропонує розрізняти абсолютну модальність (позиція мовця) і відносну модальність (позицію 2-ої і 3-ої особи), тобто речення типу: *Je veux que tu le fasses* і *Il veut que tu le fasses*.

Тут важливо зауважити, що при передачі позиції 2-ої чи 3-ої осіб мовець відокремлюється від модального значення, вираженого дієсловом в особовій формі, унаслідок чого головне речення не передає відношення суб'єкта мовлення до диктуму, який виражається у підрядному реченні, тобто не містить модуса.

Далі Ш. Баллі зазначає, що модальність може передаватися не тільки експліцитно, але й імпліцитно, тобто у складі диктума і відбиватися у напівдопоміжному (модальному) дієслові, у вигляді прислівника чи прикметника, що висловлює оцінку або судження, у формі способу дії, або інтонацією.

Розмірковуючи про модальність у мові, Ш. Баллі поставив важливу проблему мовознавства: взаємодію об'єкта і суб'єкта відображення цієї взаємодії у мовних фактах.

Аналізуючи проблему висловлювання у працях Ш. Баллі, О. Дюкро підкреслює, що різниця між модусом і диктумом припускає, що всяка думка розкладається на елемент активний чи суб'єктивний – реакцію, і на елемент пасивний чи об'єктивний – уявлення [18, с. 166–167].

У численних роботах, присвячених проблемі модальності, контури цієї категорії поставали досить невизначеними щодо змісту і мовної форми. У деяких випадках модальність ототожнювали з будь-яким проявом позиції суб'єкта мовлення у семантиці речення.

Досить широке тлумачення модальності пов'язане з невизначеністю формальних засобів вираження модальних значень.

Мовна модальність слугує прикладом асиметричного дуалізму мовного знака, оскільки одне і те ж модальне значення можна передавати різними мовними засобами і навпаки, один мовний засіб може передавати різні модальні значення.

Сьогодні сформувалася тенденція до диференціації дієслова-присудка і модальності висловлювання. Вважають, що на рівні члена речення способом дії дієслова і сполученнями модальних дієслів з інфінітивом виражена так звана об'єктивна (онтологічна) модальність. Їй протистоїть суб'єктивна модальність, що відображає оцінку, яку мовець дає спупеню достовірності своєї думки щодо дійсності [12].

Всередині суб'єктивної модальності виокремлюють три ступеня достовірності: проблематичну, просту, і категоричну. Зокрема, В. З. Панфілов вважає, що у більшості мов проблематична і категорична достовірність висловлюється модальними словами, водночас проста достовірність – дійсним способом. Диференціація речень за характером суб'єктивної модальності розуміється при цьому як диференціація речень не тільки за змістом, але й за формою, унаслідок чого різні види суб'єктивної модальності

розглядають як парадигматичний ряд. Речення типу "Петро може бути хворий", "Петро хворий", "Петро звичайно хворий" утворюють парадигму. Оцінка ступеня достовірності висловлювання є обов'язковою модальною характеристикою речення [12, с. 194–195].

Зазначимо, що категорична достовірність зовсім не зумовлена більшою впевненістю мовця у висловлюванні, ніж проста достовірність. Мовець однаково може супроводжувати диктальну частину висловлювання модальним словом як проблематичної, так і категоричної достовірності, висловлюючи таким способом різний ступінь впевненості у власній думці.

Сьогодні ще не остаточно вирішені питання, спричинені як філософським протиставленням *знання / думка*, так і лінгвістичним визначенням змісту відповідних мовних засобів. Вчені звертають увагу на те, що дієслова думки *вважати, думати*, ніколи не бувають у комунікативному фокусі, унаслідок чого в центрі уваги опиняється не наявність думки, а її вміст. Тут цілком доречні слова З. Вендлера стосовно *спроможності / неспроможності* ментальних дієслів перебувати у комунікативному фокусі, "...знання важніше за думку. Мова дана насамперед для того, щоб казати правду" [5, с. 317].

Висловлювання, яке містить дієслова *знання / думки*, може бути категоричним або проблематичним залежно від достатньої чи недостатньої його обґрунтованості.

Однак від логічної обґрунтованості висловлювання необхідно розрізняти психологічний аспект суб'єктивної впевненості / невпевненості мовця в істинності змісту висловлювання. Відсутність сумніву ще не є показником достовірності висловлювання, і навпаки, наявність сумнівів у людини може збігатися з психологічною впевненістю чи ваганням або сумнівом. Користуючись мовними засобами, мовець може свідомо приховати свій справжній ментальний стан, щоб домогтися необхідного прагматичного впливу на співрозмовника. За допомогою мови можна маніпулювати, навіювати, впливати, лжесвідчити. Функціонування висловлювань у мовленні не вкладається в логіко-філософські схеми, оскільки думка в умовах комунікації є набагато складнішою і різноманітнішою.

У французькій мові засоби вираження критичної модальності досить різноманітні: 1) предикати модуса, (дієслова) і предикативи ментального стану, а також дієслова зі значенням можливості, ймовірності; 2) модальні слова; 3) модальні дієслова; 4) футурум простий і складний; 5) кондиціонал.

Мовні засоби вираження критичної модальності висловлювання дуже різноманітні і своєрідні, і кожний з них заслуговує окремого вивчення. У статті увагу зосереджено на модальних словах, завдяки яким мовець оцінює своє висловлювання загалом, або окремі його частини з погляду їхнього відношення до об'єктивної дійсності.

Традиційна граматики застосовує поняття об'єктивної модальності, описуючи граматику категорію способу дії. До сфери ж суб'єктивної модальності традиційна граматики зачислює різні явища: вставні слова (*модальні слова*, за термінологією Виноградова В. В. [6, с. 551–556], модальні частки і специфічні експресивні синтаксичні конструкції типу "*Охота было вмешиваться*" (про різні показники суб'єктивної модальності, див. [11]). Саме із цим типом модальності співвідноситься термін модус, що завдяки Шарлю Баллі отримав широке розповсюдження. З ним також пов'язане поняття *модальної рамки* А. Вежбицької [4, с. 251–275]. Цей тип модальних понять характеризує відношення мовця до того, що він сповіщає у термінах різного роду оцінок (ступеня достовірності, бажаності, несподіваності, зв'язку з попереднім контекстом

тощо) і, відповідно, відноситься вже не до пропозиціонального, а до прагматичного компонента семантики речення.

Цікавими, на наш погляд, є спостереження І. М. Кобозевої, яка наголошує на чіткому розмежуванні об'єктивної та суб'єктивної модальності [9, с. 242]. Передусім це важливо у тих випадках, коли для їхнього вираження застосовується одне і те ж мовне явище. Наприклад, у деяких мовах модальні дієслова зі значенням можливості, необхідності і вимушеності здатні висловлювати як об'єктивну, так і суб'єктивну модальність. Оператори об'єктивної модальності використовують для опису альтернативних шляхів розвитку подій, закладених у самій дійсності. Якщо студенту потрібно скласти іспит і всім відомо, що іспит – це складна річ, то цій ситуації будуть відповідати такі речення: "*Він може добре скласти іспит*", "*Можливо, він не складе добре іспит*", "*Він не може скласти погано іспит*" тощо. Отже, на синтаксичному рівні оператор можливості висловлюється переважно дієсловом *могти* і прислівником *можливо*. Однак і модальне дієслово *могти*, і деякі інші показники *можливості* мають не тільки об'єктивно-модальне, а й суб'єктивно-модальне значення. У випадку об'єктивної можливості (=онтологічної = алетичної) наявність альтернатив чи їхня відсутність є властивістю об'єктивної реальності. Бо сама дійсність є такою, що в ній існують різні варіанти розвитку подій. Суб'єктивна ж (епістемічна) можливість витікає з обмежених знань мовця.

Як зазначає Кобозева [9, с. 244], між об'єктивною і суб'єктивною модальністю не існує якогось обов'язкового зв'язку. Але в деяких випадках вони природно супроводжують одна іншу. Наприклад, коли якась можлива ситуація відноситься до майбутнього, то може бути підкреслений як об'єктивний, так і суб'єктивний аспекти можливості: "*Він може приїхати*" (об'єктивний) і "*Він, можливо, приїде*" (суб'єктивний). Як бачимо, семантичні сфери об'єктивної і суб'єктивної модальності мають різну природу і, отже, різну структуру. Можливість буває і суб'єктивною і об'єктивною. Однак неможливість і необхідність цілковито належить до сфери об'єктивної модальності.

Модальність можна передавати по-різному: за допомогою дієслівних форм і категорій, інтонаційними видозмінами тощо. Проте найкращий засіб для відтворення цієї граматичної категорії – модальні (вставні) слова. Вони не мають формального зв'язку з реченням чи його складниками, виражають ставлення мовця до висловлюваного, відношення висловлюваного до дійсності, відношення думки до попередньої чи наступної, документують повідомлення. Розташовані вставні слова, передусім, на початку речення або всередині його і дуже рідко наприкінці.

Модальні слова зразка *можливо, ймовірно, мабуть* викликають сьогодні інтерес у лінгвістів як *структурні* чи *дискурсивні* слова. Однак у трактовці граматичного статусу таких слів немає єдності. Одні вчені вважають їх самостійною частиною мови, інші – особливою, пояснюючи тим, що самостійні частини мови виконують функцію члена речення, тоді як модальні слова не мають такої властивості. Проте усі погоджуються, що модальні слова є особливим категоріальним класом, відмінним від усіх інших.

Узагальненість синтаксичної функції модальних (вставних) слів (те, що вони не є членами речення) не є впевненим доказом їхньої ізольованості від головних частин мови. Належність слова до того чи іншого категоріального класу визначається згідно сукупності ознак серед яких ознака позиції члена речення не є визначальною. Оскільки частини мови визначаються на основі морфологічних, синтаксичних і семантичних особливостей, можна стверджувати, що модальні слова не вийшли із загальної

парадигми тих категоріальних класів, якими вони мотивовані, хоч і мають іноді досить суттєві семантичні розбіжності.

Для аналізу категоріальної належності модальних слів їх недостатньо розглядати тільки з одного боку. Необхідно проаналізувати їхню роль у формальній, семантичній і комунікативній структурах речення.

Формально модальні слова – це одна з синтаксичних функцій слів поруч з позиціями головних і другорядних членів речення. Їхня позиція конструктивно зумовлена, і її можуть займати слова різних частин мови чи словосполучення, у тім числі предикативні. Наприклад: *probablement, éventuellement, clairement* – прислівники; *sans doute, en deux mots, d'après R.Rolland, selon les paroles de, etc.* – прийменникові словосполучення іменника; *il semble, je crois, à vrai dire, voyez-vous, on dit* – дієслівні синтаксеми.

Семантично модальні дієслова – це представники другої (включеної) пропозиції диктального характеру, у тім числі логіко-теоретичного (1) або авторизаційного (2), а також модусного характеру (3):

1. *Selon Pascal, la mode même et les pays règlent ce que l'on appelle beauté.*
2. *On dit, tous les chemins mènent à Rome.*
3. *Vous avez, sans doute, raison.*

Однак другу пропозицію можна передати й іншими засобами, а саме за допомогою головної частини складного речення:

1. *Pascal croyait que la mode même et les pays règlent ce que l'on appelle beauté.*
2. *Les gens disent en plaisantant que tous les chemins mènent à Rome.*
3. *On ne doute pas que vous ayez raison.*

Отже, модальні слова – це один із засобів вираження різноманітних значень, що належать сфері модуса: авторизаційних, значення впевненості / невпевненості автора в істинності інформації, яку він сповіщає. У прикладі "*Vous avez sans doute raison*" виражена впевненість, а у "*Vous avez, paraît-il (probablement) raison*" – невпевненість того, хто говорить.

Функціонально модальні слова можна розглядати, використовуючи поняття комунікативного статусу, тобто ролі даної складової у комунікативній структурі речення (див. Янко, 1996:421) Автор виокремлює чотири головних типи комунікативних статусів: тема, диктальна рема, модальна (верифікативна) рема, парентеза. Модальні слова мають, зазвичай, парентетичний комунікативний статус, тобто займають у висловлюванні переважно найменш значиму позицію (часто між темою і ремою), яка відзначається принциповою ненаголошеністю і прискореним темпом вимовляння.

Те ж саме стосується і наведених вище прикладів. Однак комунікативним статусом парентези володіють і деякі частини мови, наприклад, прислівники: *souvent, parfois, d'habitude, auparavant, etc.*

Auparavant, il n'avait pas eu d'accident.

Деякі з розглянутих слів мають і комунікативний статус верифікативної реми (так/ні), тобто здатність займати позицію відповіді на загальне питання одним словом:

Vous acceptez? Évidemment!

Однак цю позицію не можна охарактеризувати як позицію вставки, тому статус модальної реми також не засвідчує морфологічну чи синтаксичну єдність слів-речень.

Необхідно враховувати також інтонаційні характеристики речень з модальними словами. Таким реченням притаманний інший темп вимовляння. Окрім того, завдяки інтонації змінюється ступінь смислового навантаження цих слів.

Вживання модальних слів у складі питальних речень має свою специфіку. Вчені зазначають, що питальні речення проявляють вибірковість щодо вставних слів. Дійсно, одні модальні слова характерні для спеціальних питань з займенниковими питальними словами, другі – для загальних питань без питальних слів, треті – широко використовують у питаннях обох типів, четверті взагалі не притаманні питальним реченням.

З погляду типологічних ознак вставні слова, що виражають впевненість, вживають у реченнях без питальних займенникових слів: *Vous faites, sans doute, vos études ici? Vous faites, évidemment, vos études ici?*, а модальні слова, що виражають слабе підкреслювання або які є вставними, вживають у реченнях з займенниковими питальними словами:

Que faites-vous, à vrai dire, dans mon bureau?

Авторизаційні модальні слова типові для питальних речень будь-якого типу:

Ton père, à ton avis, viendra-t-il bientôt?

Quand, à ton avis, viendra ton père?

Оказіональним є вживання у складі питальних речень оціночних слів, вставних слів, що висловлюють акцентування на чомусь, а також когерентні слова, з якими звертається до співрозмовника. Неможливо сказати:

A-t-il enfin compris, heureusement?

Необхідно охарактеризувати і валентнісні властивості модальних слів. Їх лексико-граматичні характеристики допомагають розмежувати норми вживання тих чи інших слів. Наприклад: *toujours, d'habitude* разом із порівняльним сполучником *comme* функціонує як вставна конструкція *comme toujours, comme d'habitude: Tu es comme toujours le meilleur*. Проте близькі за семантикою до слова *toujours* прислівники *infiniment, éternellement, continuellement, interminablement*, а також словосполучення *tout le temps, sans cesse* не виконують такої функції.

Отже, одна і та ж частина мови може функціонувати у різних синтаксичних позиціях. Однак питання про категоріальну належність тих чи інших слів залишається дискусійними. Деякі прислівники інтерпретують і як вставні слова, і як частки. Висновок про те, що модальні слова не є категоріальним класом, а вставки – це лише одна з синтаксичних позицій слів, у жодному випадку не свідчить про маргінальність цієї групи слів у граматиці. Навпаки, вставні слова вимагають більшої уваги, оскільки їх широко вживають в усному і письмовому мовленні, і вони виконують низку важливих дискурсивних функцій.

Спробуємо класифікувати модальні слова і звороти. Як відомо, модальні слова є функціонально-прагматичним засобом речення, вони допомагають мовцю оформити висловлювання якнайкраще, дають змогу йому діяти на адресат, передаючи не тільки певну інформацію, але й відношення до неї.

Модальні слова – це позаструктурні елементи речення. Вони не є членами речення, не мають граматичного зв'язку з іншими словоформами. Зазвичай, на письмі виокремлюються комами.

За морфологічними ознаками серед вставних слів вирізняють:

прислівникові: *certainement, probablement, éventuellement, etc;*

іменникові: *par bonheur, sans doute, avec regret;*

дієслівні: *voyez-vous; il s'avère, avouez, peut-être, croyez-moi;*

сполучникові: *mais, pourtant, cependant, néanmoins;*

контамінації, тобто сполучення, що складаються з одиниць різної морфологічної природи: *à mon avis, comme d'habitude, soi-disant* etc.

За структурно-синтаксичними ознаками розрізняють:

власне вставні слова, які репрезентують самостійну граматичну одиницю, іноді мають у своєму складі службову частину мови:

à mon avis, bien sûr, sans aucun doute, il semble, probablement, donc, savez-vous, etc;

вставні словосполучення як непередикативні конструкції, які складаються як мінімум із двох словоформ: *en bref, peut-être, on sait, etc;*

вставні речення як передикативні конструкції: *il me semble, je crois, comme disait le poète, etc.*

За комунікативними ознаками виокремлюють дві асиметричні групи вставних слів:

1. З фіксованим парентетичним комунікативним статусом, тобто ті, які займають у висловлюванні комунікативно найменш значиму позицію парентези (часто між темою і ремою). Парентеза, зазвичай, не складає окрему синтагму, займає місце в середині висловлювання, вирізняється відсутністю інтонаційного центру й іноді більш швидким вимовлюванням слів: *vraiment, évidemment, sans doute, probablement*. Парентетичними є значна кількість вставних слів, які беруть участь у вираженні модусних смислів.

2. З нефіксованим комунікативним статусом. Ці вставні слова здатні займати в комунікативній структурі висловлювання позицію не тільки парентези, але й теми і навіть реми (рідко). Тема відзначається підвищенням тону, інтонацією незавершеності: *premièrement, deuxièmement, finalement, enfin, vraiment, donc*.

Однак позиція реми (як диктальної, так і модальної) для вставних слів не є типовою.

Зазначимо, що вставні слова можуть мати різне стилістичне забарвлення. Одні притаманні лише розмовному стилю, інші ж (більшість) належать нейтральному стилю, є компонентами живої, невимушеної бесіди, треті – для письмових текстів (наукових робіт) тощо.

У науковому й офіційно-діловому стилі найхарактернішими є вставні слова, що вказують на стосунки між частинами тексту (*d'abord, avant tout, premièrement, en premier lieu, en outre, par ailleurs, d'une part...d'autre part, non seulement...mais encore, quant à, pour ce qui est de, enfin...*), передають ставлення до способів висловлювання думки (*en d'autres termes, autrement dit, en un mot, c'est-à-dire, bref, en résumé...*), зазначають джерело повідомлення (*selon, d'après, à en croire Untel..., Untel prétend, affirme, estime, laisse supposer que...*), пом'якшують категоричність висновків і порад (*en admettant que, on sait que, il faut croire que, on ne peut nier que, il est simplement question de...*), дають оцінку інформації (*sans aucun doute, peut-être, malheureusement, par bonheur...*).

В художньому дискурсі використовують широкий спектр вставних слів, які у взаємодії з лексичними, граматичними та іншими засобами художнього стилю сприяють відтворенню різноманітних відтінків – припущень, сумнівів, упевненості, ствердження, заперечення тощо.

У розмовному мовленні вставні слова вживають найбільше, надаючи йому емоційної наснаги та експресії.

За семантичними ознаками можна виокремити такі розряди вставних слів:

1) модальні конструкції, які вказують на посилення, мотивують висновок від зорового сприйняття: *manifestement, apparemment, visiblement, vraisemblablement, probablement, évidemment;*

2) модальні конструкції, які вказують на:

критичну категоріальну модальність, тобто виражають впевненість: *il est certain, sûr, indubitable, incontestable, irréfutable, évident...que; je suis sûr, certain, persuadé, convaincu...que; j'ai la conviction, la certitude...que, il ne fait aucun doute que;*

невпевненість мовця: *bien sûr, certainement, certes, bien entendu, évidemment, forcément, naturellement, sans doute, probablement, manifestement, visiblement, sûrement, peut-être;*

виконують суто прагматичну функцію прийняття рішення стосовно дії чи проголошення висловлювання: *absolument, décidément, effectivement, parfaitement, vraiment,*

3) оціночні:

з позитивною оцінкою: *par bonheur, par chance, heureusement;*

з негативною: *malheureusement, à mon grand regret, je suis au regret de, par malchance;*

4) авторизаційні, що вказують на джерело (повідомлення) інформації: *à mon avis, à ton avis, à notre avis, selon nous, selon les paroles de, conformément à, suivant, comme croit (écrit, remarque un tel), contrairement à, soi-disant;*

5) контактні, які звертаються до співрозмовника, а також ті, що характеризують манеру висловлювання: *savez-vous, voyez-vous, avouez que, à vrai dire, croyez-moi, imaginez-vous, remarquez, pouvez-vous vous imaginez;*

6) узагальнюючі ступінь звичності ситуації у висловлюванні: *il arrive que, comme d'habitude, comme toujours, généralement, communément, habituellement, ordinairement;*

7) метатекстові (термін А Вежицької), передусім притаманні науковому стилю: *avant tout, premièrement, deuxièmement, finalement, enfin, au contraire, d'un côté, en bref, d'ailleurs, en plus, donc, il en résulte;*

8) ті, що виражають логічне акцентування, підкреслення: *ce qui est important, plus important.*

Розглянувши модальні слова в трьох аспектах – формально-граматичному, комунікативному і семантичному, можна зробити такі висновки: проаналізовані слова з погляду їхньої позиції у формальній структурі речення можуть розглядатися як вставні, у семантичній структурі речення функціонують як модальні (один із засобів вираження модальності), у комунікативній структурі – як парентетичні.

Модальні слова щодо морфологічної характеристики можуть розглядатися як одна з можливостей синтаксичного функціонування різних частин мови, насамперед прислівників. Така характеристика відповідає визначенню прислівника як граматичного класу слів, що об'єднує невідмінювані, неузгоджені слова передусім у самостійному вживанні. Вони можуть приєднуватися до дієслів, прислівників, іменників, прикметників, виступати в синтаксичній функції обставин, неузгоджених означень, присудка і у другорядному вживанні – у функції вставного слова.

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. – М., 2003.

2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955.

3. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М., 2002.

4. *Вежбицка А.* Речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. Вып. XVI. – С. 251–275.
5. *Вендлер З.* Факты в языке // Философия. Логика. Язык. – М., 1987.
6. *Виноградов В. В.* Исследования по русской грамматике. – М., 1975
7. *Гак В. Г.* Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис. – М., 1986.
8. *Зверева Е. А.* Научная речь и модальность. – Л., 1983.
9. *Кобозева И. М.* Лингвистическая семантика. – М., 2000.
10. *Колшанский Г. В.* О содержании языковой категории модальности // Вопр. языкознания, 1961.
11. *Падучева Е. В.* Высказывание и его соотносительность с действительностью. – М., 2002.
12. *Панфилов В. З.* Категория модальности и ее роль в конституировании предложения и суждения // Вопр. языкознания. – 1977, №4.
13. *Сабанеева М. К.* О содержании понятия "модальность" // Проблемы синтаксиса простого предложения. – Л., 1980.
14. *Французский язык в свете теории речевого общения.* под ред. Репиной Т.А. – С.Петербург, 1992.
15. *Щерба Л. В.* Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974.
16. *Blanche-Benveniste C.* Constructions verbales "en incise" et rection faible des verbes. // Recherches sur le français parlé. – 1988. - №9.
17. *Borillo A.* Les adverbes et la modalisation de l'assertion. // Langue française. Paris, 1976, № 30. – P. 74–88.
18. *Ducrot O.* Enonciation et polyphonie chez Charles Bally. –Paris, Editions de Minuit, 1989.
19. *Hansen I.* Les adverbes prédicatifs français en –ment. – Acta Universitatis Gothoburgensis.
20. *Kerbrat-Orecchioni C.* L'énonciation. De la subjectivité dans le langage. – P., 1999.
21. *Moirand S.* Une grammaire des textes et des dialogues. – P., 1990.
22. *Vion R.* Modalités, modalisations et activités langagières. – P., 2002.
23. *Vignaux G.* Le discours acteur du monde. Enonciation, argumentation et cognition. – P., 1988.

LEXICAL AND GRAMMATICAL CRITERIA OF SUBJECTIVE MODALITY IN THE FRENCH LANGUAGE

Larisa Lvova

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Unyversytetska St, Lviv, 79001, Ukraine*

The article dwells upon the problems of modality. It deals with both general notion of modality and the lexical means of its expression in modern French language. Modal words are considered to be the most vivid expressing of the category of modality. Due to modal words the speaker evaluates his utterance in general or its separate parts from the point of its relation to reality. Grammatically modal words refer to parentheses; semantically they are markers of subjective modality. By their meaning modal words express the logical evaluation of speech, the speaker's confidence in reality of the message or they transfer the meaning of possibility, probability, supposition, doubt, etc.

Key words: subjective modality, modal words, modus, dictum, parenthesis.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004
Прийнята до друку 12.04.2004

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ І ТРАНСКРИПЦІЯ – ОСНОВНІ ЗАСОБИ ВІДТВОРЕННЯ ІНШОМОВНИХ ОНОМАСТИКОНІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Ярослав Думашівський

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001*

Розглянуто проблему передачі іношомовних власних назв на українську мову та визначення основних способів і шляхів досягнення адекватності звучання ономастичної лексики у системі мови-сприймачі. Зроблено спробу уточнити поняття транслітерації і транскрипції та встановити принципи їхнього застосування на конкретному мовному матеріалі. Аналізуючи особливості відтворення окремих видів топонімів та антропонімів, доведено необхідність уніфікації правил їхньої транскрипції відповідно до вимог чинного українського правопису.

Ключові слова: транскрипція, транслітерація, власна назва, топонім, антропонім, традиційність, фонетика, графіка, запозичення.

Складність та недостатня дослідженість процесу транслітерації власних назв, а також відсутність загальноприйнятих стандартів транскрибування нерідко призводить до значного різнобою в ототожненні як назв осіб, так і предметів.

Загальнообов'язкові норми і правила чинного українського правопису щодо графічного оформлення іношомовних ономастиконів настільки складні та незрозумілі, а часом і взагалі необґрунтовані, що пересічному мовцеві чи, навіть, спеціалістові надзвичайно важко, не зробивши помилок, правильно відобразити рідною мовою те чи інше чужомовне ім'я. До того ж, неуніфікованість принципів передачі іношомовних запозичень залишає за автором право на експерименти та створення великої кількості індивідуальних варіантів. Саме незнанням та простим ігноруванням законів сучасної української мови можна пояснити такі невдачі, на наш погляд, приклади (особливо у ЗМІ спортивного спрямування) транслітерованих імен, прізвищ, географічних назв, як Йохан, Харві, Джім, Шацкіх, Смертін, Шірак, Сабліч, Хацкевіч, Анжер, Кьольн та ін. Подібний спосіб відтворення запозичуваних топонімів і антропонімів робить їх лише більш незвичними для українського письма. Тому й надалі існує необхідність створення такої транслітераційної системи, правила якої застосовувались би до всіх, без винятку, чужомовних назв, що, у свою чергу, заперечувало б застосування до одного і того ж слова різних підходів та унеможливило б наявність у мові-реципієнті рівноправних форм однієї і тієї ж мовної одиниці.

Найважливішим у процесі передачі запозичень є, звичайно, визначення тих напрямків, де, в основному, виникають найбільші труднощі й непорозуміння. Насамперед, це транскрипція голосних і приголосних (подвоєних, редукованих, німих) букв та буквосполучень, не властивих українській мові, вживання часток, артиклів і прийменників поряд з іменами, написання разом, окремо і через дефіс, з апострофом і без нього, а також відмінювання власних назв та можливість збереження діакритичних

знаків у їх орфографії. На деяких суперечливих та неоднозначних моментах цього складного феномену ми детально зупинимось у запропонованому дослідженні. Ми постараємось також проаналізувати ті дискусійні випадки транслітерації, які, крім усього іншого, потребують додаткового розуміння внутрішньої природи самих лексичних одиниць.

Передача іншомовних ономастиконів на українську мову вимагає вирішення наступних завдань:

збереження, передусім, оригінальної вимови та, по можливості, написання (якщо йдеться про подібні алфавітні основи двох мов) імені;

відповідність нормам і законам власне мови-сприймача.

Через відсутність у сучасному мовознавстві єдності поглядів щодо принципу саме наукового відтворення іншомовних лексем, дотримання вказаних вище параметрів відбувається по-різному, різними шляхами, в результаті чого доволі часто спотворюється як фонетична, так і графічна структури власної назви.

Незмінність оригінальної форми іншомовного слова передбачає обрання одного зі способів, за допомогою якого відбувається його входження в систему української мови:

транслітерація;

транскрипція;

уведення в текст іншомовного імені без зміни його орфографії, що широко використовувалось, зокрема, у XVIII–XIX століттях [2].

Можна констатувати, що транслітерація необхідна, здебільшого, для представлення тексту в таких еквівалентних графічних варіантах з однією інформаційною основою, як кількамовні бланки, вівіски, оголошення, угоди та різноманітні посвідчення. Як вид транскрипції (в широкому розумінні), транслітерація є її протилежністю, оскільки, на відміну від першої, не виходить за рамки даної мови [3]. Але самостійно ні транслітерація, ні транскрипція не можуть повною мірою забезпечити точної вимови власної назви в чужому для неї мовному середовищі. Щодо останнього способу додамо також, що, попри уся його недосконалість, збереження графічної основи слова дозволяє безпосередньо бачити вихідну (початкову) форму номена у мові-сприймачі.

Опрацьований матеріал дає право стверджувати, що більшість фахівців дотримуються, усе ж, фонетичного принципу, тобто правил транскрибування, оскільки неадекватне, на їх думку, звучання запозичення може з часом видозмінити його оригінальну структуру до невпізнанності. Як свідчить, наприклад, А. О. Сухотін, застосування фонетичного підходу при передачі власних назв буде виправданим і щодо мов зі складною орфографічною системою [14]. Однак повноцінне функціонування ономастичної лексики у мові-реципієнті неможливе і без урахування графіки. Ігнорування орфографічних нюансів ніяк не дозволить відобразити в українській мові такі сполучення голосних і приголосних, як наприклад, французькі носові **on, an, en, em, in**, англійську німу літеру **r** та буквосполучення **ng** тощо [5]. Тому, впорядковуючи правопис іншомовних власних назв, ми зобов'язані використовувати можливості як графічної, так і фонетичної сторін мови, тобто поєднувати обидві тенденції, які не лише не заперечують, а навпаки, доповнюють одна одну. Саме симбіоз фонетики та графіки дозволить якнайповніше представляти іншомовні запозичення в гармонії з законами мови-сприймача. Правда, усе це стосується тільки власних назв, у написанні й вимові яких, згідно з М. Габлевич, треба таки домагатися якнайбільшої подібності їхньому оригінальному звучанню [5].

Звичайно, передати автентичну вимову іншомовного слова у запозичуваній мові, не виходячи за рамки її правописних норм, вдається не завжди. Тут простежується навіть певна залежність: чим більше іншомовне ім'я нагадує у мові-реципієнті свій оригінальний образ, тим менше воно зазнає впливу її правил і, відповідно, тим важче піддається процесу асиміляції. Але чи потрібні українській мові одиниці, які повністю копіювали б свою оригінальну сутність? Наслідком точного відтворення звучання першоджерела можуть бути такі хибні варіанти власних назв, як наприклад, Масква, Тексес, Пермь, Тверь, Вошінгтн, Йотеборь (Гетеборг), що суперечить, здається, не лише законам української мови, а й здорового глузду, взагалі. Прагнення повного уподібнення оригінальній вимові може призвести і до крайностей іншого характеру. Тоді Краків, наприклад, стане Кракувом, Кишинів – Кишинеу, а Бухарест перетвориться у Букурешті.

Щоб не виникало порушення статусу-кво на користь того чи іншого прийому, внаслідок чого можуть виникати деякі перекручення запозичуваних слів, не слід нехтувати також і специфічними рисами морфологічного та етимологічного характеру, притаманними тій чи іншій мовній системі. Яскравими прикладами подібних особливостей є поява, скажімо, в українській мові літери **ь** при передачі, адекватних українським, російським чи польським назв із суфіксами **-ск** та **-sk**: Петровский – Петровський, Павловск – Павловськ, Sokolovski – Соколовський та, навпаки, її відсутність у певних позиціях (при позначенні, наприклад, м'якого польського **ń**: Gdańsk – Гданськ) тощо. Іноді в українській мові з'являються невластиві їй буквосполучення брл, србл, гю, джя (Себрле, Осрблі, Гюго, Гюмрі, Катанджян, Мюлуз), але без особливої потреби застосовувати їх не слід – потрібно думати про те, як подібні нововведення сприймуться носіями мови, котрі не знайомі з вихідною мовною культурою.

Важливим аспектом транслітерації іншомовних власних назв є, безперечно, їхні граматичні характеристики. Чужомовні імена – це, по суті, запозичені слова, які, як відомо, піддаються повній або частковій асиміляції з боку мови-реципієнта. Вони зазнають певних фонетичних, граматичних чи орфографічних змін. Однак процес засвоєння відбувається по-різному. При переході з одного мовного середовища в інше може змінюватися і рід, і число імен, прізвищ та географічних назв. Так, наприклад, ріка Рона, маючи у французькій мові форму чоловічого (le Rhône), в українській трансформується в іменник жіночого роду. Подібні перетворення мають місце і в структурі лексичних одиниць, що позначають міста та країни, наприклад: Mossel (f) – Мозель (ч. р.), Algérie (f) – Алжир (ч. р.), Bruxelles (pl) – Брюссель (одн.), але Cannes (pl) – Канни (мн). Зазвичай, такі запозичення у мові-сприймачі отримують рід згідно зі статтю позначуваного об'єкта – його номенклатурного терміна. Слід зауважити, однак, що, на відміну від форми, інформація, яку містить текст, при цьому анітрохи не спотворюється.

Основні труднощі транслітерації виникають, якщо дві мови мають дві різні алфавітні основи; у разі однаковості алфавітів власні назви передаються, переважно, без зміни свого первісного графічного стану. М. Прокопович, наприклад, взагалі переконана, що процес адаптації запозичуваних слів вимагає, перш за все, врахування їхнього написання, а не звучання у мові-джерелі, оскільки існує мала ймовірність, якщо не повна неможливість повноцінного відтворення мовою-позичальником звукових еквівалентів іншомовних фонем [11]. Ще один аспект, який свідчить на користь пріоритету графічного принципу над фонетичним, є факт значної кількісної переваги букв однієї мови над буквами іншої мови (наприклад, французьких голосних, якими

нерідко доводиться нехтувати, над українськими). До того ж, незмінність орфографії запозичень робить зрозумілішою природу їхніх морфологічних зв'язків, що особливо яскраво проявляється при передачі саме власних назв.

Ономастикони, запозичені з кириличних мов, також пропонується залишати в оригінальному написанні подібно до того, як це прийнято у мовах із латиничною основою, наприклад: Черномирдин замість Чорномирдін, Путин замість Путін, Аракчєєв замість Аракчєєв, Крылов замість Крилов, Стояновски замість Стояновський, Левски замість Левський, як передбачає чинний правопис. Керуючись даним принципом у своєму початковому вигляді предстануть в українських текстах топоніми Београд, Дунав, Србија та ін. Слід також додати, що подібні імена повинні відображатися без будь-яких діакритичних знаків, незважаючи на те, з якого алфавіту вони походять – кириличного чи латиничного. Однак така транскрипція іншомовних слів для української мови є неприйнятною хоча б тому, що в українській, на відміну, скажімо, від англійської, французької, італійської, іспанської та деяких інших мов, іменники, якими й виступають власні назви, підпорядковуючись правилам відмінювання, в непрямих відмінках змінюють свої закінчення, а не обмежуються лише вживанням перед собою того чи іншого прийменника (de, à, of, di, to, par, by, zum, auf). Тому, зовсім незрозуміло, якої форми в такій ситуації набуватимуть лексеми France, England, Polska, Србија, Crna Gora та ін.

Попри деякі позитивні моменти даного способу відтворення іншомовних ономастиконів, у багатьох випадках виникає закономірна проблема правильності їхньої вимови, позаяк "чуже" написання і "рідні" правила читання даної мови-сприймача обов'язково призведуть до повного спотворення фонетичної основи слів. По-різному, в такому разі, читатимуться такі імена і прізвища, як Henry, Robert, Agnes, Simon, Jeorges, Jorgi, Xavier, Louis, Richard, Juan, Rijkard, Smicer, Bjorndalen тощо.

На сучасному етапі українських мовознавців найбільше хвилює питання, в якому руслі і яким чином треба рухатись, коли вдаватись до транслітерації, а коли послугуватись транскрипцією. Безсумнівно, передача іншомовних запозичень відбувається за участі як одного, так і іншого способу, однак "основоположним способом була і залишається транскрипція з її стрижневим фонетичним аспектом" [1, с. 18], хоч надто великий фонетизм, згідно з А. В. Суперанською, і "затінює справжню форму слова" [13, с. 36]. Примат транслітерації має місце тоді, коли, незважаючи на значну різноманітність власних графічних форм, спостерігається певна нестача засобів транскрипції для відображення тонких фонетичних нюансів імені в запозичуваній мові. Нерідко мовці вдаються до того чи іншого варіанту залежно від особистих уявлень та індивідуального відчуття ситуації, в результаті чого з'являються часом такі незвичні "аналоги" іншомовних слів, які втратили будь-які зв'язки з формою оригіналу, наприклад: Вільньов (Villeneuve), Деньов (Deneuve), Лаурен (Laurent), Бейлі (Bailly).

Складність процесу транслітерації іншомовних ономастиконів полягає, зокрема, і "у тому, що в германських та романських", наприклад, "мовах надто багато слів вимовляється не так, як пишеться" [1, с. 22]. Відповідно до поглядів Б. Бендзара та С. Бобинця, "перед транскрибатором постійно постає комплексна проблема взаємозв'язку звуків і літер", які вимагають неабиякої точності у їх виборі [1, с. 22].

Виконуючи номінативні функції, особливе місце у словниковому складі будь-якої мови займають географічні назви, без стандартизації та впорядкування правил орфографії яких порушується робота значної кількості організацій, що займаються називанням географічних об'єктів. Вживання топонімів у різноманітних комунікативних

актах вимагає якраз, чи не найбільше, стабільності й адекватності їхнього написання. Проте і тут трапляються випадки довільного суб'єктивного відтворення, які згодом набувають офіційного характеру.

Попри усю невизначеність щодо критеріїв транслітерації, найбільшим поріжним каменем передачі як топонімів, так і антропонімів є традиційність або узвичаєність у їхньому правописі, яка базується, в першу чергу, на ступені відомості запозичень. Звичайно, до них належать, передовсім, міжнародні назви великих політико-географічних об'єктів, які, проте, не збігаються з їхніми оригінальними формами, наприклад: Єгипет, Японія, Греція, Австрія, Німеччина, Бургундія, Баварія, Стамбул, Ніцца та інші. Якщо йдеться про якусь добре відому особу чи географічну назву, непорозуміння щодо їхнього відтворення, зазвичай, не виникає. Досить швидко один варіант витісняє інший і стає нормою [14]. Але коли суб'єкт чи об'єкт не відомий, то з'являються певні труднощі у транскрипції та ідентифікації носія вихідного прізвища або географічного утворення. До подібних імен не застосовуються ні правила транслітерації, ні транскрипції. Тому у мові-сприймачі нерідко закріплюється такий варіант слова, який у мові-джерелі ніколи не вживається.

Традиційність – це особливий тип передачі, сенс якого полягає у відсутності будь-якої відповідності, котра пов'язувала б певними правилами запозичуваний оригінал з його асимільованим аналогом. Дані ономастикони настільки добре пристосовувались до вимог української мовної системи та "підкорились" її законам, що питання зміни їх графічної структури не постане, мабуть, уже ніколи.

Очевидно, що основною причиною узвичаєності є прагнення представників тієї чи іншої мовної культури артикулювати чужомовну лексему на свій манер, на свій лад, підпорядковуючи її так, своїй "легшій" та "звиклішій", у плані вимови, фонетичній базі. Традиційна транслітерація іншомовних запозичень зумовлена і певними історичними причинами, серед яких особливо треба виділити посередництво третіх (іспанської, латинської, польської, німецької, російської) мов. Саме цьому завдячують своїм сучасним формам Париж, Фінляндія, Англія, Німеччина, Китай тощо. Це, свого роду, пережитки попередніх епох, які всупереч усій своїй небажаності, таки збереглися в лексиконі сучасної української мови. Однак цю традицію "ламати не треба навіть тоді, коли допущені явні помилки, перекручення, а то й спотворення в передачі" топонімів і антропонімів, оскільки подібна практика взагалі може призвести до повного хаосу в ототожненні як власних, так і загальних назв [1, с. 24].

Традиційність передачі можна пояснити і тим, що деякі одиниці були запозичені з мови, яка в той час на даній території була державною [14]. Особливої актуальності це явище набуває в наш час, коли з прийняттям закону про державність української мови, все ще зустрічаються і у великій кількості (в основному на східних та південних теренах країни) російськомовні географічні, та не лише, назви. Яким же чином відтворювати топоніми Приятное Свидание, Родники, Опытное, Еленино, Земляничное, Радостное? Чи доцільно перекладати їх на українську мову, змінюючи в результаті основу слів? Можливо, єдиним виходом з цієї непростой ситуації є запис російських одиниць за допомогою українських графем, наприклад: Пріятне Свіданіє, Родніки, Опитне, Єленіно, Земляничне, Радісне тощо. За умови значної розбіжності основ мовної одиниці допустимим є і співіснування її паралельних (оригінал і переклад) варіантів: Орлиний Приют (Орлиний Притулок), Красний Луч (Червоний Промінь), Южный (Південний) та ін. За допомогою перекладу (стосується, головню, географічних назв та історичних персонажів, наприклад: Charles le Chauve – Карл Лисий, Charles le Magne – Карл Малий,

Cape of Good Hope – Мис Доброї Надії, Côte d'Ivoire – Берег Слонової Кості, Cabo Verde – Республіка Зеленого Мису) повніше розкриваються, зокрема, додаткові смислові відтінки досліджуваних лексем.

Як уже згадувалось, узвичаєне відтворення, будучи неминучим явищем, не потрібне жодній мовній системі [14]. Важливим аргументом проти збереження традиційності є також наявність значної кількості омонімічних варіантів, особливо назв міст, наприклад: London, як столиця Великобританії та London – провінційні містечка в США та Канаді, Birmingham (у Великобританії) та Birmingham (в США) тощо. Керівним принципом передачі іншомовних назв географічних об'єктів залишається, усе ж, прагнення віднайти їхній інтернаціональний аналог [14]. Найчастіше інтернаціональним ідентифікатором географічних утворень, що розташовані на одній національній території, слугують саме їхні національні позначення.

Безперечно, процес транслітерації вимагає не лише застосування певних правил передачі звуків і букв, а й індивідуального підходу до кожної іноземної мови, інакше спільні для багатьох європейських мов літери позначатимуться різними українськими графемами, незалежно від мовної системи, з якої те чи інше ім'я переходить в українську мову.

Як свідчать результати проведеного дослідження, основні принципи написання чужомовних слів повинні бути простими, чіткими та загальними для різних об'єктів ономастики, топоніміки, термінології, не дивлячись на те, який предмет чи особу вони ідентифікують. Не важливо, що називає слово – людину, місцевість, культурно-побутову чи господарську установу, головне – щоб воно було адекватно відображене у мові-сприймачі, тобто не перечило її нормам та законам і, водночас, зберігало свій власний, неповторний національний колорит. Зрозуміло, що уніфікація критеріїв транскрипції іншомовних ономастиконів не виключає і специфічних, відмінних від решти, випадків передачі імен, пов'язаних з різними галузями людської діяльності (картографія, бібліографія тощо). Однак розподіл на розряди потрібен, практично, лише для того, щоб визначитись, які види власних назв транскрибувати, транслітерувати чи передавати традиційно, а до яких, за наявності у них семантики, застосовувати переклад.

1. Бендзар Б., Бобинець С. Українська фонографічна передача антропонімів античної, англо-, німецько- і франкомовної літератур. – Ужгород: Закарпаття, 2000.
2. Берг С. Л. О чуждых русскому языку звуко сочетаниях и буквосочетаниях в географических названиях при передачи их по-русски // Орфография собственных имён. – М., 1965.
3. Вакуленко М. Наукові засади відтворення запозичених та іншомовних слів: інваріантна транскрипція і транслітерація // Вісник книжкової палати. – 1999. – № 10.
4. Вакуленко М. Штрихи до фасаду державної мови // Вісник книжкової палати. – 1998, – № 10.
5. Габлевич М. Попередні рекомендації до правопису слів іншомовного походження // Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення. – Львів, 1996.
6. Гиляревский Р. С. Иностранные имена и названия в русском тексте. – М., 1985.
7. Дюрошин Д. Художественный перевод в межлитературном процессе // Проблемы особых межлитературных общностей. – М., 1993.

8. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. – М., 1987.
9. Москаленко А. А. Історія українського правопису (радянський період). – Одеса, 1968.
10. Мурзаев Э. М. Транскрипция географических названий. – М., 1960.
11. Прокопович М. Роздуми з приводу запозиченнь слів // Український правопис і наукова термінологія : проблеми норми та сучасність. – Львів, 1997.
12. Реформатский А. А. Склонение собственных имен. – М., 1965.
13. Суперанская А. В. Теоретические основы практической транскрипции. – М.: Наука, 1978.
14. Сухотин А. О. О передаче иностранных географических названий: Вопросы географии и картографии // Сб. 1, М., 1935.

**TRANSLITERATION AND TRANSCRIPTION – THE MAIN MEANS OF
TRANSFERRING THE FOREIGN ONOMASTYCONS INTO THE
UKRAINIAN LANGUAGE**

Yaroslav Dumashivskyi

*Lviv Ivan Franko National University,
1, Universytetska St, Lviv, 79000, Ukraine*

The article is dedicated to the problem of transferring the foreign proper nouns into Ukrainian and to the definition of the main ways of achievement the original phonation of the onomastic lexical units in the system of a recipient language. The author tries to make notion of transcription and transliteration, to determine the principle of their use. The particular attention has been concentrated on the peculiarities of the reproduction of some kinds of toponyms and antroponyms. The necessity of unification of the transcription rules of proper names in accordance with the requests of the Ukrainian orthography has been also proved.

Key words: transcription, transliteration, proper noun, toponym, antroponym, traditionality, phonetics, graphics, loan-word.

*Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004
Прийнята до друку 12.04.2004*

ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ МОВЛЕННЄВОЇ СИТУАЦІЇ ГІПОТЕТИЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Наталія Кузневич

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Подано визначення та обов'язкові риси мовленнєвої ситуації гіпотетичності, які є базовими для подальшого комплексного аналізу проявів гіпотетичності на різних мовних рівнях. Виокремлено функції гіпотетичних суджень, а також деякі їхні прагматичні особливості у французькому мовленні.

Ключові слова: гіпотетичність, мовець, проблемна когнітивна ситуація, ймовірність, некатегоричність.

Аналіз мовлення як відбитку когнітивної та психічної сфери дає змогу виявити цікаві особливості висловлювань та робити узагальнення, усебічно висвітлюючи мовленнєву діяльність людини.

Одним із явищ мисленнєво-мовленнєвої діяльності, яке привертає увагу дослідників, є гіпотетичність. Це поняття нерідко згадують у працях з теорії комунікації. Його застосовують при аналізі різних типів модальності, зокрема при градації тверджень у діапазоні реальність/гіпотетичність/ірреальність, а також для поділу суджень за характером знань, які вони містять, достовірних чи ймовірних, на такі, що відображають знання факту, припущення про факт, оцінку та оцінку-припущення [5, с. 16]. Проте при ретельнішому аналізі гіпотетичних суджень виявлено аспекти, що виходять за межі подібних класифікацій. Тому видається доцільним окремий аналіз ситуації гіпотетичності у мовленні.

Розглянемо наступний приклад:

*Pilate sait la vérité, il ne peut condamner un homme injuste. Mais au lieu de dire:
" Cet homme n'est pas condamnable et je ne le condamne pas " il dit : " Je ne trouve
en lui aucun motif de condamnation ". Nuance!* [10, с. 146].

У чому полягає нюанс, зазначений автором? Висловлювання *Je ne trouve en lui aucun motif de condamnation* (я не знаходжу в ньому вини) некатегоричне. Мовець подає свою думку як одну з версій, одну з можливостей, а своє знання – як неповне і недоведене. Тому саме висловлювання сприймається як гіпотеза. Пилат не вважає Христа винним, але, не маючи доказів цього, залишає слухачів вільними вважати інакше. Тоді як ствердження *Cet homme n'est pas condamnable et je ne le condamne pas* не давало б підстав для подальших дискусій. Дієслово *trouver* (знаходити) вказує в цьому випадку на суб'єктивність висловленої думки, яка не претендує на істинність, адже те, що мотив не знайдено, не означає, що його нема.

Як зазначають засновники прагматики, однієї і тієї ж комунікативної мети можна досягати різними шляхами. За Ч. Моррісом, якщо знак *S* використовується індивідом *y*, щоб досягти мети *z*, то по-перше, *S* може слугувати досягненню *z* в особливій ситуації (як

у даному прикладі); по-друге, *S* може взагалі сприяти досягненню *z* [4, с. 63] (мовець міг вжити слова *peut-être, il me semble* і т. п., які містять відтінок сумніву, гіпотетичності).

Виходячи із різних трактувань гіпотези в філософії та теорії науки, можна виокремити її основні риси:

– гіпотеза (від гр. *основа, припущення*) є знанням імовірнісним (на противагу достовірному), тобто це знання "не до кінця доведене і не цілком певне" [6];

– вихідним пунктом для висунення гіпотези є проблемна ситуація, коли виникає протиріччя між потребою певних знань та їхньою відсутністю; гіпотеза допомагає в такому випадку "заповнити прогалини в знанні, які неможливо заповнити достовірним знанням" [4, с. 152];

– структура гіпотези налічує підстави, основне припущення, обґрунтування та логічні наслідки;

– на відміну від фантазії та домислу, гіпотеза спирається на об'єктивні аргументи, які можуть підтверджуватися особистим досвідом, бути отриманими "із других рук" чи бути результатом логічних розмірковувань. Тобто йдеться про онтологічну можливість того чи іншого факту. З онтологічною тісно переплітається епістемічна можливість, пов'язана з вірою мовця в те, що певний факт може існувати.

Гіпотетичне судження спирається на припущення¹, яке мовець висуває для розв'язання проблемної когнітивної ситуації. Умовою мовленнєвого акту припущення є факт, що мовець не знає, яким насправді є стан справ. Висловлюючись термінами логіки, мовець не знає *P* чи *не-P* і висуває припущення (*можливо P*) [2, с. 15]. Саме припущення базується на часткових знаннях про об'єкт та на вірогідності *P*. Призначення такого мовленнєвого акту – "запропонувати адресату можливість, що відповідає висловленій гіпотезі" [2].

Мовець, висловлюючи припущення, усвідомлює, що його судження може бути помилковим [5, с.15] і що в подальшому можуть виявитись факти, які його заперечать².

Наведені ознаки притаманні так чи інакше різним типам гіпотетичних висловлювань і дають змогу відрізнити їх від інших висловлювань, близьких за значенням.

Гіпотетичні висловлювання, за функцією, яку вони виконують, можна поділити на три основні групи: експлікативну, евристичну та прогностичну:

Je me souviens de tout, même de l'emplacement des meubles. Peut-être, parce que plus tard, nous en parlions souvent [8, с.31].

L'ubiquité du livre me fut révélée par un numéro des aventures de "Bibi Fricotin".

Jean-Marie avait le même [...] Ainsi les livres se multipliaient comme les pains de l'Evangile? Ce mystère nous dépassait [8, с. 26].

Elle y resterait probablement des années avant que je puisse moi aussi prendre la mer pour l'Ile au Trésor!

¹ У філософській літературі та працях з теорії науки гіпотезу розглядають як різновид припущення [2], вважаючи, що наукова гіпотеза відрізняється від звичайного здогаду більшим ступенем об'єктивності та спирається на попереднє вивчення проблеми. Аналіз словникових визначень (напр. пояснення "supposition" як "hypothèse de l'esprit" [1]) дає змогу використовувати термін "гіпотеза" як генеричний. Цей термін видається зручним через легкість утворення похідних: гіпотетичний, гіпотетичність.

² Дослідники відзначають асиметрію між процедурами підтвердження та спростування. Для підтвердження гіпотези потрібне значне коло фактів, для її спростування достатньо одного єдиного прикладу, що їй суперечить.

Допитливість Ш. Баллі називає першою властивістю людського мислення [1, с. 374]. Саме допитливість підштовхує розум до поглибленого та все поширеного пізнання дійсності, до пізнання сутності речей, до передбачення їхнього подальшого розвитку, до все нових висновків і все нових питань. Гіпотеза формується за допомогою тверджень про вже відомі аспекти об'єкта та питань про непізнані аспекти. У мовленні це часто виражається чергуванням ствердних і питальних речень:

Pendant la guerre les maisons n'étaient donc plus ces petites boîtes étanches (1), on pouvait passer dans les caves du propriétaire et même dans la maison voisine (2)? La guerre c'est quans tout marche à l'envers (3). Ainsi, mes parents sont allés en prison!

(4) Et pourtant, ils ne se gênent pas de le dire devant moi (5) [...] Alors, la guerre, il doit y avoir un truc, c'est sûr (6), mais quoi?(7) Ça ne devait pas être si terrible (8) puisqu'ils sont tous là, aujourd'hui autour de la table, près du sapin de Noël! (9)

У центрі цього внутрішнього діалогу – питання "що таке війна?" (7). Зі своїх часткових знань (2, 4, 5, 9) дитина висуває гіпотези (1, 6, 8), робить висновки (3), намагаючись сконструювати уявлення про війну.

Загальне питання вже містить у собі здогад. Але оскільки сам мовець розцінює свою інтерпретацію речей як таку, що "припускає уточнення і потребує верифікації [3, с. 62], то свій здогад мовець подає у некатегоричній формі. Крім того питання може бути звернене до іншого учасника ситуації з метою верифікації. При цьому мовець "спирається на ту версію, яку вважає найрелевантнішою, примушує співрозмовника верифікувати саме її" [3, с. 62]. Наприклад:

Ça ne ressemble pas à un crime passionnel.

Un contrat?

Oui, un contrat ou un état.

Un état de quoi?

Un pays. Des services secrets.

Les Mossards?

[...]

Ça pourrait être eux, mais ils ne se servent pas souvent de motos. Ce n'est pas leur truc. (Le Point, № 1558, 26.07.2002, с. 74).

У цьому діалогічному мовленні постановка кожного наступного уточнювального питання можлива лише у випадку отримання позитивної відповіді на попереднє питання, навіть якщо ця відповідь недостатньо обґрунтована. Заперечна відповідь позбавляє змісту постановку наступного уточнювального питання [7, с. 61].

Перлокутивний ефект такого запитального акту може бути різним:

– якщо адресат не знає яким є дійсний стан справ, він просто візьме до уваги цю можливість і враховуватиме її надалі;

– якщо ж він знає відповідь або володіє інформацією, що заперечує висунуту гіпотезу (як у наведеному вище прикладі), то за законами мовленневої кооперації, він повинен повідомити про це мовця, не залишаючи його в незнанні [2].

Назвавши типологічні властивості гіпотези у мовленні, не зупинятимемося на конкретних мовних засобах її вираження. Згадаємо лише про деякі її специфічні властивості, яскраво виражені у французькій мові, але менш характерні для української.

Отже, прагматичною функцією гіпотетичного судження, спрямованого до адресата, учасника когнітивної ситуації, є некатегоричність, яка, до речі, є типовою ознакою французької мови. Через некатегоричність мовець знімає з себе відповідальність: подавши свою версію, "умиває руки". Одним із засобів для такого мовленневого акту є

вживання умовного способу дієслів при передачі чужої думки, притаманне французькій мові:

*Pour les ingénieurs de l'aviation civile (1), c'est la présence d'une lamelle métallique (2), perdue sur la piste d'envol [...] qui **serait** (3) à l'origine de la détérioration d'un réservoir de kérosène [...] (Le Point, № 1558, 26.07.2002, с. 68).*

Зазначення джерела інформації лексичним засобом (1) підсилено граматичним (3), хоча, здавалося б, (1) дає достатню інформацію про те, що твердження (2) не належить суб'єкту висловлювання.

Гіпотетичність є також засобом досягнення об'єктивності, логічності висловлювання, бо дає змогу відрізнити достовірні знання від імовірних, вичерпні від часткових. У французькій діловій, комерційній і технічній документації часто трапляються гіпотетичні висловлювання, що переслідують перелічені цілі. Наприклад:

*Tout utilisateur est tenu de rechercher auprès du vendeur ou du fabricant toute information technique inhérente à la mise en oeuvre **dans l'hypothèse où** les indications dont il dispose lui **semblent** devoir être précisées, que ce soit pour un usage normal ou pour un usage spécifique de notre produit* (з технічної характеристики клею).

Цікавою з комунікативного погляду є також примітка у кінці технічної характеристики:

Les données résultant de la présente fiche technique sont purement indicatives et non exhaustives tout comme l'est toute information fournie verbalement sur simple appel téléphonique d'un prospect et d'un client.

Гіпотетичні висловлювання також широко застосовують у французькому діловому листуванні з метою надання мовленню ввічливості, тактовності та для уникнення непорозумінь. Наприклад:

*A la vérification de nos comptes, il apparaît que nous n'avons pas reçu à ce jour, le règlement de notre facture référencée ci-dessous [...]. **Nous pensons qu'il s'agit d'un oubli**, et vous serions reconnaissants de nous faire parvenir votre paiement dans les meilleurs délais [...]. **Au cas où** votre règlement **aurait croisé** ce rappel, nous vous prions de le considérer comme nul* (із листа постачальника клієнтові).

Наведені приклади дають лише загальне уявлення про вживання гіпотетичних висловлювань у французькому мовленні, проте яскраво засвідчують численність аспектів цієї теми, що заслуговує на глибші дослідження з метою виявлення семантичних, граматичних і прагматичних засобів гіпотетичності, їхньої типології та значення в контексті комунікативної лінгвістики.

1. Балли Ш. Французская стилистика. – Москва, 1961.
2. Булыгина Т. В., Шмелёв А. Д. Возможности естественного языка и модальная логика. // Язык логики и логика языка. Вопросы кибернетики. Сб. статей под ред. Иванова В. В. – М., 1990.
3. Жуйкова М. В., Свідзинська О. А. Роль спостерігача у вербалізації результатів когнітивної діяльності. // Мовознавство, 2000. – № 6. – С. 56–62.
4. Клаус Г. Сила слова. Гносеологический и прагматический анализ языка. – М., 1967.
5. Логический анализ языка. Знание и мнение: Сб. научн. трудов / Отв. редактор Арутюнова Н.Д. – М., 1988.
6. Постовалова В.И. Гипотеза как форма научного знания. // Гипотеза в современной лингвистике. – М., 1980.

7. Хилькевич А.П. Гносеологическая природа гипотезы. – Минск, 1974.
8. *Iss R. ... et les roses ont menti!* – Editions Pierron, 1993. – 168 с.
9. *Le nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française.* – Paris, 2000.
10. *Marin J. Vous recevrez le centuple.* – Editions du Lion du Juda, 1987. – 360 с.

**GENERAL SIGNS OF HYPOTHETICAL SPEECH SITUATION (ON
MATERIALS OF FRENCH LANGUAGE)**

Nataliya Kuznevych

*Lviv Ivan Franko University
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine*

The article provides definitions and obligatory features of hypothetical speech situations, which are basic for further complex analysis of hypothetical display on the different language levels. The functions of hypothetical judgements are under the analysis, and also some of their pragmatic peculiarities in French speech.

Key words: hypothetical, speaker, problematical cognitive situation, probability.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ФРАНЦУЗЬКЕ АРГО – ЖАРГОН – СЛЕНГ: ПОНЯТТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СПІВВІДНОШЕННЯ

Андрій Білас

*Прикарпатський університет імені Василя Стефаника,
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76025*

Розглянуто питання поняттєвої диференціації нелітературного мовлення у зарубіжному й вітчизняному мовознавстві. Запропоновано власну класифікацію соціолектів на матеріалі французької мови. Визначено національно-мовну маркованість терміна "французьке арго".

Ключові слова: соціальні діалекти, французьке арго, жаргон, сленг, загальне арго, арготизми.

Арго є одним з найсуперечливіх явищ мовної культури. Як лінгвістична й соціальна категорія лексика арго не раз була об'єктом досліджень мовознавців різних країн: французьких (Л. Сенеана, А. Доза, П. Гіро, Г. Ено, М. Коена, Ж.-Л. Кальве, Ф. Карадека, Д. Франсуа-Жежер, Ж.-П. Годайе), російських (Е. Береговської, Б. Бондалетова, В. Єлістратова, Б. Серебреннікова, Г. Громової) та українських (А. Семіва, Л. Ставицької, В. Балабіна). Виокремити арго як замкнуту систему як об'єкт спостереження можна тільки умовно [6, с. 6]. Тому філологам надто складно встановити суворі термінологічні рамки з чіткими визначеннями складових предмета досліджень. На думку В. Єлістратова, щодо арго й жаргонів лінгвісти створили свій жаргон, причому, на відміну від носіїв "блатної музики", вони самі розуміють один одного не завжди [2, с. 82].

Можна стверджувати, що природа арготизмів не остаточно з'ясована, що й засвідчують дослідники, відзначаючи складність і суперечливість їхньої кваліфікації у лексичній системі як французької, так і інших європейських мов [1; 2; 3; 4; 5; 6; 10].

Можна виділити деякі ключові питання, які багато років знаходяться в центрі уваги лінгвістів, особливо арготологів (термін уведений Д. Франсуа-Жежер [10, с. 875]): яка природа арго; чи воно є штучною, таємною чи звичайною мовою; чи взагалі це є мова; як співвідносяться поняття арго – жаргон – соціальний діалект – сленг, класичне й сучасне арго; як існують та взаємодіють арго і національна мова.

Метою нашої статті є розгляд та аналіз поняттєвого співвідношення французького арго із жаргоном та сленгом у контрастивному та перекладознавчому аспектах.

Французька мова розглядається сучасними дослідниками на вертикальному та горизонтальному зрізах. Соціальні діалекти (соціолекти) належать до вертикальної диференціації мови, до його соціальної стратифікації, а до горизонтальної, тобто варіювання мови у просторовій проекції, – територіальні діалекти. Щодо диференціювання соціальних діалектів, до яких відносимо й арго, то їх є декілька, зокрема, класифікації С. Стойкова, В. Бондалетова, Б. Серебреннікова, Є. Туманян, В. Хомякова. Розглянемо класифікацію соціолектів, запропоновану Б. Серебренніковим, яка базується на стратифікаційній диференціації соціальних варіантів мови В. Бондалетова і є достатньо деталізованою з точки зору соціолінгвістики. Він пропонує

виділяти: 1) професійні лексичні системи; 2) корпоративні жаргонні системи; 3) арго декласованих; 4) умовні мови [4, с. 479]. На конкретному французькому матеріалі пропонуємо диференціювати: 1) професійні лексичні системи; 2) корпоративні жаргони; 3) загальне арго (*argot commun*); 4) арго декласованих та умовні мови. Арго декласованих об'єднуємо з умовними мовами за рівнем таємності. Поняття "загальне арго" або "сучасне загальне арго" впроваджуємо, беручи за основу твердження Д. Франсуа-Жежер про те, що сучасним є *argot commun*. В українській мові його відповідником можна назвати "соціально-професійне просторіччя" чи "загально-соціально-просторіччя" у широкому значенні слова.

На підтвердження нашої гіпотези проаналізуємо термінологічні поля понять "арго" – "жаргон" – "сленг" із точки зору сучасної лінгвістики і контрастивістики.

Енциклопедичний словник Ларус (у 22 томах) дає значення терміна "арго" як "сукупність специфічних слів, прийнятих окремою професійною чи соціальною групою"[12, с.531]. У тлумачному словнику Робера знаходимо, що арго – це "лексика чи мовні звички, властиві закритій соціальній групі, деякі слова яких переходять у загальну мову"[13, с.78]. На наш погляд, ні перше, ні друге трактування цього мовного явища не можуть бути повними визначеннями французького арго.

Щодо терміна "жаргон", то в "Робері" він трактується як "перекручена мова, створена з недовговічних елементів або спосіб висловлювання, притаманний окремій групі, професії, сфері діяльності, важко зрозумілі чи незрозумілі для "не своїх" [13, с. 872]. Укладачі Ларуса вважають "жаргон" мовою певних груп, товариств, професій [12, с.5308]. Такі твердження ще більше наближають обсяг семантики термінів "арго" й "жаргон", перекриваючи один одного, що не може полегшити їхнє міжпоняттєве диференціювання.

В англійській лінгвістиці спостерігається більш чітке розмежування розуміння термінів "жаргон" та "арго", хоча й тут ці слова нерідко взаємозамінні. Зокрема, Ф. Говард уживає слово "арго" для позначення "таємної мови криміналу та антисоціальних елементів" [11, с. 923]. Так, у словнику Меріам Уебстер "таємна, закодована мова" – це "арго", а професійна лексика входить у семантичне поле "жаргону" [14, с. 627]. Тут бачимо розгляд "арго" у найвужчому значенні слова, що не можна вважати повною дефініцією цього терміна.

Таким чином, окреслені тут термінологічні поля названих понять можливі й виправдані лише за умови існування терміна "сленг", який у французькому мовознавстві трактується як "англійське арго". Водночас англійські лексикографи визначають "арго" як "сленг окремої соціальної групи", що розширює його семантику і схвалюється як більш логічне сучасною лінгвістичною наукою [15, с. 49].

На нашу думку, в плані французької мови необхідно застосувати такі критерії розмежування названих термінів: таємність, семантичні засоби, тенденція до скорочення слів і речень, коло носіїв. У плані "таємності" арготизми мають тенденцію до приховування змісту поняття з метою досягнення простого задоволення від гри семантики слова, а жаргони підсилюють і поглиблюють наукові й технічні поняття. Водночас перші широко використовують полісемію й омонімію, другі пропонують однозначні терміни. Професійний лексикон послуговується надто поширеними реченнями з довгими (багатоскладовими) словами, а арго має тенденцію до скорочення слів та речень. Жаргон – це суто професійна мова, а арго – ширше поняття, яке включає в себе також професійні жаргони.

Однак, незважаючи на те, що поле для серйозних термінологічних баталій з питань співвідношення соціолектних підсистем, які вже аналізувалися нами вище, можна вважати великим, не арго і не жаргон привертають пильну увагу англійських та американських філологів. В англійському середовищі прийнято використовувати термін "сленг" для позначення некодифікованої мови. На даний час у словниках знаходимо два основних тлумачення слова "сленг": "мова, що є характерною для якоїсь соціальної групи" [15, с. 1106] або "лексика широкого вживання для неформального спілкування" [9, с. 1460]. До речі, в сучасному мовознавстві спостерігається превалювання другого значення над першим.

У французькій лінгвістиці цьому поняттю приділяється мало уваги. Терміна "сленг" у Робері немає, а в Ларусі він пояснюється як "англійське арго" або ж "сукупність слів і виразів просторічного походження, якими англійці послуговуються у фамільярній формі усно-розмовної мови" [12, с. 8627]. Цієї ж думки дотримуються французькі вчені, зокрема, Ж.-П. Колен, Ж.-П. Мемель, К. Леклер [8, с. XV]. Вони стверджують, що відповідниками арготизмів є сленгізми. Тож можна вважати, що обсяг значень термінів "арго" і "сленг" перекривається в інваріантній частині, і в ній це є дві назви одного поняття з точки зору контрастивістики та перекладознавства. Обидва названі соціолекти вводять у просторіччя, а згодом у розмовну мову широкі лексичні пласти, пов'язані з різними сферами життя суспільства. І цим, на нашу думку, вони теж відрізняються від професійних жаргонів. Проте арго й сленг не можуть бути тотожними, оскільки трактуємо сленг як загальне арго, що є лише структурною частиною сучасного французького арго. Таким чином вони відображають родо-видові відношення.

На основі розглянутих вище положень можна припустити, що сленг – власне англійське поняття, яке не стосується французької мови, оскільки французькими мовознавцями тут використовується категорія національної лінгвістики – *загальне арго* (*argot commun*).

В українському та російському мовознавстві співвідношення цих понять ще більш неоднозначні. Практично кожний філолог, який займається проблемами нелітературної мови, вносить щось нове у термінологію. Деякі лінгвісти використовують проміжні терміни, наприклад, інтержаргон, інтерсленг, міжжаргонна лексика й ін., що, на нашу думку, стає надлишковим.

Проблема співіснування та взаємодії ключових термінів літературних систем мови є архіважливою під час пошуку еквівалентів передачі субстандартної лексики, зокрема, лексики арго в українських перекладах творів французької художньої прози, а отже, й для теорії й практики перекладу в цілому. Відзначимо, що в сучасній лінгвістиці, в тому числі й українській (крім французької), термін "арго" переважно використовується у значенні "мова злочинців". У будь-якому випадку для багатьох дослідників значення терміна пов'язане з герметизацією спілкування. Соціальна стратифікація арготично-жаргонної лексики переконливо засвідчує корпоративно-групову форму його породження та існування. Але для мовної екзистенції жаргону (у значенні французького "загального арго") не менш важливим є також "інший полюс розширеного вживання, суголосного за своєю суттю сміховій культурі карнавалу" [5, с. 11]. Оскільки поняття "загальне арго" у французькій мові і "жаргонний вокабуляр" в українській мові у визначенні Л. Ставицької мають спільне термінологічне поле, то можна вживати термін "арготично-жаргонна лексика" або "загально-соціальне просторіччя" цільової мови. Вважаємо, що ці лексеми є тотожними за визначенням їхньої природи сучасними французькими й українськими лінгвістами та особливо щодо їхнього функціонування у соціумі. Це

припущення підтверджується загальною вживаністю частини арготизмів у неформальному спілкуванні членів різних соціально-професійних груп. Наведемо, наприклад, вираз *ras le bol* (*ras-le-bol, ralbol*), який 50 років тому в усіх словниках арго мав позначення "вульгарне", *bol* – синонім слова *cul*, *avoir du bol* буквально означає *avoir du cul*, тобто *avoir de la chance* (*мати щастя, щастити*), *en avoir plein le cul* означає *мати чогось вдосталь*, а *en avoir ras le bol* – ще більш образний варіант зниженого словника. Але, не беручи надто до уваги значення займенника *en* і те, що "ми можемо "мати" у великій кількості", народ утворив із цього виразу іменник чоловічого роду *le ras-le-bol*, який знаходиться в одному синонімічному ряді з *exaspération*, тобто "дратування, доведення до нестями" [7, с. 180].

Аналіз наведених неоднозначних визначень природи соціолектів та їхнього співвідношення дозволяє зробити висновок, що термінологія стосовно соціально маркованої лексики має національно-мовний характер, про що свідчать різні назви тотожних або ж майже однакових понять, розмежовуючи арго, жаргон, сленг тільки за якимось одним умовним чинником. Вважаємо термін *арго* суто родовим надбанням французької культури і лінгвістичної науки, недарма ми використовуємо саме вираз *французьке арго*, а не просто термін *арго* як таке. У цьому семантико-стилістичному полі українські та російські дослідники соціальних підсистем мови більше вживають термін *жаргон*: жаргон злочинців (арго), професійний жаргон (артистів, художників), корпоративний жаргон (молодіжний жаргон або ж сленг). На жаль, в окремих працях, присвячених арго, жаргонам, спостерігається недостатньо комплексний підхід до розгляду названих понять. Спроби відмежовувати окремий мовний побут від загальнонаціональної мови приречені на невдачу, оскільки вони свідомо виключають можливість дослідження внутрішньомовних і внутрішньокультурних зв'язків. Залишаючись у межах соціолінгвістики, окремі мовознавці частково залишають поза увагою важливі аспекти зв'язку мови й культури в його найширшому розумінні. Виходячи із зазначеного, вважаємо за необхідне звернутися до мовної концепції В. Єлістратова у наступних роботах з метою дослідження арго як категорії мовознавства і перекладознавства та як феномена культури.

Проте повернемося до термінологічної дискусії та питання еволюції розуміння поняття *французьке арго*. З метою внутрішньої диференціації французької арготичної лексики пропонуємо виділити наступні пласти:

- 1) арго професійного середовища, яке називається жаргон або арго певної професії (наприклад, арго журналістів);
- 2) загальне арго (*argot commun*), англійським відповідником якого певною мірою є сленг, а українським – жаргонізоване або загально-соціальне просторіччя;
- 3) арго криміналу та антисоціальних елементів.

Як висновок пропонуємо наступне визначення терміну *французьке арго*: а) словник, який об'єднує лексичні підсистеми соціальних і професійних груп та є основою існування, розвитку й оновлення французької розмовної мови, б) підсистема структури мови зі своїми особливостями на всіх мовних рівнях.

Характерними рисами арго слід вважати національно-мовну належність, соціальну варіативність, швидку семантичну динаміку, полісемічність і синонімічність, функціональне різномаття, специфічну внутрішньолексичну природу, експресивність, словотворчу активність, фонетичні, морфологічні й синтаксичні особливості, відносно комунікативну "герметичність".

1. *Береговская Э. М.* Французское аргю: Эволюция его восприятия. // Филологические науки. – 1997. – №1.
2. *Елистратов В. С.* Русское аргю в языке, обществе и культуре // Русский язык за рубежом. – 1995. – №1.
3. *Семів А. Р.* Структурні і семантико–стилістичні особливості лексики аргю у сучасній французькій мові (на матеріалі мови преси): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2001.
4. *Серебренников Б. А.* Территориальная и социальная дифференциация языка // Общее языкознание. – М.: Наука, 1970.
5. *Ставицька Л.* Українська мова без прикрас // Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К.: Критика, 2003.
6. *Calvet L.-J.* L'argot. Que sais-je? – Paris: PUF, 1994.
7. *Caradec F.* Dictionnaire du français argotique et populaire. – Paris : France Loisirs, 2000.
8. *Colin J.-P., Mevel J.-P., Leclère C.* Dictionnaire de l'argot français et de ses origines. – P., Larousse, 2001.
9. English Dictionary for Advanced Learners. – Harper Collins Publishers, 2001. – 1824 p.
10. *François-Geiger D.* Introduction à la première édition du Dictionnaire de l'argot // Colin J.-P., Mevel J.-P., Leclère C. Dictionnaire de l'argot français et de ses origines. – Paris: Larousse, 2001.
11. *Howard Ph.* The state of the language. – England: Penguin books, 1984.
12. Larousse Encyclopédique /22 vol./ – Paris: France Loisirs, 1982.
13. Le Robert Illustré d'Aujourd'hui. – Paris: France Loisirs, 2002.
14. Merriam Webster's Collegiate Dictionary. – 10-th Ed. – Springfield: Merriam Webster, 1993.
15. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English language. – Danbury, CT: Lexicon publ., 1993.

THE FRENCH ARGOT – JARGON – SLANG: NOTIONAL AND TERMINOLOGICAL CORRELATIONS

Andriy Bilas

*Precarpathian Vassyl Stepanyk University,
57, Shevchenko St, Ivano-Frankivsk, 76025, Ukraine*

The article is concerned with the problem of substandard speech terminology in Foreign and Ukrainian linguistics. The author proposes the classification of French social dialects and stresses that the French argot is a specifically French linguistic term.

Key words: social dialects, French argot, jargon, slang, common argot, argot words.

*Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004
Прийнята до друку 12.04.2004*

МОРФЕМІКА УСІЧЕНИХ АНТРОПОНІМІВ У СУЧАСНІЙ ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

Ігор Цимбалістий

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001

Розглянуто фонетико-морфологічні аспекти зредукованих іспанських антропонімів, особливості їх функціонування в сучасній іспанській мові. Досліджено етимологію цих словоформ, а також лінгвальні та позамовні чинники, які впливають на їхню появу. Здійснено семантико-стилістичний аналіз усічених і традиційних демінутивних іменних словоформ, аргументовано новий суфіксальний формант афективного характеру.

Ключові слова: зредукована форма, гіпокористик, антропонім, усічення, демінутив.

Безперечним є те, що імена та прізвища осіб мають схильність до спрощення своєї морфофонетичної будови. Тенденція до спрощення через усічення власних імен у розмовному варіанті іспанської мови давно вже стала традиційною. Це пояснюється як лінгвістичними (сприятлива морфофонетична структура лексем), так і позамовними чинниками. Наприклад: "... національний характер, психологічний склад, соціальні умови носіїв імен тощо" [1].

Досліджувані лексемні форми традиційно вважають одним із ресурсів сімейної лексики, тому що батьки прагнуть полегшити дитині як сприйняття, так і вживання власного імені, водночас надаючи йому апресіативних відтінків. Оскільки головною ознакою усічених антропонімів є прагнення надати їм демінутивної конотації, цей вид редукації у мовознавстві також відомий під загальним терміном *nombre hipocorístico* (від грецького *hipocoristicós* – *пестливий*), ним характеризують слова, що зазнають морфофонетичних модифікацій з метою надання ознак зменшваності, пестливості, фамільярності [14]. Гіпокористик – це демінутивний варіант імені, одним з різновидів якого є скорочена форма [4]. Саме намагання надати новоствореним лексемам афективної експресії і є головною причиною усічень антропонімів [13]. Окрім цієї мотивації деякі мовознавці вказують і на інші причини редукування антропонімів. Зокрема, А. Меїлан [12] зазначає, що у певних випадках усічення дає змогу не зовсім милозвучному імені набути фонологічної привабливості (*Boni* ← *Bonifacio*, *Teo* ← *Teodoro*, *Leo* ← *Leopoldo*); А. Суперанська не виключає також і чинник *мовної економії*, пов'язуючи його з оперативною пам'яттю людини, яка не утримує одночасно більше певної кількості багатофонемних лексичних одиниць [2].

Незважаючи на специфіку іспанського імені (ряд антропонімів може складатися з кількох слів), у тій чи іншій формі усічень зазнають як одно-, так і дво-трикомпонентні імена. Щодо останніх, то необхідно зазначити очевидну тенденцію до поєднання слів, що складають ім'я, в одне. Стосовно способів зрощення цих імен, то їх, на нашу думку, кілька.

1. Ономастичне злиття [1]. Компоненти складного імені об'єднують в одне слово у відповідному порядку без морфологічних модифікацій: *Luzdivina (Luz Divina)*, *Rosalía (Rosa Lía)*, *Analía (Ana Lía)*;

2. Частково скорочена композиція. Усічення зазнає лише один з компонентів подвійного імені. Розрізняють два види композитів: сформованих через синкопу – *Anabel (Ana Isabel)*, *Mariana (María Ana)*, *Rosana (Rosa Ana)* – і через апокопу – *Juanmi (Juan Miguel)*, *Juanjo (Juan José)*, *Juanra (Juan Ramón)* [12];

3. Акронімія. Полягає в усіченні обох компонентів імені. Характерною ознакою цього виду редукції є намагання надати новоствореній складній словоформі морфофонетичної компактності, зручності, що у багатьох випадках спричиняє відступ від традиційних норм (силабічного поділу тощо). Нерідко злиття через акронімію супроводжується й елімінацією службових слів (прійменників та артиклів): *Marisol (María de la Soledad)*, *Maipi (María del Pilar)*, *Maite (María Teresa)*, *Marilena, Malena (María Elena)*, *Rosmarí (Rosa María)*, *Marián (María Ana)*, *Maribel (María Isabel)*, *Mamen (María del Carmen)*, *Chema (José María)*, *Marisa (María Luisa)* [6; 10]

Чинники, які беруть участь в усіченнях однослівних антропонімів – ідентичні тим, які використовують для редукції загальних назв. Проте зазначимо, що окрім апокопи, пріоритетної щодо звичайних слів, у скороченнях антропонімів бере активну участь й афереза, меншою мірою – синкопа. Є очевидним пошук компактної, фонетично привабливої, функціонально довшеної та експресивно насиченої словоформи. Привертає увагу і те, що одні й ті ж імена мають кілька усічених форм, які з'являються незалежно одна від одної в різних соціальних прошарках суспільства і творцями їх, окрім батьків, є друзі, колеги тощо. Наведемо приклади:

Чоловічі імена: *Alejandro* → *Alex* (апокопа), *Jandro* (афереза); *Alfredo* → *Alf* (апокопа), *Freddy* (афереза); *Domingo* → *Domi* (апокопа), *Mingo* (афереза); *Casimiro* → *Casi* (апокопа), *Miro* (афереза); *Federico* → *Fede* (апокопа), *Fico* (синкопа); *Gonzalvo* → *Gonzalo* (синкопа); *Lucanus* → *Lucas* (синкопа); *Teodoro* → *Teo* (апокопа), *Doro* (афереза); *Santiago* → *Santi* (апокопа), *Yago* (афереза); *Nicolas* → *Nico* (апокопа); *Javier* → *Javi* (апокопа); *Marcos* → *Marc* (апокопа); *Fernando* → *Nando* (афереза); *Rafael* → *Rafa* (апокопа); *Marcelo* → *Marce* (апокопа); *Salvador* → *Salvi* (апокопа) тощо.

Жіночі імена: *Adela* → *Ade* (апокопа), *Ela* (афереза); *Augustina* → *Tina* (афереза); *Angelina* → *Lina* (афереза); *Beatriz* → *Bea* (апокопа); *Belén* → *Bel* (апокопа); *Cecilia* → *Ceci* (апокопа); *Concepción* → *Concha, Conchi* (апокопа); *Elena* → *Ena, Lena* (афереза); *Isabel* → *Isa* (апокопа), *Bel, Bela* (афереза); *Julia* → *Juli* (апокопа), *Lía* (афереза); *Magdalena* → *Magda* (апокопа), *Dali* (синкопа); *Montserrat* → *Montse* (апокопа), *Rat* (афереза); *Natalia* → *Talia* (афереза); *Vanesa* → *Vane* (апокопа), та інші [4; 5; 10].

На відміну від усічень звичайних слів, у формуванні гіпокористиків нерідко бере участь кілька механізмів одночасно. Наприклад:

Secundino → *Cundi* (афереза+апокопа); *Felisa* → *Lis* (афереза+апокопа); *Eulalia* → *Lali* (афереза+апокопа); *Magdalena* → *Dali* (афереза+апокопа); *Gregoria* → *Ori* (афереза+апокопа); *Eugenia* → *Geni* (афереза+апокопа); *Esteban* → *Tebi* (афереза+апокопа); *Federico* → *Deri* (афереза+апокопа); *Ismael* → *Mel* (афереза+синкопа); *Natividad* → *Navi* (апокопа+синкопа) [3].

Часто одні і ті ж редукції мають різних корелятів: *Tina (Clementina, Augustina)*, *Lena (Elena, Magdalena)*, *Ana (Juana, Susana)*, *Ina (Catalina, Carolina)*, *Teo (Teodoro, Doroteo)*, *Berto (Roberto, Alberto)*; деякі усічення є спільними як для чоловічих, так і

жіночих імен: *Geni (Eugenio, Eugenia)*, *Rafa (Rafael, Rafaela)*, *Leo (Leopoldo, Leopolda)*, *Cefe (Ceferino, Ceferina)*, та інші. Це нерідко спричиняє певну ізоморфність.

Ці приклади засвідчують, що гіпокористики є надзвичайно поширеним явищем у сучасній іспанській мові. Практично немає імен, які б не зазнавали усічень тим чи іншим способом. Навіть двоскладові антропоніми редукуються: *Javi (Javier)*, *Pili (Pilar)*, *Uli (Raúl)*. Зазначимо також, що чимало нормативних іспанських імен є гіпокористиками, які, пройшовши тривалий еволюційний шлях, здобули власне функціонування. Красномовним підтвердженням цього є ім'я *Jaime*, гіпокористик від гебрейського *Jakob*, італійський варіант якого *Jácome* адаптувався в каталонській формі *Jaume*, а звідти в кастильській – *Jaime*. Паралельно *Jacob* на Піренеях еволюціонує до *Jaco*, *Jago*, *Yago*, останнє з яких, злившись з формою *Santo*, утворило загальновідоме ім'я *Santiago* з гіпокористиками *Santi* та *Yago* [4].

Нерідко саме історична еволюція імені дає нам змогу зрозуміти, чому гіпокористики набувають часом нелогічних щодо корелята форм. Наприклад, гіпокористик *Paco* утворився від твірної *Francisco*. Цікаво простежити еволюційний шлях цього імені: готське ім'я *Phranciscus* редукується через синкопу до *Phacus*, яке змінивши, згідно загальної еволюційної тенденції, закінчення *-us* на *-o* та залишивши, всупереч неї, початкову *P* (традиційно грецькі та латинські буквосполучення *Ph* оформились в губно-зубний звук *F*) дало сучасний варіант *Paco* [7].

Здебільшого творцями гіпокористиків є самі діти, які, унаслідок неспроможності вимовляти деякі звуки, вдаються до ониматопеї. Наприклад, палаталізують приголосні *s*, *c* на *ch*: *Merche (Mercedes)*, *Nacho (Ignacio)*, *Chus (Jesús)*, *Conchi, Concha (Concepción)*, *Chon (Ascención)*, *Chari (Rosario)*, *Chole (Soledad)*, *Chema (José María)*, *Chelo (Consuelo)*; *r* вимовляють як *l*: *Lola (Dolores)*, *Lalo (Eduardo)*. Нерідкими є й курйозні випадки творення нових антропонімічних словоформ. Наприклад, гіпокористик *Tuta (Asunción)* появився від дитячої гри слів *Asunta-Tunta* → *Tuta*. Проте загалом подібні усічення, через слабкий морфофонетичний зв'язок з корелятом, є тимчасовими [1; 4].

Усічені форми є функціонально та семантично близькими до традиційних демінутивів, утворених за допомогою суфіксів *-ito*, *-illo*, *-ico* тощо. Ознакою семантичної схожості суфіксованої та усіченої форм іспанського імені є і те, що часто другі слугують основою для виникнення перших. Наприклад, *Francisco* окрім *Paco* має й інші скорочення: *Quico*, *Curro*, які є зредукованими формами демінутивних імен *Francisquico* і *Franciscuro* [7]; *Manuel* → *Manolito* → *Manolo*, *Noli*; *Concepción* → *Conchita* → *Chita*, *Conchi*, *Concha*; *Juana* → *Juanita* → *Nita*; *Arturo* → *Arturito* → *Ito*; *Marta* → *Martita* → *Tita*; *Nicolasa* → *Nicolasita* → *Colasita* → *Sita* [9]. Саме усічення демінутивів стало прецедентом для появи кінцевої *-i* суфіксального характеру, яка, на нашу думку, виконує функцію нового демінутивного форманта в сучасній іспанській мові. Оскільки цей суфікс коштує афективне ставлення, похідні з кінцевою *-i* є досить поширеними: *Pilar* → *Pili*, *Catalina* → *Cati*, *Gustavo* → *Gusti*, *Encarnación* → *Encarni*, *Magdalena* → *Dali*, *Remedios* → *Remi*, *Rosalía* → *Rosi*, *Esteban* → *Tebi*, *Yolanda* → *Yoli*, *Susana* → *Susi*, *Yolanda* → *Yoli*, *Milagros* → *Mili*. Гіпокористики, утворені за серединною *i*, є також одними з найпродуктивніших: *Natividad* → *Navi*, *Nati*, *Lucía* → *Luci*, навіть якщо це призводить до несилабічної редукації: *Alicia* → *Lici*, *Nuria* → *Nuri*, *Celia* → *Celi*, *Javier* → *Javi*, *Julia* → *Juli*, *Herminia* → *Mini*. Іншим аргументом на користь цього демінутивного суфікса є те, що під впливом гіпокористиків, його інколи використовують і в редукаціях загальних назв, надаючи їм афективних конотацій. Наприклад, *compa*, *compí (compañero)*, *bogui (abogado)* [15].

Вважають [8], що усічені форми є альтернативою демінутивним. Логічно, що скорочена форма, завдяки зручній морфофонетичній структурі і загалом подібній експресивній конотації, має пріоритетність в усному мовленні, і тому, на перший погляд, здається незрозумілим, чому, незважаючи на вищезгадані переваги, зредуковані не можуть витіснити з узусу морфологічно громіздкі демінутивні форми. Паралельність функціонування двох форм пояснюють наявністю між ними низки розбіжностей: семантичних, стилістичних, соціальних тощо.

Суфіксовані демінутиви мають інтенсивний узус у межах сім'ї і рідко виходять за рамки цього лінгвосоціуму. Їхнє вживання здебільшого обмежене віковими характеристиками носія імені. Проте, хоча й оказіонально, референтами цих слівформ можуть бути й дорослі особи. Зауважимо також, що такі суфікси, демінутивні в принципі, нерідко проявляють себе багатозначно, конотуючи широкий спектр афективних ознак. Усе залежить від конкретної мовної ситуації, соціального статусу особи, відношення до неї мовця тощо. Тому ці суфікси можуть надавати антропонімам різноманітної стилістичної забарвленості: від зменшуваності, пестливості до іронії і навіть зневаги, проте вони ніколи не набувають нейтральності.

Зредуковані гіпокористики, хоча й належать до сімейної лексики, часто виходять за межі цього середовища і легко проникають в інші сфери мовлення (друзі, знайомі, колеги). Значна частина усічень вперше з'являється також і у перелічених лінгвосоціумах. Широке вживання усічень нерідко спричинює до втрати ними демінутивної конотації і набуття нейтрального значення. Ця нейтральність сприяє лексикалізації гіпокористики, яка, у деяких випадках, зумовлює автономію цих слівформ яким забезпечує повноправне місце в системі іспанської антропології. Наприклад, редукції *Concha (Concepción)*, *Nacho (Ignacio)*, *Marisa (María Luisa)*, *Yago (Santiago)*, *Paco (Francisco)*, *Rafa (Rafael)* та ряд інших давно вже вийшли за рамки гіпокористиків і вживаються як у формальних, так і в неформальних ситуаціях, витісняючи на периферію усталені нормативні імена. Як результат вербальної адаптації слівформи нерідко зазнають модифікації своїх закінчень з метою надати собі нейтральнішого семантичного забарвлення. Наприклад, *Manolo (Manolito ← Manuel)*, *Concha (Conchita ← Concepción)* [13]. Іншим свідченням автономізації усічених антропонімів є їхня активність у дериваційному словотвірному процесі, характерною ознакою якої є те, що семантично нейтральні зредуковані форми приєднують демінутивні суфікси для того, щоб надати афективних ознак іменам, які їх втратили (*Filomena → Filo → Filita*, *Caridad → Cari → Carita*, *Ceferina → Cefe*, *→ Cefita*, *Pilar → Pili → Pilita*, *Francisco → Paco → Paquito*).

Сьогодні в Іспанії поширена тенденція до використання усічених імен стосовно відомих осіб (артистів, спортсменів, телеведучих), що слугує не лише свідченням набутої цими антропонімами функціональної незалежності, але й елементом диференціації чи оригінальності. Наприклад: *Concha (Concepción) Velasco* (актриса), *Javi (Javier) Moreno*, *Javi (Javier) Alonso* (футболісти), *Rafa (Rafael) Benítez* (тренер), *Nacho (Ignacio) Duato* (танцюрист), *Quico (Francisco) Matamoros* (телеведучий), *Conchi (Concepción) Jiménez* (супермодель), *Rosana (Rosa Ana)* (співачка), *Alex (Alejandro) Udago* (співак) тощо. Зазначимо, що ця тенденція неоднозначно сприймається іспанськими мовознавцями. Зокрема, Х. Мартінес де Соуса негативно реагує на масове використання гіпокористиків відомими особистостями, вважаючи його недоречним і, навіть, інколи шокуючим [11].

Хоча усічення антропонімів є тенденцією, яка історично сформувалася в іспанській мові (приклад *Paco*) і певною мірою вплинула на появу подібних форм серед

звичайної лексики, останніми роками чимало гіпокористичних словоформ сформовано під англосаксонським впливом, нерідко запозичуючи готові варіанти, водночас зберігаючи їхню орфографію (*Alex* ← *Alejandro*, *Freddy* ← *Alfredo*, *Federico*, *Gery* ← *Gerardo*, *Chris* ← *Cristina*, *Miky* ← *Miguel*) [4]. Тенденція до кінцевої *-i*, на нашу думку, спричинена не тільки внутрішніми мовними процесами, описаними вище, а й впливом англійської мови. Англійські гіпокористики *Mary* (*María*), *Licy* (*Alicia*), *Dely* (*Adelina*) та інші значною мірою вплинули на появу іспанських *Mari*, *Lici*, *Deli*. Свідченням на користь такого твердження є те, що в сучасній іспанській орфографії нерідко трапляється двоєке написання цих гіпокористиків, з кінцевими *-i* та *-y*: *Mari*, *Mary* (*María*), *Lici*, *Licy* (*Alicia*), *Deli*, *Dely* (*Adelina*) та інші [3; 6; 9].

Тенденція до усічення імен створила прецедент і для редукування прізвищ, хоча стосовно останніх і не відзначається особливою динамікою. За винятком деяких усталених форм (*Rodri* ← *Rodríguez*, *Guti* ← *Gutiérrez*, *Garci* ← *García*) схильність до скорочення не є притаманною іспанським прізвищам, хоча, як і у випадку імен, останніми роками вона набула активності стосовно прізвищ відомих осіб, зокрема спортсменів: *Moli* (*Javier Molina*), *Cañi* (*Santiago Cañizares*), *Guti* (*José María Gutiérrez*), *Moro* (*Fernando Morientes*) та інших [16; 17]. На відміну від суто іспанських, значно схильнішими до редукації є баскські прізвища, очевидно, унаслідок їхньої фонетичної складності: *Belauste* (*Belausteguigoitia*), *Apala* (*Apalategui*), *Zarra* (*Zarraonandía*), *Saza* (*Sazatornil*), *Etxeba* (*Etxeberria*) [12]. Такі словоформи не виходять за межі усного мовлення, оскільки мають слабкий етимологічний зв'язок зі своїми нормативними відповідниками.

Отже, загальна тенденція до спрощення морфофонетичної будови словоформ у сучасній іспанській мові значною мірою торкнулася й антропонімів. Її активність пояснюється не тільки намаганням надати новоутвореній формі компактності та зручності у вживанні, але й наділити її афективними ознаками, що, в свою чергу, нерідко супроводжується появою нетрадиційних для іспанської мови елементів та явищ. Підтвердженням цього є поява суфіксальної *-i* демінутивного характеру як альтернативи традиційним суфіксам *-ito*, *-illo*. Іншомовний вплив спричинив і внесення у мову багатьох орфографічних інновацій. Загальнонаціональна поширеність цього явища зумовила вихід гіпокористиків з категорії суто сімейної лексики та сприяла автономізації багатьох з них, результатом якої є семантична нейтралізація цих словоформ і їхня активність у словотвірному процесі.

1. *Zвада I. M.* Скорочені та суб'єктивно-оцінні форми власних імен у системі іспанської антропології // *Иноземна філологія* № 86. Львів, 1987.
2. *Суперанская А. И.* Структура имени собственного. Морфология и фонология. М., 1969.
3. *Alba de Diego V.* Marcas, abreviaciones y siglas en el lenguaje publicitario // *Prohemio*, IV, 1973.
4. *Albaigés J. M.* Enciclopedia de los nombres propios. Barcelona, 1995.
5. *Alcina Franch J., Blecua J. M.* Gramática española, Barcelona, 1998.
6. *Casado Velarde M.* Acortamientos, formación de siglas y acrónimos // *Gramática descriptiva de la lengua española*, Madrid, 1999.
7. *Gómez Garrido P.* El libro de los nombres de niño, Barcelona, 2000.
8. *Lang M. F.* Formación de palabras en español, Madrid, 1992.

9. *Lapesa R.* Historia de la lengua española. Madrid, 1991.
10. *Martínez de Sousa J.* La abreviación en español // Diccionario Internacional de Siglas y Acrónimos, Madrid, 1984.
11. *Martínez de Sousa J.* Manual de estilo de la lengua española, Gijón, 2000.
12. *Meilán A.* La construcción gramatical del español // Enciclopedia práctica del idioma español, Oviedo, 2003.
13. *Seco M.* Arniches y el habla de Madrid, Madrid-Barcelona, 1970.
14. *Seco M., Andrés O., Ramos G.* Diccionario del español actual, Madrid, 1999.
15. *Sanmartín Saez J.* Diccionario de argot, Madrid, 1998.
16. "El Marca", 11.04.2003.
17. "El Marca", 25.04.2003.

THE MORPHEMICS OF REDUCED ANTHROPNOMS IN MODERN SPANISH

Ihor Tsybalyistyy

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska St, Lviv, 79001, Ukraine*

The article concerns phonetico-morphological aspects of reduced Spanish anthroponym and peculiarities of their functioning in modern Spanish. The author studies the word-forms etymology as well as linguistic and extralinguistic factors, influencing their appearance. The article gives the sematic-stylistic analysis of shortened and traditional diminutive nomative word-forms alongside with argumentation of a new suffixial formant of affective character.

Key words : reduced form, hypochoristic, anthroponym, shortening, diminutive.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

КЛАСИЧНІ МОВИ

УДК 811.124' 02'366.587' 367.625(09)(100)

АСПЕКТУАЛЬНІСТЬ У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ: ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Богдан Чернюх

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

В історії дослідження аспектуальності у латинській мові виокремлено три етапи: 1) молодограматичний; 2) формально-граматичний; 3) функціонально-семантичний. На підставі детального аналізу здійснених у цій галузі досліджень відзначено їхні сильні і слабкі сторони і окреслено перспективи дослідження цієї галузі.

Ключові слова: аспектуальність, видова опозиція, дієслівний характер, спосіб дії.

Незважаючи на те, що поняття функціонально-семантичного поля аспектуальності впроваджено в мовознавство у середині минулого століття, чимало проблем, які ставить сучасна аспектологія, розглядались ще в античності. Це стосувалось також семантики дієслівних форм, які стали об'єктом дослідження вже у V ст. до н. е. Звертаючись до дієслова, грецькі філософи передусім звертали увагу на категорію часу. За свідченням Діогена Лаєртського, філософ Протагор з Абдери був першим, хто "розрізняв часи дієслова" [12], а згодом Арістотель розглядає час, як основну диференціюючу ознаку дієслова, визначаючи останнє як "слово, що позначає час" [7, с. 6–10]. Як засвідчують сучасні дослідження, в основі дієслівної системи давньогрецької мови знаходиться видовий критерій – протиставлення основ теперішнього часу, аориста і перфекта. Аналіз філософської спадщини Платона і Арістотеля, зокрема тієї її частини, що стосується мовних питань, засвідчує їхнє інтуїтивне розуміння відмінностей аспектуального характеру у дієслівних формах. Зокрема, Платон у сфері теперішнього часу виділяє "те, що є" (τὸ ὄν) і "те, що відбувається" (τὸ γιγνόμενον) [42, Soph. 262 d] або, користуючись сучасною інологією, диференціює результативність і процесуальність. На думку А. Пальяро, Арістотель, членуючи часовий континуум на сегменти "зараз" (νῦν), "щойно" (ἄρτι), "вже" (ἤδη), брав до уваги характер протікання дії в часі [38, с. 33–35]. Однак ні у Платона, ні у Арістотеля не засвідчено жодної прямої згадки про різні способи вираження перебігу дії. Очевидно, це зумовлено розумінням часу як однієї з головних онтологічних категорій, що спричинило його "абсолютизацію" і як наслідок цього, видова ознака дієслівних форм залишилась поза увагою, отож вид начебто "розчинився" у часі.

Першими, хто звернувся до питань видової семантики дієслівних форм, були представники стоїчної філософії. Аналізуючи дієслівну семантику, вони крім часового значення виокремили два види дії – "тривалий" (paratitikōj) та "завершений" (suntelikōj) – які поклали в основу класифікації часових форм verbī finitī і у межах яких виділили по два часи: τῆς νῦν paratitikōj (теперішній тривалий) / παρὰ τὸν χρόνον

paratatikŌj (минулий тривалий) та TMnestěj suntelikŌj (теперішній завершений) / parJc"menoj suntelikŌj (минулий завершений) [46, 26–30, 250]. Поза межами цієї системи "обмежених" часів (crŌnoi ærismšnoi) знаходились два часи – аорист (ϷŌristoj parJc"menoj) та майбутній (mšllwn ϷŌristoj), які стоїли зараховували до "необмежених" (ϷŌristoi) [6, 83, 38 – 40]. Причиною цього, на нашу думку, був логічний критерій, на підставі якого здійснювався поділ часів, котрий не завжди збігався із граматичним.¹

Грецькі філологи олександрійської школи відмовились від запропонованого стоїками видового критерію побудови темпоральної системи, надавши перевагу часовому. Вилучення виду з дієслівної системи не означало, проте, цілковитої відміни від нього. Про це засвідчує, зокрема, запропонована олександрійськими вченими граматична термінологія, яка використовує елементи стоїчної (пор. стоїчні paratatiko... та sunteliko... crŌnoi та олександрійські *ini* на позначення часових форм paratatikŌj "imperfectum" та Ōpersutšlikos "plusquamperfectum"). Один із найвидатніших представників олександрійської граматичної школи Аполоній Дискол розрізняв триваючі та завершені дії, поширюючи їх на сферу майбутнього [5, 389, 10–12], а при аналізі семантики перфекта виділяв загальнофактичне (аористичне) та результативне значення [5, 288, 1–2]². Проте безпосередньо про видове протиставлення ніде не згадується. У олександрійській граматиці вперше застосовано впроваджений Діонісієм Фракійцем термін "вид" (εδος), який характеризував спосіб дії, наприклад, Ϸrdw "зрошую" та ϷrdeŪw "часто зрошую" [13, 50, 13–14].

Стоїчний та олександрійський напрями у дослідженні дієслів представлені також у римській граматиці. Марк Теренцій Варрон, дотримуючись стоїчної доктрини, кладе в основу поділу часових форм критерій "тривання /завершеність" і групує їх на *verba infecta et perfecta* у межах яких встановлює по три часові форми [54, VIII, 8, 20; IX, 96, 54]. Разом з тим він адаптує на латинському ґрунті і олександрійське вчення про "види" і намагається об'єднати в одній системі два явища різного порядку – граматизовану видову опозицію "інфект / перфект" (*lego / legi*) та словотвірну "просте / похідне дієслово" (*lectito / lectitavi*) [9, X, 33].

Проникнення у Рим ідей олександрійських граматиків спричинило відмову від запропонованого Варроном поділу часових форм та орієнтацію на виключно часове значення. На думку Й. М. Тронського, таку зміну орієнтирів зумовила втрата видових розбіжностей, які ще зберігались у ранній латині, і на які опирався Варрон [2, с. 437]. Очевидно, що аналіз семантики часових форм (передусім тих, що належать до одного й того ж часового проміжку, як, наприклад, імперфекта і перфекта) не міг обійтись без згадки про відмінності у зображенні протікання дії [17, Diom. I, 335, 29–336, 1; Prisc. II, 406, 2–5; 415, 6–13 і т. д.], але домінування відносно-часової кореляції висунуло на перший план темпоральні значення. Як і олександрійські граматики, римські враховували існування поряд із часовим ще якогось значення, проте не надавали йому суттєвої уваги. Вирішальний вплив римської (а вірніше – палемонівської) граматичної

¹ У зарахуванні аориста та майбутнього часу до "необмежених" можна вбачати також поєднання аспектуального та темпорального критеріїв: аорист – засіб вираження цілісності дії без урахування її меж (видовий критерій), і майбутній час – темпорально невизначений, гіпотетичний (пор. думку схоліаста до Діонісія Фракійця, який характеризує майбутній час як "неясний" та "невідомий" [5, § 13, 19–21])

² На відміну від Діонісія Фракійця Аполоній Дискол глибше досліджував семантику дієслів, аналізуючи не лише індикатив, а й непрямі способи [7, Synt. 354, 11–358, 13; 387, 10–394, 6].

доктрини на подальший розвиток вчення про мову спричинив вилучення виду із системи граматичних категорій дієслова не лише класичних, а й нових європейських мов і розгляд дієслівних форм як часткових різновидів категорії часу.

Дослідження виду на матеріалі класичних мов започаткував у останній третині XIX ст. Г. Куртіус, який, аналізуючи семантику темпоральних форм давньогрецького дієслова, розмежував час і вид, характеризуючи їх як *Zeitstufe* та *Zeitart*¹ і відзначив, що різниця між презентом, аористом і перфектом полягає у самій дії, а не у відношенні до якогось зовнішнього моменту [9, с. 179].

До 30-х років минулого століття вчення про вид у латинській мові знаходилося під значним впливом молодогограматичної школи, представники якої приписували латинській мові видову опозицію, притаманну слов'янським мовам, зокрема, розглядали префіксацію як засіб вираження завершеності. Так вважав французький лінгвіст Д. Барбелене, який розглядав як видове протиставлення простих і складних (передусім утворених префіксально) дієслів і приписував першим значення недоконаності, а другим – доконаності [8]. У рецензії на згадану працю А. Мейє критикує такий погляд, відзначаючи, що згадане протиставлення має передусім лексичний характер і є опозицією курсивних і термінативних дієслів (*indéterminé/ déterminé*) [29].

Орієнтація на слов'янську видову систему притаманна також теорії К. Г. Меєра, який розглядав кожне дієслово як видово марковане [35]. Він розглядає дієслова *ire, currere, ferre* як недоконані, а *venire, dare, mittere* та префіксальні – як доконані. Свої висновки К. Г. Меєр ґрунтує на тому, що перша група дієслів, вживаючись у формах, утворених від основи перфекта, отримує результативне значення (за термінологією Меєра "перфектне"), а друга – аористне. Ці видові значення оголошуються незмінними і незалежними від форми, у якій вживається дієслово. Критерієм визначення видового значення обиралась здатність дієслів поєднуватись з обставинами на пряму дії. Недоконані дієслова, які вживають у часах інфекта, припускають поєднання з такими обставинами, проте виключають їх у часах перфекта. Цей висновок, відомий у латиністиці як "критерій Меєра" зазнав справедливої критики. Його недоліками була не лише проєкція слов'янської дієслівної системи на латинську та апіорне присвоєння латинським дієсловам видових значень, а й обмеженість дослідження вузьким колом дієслів (здебільшого дієсловами руху). Оскільки навіть не всі згадані дієслова вписувались у запропоновану концепцію, Меєр стверджував, що вона чинна лише для Плавта, Теренція та Лукреція, а для інших авторів придатна лише частково [35, с. 8]. Однак навіть побіжний аналіз вживання дієслівних форм у ранній комедії засвідчує чимало відхилень від згаданого критерію. "Імперфективні", згідно з Меєром, дієслова можуть вживатись у формах перфекта у загальнофактичному значенні, не поєднуючись з обставинами на пряму дії. Наприклад, [*virgo*] *iit, lavit, rediit* (37, Eun. 593) "[дівчина] пішла, вмилась, повернулась", де приписуванню *iit* результативного значення суперечить форма *rediit*. "Перфективні" за Меєром дієслова припускають функціонування у формах інфекта, для яких притаманне значення незавершеності. У реченні *venit eccum Calidorus, ducit nescioquem secum simul* (27, Pseud. 693) "ось приходить Калідор, веде зі собою не знати кого" "перфективне" *venire* та "імперфективне" *ducere*, виражаючи дію у протіканні, видово тотожні.

¹ Замість терміна *Zeitart* К. Бругман у своїй "Порівняльній граматиці індоєвропейських мов" вжив *Aktionsart*, який закріпився у західноєвропейській лінгвістиці.

Хибою молодогограматиків було об'єднання у понятті виду власне граматичної категорії, якою є вид, та лексичних – дієслівного характеру і способу дії, про необхідність розмежування яких ще на початку минулого століття писав С. Агрель [4]. Постуловані ними як видові, згадані опозиції насправді стосуються дієслівного характеру і є протиставленням курсивних і термінативних дієслів, значення яких зумовлене їхньою лексичною семантикою.

З різкою критикою щодо таких поглядів у 30-х роках виступив голландський вчений К. ван дер Гейде, який заперечував вплив лексичної семантики на видову і вказував на неприпустимість перенесення видової системи слов'янських мов на латинську [51; 52]. Незалежно від нього до такого ж висновку прийшов К. Яначек, досліджуючи видову семантику дієслів у творах Плавта [20]. Обидва дослідники були одноставними у тому, що латинське дієслово є видово нейтральним і його аспектуальна семантика пов'язана із часовими формами, а дієслова виражають не власне вид, а лише результативність дії, закладену у семантиці. Важливою закономірністю, яку встановив К. Яначек, була певна залежність між дієслівним характером та формами, у яких функціонували дієслова: курсивні тяжіють до вживання у формах інфекта, а термінативні (у тім числі префіксально утворені) – у формах перфекта. Проте це ще не дає підстав для ототожнення дієслів із недоконаними чи доконаними. Як справедливо зазначав Я. Сафаревич, префіксація сприяла лише переходу "дуративного дієслова у термінативне або інхотативне", однак не змінювала видового значення [45, с. 206].

Незважаючи на відмову більшості лінгвістів від видової концепції молодогограматиків, вона представлена в авторитетних наукових виданнях, зокрема у найгрунтовнішій сьогодні граматиці Льюїмана – Гофмана – Сантира, де зазначено, що немає надійнішого способу визначити вид простих дієслів окрім "критерію Меєра" [26, с. 302].

Спробу знайти вихід із ситуації, яка склалась, намагався зробити А. Мейє, який, взявши за основу схему Варрона, оголосив видовою опозицією інфект / перфект і приписав формам інфекта значення недоконаності, а формам перфекта – доконаності [30, с. 28–29; 31, с. 261–262]. Вірний з погляду морфології, такий поділ не враховує функціональної семантики дієслівних форм, що неодноразово зазначалось [52, с. 73; 24, с. 3–5]. Заперечення викликало також розташування на одній площині презенса та перфекта і приписування останньому виключно результативного значення у теперішньому (*présent de perfectum*)¹. Незважаючи на ці хиби, безумовною заслугою А. Мейє необхідно вважати перенесення проблеми виду з лексичної у граматичну площину та звернення до протиставлення форм інфекта і перфекта.

Із другої половини минулого століття значну увагу зосереджують на семантиці та функціонуванні дієслівних форм у тексті. Аналіз їхніх синтагматичних значень спричинив відмову від розгляду систем інфекта і перфекта як членів видової опозиції, що є цілком оправдано, беручи до уваги як формальний синкретизм перфекта на формальному та семантичному рівні, так і біаспектуальність майбутнього І та інфектних форм кон'юнктива. Здебільшого дослідники схилились до думки, що власне видовим можна вважати лише фрагмент такої системи, а саме – протиставлення

¹ Порівняти погляди Г. Серб, який розглядає перфект як виключно минулий час (*praeteritum perfectum*) [38, с. 351–352].

імперфекта і перфекта, про яке А. Мейє навіть не згадував (Г. Райнгольд, Ч. Грассі, М. Кравар, Й. Тронський, Г. Серба та ін.).

Тривалий час цю опозицію розглядали як виключно видову, що знайшло відображення у численних граматиках латинської мови, які приписують імперфекту значення процесуальності, а перфекту – завершеності [1; 39 с. 163; 43].

Постановка Є. Куриловичем питання про "абсолютний" та "відносний" вид [25, с. 54–56] зумовила нове трактування суті згаданої опозиції, яку почали характеризувати термінами одночасність / передування (імперфект – одночасність з минулим *tum*-моментом, перфект – передування теперішньому *nunc*-моменту) [28, с.532; 33; 36; 10]. Судячи з того, що перелічені дослідження оперують поняттям відносного часу, який є пізнішого походження, думку про видовий характер опозиції "імперфект / перфект" доцільно вважати слушною. Проте на відміну від грецької мови, де протиставлення основ, передусім у непрямих способах, має виразний видовий характер без накладання на них темпоральних відношень, у латинській відмінності між видовими поняттями завершеності та незавершеності і часовими поняттями передування і одночасності – невиразні [41; 40, с. 339].

Дійсно, аналізуючи семантику імперфекта і перфекта у писемних пам'ятках, починаючи від Плавта, кидається у вічі співпадіння першого з певним моментом у минулому та передування другого моменту мовлення, що добре ілюструє такий приклад: *Samia mihi mater fuit; ea habitabat Rhodi* (16 Eup. 107) "Жінка з Самосу була мою матір'ю; вона мешкала на Родосі". Перфект *fuit* виражає дію, передуючу моменту мовлення (з тексту комедії відомо, що дівчина є сиротою), але за життя мати мешкала (*habitabat*) на Родосі. Проте у ранній латині, передусім у кон'юнктиві, трапляються випадки, коли форми утворені від основи перфекта виражають завершеність (припинення дії) безвідносно до точки відліку. Наприклад, *Si ex te tacente fieri possem certior, ere, quae miseriae te tam misere macerant, duorum labori ego hominum parsissem lubens, mai te rogandi et tis respondendi mihi* (17, Pseud. 3–7) "Якщо б я, господарю, з твого мовчання міг би з впевненістю дізнатись, яка біда тебе так мучить, я б охоче заощадив роботу двом людям – собі питати тебе, а тобі – мені відповідати". Кон'юнктив імперфекта *possem* і плюсквамперфекта *parsissem* стосуються одного й того ж часового проміжку – теперішнього. Однак якщо у класичній латині у подібному випадку обидві частини ірреального періоду містили б *imperfectum coniunctivi*, то тут протиставлення імперфекта і плюсквамперфекта має виразний видовий характер. Подібні випадки вже у ранній латині були маргінальними і згодом зникли, частково зберігшись лише у протиставленні презенса і перфекта кон'юнктива для вираження заборони (тип *ne facias / ne feceris*), де семантика дієслівних форм не отримала однозначного тлумачення¹. Доволі швидко протиставлення "триваюча / припинена дія" було включене у темпоральну систему латинського дієслова як співвідношення одночасності / передування. Передусім це виразно простежується в інфінітивних конструкціях, де *infinitivus perfecti* має значення простого передування і може виражати обидві дії. Речення *Scio te librum legisse* можна тлумачити як "Знаю, що ти прочитав / читав книжку". Конкретизація значення, якщо воно є релевантним, здійснюється за допомогою контексту. Як слушно відзначав М. Кравар, члени опозиції імперфект / перфект (або

¹ Поряд із поширеною думкою про видовий характер зазначеної опозиції існують припущення про відмінності модального характеру [53–55].

ширше – інфект / перфект) передусім протиставляються відносно-часово, а видова різниця є випадковою [23, с. 309].

Існуюча у латинській мові видова опозиція здебільшого визначається як привативна, маркованим членом якої є перфект. Кравар на підставі біаспектуальності перфекта і його здатності за певних контекстуальних умов виражати триваючі дії вважає маркованим членом імперфект, який не змінює свого видового значення. Але співвіднесеність видового значення з точкою розгляду дії та приналежність останньої до різних проміжків на осі часу робить вірогіднішою думку про еквіполентний характер опозиції.

У зв'язку із виділенням імперфекта та перфекта як членів опозиції їхня семантика і надалі залишається традиційним об'єктом дослідження. Якщо першому однозначно приписують значення процесуальності, то стосовно перфекта існує різнобій суджень. Традиційно перфект розглядають як засіб вираження завершеної дії (А. Ерну – Ф. Тома, А. Жюре, Р. Кюнер – К. Штегман, Ж. Перро) або результату (А. Мейе, П. де Карвальхо). Проте цьому суперечить його поєднання з лексемами, що позначають постійність або незавершеність дії (*semper, paene, prope* та подібними). Характерним є те, що ці слова вкрай рідко поєднуються з імперфектом. Однак у будь-якому випадку таку дію вважають припиненою і її кінцевою межею є момент мовлення. Тому справедливим, на нашу думку, буде розглядати перфект як засіб вираження припиненої дії, як це пропонує у своїх працях М. Кравар [21–24]. Дистантність часу реалізації дії та точки її розгляду сприяє сприйманню дії як цілісної без акцентуації на особливостях її перебігу. Завдяки цьому перфект використовується як наративний час на відміну від дескриптивного імперфекта. Різні зони застосування цих часових форм зумовили появу теорії Г. Вайнріха, згідно з якою відмінності між імперфектом і перфектом спричинені не їхньою семантикою, а лише типом контексту [55; 43]. Зазнавши серйозної та обґрунтованої критики, такі погляди не набули поширення.

Розуміння аспектуальності як усього кола питань, що стосуються засобів вираження перебігу дії, сприяло не лише зверненню до видової семантики дієслівних форм (у тім числі іменних), а й розгляду зв'язків виду із дієслівним характером та способом дії [44; 16], особливостями реалізації видових значень у різних типах дієслів [18; 19], зв'язку виду з іншими дієслівними категоріями [33; 14; 34; 32], альтернативними засобами вираження видових значень [11], зіставлення видових систем латинської та інших мов [49].

Попри значну кількість праць з проблем латинської аспектології значне коло питань і досі залишається невирішеним, серед яких першочерговими видаються такі:

- всесторонній аналіз видової семантики дієслівних форм і чинників, що впливають на її формування;
- детальне дослідження способів дії та їхнього впливу на вид;
- зв'язок виду та інших дієслівних категорій (темпоральності, модальності);
- роль аспектуальних чинників у формуванні дієслівної системи латинської мови.

1. Камова И. М. Видо-временные значения латинского глагола // Функционально-семантические параметры слова и предложения. – Барнаул, 1984. – С. 39–43.

2. *Тронский И. М.* Заметки о видовременной системе латинского глагола // Вопросы грамматики: Сб. статей к 75-летию акад. И. И. Мещанинова. – М.; Л., 1960. – С. 434–445.
3. *Ходорковская Б. Б.* К проблеме вида в латинском глаголе (семантика имперфекта и перфекта в ранней латыни // Вопросы языкознания. – 1981. – № 4. – С. 93–104.
4. *Agrell S.* Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte. – Lund, 1908.
5. *Apollonii Dyscoli.* De constructione libri quattuor // Grammatici Graeci. – Vol. I. 2. – Pars 2. – Lipsiae, 1910.
6. *Apollonii Dyscoli.* Scripta minora // Grammatici Graeci. – Vol. I. – Pars 2. – Lipsiae, 1878.
7. *Aristotelis.* Graece. – Vol. 1. – Berolini, 1831.
8. *Barbelenet D.* De l'aspect verbal en latin et particulièrement dans Terence. – P., 1913.
9. *Curtius G.* Erläuterungen zu meiner griechischen Schulgrammatik. – Prag, 1870.
10. *Carvalho de P.* "Infectum" vs "perfectum"; un affaire de syntaxe // Akten des VIII. internationalen Kolloquiums zur lateinischen Linguistik. – Heidelberg, 1996. – S. 176–192.
11. *Dietrich W.* Der periphrastische Verbalaspekt im Griechischen und Lateinischen // Glotta. – Bd. 51. – 1973. – S. 188–288.
12. *Diogeni Laertii* De clarorum philosophorum vitis, dogmatibus et apophtegmatibus libri X. – P., 1872.
13. *Dionysii Thracis.* Ars grammatica. – Lipsiae, 1883.
14. *García-Hernandez B.* Aspecto verbal y grado de transitividad // Aspects of Latin. Papers from 7-th International Colloquium on Latin linguistics. – Innsbruck, 1996. – P. 273–285.
15. *García-Hernandez B.* El sistema del aspecto verbal en latin y en español // Studia philologica Salmanticensia. – 1977. – № 1. – P. 65–144.
16. *García-Hernandez B.* Los verbos intensivo-frequentativos latinos; tema y desarrollo sufijal // Symbolae Ludovico Mitxelena. – Vitoria, 1985. – P. 227–243.
17. *Grammatici Latini* / ex rec. G. Keilii. – Vol. I–II. – Lipsiae, 1857–1860.
18. *Harveling G.* On sco-verbs, on prefixes and on semantic functions // Aspects of Latin. Papers from 7-th International Colloquium on Latin linguistics. – Innsbruck, 1996. – P. 168–179.
19. *Harveling G.* Some more remarks on sco-verbs, prefixes and semantic functions // Akten des VIII. internationalen Kolloquiums zur lateinischen Linguistik. – Heidelberg, 1996. – S. 401–414.
20. *Janaček K.* Kapitoly o slovesnem vidu u Plauta. – Listy filologické // 1936 – 1940. – R. 63–67.
21. *Kravar M.* Vidske osobine latinskoga perfekta // Živa Antika. – 1956. – T. 9. – № 1–2. – S. 137–150.
22. *Kravar M.* Upotreba latinskoga perfekta u "relativu" // Živa Antika. – 1956. – T. 6. – № 1. – S. 10–23.
23. *Kravar M.* An aspectual relation in Latin (the oppositin imperfect:perfect) // Romanitas. – 1961. – № 3–4. – P. 293–309.
24. *Kravar M.* Pitanja glagolskoga vida u latinskom jeziku. – Skoplje, 1980.
25. *Kuryłowicz J.* Problèmes de linguistique indo-européenne. – Wrocław, 1974.

26. *Leuman M., Hoffmann J. B.* Lateinische Grammatik. – Bd. II: Lateinische Syntax und Stilistik / neu bearb. von A. Szantyr. – München, 1965.
27. *Macci Titi Plauti Comoediae.* – T.I. – Lipsiae, 1885.
28. *Mariner Bigorra S.* La oposicion infectum/perfectum ante un analisis estructural // Actas del primer Congreso Español de Estudios Clasicos. – Madrid, 1958. – P. 529–533.
29. *Meillet A.* [Barbelenet D. De l'aspect verbal en latin et particulierement dans Terence. – P., 1913] // Bulletin de la Societe linguistique de Paris. – T.18. – 1912–1913. – P. 266–269.
30. *Meillet A.* Esquisse d'une histoire de la langue latine. – P., 1952.
31. *Meillet A., Vendryes J.* Traité de grammaire comparée des langues classiques. – P., 1948.
32. *Mellet S., Joffre M.-D., Serbat G.* Grammaire fondamentale du latin. Le signifie du verbe. – Louvain; P., 1994.
33. *Mellet S.* L'imparfait de l'indicatif en latin classique: temps, aspect, modalité. – P., 1988.
34. *Mellet S.* Temps, aspect et Aktionsart: à propos des prétérits latins // Miscellanea linguistica Graeco-Latina. – Namur, 1993. – P. 183–193.
35. *Meyer K. H.* Perfektive, imperfektive und perfektische Aktionsart im Lateinischen // Berichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse. – 1917. – Bd. 69. – Hft. 5.
36. *Moralejo J.-L.* Temps absolu et temps relatif en latin // Cahiers du institute linguistique de l'université catholique Louvain. – 1989. – T. 15. – P. 297–308.
37. *P. Terenti Afri Comoediae.* – Lipsiae, 1913.
38. *Pagliariaro A.* Il capitolo linguistico della "Poetica" di Aristotele // Ricerche linguistiche. – 1954. – Vol. 3. – P. 1–55.
39. *Perrot J.* Les faits d'aspect dans les langues classiques // L'information litteraire. – 1961. – T. 13. – № 4. – P. 154–163.
40. *Pinkster H.* Lateinische Syntax und Semantik. – Tübingen, 1988.
41. *Pinkster H.* Tempus, Aspect and Aktionsart in Latin // Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. – Bd. 2. – Teil 29. – Hbbd. 1. – Berlin; N.Y., 1983. – S. 271–319.
42. *Platonis Opera.* – Vol. 4. – Oxonii, 1910.
43. *Poirier M.* Le parfait de l'indicatif latin: un passe accompli ou un accompli pur et simple // Revue des Études latines. – 1978. – T. 56. – P. 369–379.
44. *Šabršula J. J.* La denotation et la désignation de l'aspect de l'action verbale et de l'ordre du procès en latin // Concilium Eirene XVI. – T. II. – Praha, 1983. – P. 331–336.
45. *Safarewicz J.* O wyrażaniu dokonaności i niedokonaności w języku łacińskim // Eos. – 1940–1946 (1947). – Fasc. 1. – S. 197–206.
46. *Scholia in Dionysii Thracis Artem grammaticam* // Grammatici Graeci. – Vol. I. – Pars 2. – Lipsiae, 1901.
47. *Serbat G.* Les temps du verbe en latin. III. Le parfait de l'indicatif actif // Revue des Études latines. – 1976. – T. 54. – P. 308–352.
48. *Vairrel H.* Du subjonctif parfait "aoristique" au subjonctif parfait de moindre actualisation // Revue de Philologie. – T. 52. – 1978. – P. 308–330.
49. *Vairrel H.* Le subjonctif parfait de moindre actualisation dans les comedies de Plaute et de Terence // Revue de Philologie. – T. 50. – 1980. – P. 122–138.

50. *Vairel H.* Les énoncés prohibitifs au subjonctif: ne facias, ne feceris et ne faxis // *Revue de Philologie*. – T. 55. – 1981. – P. 249–272.
51. *van der Heyde K.* Composita en verbaal aspekt bij Plautus. – Amsterdam, 1926.
52. *van der Heyde K.* L'aspect verbal en latin. Problèmes et résultats // *Revue des Études latines*. – 1932 – 1934. – T. 10–12.
53. *van der Heyde K.* L'aspect verbal en latin. Problèmes et résultats // *Revue des Études latines*. – 1933 – T. 11. – P. 69–84.
54. *Varronis Marci Terentii De lingua Latina quae supersunt*. – Lipsiae, 1910.
55. *Weinrich H.* Tempus. Besprochene und erzählte Welt. – Stuttgart, 1964.

ASPECTUALITY IN LATIN: HISTORY OF RESEARCH AND PERSPECTIVES

Bohdan Chernyukh

*Lviv Ivan Franko National University
1, Universytetska St, Lviv, 79001, Ukraine*

In the history of research of Latin aspectuality it can be distinguished three stages. They are following: 1) neogrammatical; 2) formal-grammatical; 3) functional-syntactic. It was accomplished a detailed analysis of research in the given field; strong and weak sides were marked; it was determined prospects of further elaboration of mentioned problem.

Key words: aspectuality, aspectual opposition, verbal character, aktionsart.

*Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004
Прийнята до друку 12.04.2004*

ВЧЕННЯ АНТИЧНИХ ГРАМАТИКІВ ПРО ПРЕФІКСАЦІЮ

Ірина Романюк

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001

Проаналізовано походження та функції прийменників/ префіксів в індоєвропейській мові та визначення цієї частини мови античними граматиками. Грецькі грамматики (Аристофан Візантійський, Аристарх Самофракійський, Аполлоній Дискол, Арістотель) не розрізняли прийменників та префіксів і лише Діонісій Фракієць подав перше визначення прийменників, приписуючи їм граматичне функціональне значення. Римські грамматики (Прісціан, Харісій, Діомед, Варрон та ін.) наслідуючи грецьку граматичну теорію, запозичили вчення про прийменники (префікси). Вони також не розмежовували понять "префікс" та "прийменник" і позначали їх спільним терміном "praepositio".

Ключові слова: античні грамматики, префікси, прийменники, дієслово.

Мета нашої статті – простежити процес зародження поняття *префікс* в античній граматичній науці, продемонструвати, якими термінами користувались античні грамматики для позначення цього поняття, а також розкрити вплив цього вчення на розвиток граматичного терміна *префікс* у сучасному мовознавстві.

Вихідний пункт розвитку складних дієслів латинської мови бере початок з доісторичного періоду, коли відбувались найрадикальніші перевороти в індоєвропейській мовній системі. Наприклад, Г. Бонфанте [13, с. 116] вважає, що префікси були вже у пізній період індоєвропейської спільності. Про древність походження префіксів засвідчують релікtnі форми: складання з архаїчними префіксами, що втратили свою продуктивність типу: $po\sigma^* < po-sino >$.

В індоєвропейській мові префікси були окремими словами, які відігравали у реченні допоміжну роль, унаслідок чого їх намагались поєднувати зі словами, яким надавали точнішого значення, проте вони зберігали при цьому свою незалежність і не були обов'язково пов'язані з іменем чи дієсловом. Ця самостійність префіксів очевидна у Ведах, авестійських Гатах і у Гомера: префікс не передує дієслову, він займає різне місце у реченні. Поєднуючись то з іменем, то з дієсловом, префікси виявляли, зазвичай, тенденцію зближуватись зі словом, значення якого вони уточнювали. Отже, в індоєвропейських мовах склалось два типи: тип прийменників – поєднання префікса з попереднім чи наступним іменем (у слов'янських мовах) та тип префіксів з наступним дієсловом [10, с. 234]. Елемент, який стоїть при дієслові прислівникового типу – підкреслює Н. П. Корихалова [6], – не є ні прийменником, ні прислівником, а особливим елементом, у якому виявляється древня генетична спорідненість прийменника, прислівника та префікса. Як відомо, для індоєвропейської прамови припускається положення, яке зберігається ще у древньогрецькій мові: $\delta\rho\epsilon\omicron\varsigma\ \beta\alpha\iota\nu\omicron\ \kappa\alpha\tau\alpha$ (три слова з незалежним наголосом) ("з гори йду донизу"), $\kappa\alpha\tau\alpha$ – слово, що уточнює – частка прислівникового типу, що має потенційну можливість перетворення у прийменник чи префікс шляхом приєднання до іменника ($\delta\rho\epsilon\omicron\varsigma\ \kappa\alpha\tau\alpha$), або дієслова ($\beta\alpha\iota\nu\omicron\ \kappa\alpha\tau\alpha$). Разом з тим, $\kappa\alpha\tau\alpha$ не є ні прислівником, ні прийменником, відірваним від імені, ні відокремленим префіксом, а цілком своєрідним елементом, що містить у собі три

перелічені елементи [19, с. 159]. Істотним у тому зближенні прислівника і дієслова, як зауважив К. Бругманн [14, § 596, с. 760], є те, що обидва слова з'єднані між собою в одне поняття ("*Dass Verbum und Adverbium begrifflich geeint sind*").

Генетично споріднені префікси, прийменники та прислівники з часом урізноманітнили свої функції. За поглядами зору Ш. Баллі [2, с. 95], В. М. Ліндсея [8, с. 114], М. Леймана та Б. Гофмана [18, с. 228] – префікси та прийменники розвинулись з одного джерела – просторових, локальних прислівників, тому у цих слів залишились деякі спільні риси, передусім у префіксів і прийменників. Вони часто схожі за формою та збігаються за значенням. Ця схожість префіксів і прийменників знаходила своє відображення у лінгвістичній термінології, що виявлялась у нерозрізненні термінів "префікс, прийменник". Їх або називали прийменниками, або розпізнавали відокремлювані та невідокремлювані префікси, залежно від того, чи є паралельні до префікса прийменники чи прислівники. Генезис префіксів підтверджується і їхнім значенням. Утворені з локальних прислівників, дієслівні префікси мають просторову семантику, зазначають напрям дії. У цьому полягає їхня головна, першочергова функція та зміст. Інші ж значення префіксів (вираження повноти дії, початку, завершення та ін.) розвиваються згодом, унаслідок поєднання з основами абстрактнішого характеру. Більшість дієслівних префіксів, які вийшли з прислівників, втратили свою роль самостійних слів з локальним значенням і слугують вже тільки службовими словами, які беруть участь у словотворі. Функція префіксів полягає у наданні дієслову різних семантичних відтінків.

Найважливішим положенням ранніх дослідників було визнання у прийменнику (префіксі) слова (та елемента), що виражає відношення. Античні граматика зазначали, що прийменники – це початково прислівники, які згодом вживали у сполученні з дієсловом. У грецьких граматиків не було поняття кореня та афіксів (префіксів, суфіксів, закінчень). Вони позначали прийменники та префікси спільним терміном "πρόθεσις". Наприклад, у стоїків прийменники (префікси) входили у загальне поняття слова. Виокремлення як частини мови прийменників (префіксів) – заслуга олександрійських вчених. Виокремив прийменники у самостійну частину мови Аристофан Візантійський або ж Аристарх Самофракійський, який багато займався прийменниками та сполучниками [5]. Олександрійському граматику Діонісію Фракійцю (170–90 рр. до н. е.) належить перше визначення прийменників, яким автор приписував граматичне функціональне значення: "Πρόθεσις ἐστὶ λέξις προτιθεμένη πάντων τῶν τοῦ λόγου μέρων ἐν τῇ συνθέσει καὶ συντάξει" [15, с. 70] (прийменник – це слово, що передує усім частинам мови і складається чи поєднується з ними). Про прислівники Діонісій Фракієць говорить так: "Ἐπίρρημα ἐστὶ μέρος λόγου ἀκλίτων, κατὰ ῥήματος λεγόμενον ἢ ἐπιλεγόμενον ῥήματι" [15, с. 72] (прислівник – це невідмінювана частина мови, що названа від дієслова і додається до дієслова). Римський граматик Прісціан (V ст. н. е.) зауважує, що найбільші вчені з-поміж греків і, насамперед, Аполлоній Дискол, надали перевагу прийменнику перед усіма невідмінюваними частинами мови [17]. Аполлоній Дискол до визначення прийменника Діонісієм Фракійцем додав уточнення "прийменник – незмінна частина мови" [15, с. 70]. Арістотель [1, с. 72] розрізняє два види складних імен, - залежно від того, чи приймають участь у їхньому утворенні слова, які не мають самостійного значення (наприклад, прийменники), чи повнозначні, підкреслюючи, що складові частини, утворюючи нове слово, втрачають свою самостійність. Про прийменники Арістотель згадує опосередковано, коли подає визначення імені: "дієслово – це складне повнозначне звукоутворення з ознакою часу; жодна його частина сама по

собі нічого не означає, як і в іменах" [1]. Згадуючи про ім'я, граматик зазначає, що імена бувають двох видів – прості і складні. "Простим я називаю те, що складається з частин, які не мають самостійного значення... Щодо складених імен, то одні складаються з частини, яка має значення... і частини, позбавленої значення, а інші – з частин повнозначних" [1].

Римські граматики, наслідуючи грецьку граматичну теорію, запозичили вчення про прийменники / префікси. Вони не розрізняли префікси та прийменники і позначали їх спільним терміном *praepositio*. Прісціан запозичив в Аполлонія Дискола визначення прийменника: "*praepositio est pars orationis indeclinabilis, quae praepositur aliis partibus vel appositione, vel compositione*" [17, с. 268] (прийменник є незмінною частиною мови, яка передує іншим частинам мови або шляхом приєднання, або складання). Визначення Прісціаном прислівника перегукується з визначенням цієї частини мови Харісієм. Прісціан пише: "*adverbium est pars orationis indeclinabilis cuius significatio verbis adicitur*" [17, с. 268] (прислівник – незмінна частина мови, позначення якої спричинене дієсловами). Харісій зазначає: "*Ἐπίρρημα ἔστιν μέρος λόγου ἀκλίτων ἐπὶ τὸ ρῆμα τὴν ἀναφορὰν ἔχον*" [17, с. 268] (прислівник – це невідмінювана частина мови, яка має відношення до дієслова). Згадуючи про прийменник, Харісій користується визначенням цієї частини мови Палемона: "*De praepositionibus Palaemon ita definit: praepositiones sunt dictae ex eo quod praeponuntur tam casibus quam verbis*" [16, v.I, с. 231] (про прийменники Палемон говорить: прийменники названі так тому, що передують як відмінкам, так і дієсловам). У Діомеда [16, v.I, с. 408] згадано: "*Praepositio est pars orationis quae complexa aliam partem orationis significationem eius inmutat vel supponitur, aut verbum praecedit...*" (прийменник є частиною мови, яка доповнює іншу частину мови і змінює її значення, або приєднується, або передує дієслову...). Донат [16, v.IV, с. 389] зазначає: "*praepositio est pars orationis quae praeposita aliis partibus orationis significationem earum aut mutat aut complet aut minuit*" (прийменник – частина мови, яка передує іншим частинам мови і змінює, доповнює або зменшує їхнє значення). Дозітей [17, с. 290], відповідно до співвідношення префіксів (прийменників) зі словами, розрізняє: 1) ті, які завжди поєднуються з іншими частинами мови так, що ніколи окремо не вживаються (наприклад: *con, co, di, dis, se*); 2) такі, які так відділились, що ніколи не вживатимуться спільно з іншими частинами мови: (*apud, penes*); 3) ті, які і поєднуються, і роз'єднуються, як значна кількість прийменників.

Харісій запитує, який термін слід вживати для позначення префікса: прийменник (*praeverbium*) чи прислівник (*adverbium*). Светоній Транквілл [17, с. 269] вважає, що потрібно називати *praeverbium* те, що розташоване перед, а *adverbium* – те, що йде після дієслова. На це питання Прісціан у дослідженні "*de ordine adverbiorum, utrum praeponi an supponi verbis aptius possint*" [17, с. 269] (про розташування прислівників, котрі можуть передувати або тісніше приєднуватися до дієслів), відповідає, що правильнішим є попереднє положення прислівника, порівнюючи з попереднім положенням прикметника до іменника. Теренцій Скавр [16, v.VII, с. 29] зауважує, що Варрон називає чотири прислівники місця, які інші граматики називають прийменниками: *ex, in, ad, ab*. Очевидно, Варрон також називає прислівники прийменниками.

Отже, для позначення прийменника (префікса) античні граматики залишили нам термін *praepositio* (а Варрон, зокрема, *praeverbium*), який є перекладом грецького *πρῶτες* (попереднє положення). Так характеризує ці слова Діонісій Фракієць. Вираз *πρῶτες* не підтвердили пізні стоїки. Вони порівнюють цю назву з *συνδεδμοι* (сполучники), позначаючи, очевидно, *συνδεδμοι* *πρῶτες* (сполучники, розташовані

попереду). Позначення цих слів зумовлене їхнім положенням тому, що вони невіддільно передують тим частинам мови, які визначають. Вакернагель [20, с. 153] зауважує, що стосовно назви прийменника (префікса) не погоджується з античними граматиками і навіть гостро їх засуджує, що вони залишили нам таке невдале позначення. Ця назва, зауважує Я. Вакернагель, є цілком невдалою з огляду на те, що не завжди є невіддільне сусідство між прийменником і найближчим словом, яке визначає прийменник, по – друге, не завжди існує попереднє положення (анастрофа), коли йдеться про невідміювані частини мови, які часто вживаються адverbіально. Їхнє призначення у тому, щоб бути у тісному зв'язку з дієсловом і визначати дієслівне поняття та у поєднанні з відмінком спеціалізувати значення відмінка.

Вчення античних граматиків про прийменники / префікси запозичили й східнослов'янські граматики, які також не розрізняли понять *прийменник* та *префікс*. Наприклад, у граматиці М. Смотрицького (XVI ст.) та інших лінгвістичних працях того часу прийменники не відмежовувались від префіксів, а іноді змішувались з прислівниками [12, с. 145]. При визначенні прийменника М. Смотрицький зазначає, що він є невідміюваною частиною мови і функціонує як префікс у сполученні з іншими словами: "предлог є часть слова нескланяема. Инымъ слова частэмъ сложнъ или сочинитэлнъ прелагаэмая" Автор рукописної граматики церковнослов'янської мови А. Коцак (друга пол. XVIII ст.) розуміє під прийменником і власне прийменник, і відповідні омонімічні префікси, при цьому підкреслює: " предлози суть двоиственни ѿви падежем, ѿви глаголомъ предлагаются" [4, с. 112]. А. Коцак спочатку описує сполучення "предлоговъ" (префіксів) з дієсловом, потім з іменем, тобто прийменникові конструкції. Про "прямые предлоги" і про прийменники, які "суть купно и наречия" писав також М. В. Ломоносов [9, с. 551-552]. Він розрізняв первинні та вторинні прийменники прислівникового походження.

Отже, спільним в історії розвитку системи дієслівних префіксів індоєвропейських мов вважають тенденцію до використання прийменникових і прислівникових елементів як засобів дієслівної деривації.

Складність проблеми префіксації полягає, очевидно, у тому, що дотепер не знайдено критерію визначення поняття префікса. Багато лінгвістів (Ж. Дамурет, Е. Пішон, В. Брендаль, К. А. Левковська) вважають однією з важливих ознак префікса відсутність відповідного йому самостійного слова. Інші (Ф. де Соссюр, Р. А. Будагов) вважають, що деякі префікси можуть виступати одночасно і як самостійні слова.

Префікс і корелятивний йому елемент перебувають у відношенні омонімії тому, що їх функції у мові є різними. Ми схилиємось до думки, що несамостійність є однією з ознак префікса. Це відрізняє його від першого компонента складного слова.

Підсумувавши визначення префікса, що подають лінгвісти Ш. Баллі [2], В. М. Ліндсей [8], Ф. де Соссюр [11], Є. С. Кубрякова [7], Р. А. Будагов [3], ми сформулювали своє визначення префікса:

Префікс – перший елемент словотворчої моделі на певному етапі розвитку мови.

Префікс – препозитивна морфема, що має узагальнене значення, з яким вона буде словотворчий ряд і складає з твірною основою структурну та семантичну єдність.

Префіксом зазвичай є морфема, яка не виступає на певному етапі розвитку мови самостійним, повнозначним словом. Проте префікс може співвідноситись зі службовим словом (прийменником чи прислівником).

Префікс змінює конкретне значення твірного слова, але здебільшого не переводить його в інший розряд слів. Префікс надає нового відтінку значень. Він є єдиним,

узагальненим, постійним і спільним для усіх похідних, утворених за цією моделлю. Префікс може мати то конкретний зміст, тобто семантичну значимість, то бути наділеним винятково граматичною функцією.

1. *Арістотель*. Поетика. – К.: Мистецтво, 1967.
2. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955.
3. *Будагов Р. А.* Некоторые вопросы теории словообразования в романских языках // Доклады и сообщения ИИ-та языкознания АН СССР. – М., 1951. – Т. I.
4. *Дзедзелівський Й. О.* Традиції М. Смотрицького в рукописній граматиці церковнослов'янської мови А. Коцака другої пол. XVIII ст.
5. *Кобив И. У.* Система грамматических понятий и терминов древнегреческого учения о языке. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Киев, 1973.
6. *Корыхалова Н. П.* Особенности развития префиксальной системы и глагольного сочетания с компонентом наречного типа во французском языке. – Л., 1964.
7. *Кубрякова Е. С.* Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М., 1981.
8. *Линдсей В. М.* Краткая историческая грамматика латинского языка. – М., 1948.
9. *Ломоносов М. В.* Российская грамматика. – Полн. собр. соч. С.-Пб., 1788. – Т. 7.
10. *Мейе А.* Общеславянский язык. – М., 1952.
11. *Соссюр Ф. де.* Труды по языкознанию. – М., Прогресс, 1977.
12. *Токар Г. С.* Прийменники та їх класифікація у "Граматиці" М. Смотрицького // Східнослов'янські граматики XVI – XVII ст. – К., 1982.
13. *Bonfante G.* The Prepositions of Latin and of Greek / Word, Journal of the linguisticeirell of New-York, 195. Vol. VI, №2.
14. *Brugmann K.* Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. – 1897, II, 2.
15. *Dionisii Thracis.* Ars grammatica / Ed. G. Uhlig, Lipsiae, 1883.
16. *Grammatici latini ex rec.* – H. Keilli, Lipsiae, 1857–1880.
17. *Jeep Ludwig.* Zur Geschichte der Lehre von den Redetheilen bei der lateinischen Grammatikern. – Leipzig, Teubner, 1893.
18. *Leumann M., Hofmann B.* Lateinische Grammatik. – München, 1964, II B.
19. *Meillet A.* Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes. – Paris, 1930.
20. *Wackernagel J.* Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch. – Basel, 1926–1928, Bd. I–II.

STUDIES OF ANCIENT GRAMMARIAN ABOUT PREFIXATION

Iryna Romaniuk

*Lviv Ivan Franko National University
I, Universytetska St, Lviv, 79001, Ukraine*

The article analyses origin and functions of prepositions/prefixes in the Indo-European and the ancient grammarians' definitions of this part of speech. Greek grammarians (Aristophanes of Byzantium, Aristarchus of Samothrace, Apollonius Dyscolus, Aristotle) did not distinguish between prepositions and prefixes. Dionysius Thrax gave the first definition for prepositions, attributing to them grammatical functional meaning. Latin grammarians (Priscian, Charisius, Diomedes, Varro), following the greek

grammatical tradition, borrowed the teaching about prepositions (prefixes). They too did not distinguish between the concepts "prefix" and "preposition" and had for them the common term "praepositio".

Key words: ancient grammarians, prefixes, prepositions, verb.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ ПОЕЗІЇ АВГУСТІВСЬКОГО ПЕРІОДУ

Мілена Кравс

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001*

Аналіз фразеологічного матеріалу латинської мови у поезії римських поетів августівського періоду Квінта Горація Флакка, Публія Овідія Назона та Публія Вергілія Марона засвідчує, що семантично, з погляду злиття їхніх складових компонентів, усі фразеологізми поділяють на три групи: ідіоми, фразеологічні сполуки та фразеологічні вирази. Ідіоми та фразеологічні сполуки можна класифікувати за п'ятьма граматично-морфологічними групами, залежно від співвіднесеності фразеологічних одиниць із певними частинами мови. Структурна класифікація та класифікація фразеологізмів латинської мови за структурно-граматичною будовою і синтаксичним функціонуванням залежить від того, чи вони організовані за моделями словосполучення, чи речення, та від приналежності компонентів фразеологізмів до певних частин мови.

Ключові слова: римська поезія, Квінт Гораций Флакк, Публій Овідій Назон, Публій Вергілій Марон, семантична класифікація фразеологізмів, структурна та граматично-морфологічна класифікації фразеологізмів, класифікація фразеологізмів за структурно-граматичною будовою та синтаксичним функціонуванням.

Одним із важливих та актуальних завдань фразеології як науки є систематизація усього фразеологічного матеріалу мови та вироблення наукових принципів такої систематизації. Спираючись на ті чи інші ознаки фразеологічних одиниць, мовознавці запропонували кілька класифікацій, які зараз широко використовують у мовознавчій літературі. Однак незважаючи на чималу кількість різноманітних класифікацій фразеологізмів на матеріалі сучасних мов, у латинській мові не існує чітких класифікацій фразеологічного матеріалу. Завдання цієї статті – класифікувати фразеологічні одиниці латинської мови у поезії августівського періоду, поклавши в основу певний принцип (семантичний, структурний, граматично-морфологічний) на прикладі творчості найвидатніших римських поетів, представників поезії класичної латинської мови Квінта Горація Флакка (65–8 рр. до н. е.), Публія Овідія Назона (43–17 рр. до н. е.) та Публія Вергілія Марона (70–19 рр. до н. е.).

Засновником фразеологічної теорії як науки був швейцарський лінгвіст Шарль Баллі, який в своїй роботі "Французька стилістика" [3] вирізняв дві групи словосполучень: *вільні словосполучення* та *фразеологічні єдності*, компоненти яких, постійно вживані для вираження однієї й тієї ж думки, втратили своє самостійне значення. Його концепцію розглянуть в роботах багатьох мовознавців, зокрема, у працях академіка В. В. Виноградова [4], який зробив великий внесок у вивчення проблем фразеології. Його семантична класифікація, опрацьована на ґрунті синтаксичних ідей О. О. Шахматова та на основі досліджень Ш. Баллі, здобула широке визнання у мовознавстві. В основу його фразеологічної теорії покладено спостереження за видозмінами значення слова у різних синтаксичних і стилістичних умовах

фразотворення. Виноградов класифікує фразеологічної одиниці за принципом непоідльності їхньої семантики, на підставі того, що як єдине ціле за значенням, не всі фразеологічні одиниці є однаковими з погляду співвіднесеності семантики усього вислову з семантикою окремих складників-компонентів. Застосовуючи класифікацію В. В. Виноградова, а також класифікацій Н. Н. Амосової [2] та І. І. Чернишової [9] до латинської мови, всі латинські фразеологізми можна поділити на три групи:

1. *Фразеологічні зрощення або ідіоми* – немотивовані, нерозкладні стійкі словосполучення, цілісне значення яких не випливає зі значення слів-компонентів. Виноградов наголошує, що фразеологічне зрощення є семантичною одиницею, однорідною зі словом, позбавленою внутрішньої форми [4, с. 51]:

addere cornua (Hor., Carm. 3, 21, 18) – підбадьорювати;
dare manum (Ov., Ars. 3, 658) – здатися;
eliminare foras (Hor., Epist. 1, 5, 25) – розголошувати;
nasos suspendere (Hor., Sat. 1, 6, 5) – зневажати;
nectere coronam (Hor., Carm. 1, 38, 2) – прославляти;
pede secundo (Verg., Aen. 8, 302) – милостиво;
tollere ad astra (Verg., Aen. 3, 158) – прославляти;
tradere ventis (Hor., Carm. 1, 26, 2) – забути.

2. *Фразеологічні сполучення* – мотивовані фразеологічні одиниці з єдиним цілісним значенням, яке виникло унаслідок впливу лексичних значень слів-компонентів. Фразеологічні єдності, як і зрощення, також виражають цілісне значення, однак у своєму компонентному складі вони налічують елемент, який сприяє мотивації значення цілого фразеологізму. Саме розуміння відтворюваності, мотивації значення фразеологічної єдності спричинене усвідомленням її лексичного складу, усвідомленням відношення значення цілого до значення складових частин:

acer dolor (Hor., Sat. 1, 6, 125) – гострий біль;
alba stella (Hor., Carm. 1, 12, 27) – щаслива зірка;
ciere lacrimas (Verg., Aen. 6, 468) – плакати;
in aeternum (Ov., Trist. 1, 3, 63) – навіки;
praebere brachia (Ov., Ep. 7, 126) – допомагати.

Фразеологічні сполучення не є безумовними семантичними єдностями, вони аналітичні. Зазвичай, у них значення лише одного зі слів сприймається як значення несвобідне, зв'язане, і це слово дає змогу провести синонімічну підстановку і заміну, ідентифікацію. Фразеологічні сполуки займають проміжне місце між власне фразеологізмами та вільними сполученнями слів:

applicare oscula (Ov., Met. 5, 160) – цілувати;
jungere oscula (Ov., Met. 2, 257) – цілувати;
libare oscula (Verg., Aen. 1, 256) – цілувати;
figere oscula (Verg., Aen. 2, 490) – цілувати;
acer sol (Hor., Sat. 1, 6, 125) – пекуче сонце;
acutus sol (Hor., Epist. 1, 10, 17) – пекуче сонце;
accumulare donis (Verg., Aen. 6, 884) – осипати дарами;
accumulare honores (Ov., Fast. 2, 122) – осипати почестями;
pede secundo (Verg., Aen. 8, 302) – милостиво;
pede claudo (Hor., Carm. 3, 2, 34) – повільно.

3. *Фразеологічні вирази* – стійки за своїм складом і вживанням фразеологічні звороти, які не лише семантично поділяються, але й цілковито складаються зі слів з

вільним значенням. Слова, які належать до їхнього складу, не можуть мати синонімічних замінів, можливих у фразеологічних сполученнях. Головна специфічна риса, яка відрізняє фразеологічні вирази від вільних словосполучень, полягає в тому, що в процесі спілкування вони не створюються мовцем, а відтворюються як готові одиниці із постійним складом та значенням:

Ne longe tibi Iuppiter absit! (Ov., Met. 4, 649) – нехай допоможе тобі Юпітер!

Mors aequo pulsata pede (Hor., Carm. 1, 4, 13) – смерть для всіх однакова;

Est modus in rebus (Hor., Sat. 2, 1, 106) – у всьому є міра;

Audentes Fortuna iuvat (Verg., Aen. 10, 284) – сміливим доля допомагає;

Nitimur in vetitum semper (Ov., Am. 3, 4, 1) – заборонений плід завжди солодкий.

Помітне місце серед класифікацій фразеологізмів посідають класифікації за структурним і граматичним принципом. Аналіз структури фразеологічного матеріалу латинської мови засвідчив, що за граматичною схемою та семантичними ознаками усі фразеологічні одиниці можна поділити на дві чітко окреслені категорії: 1) фразеологізми, подібні за своєю будовою до словосполучень; 2) фразеологізми, структурно організовані за моделями речення, та предикативні сполучення слів.

Крім того, всі фразеологізми можна класифікувати за структурно-граматичними типами, залежно від того, до яких частин мови належать компоненти фразеологізму. Таку класифікацію на основі української мови подає, наприклад, Л. Г. Авксентьев [1, с. 97-112]. До першої групи належать ідіоми та фразеологічні сполучення, а до другої – фразеологічні вирази.

Фразеологічні одиниці латинської мови, подібні за своєю будовою до словосполучень, можна поділити, в основному, на такі групи:

1). Іменник + прикметник:

ignes aetherii (Ov., Fast. 1, 473) – натхнення;

mediocritas aurea (Hor., Carm. 2, 10, 5) – золота середина;

sopor perpetuus (Hor., Carm. 1, 24, 5) – смерть;

acer dolor (Verg., Aen. 7, 291) – гострий біль;

alba stella (Hor., Carm. 1, 12, 27) – щаслива зірка;

acer sol (Hor., Sat. 1, 6, 125) – пекуче сонце.

Для компонентів цієї групи фразеологічних одиниць властиві форми роду, відмінка, числа, хоч за числами вони не завжди змінюються. У реченнях ці мовні одиниці виконують здебільшого функції підмета, додатка або виступають іменною частиною присудка:

Ergo Quintilium perpetuus sopor urget!

Так! Навіки заснув милий Квінтілій наш (Гор., Од., 1, 24, 5);

Auream quisquis mediocritatem diligit...

Золотій середині хто довіривсь... (Гор., Од., 2, 10, 5).

Незначна група фразеологізмів цієї моделі існує у формі непрямих відмінків:

pede secundo (Verg., Aen. 8, 302) – милостиво, ласкаво;

pede claudo (Hor., Carm. 3, 2, 34) – повільно;

avi mala (Hor., Carm. 1, 15, 5) – за несприятливих обставин.

У значенні прислівників, такі фразеологічні одиниці у реченні виконують функції обставин:

Nereus fata. "Mala ducis avi domum,

quam multo repetet Graecia milite

coniurata tuas rumpere nuptias

et regnum Priami vetus."

... Так йому віщував Нерей:

"Знай: в годину лиху жінку везеш собі –

Рушить Греція вся, склавши обітницю

Геть стоптати твій шлюб, а разом – усе

Давнє царство Пріамове. (Гор., Од. 1, 15, 5).

Salve, vera Iovis proles, m decus addite divis,

Et nos et tua dexter adi *pede sacra secundo*.

Сину Юпітера, цвіте богів, ізійди вселаскаво

Й благослови нас і свято твоє. (Верг., Ен. 8, 302).

2) Прикметник + іменник:

vilior alga (Hor., Sat. 2, 5, 8) – дешевший від морської трави;

regennius aere (Hor., Carm. 3, 30, 1) – міцніший від міді;

purius marmore (Hor., Carm. 1, 19, 6) – чистіший від мармуру.

На відміну від фразеологізмів попередньої групи, які мають такий самий компонентний склад, особливістю цієї групи є те, що стрижневим тут слугує прикметниковий компонент, а не іменниковий, і в реченні вони виконують роль прикметника.

3) Іменник + родовий відмінок іменника:

custos telorum (Ov., Met. 8, 321) – сагайдак;

columnae Protei (Verg., Aen. 11, 262) – кордони Єгипту.

До цієї групи належать також фразеологізми зі структурою іменник + родовий відмінок прикметника + родовий відмінок іменника та прикметник + іменник + родовий відмінок іменника:

homo emunctae naris (Hor., Sat. 1, 4, 8) – молодець, розумник;

odora vis sanum (Verg., Aen. 4, 132) – собаче чуття.

Фразеологізми цієї структури є субстантивованими, оскільки за своїм значенням та за синтаксичними функціями вони збігаються з іменниками:

4) Іменник + прийменник + іменник:

fumus ex fulgore (Hor., Ars. 287) – нікчемне з великого;

flamma de stipula (Ov., Trist. 5, 8, 20) – короткочасний спалах;

coena sine aulaeis (Hor., Carm. 3, 29, 15) – скромний обід.

Структура цих фразеологізмів є близькою до попередніх, але вона в собі містить іменник і прийменниково-відмінкову форму іншого іменника. За своїм значенням і синтаксичним функціонуванням ці фразеологічні одиниці також належать до іменних. Ця модель може ускладнюватися прикметником чи дієприкметником, рідше займенником, які вміщують у собі оцінку, характеризуючи ознаку:

animi sub volpe latentes (Hor., Ars. 437) – лицеміри.

5) Прийменник + іменник:

in ossibus (Verg., Georg. 3, 258) – в душі;

ad anguem (Hor., Sat. 1, 5, 32) – бездоганно, точно;

ad assem (Hor., Epist. 2, 2, 27) - до останньої копійки;

in aeternum (Ov., Trist. 1, 3, 63) – навіки;

ex aequo (Ov., Met. 3, 145) – порівню;

in minibus (Verg., Aen. 10, 280) – під рукою.

Це прийменниково-відмінкові конструкції, які є своєрідним розрядом стійких виразів, що мають цілісне значення, хоч за структурою вони мають одне повнозначне слово, поєднане зі службовим. Лексико-граматичне значення фразеологізмів цієї моделі за своїм функціонуванням збігається із прислівниками. Отож їх можна охарактеризувати як адverbіальні, що мають постійний порядок розташування компонентів. Рідше вживаними в латинській мові є фразеологізми з будовою: прийменник + прикметник + іменник, прийменник + іменник + прийменник + іменник або прийменник + іменник + родовий відмінок іменника:

de tenero ungui (Hor., Carm. 3, 6, 24) – з ранньої молодості;
in rebus arduis (Hor., Carm. 2, 3, 1) – у важких обставинах;
ab ovo usque ad mala (Hor., Sat. 1, 3, 7) – від початку до кінця;
sub galli cantum (Hor., Sat. 1, 1, 10) – дуже рано.

б) Дієслово + (прийменник) + іменник:

nare sine cortice (Hor., Sat. 1, 4, 120) – самостійно;
naso suspendere (Hor., Sat. 1, 6, 5) – зневажати;
tollere ad astra (Verg., Aen. 3, 158) – прославляти;
imponi cervici (Verg., Aen. 2, 707) – сісти на шию;
in herba esse (Ov., Am. 3, 7, 31) – дозрівати.

Фразеологічні одиниці цієї структури є однією з найчисленніших груп у латинській мові, тому можна зробити висновок, що дієслівно-іменні сполуки були найпродуктивнішими щодо фразеологізації. За своїми граматичними ознаками ці фразеологізми збігаються з дієсловами, у реченні виконують роль присудка. Стрижнем слугує дієслівний компонент, і постійного розташування компонентів у них не спостерігається. Поширеною є також ускладнена група фразеологізмів цього типу, коли при стрижневому дієслові залежними бувають два чи три компоненти:

ferre ligna in silvam (Hor., Sat. 1, 10, 34) – займатися марною справою;
mandare arenae semina (Ov., Epist. 5, 115) – займатися марною справою;
petere atro dentis (Hor., Sat. 2, 1, 5) – знущатися;
rixari de lana carpina (Hor., Epist. 1, 18, 15) – сперечатися про дрібниці;
dare corpore leto (Verg., Aen. 12, 328) – вбивати.

Іменники-компоненти у дієслівних фразеологізмах не змінюються за числами та відмінками, а дієслово-компонент залежно від характеру висловлювання, реалізує різні форми особи, числа, часу, способу:

дієслово + займенник/прислівник/прикметник:
esse longe (Verg., Aen. 12, 52) – не допомагати;
concutere se (Hor., Sat. 1, 3, 35) – перевіряти себе;
facere de nigris candida (Ov., Met. 11, 314) – перекручувати факти.

У реченні ці фразеологічні одиниці також виконують роль присудка, оскільки стрижнем у них слугує дієслівний компонент і за своїми граматичними ознаками вони збігаються з дієсловами:

Ne longe tibi Iuppiter absit! (Ov., Met. 4, 649) – Нехай допоможе тобі Юпітер!
 Фразеологізми, що становлять конструкції з сурядними сполучниками:
omnibus navibus atque quadrigis (Hor., Epist. 1, 11, 28) – всіма силами;
remis ventisque (Verg., Aen. 3, 563) – всіма силами;
serius aut citius (Ov., Met. 10, 33) – рано чи пізно.

Характерною рисою цих структур є те, що компоненти, які з'єднуються сурядними сполучниками, виступають або як синонімічні, або як антонімічні. Їхній компонентний склад є рівнозначним і вживається за закріпленим порядком, який не змінюється.

Дієприкметник + іменник / дієприкметник + прислівник:

stans pede in uno (Hor., Sat. 1, 4, 10) – поспіхом, похапцем;

haud moratus (Verg., Aen. 3, 610) – без роздумів, недовго думаючи.

Фразеологічні одиниці, структурно організовані за моделями речення, поділяються на фразеологізми, що за структурою відповідають двоскладному реченню, та фразеологізми, будова яких подібна до односкладних речень. До цієї групи належать також і предикативні сполучення слів:

Comae derigescunt (Ov., Epist. 5,122) – волосся стало дибки;

Audentes fortuna iuvat (Verg., Aen.10,284) – відважним доля допомагає;

Lupus ultro fugiat oves (Verg., Ecl. 8, 52) – нехай вовк побіжить від овець;

Dimidium facti, qui coepit, habet (Hor., Epist.1,2,40) – той, хто розпочав, зробив вже половину справи;

Mors et fugacem persequitur virum (Hor., Carm.3,2,14) – смерть женеться і за втікаючим;

Exitus acta probat (Ov., Epist. 2,85) – кінець – справі вінець;

Carpe diem! (Hor., Carm. 1,11,8) – лови день!

Nil admirari (Hor., Epist. 1,6,1) – нічому не дивуйся.

Окреме місце належить вигуковим стійким виразам, що мають здебільшого емоційно-оцінне значення:

Ne longe tibi Iuppiter absit! (Ov., Met. 4,649) – нехай допоможе тобі Юпітер!

Peream, si! (Ov., Epist. 17,183) – клянуся життям!

Neu nefas! (Hor., Carm. 3,24,30) – який жах!

Граматично-морфологічний підхід до фразеологічних явищ базується на зіставленні фразеологічних одиниць із певними частинами мови і передбачає визначення лексико-граматичної природи стрижневого слова. Такий принцип визначення різних типів фразеологічних одиниць охоплює досить значний матеріал. Однак у латинській мові існує певна кількість фразеологізмів, а саме, фразеологічних виразів, подібних за своїм значенням не з одним словом, а з кількома, і визначити у них граматичний центр неможливо. Тому у латинській мові граматичній класифікації підлягають лише ідіоми та фразеологічні сполучення, які можна класифікувати за такими граматично-морфологічними групами:

Іменні фразеологізми:

nuda veritas (Hor., Carm. 1, 24, 7) – гола правда;

saeva necassitas (Hor., Carm. 1, 35, 17) – крайня необхідність;

custos telorum (Ov., Met. 8, 321) – сагайдак;

ignes aetherii (Ov., Fast. 1,473) – натхнення;

res secundae (Verg., Aen. 10, 502) – процвітання, успіх.

Дієслівні фразеологізми:

e rivo flumina magna facere (Ov., Pont.2, 5, 22) – перебільшувати;

nectere coronam (Hor., Carm. 1, 38, 2) – прославляти;

beare caelo (Hor., Carm. 4, 8, 29) – прославляти, вихвалити;

applicare oscula (Ov., Met. 5, 160) – цілувати;

dare vitam (Verg., Aen. 9, 704) – помирати.

Ад'єктивні фразеологізми:

vilior alga (Hor., Sat. 2, 5, 8) – дешевший морської трави;
perennius aere (Hor., Carm. 3, 30, 1) – міцніший міді;
purius marmore (Hor., Carm. 1, 19, 6) – чистіший мармуру.

Адвербіальні фразеологізми:

ab ovo usque ad mala (Hor., Sat. 1, 3, 7) – від початку до кінця;
in ossibus (Verg., Georg. 3, 258) – в душі;
in aeternum (Ov., Trist. 1, 3, 63) – навіки;
ad assem (Hor., Epist. 2, 2, 27) – до останньої копійки.

Вигуків фразеологізми:

Peream, si! (Ov., Epist. 17, 183) – клянуся життям!

Ne longe tibi Iuppiter absit! (Ov., Met. 4, 649) – нехай допоможе тобі Юпітер!

Широке застосування серед мовознавців має класифікація фразеологізмів за синтаксичними функціями. Синтаксична функція фразеологічної одиниці в латинській мові залежить від її структурно-граматичного типу. Тому всі фразеологізми латинської мови за їхніми синтаксичними функціями можна поділити на чотири групи:

– Фразеологічні одиниці, які є реченнями як структурно, так і функціонально. У мовному процесі вони використовуються в ролі самостійних речень або частин складних речень:

dimidium facti, qui coepit, habet: saepe aude: incipe. (Hor., Epist. 1, 2, 40) –
 Хто розпочав – половину зробив. Тож візьмися за розум! (Гор., Лист. 1, 2, 40)

*Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas
 regumque turres.* O beate Sesti! (Hor., Carm. 1, 4, 13) –

Смерті блідій стопа б'є однаково, Сестію щасливий,
 в низький поріг та в брами можновладних. (Гор., Од. 1, 4, 13)

– Фразеологічні одиниці, які є словосполученнями, і які функціонують як члени речення:

... *si carmina condes,
 numquam te fallent animi sub volpe latentes* (Hor., Ars. 437).

... Тому, якщо вірші складаєш,

Раджу тобі: оминай лестунів у лисячій шкурі (Гор., Поет. мист., 437).

*Musis amicus tristiam et metus
 tradam protervis in mare Cretium
 portare ventis...* (Hor., Carm. 1, 26, 2) –
 І страх, і тугу, Музам довірившись,
 пушу з вітрами – хай по воді морській
 розвіють їх... (Гор., Од., 1, 26, 2).

– Фразеологічні одиниці, які мають структуру речення, але функціонують як окремі члени речення:

Nas urget lupus, hac canis, aiunt (Hor., Sat. 2,2,64) – між двома вогнями.

– Фразеологічні одиниці модального значення:

haud moratus (Verg., Aen. 3, 610) – не довго думаючи;
numine vestro (Verg.) – з вашого дозволу

Аналіз фразеологізмів латинської мови на прикладах римської поезії августівського періоду засвідчив, що, латинські фразеологічні одиниці, як і фразеологічні одиниці сучасних мов, можна класифікувати за найрізноманітнішими групами, залежно від принципу (семантичного, структурного, граматично-

морфологічного, синтаксичного), покладеного в основу класифікації. За семантичним принципом, найхарактернішим типом існуючих у сучасному мовознавстві класифікацій, латинські фразеологізми поділяють на три групи, залежно від ступеня нерозкладності їх семантики: ідіоми, фразеологічні сполучення та фразеологічні вирази. За граматичною схемою всі фразеологізми поділяють на дві основні групи: відповідно до їхньої організації за моделями речення чи словосполучення. Крім того, граматично-морфологічний підхід до латинських фразеологізмів дає змогу класифікувати кожен з двох груп на декілька підгруп, залежно від їх співвіднесеності із певними частинами мови та лексико-граматичної природи стрижневого слова (лише в другій групі). За синтаксичною функцією, яку фразеологізми виконують у мовному процесі, їх можна поділити на чотири групи, відповідно до структури самих фразеологізмів, оскільки синтаксична функція фразеологічної одиниці в латинській мові залежить від її структурно-граматичного типу.

1. *Авксентьєв Л. Г.* Сучасна українська мова. Фразеологія. – Харків, 1983.
2. *Амосова Н.Н.* Основы английской фразеологии. Л., 1963.
3. *Балли Ш.* Французская стилистика / Пер. с фр. К. А. Долинина. – М., 1961.
4. *Виноградов В. В.* Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Лексикология и лексикография. // Избранные труды. – М., 1977.
5. *Гаврин С. Г.* Проблемы систематизации устойчивых сочетаний современного русского языка в функциональном аспекте // Учен. зап. Моск. пед. ин-та им. Н. К. Крупской, 1966.
6. *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь. – М., 1986.
7. *Кунин А. В.* Курс фразеологии современного английского языка. – М., 1986.
8. *Скрипник Л. Г.* Фразеологія української мови. – К. 1973.
9. *Чернишова И. И.* Фразеология современного немецкого языка. – М., 1970.
10. *Kaczmarkowski M.* Frazeologia Latinska // EOS 2000. Vol. LXXXVII. Fasc. I.
11. *Slownik lacinsko-polski / Pod red. M. Plezi,* Warszawa, 1959–1979. T. I–V.

Умовні скорочення :

- Hor., Ars. – De Arte Poetica / *Poezje Horacjusza z dodatkiem horacjanistow polsko-lacinskih / Opracowal T. Sinko,* Lwow–Warszawa, 1929.
- Hor., Carm. – Carminum libri I–IV / *Poezje Horacjusza z dodatkiem horacjanistow polsko-lacinskih / Opracowal T. Sinko,* Lwow–Warszawa, 1929.
- Hor., Epist. – Epistularum libri I–II / *Poezje Horacjusza z dodatkiem horacjanistow polsko-lacinskih / Opracowal T. Sinko,* Lwow–Warszawa, 1929.
- Hor., Sat. I – Sermonum liber I / *Q. Horatius Flaccus Sermones I – Leipzig,* 1875.
- Hor., Sat. II – Sermonum liber II / *Poezje Horacjusza z dodatkiem horacjanistow polsko-lacinskih // Opracowal T. Sinko – Lwow–Warszawa,* 1929.
- Ov., Am. – Amores / *P. Ovidius Naso Opera // Ex R. Mercelii recognitione ed. R. Ehwald // Tom I – Lipsiae,* 1897.
- Ov., Ars. – Ars amatoria / *P. Ovidius Naso Opera // Ex R. Mercelii recognitione ed. R. Ehwald,* Lipsiae, 1897. Tom I.
- Ov., Epist. – Epistulae / *P. Ovidius Naso Opera // Ex R. Mercelii recognitione ed. R. Ehwald,* Lipsiae, 1897. Tom I.
- Ov., Fast. – Fastum / *P. Ovidi Nasonis Fastorum libri sex,* Leipzig und Berlin, 1907.

- Ov., Met. – Metamorphoses / Die Metamorphosen des P. Ovidius Naso // Gotha, 1886. Bandchen I–III.
- Ov., Pont. – Epistulae ex Ponto / P. Ovidius Naso Opera // Ex R. Mercelii recognitione ed. R. Ehwald, Lipsiae, 1897. Tom III.
- Ov., Trist. – Tristia / P. Ovidi Nasonis Tristium libri quinque, Confluentibus, 1826.
- Verg., Aen. – Aeneidos libri I–XII / P. Virgilii Maronis Opera omnia, Thuringus, 1834.
- Verg., Ecl. – Bucolicon liber. Eclogae I–X / P. Virgilii Maronis Opera omnia, Thuringus, 1834.
- Verg., Georg. – Georgicon libri I–IV / P. Virgilii Maronis Opera omnia, Thuringus, 1834.
- Верг., Ен. – Енеїда. / П. Вергілій Марон Енеїда / Перекл. М. Білика, передм., комент. та словник Й. Кобіва, К., 1972
- Гор., Од. – Оди. / Квінт Горацій Фланк. Твори. / перекл., передм. та прим. А. Содомори / К., 1982.
- Гор., Поет. Мист. – Про поетичне мистецтво. / Квінт Горацій Фланк. Твори. / перекл., передм. та прим. А. Содомори / К., 1982.
- Гор., Лист. – Листи. / Квінт Горацій Фланк. Твори. / перекл., передм. та прим. А. Содомори), К., 1982.

THE CLASSIFICATION OF THE LATIN PHRASEOLOGICAL UNITS IN LATIN POETRY OF AUGUSTAN AGE

Milena Kravs

*Lviv Ivan Franko National University
1, Universytetska St, Lviv, 79001, Ukraine*

Analyzing the phraseological material of Latin in the poetry by the most famous Roman poets of Augustan age Quintus Horatio Flaccus (65-8 B.C.), Publius Virgil Maron (70-19 B.C.) and Publius Ovid Nason (43-17 B.C.) shows that semantically, from the point of view of the merging of their components, the Latin phraseological units are divided into three groups: idioms, phraseological combinations and phraseological phrases. The idioms and the phraseological combinations can be classified into five grammatical-morphological groups, depending on the correlation of the phraseological units with certain parts of speech. The structural classification and the classification of the Latin phraseological units according to their structural-grammatical structure and their syntactical functions depends on the model of their organization and the belonging of the components of the phraseological units to certain parts of speech.

Key words: the classification of the Latin phraseological units, Latin poetry of Augustan age, Quintus Horatio Flaccus, Publius Virgil Maron and Publius Ovid Nason, semantical classification, the structural classification, grammatical-morphological classification, the classification of the Latin phraseological units according to their structural-grammatical structure and their syntactical functions.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ПРОБЛЕМА ОМОНІМІЇ В АНТИЧНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Катерина Третьякова

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001*

Розглянуто емпіричну граматику, що ґрунтується на теоретичних уявленнях про мову, вироблених грецькими філософами. Узагальнено дослідження омонімії в античних авторів, як позначення слів однакових за зовнішньою формою, але різних за змістом.

Ключові слова: омонімія, двозначність, омонім, емпірична граMATика.

Епоха античності ознаменована тим, що саме в цей період закладено фундамент вчення про мову. Вийшовши з царини філософії, емпірична граMATика цілковито ґрунтується на теоретичних уявленнях про мову, вироблених грецькими філософами. Цим пояснюються часті посилання, зокрема, на "Категорії" Арістотеля у творах його грецьких і латинських коментаторів, античних граMATиків. Створений Арістотелем термін *homonymia*, перекладений латинською мовою як *aequivoca*, для позначення слів однакових за зовнішньою формою, але різних за змістом, стає об'єктом ретельного дослідження і в Римі. Низка визначень, класифікації (Боеція, Августина, Діомеда, Доната, Исидора Севільського та Квінтіліана) ілюстровані латинськими прикладами, поряд зі спробами усунення двозначностей, спровокованих появою омонімічних слів у текстах (*amphibolia*), – є здобутками античних мовознавців. Однак, незважаючи на стійкий інтерес до омонімії, остаточно розв'язання цієї проблеми не досягнуто і дотепер.

Теоретична мовна доктрина, розроблена грецькими філософами та обрана за базову пізнішою емпіричною граMATикою, стала водночас "найбільш уразливим місцем античної мовної теорії" [2, с. 8]. Будучи в колі питань філософії, мова виокремлює розробки своєї проблематики також із здобутків риторики, діалектики, логіки, філософії та власне граMATики, синтезуючи та переосмислюючи їх.

Проблема омонімії увагою до себе завдячує грецькому філософові Арістотелеві, а саме його доктринальній праці "Категорії", зміст якої коротко можна передати, як спробу встановити міру запозичення дефініцій *homonyma-synonyma-paronyma*. Омонімію (ὁμόνυμα – *однойменність*) Арістотель визначає в "Категоріях" так:

Ὅμοῦνομα ἰσῆται ἰν ὀνομα ὀνομα κοινῶν, ἃ δὲ κατὰ τοῦνομα ἰῶγοι τᾶς οὐς... αἱ ᾗτεροι ("Омонімами називаються речі, які мають тільки спільну назву, проте сутність самих речей є різна") [5, с. 1].

Причину ж її появи вбачає у "голосі, знанні й речі", тобто у фонетичному збігу різних за змістом, але спільних за формою слів та у множинності речей, "адже речей існує більше, ніж слів..." [1, с. 3].

Арістотель є також автором першої своєрідної "класифікації" омонімів: "однойменність буває по виду, як: творіння – людина та <її> картина, або "баран

"небесний <овен>" і земний...Написану картину ми називаємо живописом, і тому він говорить, що вона <картина> однойменна з живою людиною" [1, с. 8].

Грецькі коментарі частково відтворюють систему слів і речей Арістотеля, оперуючи чотирма можливими комбінаціями: те саме слово – та сама дефініція (тавтоніми) / те саме слово – інша дефініція (омоніми)/ інше слово – та сама дефініція (синоніми) / інше слово – інша дефініція (гетероніми).

Пізнішими латинськими авторами у процесі адаптації та перекладу творів Арістотеля не було створено навіть власного термінологічного апарату. Латинські автори, використовуючи грецький термін *homonymia*, іноді вживають такі еквіваленти, як *similitudo nominum* – *подібність імені* (Гай Юлій Вікторін); *communio nominis* – *спільність імені* (Марціан Капелла), поява яких пояснюється, відповідно, етимологією *homonymia* (гр. ὁμοιοῦ – *рівний, однаковий, подібний* – звідси *homos* – *спільний* [16, с. 7]). Перевага все ж таки надавалась транслітерованому грецькому термінові *homonyma*, або його латинському перекладу *aequivoca* (*aequi-* *рівний*, що скоріше відповідає грецькому префіксу *ἴσο-* (*ἴσοj*) *рівний, однаковий, подібний* та ὄνομα – *ім'я, назва* – лат. *vox* – *слово*). Автор перекладу при укладанні терміна прагнув підкреслити "рівність" форми, не беручи до уваги диференціацію змісту.

Єдиний автор, який термінологічно окреслив цю різницю, був Боецій, послідовник Порфирія, який терміном *aequivocatio* – *рівне найменування* назвав феномен відносно слів, *aequivoca* – відносно речей. Практично Боецій є автором диференціації між речами-омонімами й омонімією слів, яка не дістала належного висвітлення навіть у "Категоріях" Арістотеля.

У викладі Боеція ця система інтерпретується так:

Omnis res out nomine ant diffinitione monstratur; namque subiectam rem aut proprio nomine vocamus, aut diffinitione quid sit ostendemus. Ut verbi gratia, quamdam substantiam vocamus hominis nomine, et eiusdem diffinitionem damus dicentes esse hominem animal rationale, mortale... Si vero quis velit picturam hominemque diffinire, diversas utrisque diffinitiones aptabit, et haec vocantur aequivoca [7, с. 64].

"Всі речі визначаються або іменем, або дефініцією; і тому ми називаємо загальною назвою або власною, або виражаємо за допомогою дефініції /означення. Так, завдяки словам, ми істоту називаємо іменем людини, даємо їй визначення, говорячи, що людина є істотою розумною, смертною... Якщо хтось має бажання дати визначення й зображенню людини, він застосує відмінні визначення для кожного, і це називається *aequivoca*".

Боецій, спільно із Августином є також автором класифікації латинських омонімів, здебільшого запозиченої у греків.

Базовим визначенням *homonyma* – *aequivoca* стало традиційне лаконічне формулювання з твору "Відмінності", автором якого вважають Фронтону, вчителя риторики Марка Аврелія (II ст. до н. е.): *Homonyma una voce multa significat*. [7, VII, с. 525] ("*Омоніми одним словом позначають багато*"), тобто омоніми – це *декілька речей*, які позначаються *одним словом*, але мають *різні дефініції*.

До проблеми омонімії звертався також Варрон, який заклав фундамент сучасної опозиції звукової форми та змісту слова [9, VIII, 25; 48]. Латинські граматичні трактати – *Artes grammaticae* – значною мірою ґрунтувались на творах олександрійських філологів, із відчутними елементами, притаманними для стоїчної школи пергамських філологів II ст. до н.е. Власне від стоїків латинські граматики успадкували традицію зачислювати омонімію (стоїчний термін *ἑμφιβόλ...α*, лат.

amphibolia) до тропів через її властивість спричиняти двозначність змісту, що зумовлює дві несумісні інтерпретації. Розгляд амфіболії пов'язаний з появою латинських перекладів Арістотеля, який наводить також розгорнуту класифікацію різних її форм [17, 1401a, 7; 4, 1461a, 22].

До перших латинських праць стосовно амфіболії традиційно зачисляють анонімну "Риторику до Гереннія" (80-і рр. до н.е.), де, зокрема, зазначено: *Sunt qui arbitrarentur ad hanc causam tractandam vehementer pertinere cognitionem amphibolarum eam, quae a dialecticis proferatur...Itaque el alieni sermones interpellationes et scripti cum odiosi tum obscuri interpretes sunt... metuutl in dicendo, ne quid ambigium dicant nomen suum pronuntiare non possunt.... In praesentiarum hoc intercedere non alienum fuit, ut huius infantiae garrulam disciplinam contemneremus [6, II,16].* ("Існують ті, хто висловлюються на користь того, що розгляд двозначності, здійснюваний діалектиками, має велике значення... Так і чужі надокучливі тлумачі мови як гідні ненависті письменники... так боятися говорити, щоби не сказати чогось двозначного (*ambigium*) не можуть вимовити своє ім'я. Серед присутніх це заперечення не було б недоречним, якщо би ми поставились з презирством до балакучого вчення цієї німоти").

У згаданому трактаті автор говорить лише про текстову двозначність. Про те саме йдеться у творі Цицерона "De inventione", написаному ним майже водночас і під тим ж впливом. Проте в пізніших працях Цицерон майже не займається розробкою цього питання, вважаючи, що двозначність краще вивчати на рівні діалектики [15, II, с. 110; 12, с. 16; 115; 14, с. 139; 13, с. 152].

Зауважимо, ані анонімний автор "Риторики до Гереннія", ані Цицерон не переклали термін *homonymia*.

До проблеми амфіболії, під якою розуміли омонімію, звертались Квінтіліан, Фортунат, Гай Юлій Вікторін, Грилл, Харісій, Діомед, Донат, Помпей, псевдо-Проб, Консенція, Сервій, Марціан Капелла, Кассіодор, Кледоній, псевдо-Сергій. Зокрема, у Харісія трапляється визначення амфіболії: " *Amfibol...a est dictio sententiae dubiae significationis*" ("Амфіболією є вислів або речення сумнівної виразності") [7, I, с. 271].

Право першості в асиміляції терміна *amphibolia* на базі латинської мови належить Квінтіліану, який також здійснив її першу розгорнуту класифікацію на латинському матеріалі. Не буде перебільшенням зазначити, що класифікація Квінтіліана не зазнала істотних змін і сьогодні. Йому вдалося описати майже всі можливі випадки двозначностей, спричинених омонімією окремих лексем (*gallus – півень / гал*, фонетичним, граматичним і синтаксичним збігом різних слів (випадки тмези простого та складного слова: *Corvinum: Corvinus – Корвін (ім'я) / cor vinum (серце вино); inculto loco (у безлюдному місці) – in culto loco (у заселеному місці)*), а також подати засоби усунення двозначності. Наприкінці твору Квінтіліан схиляється до думки, що омонімія зумовлюється існуванням однієї назви для багатьох предметів (істот) [11, XII, с. 7–9].

Перенесення стоїчного вчення про амфіболію на латинський ґрунт у вигляді *vitium orationis* (недоліку висловлювання) сприяло тому, що омонімію розглядали у складі амфіболії, аналогії та омонімно-синонімічних відношень. У трьох малих "Трактатах про тропи", де викладено доктринальне вчення грецького граматики Трифона (I ст. до н.е.) або принаймні його термінологію, амфіболія присутня поряд із метафорою, метонімією, антономазією і т.п., тобто тропами, які є основою "невідповідності" (*impropriété*).

Наприклад, канонічна структура *Ars maior* Доната досягає симетрії поділом слів на барбаризми, солецизми, інші недоліки (метаплазми), фігури й тропи. Амфіболію у цьому поділі, як і омонімію, зачислено до "інших недоліків".

Діомед, Донат та Ісидор істотно зміцнюють доктрину латинської граматики, розрізняючи чотири типи двозначностей (частково ідентичні із класифікацією Квінтіліана). Вартими уваги в цьому поділі є "випадки вживання відкладних дієслів (*verbum commune*)", тобто дієслів, які є пасивними за граматичною формою, проте значення можуть мати як активне, так і пасивне. Категорія *verbum commune* вперше засвідчена Авлом Гелієм (16, XV, с. 13) і надалі регулярно повторюється граматиками у розділах про дієслово. Про це згадує також Харісій, ілюструючи реченням *vadatur Cato* ("Катон притягується до суду / Катон <когось> притягає до суду"). Пізнішим граматикам таке положення дало змогу вивести окремі формули двозначності *per homonymiam* (Діомед), *per homonyma* (Донат, Ісидор) та двозначності, спричиненої власне відкладними дієсловами (*per communia verba*).

Класичними ж прикладами Діомеда вважають *taurus* у значенні "бик, віл"; "волова шкіра"; "гірська гряда Тавр, (яка оточує на півдні плоскогір'я Малої Азії); "сузір'я Тільця": Доната та Ісидора – іменник *acies* "вістря"; "лезо"; "зір"; "бойова лава". Проте перевершив усіх витонченим добором прикладів Прісціан [7, II, 50; 60], який розглядає омонімію власних імен, наприклад, *Pyrrus* – Пірр (син Ахілла) та *Pyrrus* – Пірр (цар Епіру) та омонімію власного імені і апелятива, наприклад, *Magnus* "великий", (*cognomen* Помпея) та прикметник *magnus*.

На думку Ф. Десборде, латинським граматикам вдалося створити вчення "специфічно латинське й граматичне водночас" [10, с. 88]. Це, зокрема, стосується двозначності *verbum commune*, яке істотно відрізняється від "ординарної" *homonymia*.

І хоча саме визначення омонімів хибує суто філософським підходом, істотний вплив його основних положень на вчення латинських граматиків добре ілюструє таблиця:

Анонімний трактат "Про категорії Аристотеля"	homonyma	homo "людина"	<i>homo vivus</i> "жива людина" <i>homo pictus</i> "зображена людина"
Марціан Капелла	aequivocum	lion "лев"	<i>lion vivus</i> "живий лев" <i>lion pictus</i> "зображений лев"
Боецій "Коментар до "Передбачень" Аристотеля"	aequivoca	animal "жива істота"	<i>homo</i> "людина" <i>pictus</i> "зображення"
Боецій "Коментар до "Категорій" Аристотеля"	aequivoca	homo / animal "людина" / "жива істота"	<i>homo vivus</i> "жива людина" <i>homo pictus</i> "зображена людина"
Клодіан	aequivoca	homo "людина"	<i>homo vivus</i> "жива людина" <i>homo pictus</i> "зображена людина"
Кассіодор "Настанови"	aequivoca	animal "жива істота"	<i>homo</i> "людина" <i>homo pictus</i> "зображена"
Ісидор Севільський "Етимології"	aequivoca	lion "лев"	<i>lion vivus</i> "живий лев" <i>lion pictus</i> "зображений лев" <i>lion celestus</i> "зодіакальний лев"
Августин "Про діалектику"	aequivoca	–	–

Отже, проблема омонімії, породжена фактом простої констатації невідповідності форми слів їхньому змісту, дала потужний поштовх для подальшої розробки цього питання ще за часів античності. Створення розгалуженої класифікації, намагання інтерпретувати двозначний зміст окремих слів у текстах – далеко неповний перелік питань, порушених античними мовознавцями. Вченим античності вдалося створити термінологію омонімії, відповідно до трьох галузей античної науки, проте нерозвинутий власний термінологічний апарат цих наук загалом спричинює змішання перекладених грецьких термінів і раптової спорадичної появи латинських дублетів.

1. *Воротнеци И.* Анализ "Категорий" Аристотеля. – Ереван, 1956.
2. *Тронский И. М.* Античные теории языка и стиля // Античные теории языка и стиля. / Под ред. О. М. Фрейденберг и др. (ред.). – Спб., 1996.
3. *A. Gelli* Noctium Atticarum libri XX. – Berolini, 1885.
4. *Aristoteles* Ars rhetorica. – Oxonii, 1975.
5. *Aristoteles* Categoriae. – Oxonii, 1974.
6. *Aristoteles* De poetica liber. – Hildesheim, 1976.
7. *Correia M. A.* The nature and logic of indefinite name and the verb in Boethius' " in librum Aristotelis Peri Hermeneias Commentarii I et II ". – London, 1997.
8. *Desbordes F.* Homonymie et synonymie d'après les textes théoriques latins // L'ambiguïté: cinq études historiques. – Gille, 1988. – P. 51–102.
9. *Grammatici Latini* / ex rec. G. Keilii. – Lipsiae, 1857 – 1880. – Vol. I – VII
10. *M. Fabii Quintilianis* Institutiones oratoriae libri XII. – Vol. I. – Lipsiae, 1907.
11. *Marcus Tullius Cicero* Brutus. – Darmstadt, 1986.
12. *Marcus Tullius Cicero* De oratore liber II. – Firenze, 1970.
13. *Marcus Tullius Cicero* Divisions de l'art oratoire. Topiques. – P., 1960.
14. *Marcus Tullius Cicero* Orator. – Darmstadt, 1988.
15. *Rhetorica ad Herennium*. – Bologna, 1969.
16. *Stanford W. B.* Ambiguity in Greek Literature. Studies in theory and practice. – Oxford, 1939.
17. *Varronis Marci Terentii* De lingua Latina quae supersunt. – Lipsiae, 1910.

PROBLEM OF HOMONYMY IN ANTIQUE LINGUISTIC

Kateryna Tretyakova

*Lviv Ivan Franko National University
1, Universytetska St, Lviv, 79001, Ukraine*

The epoch of antiquity is significant by the pawned of the base of science about language. Going from the field of philosophy, latter empirical grammar is completely based on those theoretical performances about language, which were produced by the Greek philosophers. By this fact can be explained repeated comments, in particular, on the Aristotelian doctrine of homonyma in the "Categories" by his Greek and Latin commentators and antique grammarians. Term homonymia created by Aristotele and transliterated on Latin as aequivoca, for a designation of words identical under the external form, but different under the contents, becomes object of careful study also in Rome. A number of definitions, classifications (of Boethius, Augustinus, Diomedes. Donatus, Isidorus de Seville

and Quintilianus) illustrated by Latin examples, as well the attempts of ambiguity (amphibolia) removal in the texts are the greatest achievements of ancient linguists. However, not looking on proof interest to a homonymy, the final decision of this problem is not achieved till now.

Key words: ambiguity, amphibolia, equivocal, common verb, homonym, homonymia.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

НАЙМЕНУВАННЯ ВИНА ЯК ЧАСТИНА ГУСТАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ ГОРАЦІЯ

Надія Тимейчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001*

Розглянуто питання про роль найменувань вина як частини лексико-семантичної групи на позначення смаку, вивчено характеристики сортів вина щодо їхнього віку, смаку, консистенції та міцності. Підтверджено гіпотезу про густативний характер семантики лексем на позначення вина. Широкий квазісинонімічний ряд найменувань вина та особливості їхнього функціонування в тексті дають змогу говорити про важливість місця лексем на позначення вина серед густативної лексики.

Ключові слова: густативна лексика, квазісинонімічні відносини, густативна характеристика.

Характерною ознакою сучасного мовознавства є дослідження семантики мовних одиниць усіх рівнів. За об'єкт досліджень правлять не окремі слова, а лексико-семантичні групи (ЛСГ). Уподібнення членів ЛСГ відбувається з орієнтацією на семантику ключових слів.

В основі об'єднання ЛСГ слів на позначення смаку лежить принцип семантичної єдності, основою якої є ключове слово-домінанта "смак", що вказує на семантичну тему всієї парадигми. Однак, на думку багатьох вчених (Шмельов Д. Н. [4]; Новіков Л. А. [3]; Алімпієва Р. В. [1]), в рамках єдиної ЛСГ на основі спільної парадигми, зазвичай, існує декілька мікрогруп (мікропарадигм), сформованих за принципом певної позитивної чи негативної характеристики ключового слова.

Ці мікрогрупи формують ряди лексем, що вступають між собою у складні синонімічні відносини.

Однією з мікрогруп у ЛСГ на позначення смаку є спільнота, що складається з найменування різних сортів вина. Особливістю цієї підгрупи густативної ЛСГ є те, що перелічені вище лексеми не містять прямих смакових характеристик, а стають густативними лексемами лише в процесі складних асоціативно-конотативних процесів або у сполученні з прикметниками.

Оскільки вино було звичним явищем і відіграло значну роль в житті греків та римлян, то унаслідок щоденного вживання різні сорти вина закріпили за собою стійкі густативні позитивні чи негативні асоціації.

Тема вина була звичним явищем і в античній літературі. Найдавніші згадки про його походження та спосіб споживання (змішування з водою) містяться ще в "Іліаді" Гомера (VI,135). Часто згадується вино у творах таких авторів, як Алкей, Піндар, Овідій та інші [5, с. 221]. Не оминув у своїй творчості теми вина і Гораций.

У творах цього античного автора перелічено такі родові назви вина:
vinum – вино, meum – вино (нерозбавлене), acetum – кисле вино,
а також:

Falernum – Фалерське, Chium – Хінське, Lyaeum – Ліей, Lesbium – Лесбоське, Albanum – Албанське, Caecubum – Цекубське, Sabinum – Сабінське.

Словом-домінантою ЛСГ на позначення вина є найбільш стилістично та емоційно нейтральна лексема *vinum*, яка є квазисинонімічною [2, с. 42] до всіх інших номінацій переліченої вище групи. Ця теза підтверджується найбільшою частотою вживання лексеми *vinum* (40) на позначення вина у творах Горация.

Лексема *vinum* у своєму синонімічному ряді є родовим поняттям, що налічує всі інші відповідники назв вина.

Оскільки домінанта *vinum* є нейтральною, то вона не викликає стійких густативних асоціацій, унаслідок чого виникає потреба вживання із згаданою вище лексемою прикметників смаку для уточнення смаку вина: *dulci vino mala lavere* (Ног. СА. 3, 12) – солодким вином полегшувати нещастя.

У I оді першої книги Горация згадує про *regna vini* – керівництво вином (тобто бенкетом). Такого керівника називали *magister*, *arbiter* або *rex bibendi* [13, с. 136]. Він, як згадують античні автори, міг обиратись іншими бенкетуючими (Хен. Anab. 6, 1, 30), призначатись (Plaut. Stich. 702) або самопризначатись (Pl. Symp. 213).

Автор вживає лексеми *vinum* також у словосполученні *vina liques* (Ног. СА. 1, 11) – проціді вино, вказуючи на спосіб споживання вина – відціджування за допомогою металічного сита (*colum*) або льняної торби (*saccus*). Цей процес часто відбувався безпосередньо перед питтям, тому дієслово *liques* може розвивати контекстуальне значення "пий" [9, с. 215].

У творах Горация зустрічається також лексема *merum* на позначення нерозбавленого вина, яка в межах ЛСГ на позначення сортів вина вступає в квазисинонімічні відносини з узагальненим поняттям *vinum*.

На синонімію двох перелічених лексем вказує також їхнє вживання з одними й тими ж означеннями: *dulci vino* (Ног. СА. 3, 12) – *dulci mero* (Ног. СА. 3, 13).

Однак лексичне значення номінації *merum* (нерозбавлене вино) не містило в собі інформації про вид вина та його міцність. Отож згаданий вище іменник потребував додаткових густативних означень. Зокрема, Гораций вживає іменник *merum* у поєднанні з прикметниками *mollis* – ніжний та *lenis* – м'який (неміцний): *finire... tristitiam molli mero* (Ног. СА. 1, 7) – закінчувати (перемагати) сум ніжним вином; *tibi non ante verso lene merum cado* (Ног. СА. 3, 29) – тебе... вина легкого амфора повна (жде). Тобто, нерозведене вино не завжди було міцним.

Гейнце [7, с. 54] вказує, що Гораций вживає іменник *merum*:

– для позначення яке саме вино подавати на стіл: *deprome quadrimum Sabina... merum diota* (Ног. СА. 1, 9, 8) – налий чотирирічного вина з сабінської амфори;

– з метою найменування вина для жертвоприношень: *ponite...bimi meri: veniet lenior* (Ног. СА. 1, 19, 15) – подайте дворічного вина: нехай Венера стане милостивішою;

– у контекстах, де йшлося про стан сп'яніння: *uror, seu tibi candidos turparunt uteros immodicae mero rixae* (Ног. СА. 1, 13, 10) – горю, коли тобі в п'яній сварці заливають вином білі плечі.

Зазначена вище лексема *merum* містить в своєму лексичному значенні негативну характеристику, оскільки в античності нерозбавлене вино вважалось напоєм варварів: воно позбавляло людину контролю над своєю поведінкою. Тому деякі густативні прикметники, що вживаються як означення до лексеми *merum*, лише підкреслюють негативне значення згаданої вище номінації. Наприклад, Гораций вживає

словосполучення *nimum mero* (Ног. СА. 2, 12) – надмірна кількість вина; *multi meri* (Ног. СА. 1, 36) – багато вина.

Подібне значення має також вислів *super mero* (Ног. СА. 1, 8) – надмір вина, що призвело до *rixa debellata* (Ног. СА. 1, 8) – бійки (*rixa*) на бенкеті, яка переросла у кровопролитну битву (*debellata*) між лапіфами і кентаврами, в якій деякі учасники загинули [9, с. 349].

Надмірне "варварське" споживання нерозбавленого вина Гораций асоціював з поведінкою фракійців. Опис фракійського бенкету, де пили з великих рогів, подає також Ксенофонт, який навіть сам *ὄτοπλοκός ἐτόχανεν* (Anab. 7, 3, 24-33) – пив з подібних рогів. Для споживання вина також використовувалися *scyphi* (Ног. СА. 1, 28; Plin. Nat. 14, 147) – великі дворучні чаші. Згадує автор також про фракійський спосіб пиття вина залпом (*multi meri amistyde* (Ног.СА.1,36) – багато вина (випити) залпом). Зазначена вище лексема походить від грецького *ἀμυστή* – без закривання уст.

Окрім лексем, що є номінаціями вина загалом, у творах Горация часто трапляються також назви конкретних видів (сортів) вина. Класифікацію та опис вин здійснено багатьма античними авторами; проте одним з найдетальніших [5, с. 220] античних джерел щодо вина є твір Атеней з Навкратіса "*Deipnosophistai*" – "Мудреці на бенкеті". У ній автор устами одного з мудреців Марусія подає інформацію про тогочасні (кінець II ст. н. е.) вина, способи їхнього приготування, та про наслідки від їхнього споживання. Цей твір є одним з найдетальніших античних джерел щодо вина, бо враховує усю попередню літературну та культурну традицію, пов'язану з виноробством. Автор ділив вина на грецькі та італійські. Назви вин найчастіше походили від назв місцевостей, де їх виробляли (Цекубське, Фалерське).

Серед грецьких вин Гораций найчастіше згадує Лесбоське – *Lesbium* (2) та Хінське – *Chium* (4), а серед італійських: Фалерське – *Falernum* (3), Цекубське – *Caecubum* (4), Албанське – *Albanum* (3) та Сабінське – *Sabinum* (1).

У 20-й оді I-ої книги Гораций згадує про *Graeca testa* – вина, що зберігались за грецьким зразком. Грецькі вина для тривалого зберігання зазвичай змішували з солоною морською водою; отож згодом будь-яке вино, що мало солоний присмак, називали грецьким [9, с. 387]. У Плавта читаємо "... *quasi vinis Graecis Neptunus nobis suffidit mare*" (Plaut. Rud. 588) – наче грецькими винами Нептун наповнив нами море.

Існував також звичай заливати молоде вино в старі посудини з-під грецького вина, щоб щойно залите отримало аромат витриманого. Однак насправді жодних процесів покращання якості вина не відбувалось.

Атеней ділить вина відповідно до:

1) віку; 2) кольору; 3) смаку; 4) консистенції; 5) міцності.

Щодо віку вина поділяли на:

а) молоді (у Горация знаходимо словосполучення *musto Falerno* (Ног. Serm. 2, 4, 19) – молодим Фалернським);

б) старі (Гораций згадує про скупця, який не шкодує лише *veteris aceti* (Ног. Serm. 2, 2, 62) – старого кислого вина).

Кращим вважалося старе вино, яке мало приємніший смак. Старим вином вважали напій витримкою понад 50 років. Однак, наприклад, Фалернське було добрим вже від 10-ти років, найкращим, – між 10-м і 20-м роками витримки. Гораций у 3-й оді II книги пише: *beavis interiore nota Falerno* – насолоджуйся славним Фалернським, де при лексемі *nota* є еліпсис номінанти *vina* (порівн. Ног. Serm. 1, 10, 24). Вживання *interiore*

nota пояснюється тим, що зазвичай старіші (*nota*) вина зберігалися у віддаленій (*interiore*) частині пивниці.

Однак Гораций згадує не лише про витримане Фалернське, а й про молоде вино цього сорту – *musto mersare Falerno* (Hor. Serm. 2, 4, 19).

Щодо точного віку вина Гораций згадує цьогорічне (*horna vina*), 2-річне (*bimi meri* -> *bis-hiems*), 4-річне вино (*quadrimum merum*) та 5-річне вино (*vino quinquenni*). Вік вина визначався швидше датою виготовлення, ніж датою переливання з бочок в амфори (оскільки переливали навесні).

Щодо кольору вина поділялись на біле, жовте та темне. Гораций на позначення білого вина вживає лексему *album*. Автор згадує про кисле біле вино: *Albo non sine aceto* (Hor. Serm. 2, 8) – біле не без кислоти, але не уточнює його сорту. Біле було слабе і легке (*mollis*), жовте вино покращувало травлення і було найкращим для споживання під час обіду. Темні вина були солодкі, міцні і тривалої витримки. Виробництво темних вин започаткували мешканці Хіосу, звідки воно поширилось на інші місцевості.

Щодо смаку вина поділяли на сухі, напівсолодкі і солодкі. У творах Горация на позначення солодкого вина згадується лексема *dulcis*: *dulci digne mero non sine floribus* (Hor. SA. 3, 13) – радо тебе солодким вином з квітами (втішу).

Добрі вина позначались за допомогою прикметників, що несуть позитивні конотації. Гораций для позначення позитивної характеристики вина використовує лексеми *mollis*: *mollis mero* (Hor. Carm. 1, 7) – приємним (м'яким) вином; ту саму номінацію вживає і Вергілій: *mollissima vina* (Verg. Georg. 1, 341) – найніжніші вина.

Арістон з Косу [5, с. 225] вважав, що найкращим є вино, яке поєднує солодкий смак і приємний запах. Факт, що добрим вином завжди вважалось серед греків вино з солодким смаком, знайшов вияв у використанні поетами традиційних епітетів вина: ἥδύς, μελίαδης, μελίχρως, γλυκός, μείλιχος – солодкий, приємний, медовий. Гораций на позначення солодкого вина використовує лексему *dulcis*: *dulci vino* (Hor. Carm. 3, 13); *dulci mero* (Hor. Carm. 3, 13). Щодо поганого вина, то Гораций не називає конкретних його сортів, вживаючи лише загальну назву *acetum*.

Учти зі споживанням вина розпочинали зазвичай наприкінці дня. Протягом дня такі бенкети дозволялись лише молодим військовим під час походів [13, с. 76]. Цю традицію Гораций відображає у 7-ій оді II книги – *morantem saepe diem mero fregi* – розбивати вином день, що вмирає (синонімічними до згаданого є вирази *intercisi dies, subseciva tempora i diem diffindere*).

У 14-й оді II книги Гораций описує поведінку спадкоємця, який розливає на підлогу вишукане вино, вживаючи на позначення найкращого Цекубу словосполучення *mero superbo* – *горде (вишукане) вино* (в подібних значеннях вживали також прикметники *generosum* та *nobile*). Автор вживає лексему *merum*, а не *vinum*, щоб підкреслити, що вино розлили ще до подачі на стіл.

У 19-му еподі автор також вживає номінацію *merum* у словосполученні *nocturno certare mero* – *змагатись у нічному вині*, тобто у бенкетах, надаючи зазначеній вище лексемі метафоричного значення.

Вживалося нерозбавлене вино і як елемент страв. Наприклад, Гораций говорить, що для приготування підливи треба *pingui miscere mero turiaque* (Hor. Serm. 2, 4, 65) – *змішати вино з жирним розсолем*.

На позначення кислого вина автор використовує іменник *acetum*. Акцентуючи увагу читача на негативному густативному характері вина, автор говорить про скупця, який п'є *acre acetum* – *кисле пряне вино*. Лексема *acetum* не була настільки часто

вживаною, як згадані вище лексеми *vinum* та *merum*. Наприклад, у творах Овідія *acetum* не вживається жодного разу.

Запах вина завжди був пов'язаним з його смаком, хоч приємний запах – не завжди гарантував високу якість. Було відомо про вина, розведені медом. У Горация читаємо: *forti miscebat mella Falerno* (Ног. Sermon. 2, 4, 24) – з міцним Фалерном змішав мед. Таким способом покращувався кислий смак і запах молодих вин.

За консистенцією вина поділялися на – густі та рідкі (Гораций на позначення рідкого вина вживає лексему *liquidus: liquidus Falerno* (Ног. Ep. 1, 14) – рідким (прозорим) Фалерном). Було також протиставлення – вина тяжкі та легкі (у творах Горация на позначення легких вин зустрічаємо прикметники *mollis, lenis* – легкий, ніжний). Тяжкі ще називали повновартісними, легкі – тими, що легко випаровуються.

Щодо міцності вина були міцні (у Горация на означення міцного вина вживаються лексеми *fortis* (Ног. Sermon. 2, 4); *ardens* (Ног. SA. 2, 11) і слабкі (у творах Горация для характеристики слабого вина використано лексему *lenis* – ніжний, неміцний (Ног. SA. 3, 29, 2). Міцнішими були темні вина (Фалерн). Епітетами "шляхетний" (γενναίος, εὐγενής, ἀριμύμων) наділяв Атеней знані вина з Тасосу, Хіосу і Фалернське [5, с. 224].

У 14-й оді II книги Гораций називає Цекуб *mero superbo* – гордим вином, оскільки згаданий вище напій є вишуканим, крацим (*вицим*) за інші (*superbus* пов'язане з *super* – вище). У цьому ж контексті іменник *merum* має ще одне означення – *potior pontificum potiore cenis* – крацим за бенкети жерців. Таке порівняння підкреслювало вишуканий смак вина, адже бенкети жерців у тогочасному Римі славились пишними та дорогими стравами [13, с. 89].

Як один з синонімів іменника *vinum* вживається також особисто постійний епітет бога вина Діоніса *Lyceum* – Ліей (з грецької – той, що проганяє тривогу). Згадують його у своїх творах такі автори, як Лукрецій, Проперцій, Овідій та інші. У творах Горация також знаходимо згаданий вище поетичний синонім вина: *curam metumque...dulci Lyaeo solvere* (Ног. Ep. 9, 37) – турботу і страх розганяти солодким Лієм.

Згадує Гораций у 20-й оді I книги і про Сабінське вино – легкий напій середньої якості, який поділяли на молоді вина (1-4 роки витримки), середні (4-7 років витримки) та витримані (від 7-ти до 15-ти років). У зазначеній вище оді Гораций дякує патрону за Сабінське угіддя, але Сабінське вино, яке вони п'ють – не з його виноградників. Як згадує Гораций – його маєток міг виробити більше перцю, ніж вина (Ног. Epist. 1, 14, 23).

Однак в античному світі вино було не лише обов'язковим елементом щоденної та святкової трапези, а й елементом релігійних обрядів. Зокрема, *merum* – нерозведене вино, використовували для так званих некривавих жертвоприношень [13, с. 97]. За твердженням Овідія, вино було елементом культу Деметри (Церери) – *mero mollita Ceres* (Ovid. Fasti. 2, 539) – пом'якшена (умилостивлена) вином Церера та Діоніса (Вакха) *Vaccho vina Falerna* (Ovid. Epistulae ex ponto 4, 2, 9) – Фалернське вино (узливати) Вакху; *sua vina Lyaeo* (Ovid. Metamorph. 8, 274) – свої вина (жертвувати) Лією (Діонісу). Як зазначає Гораций, вино було присутнім і на учтах Саліїв (Ног. SA. 1, 37, 2) та на столі понтифіка (Ног. SA. 2, 14, 28).

Отже, лексика на позначення вина є традиційною у творах античних авторів, серед них і у Горация (ключовою є передусім вживана лексема *vinum*). У творах Горация серед номінацій на позначення вина трапляються лексеми, що позначають вино загалом (*vinum, merum, acetum*) і такі, що номінують певні сорти вина (*Falernum, Chium, Caecubum, Sabinum*). Контексти, в яких вживаються номінації ЛСГ на позначення вина,

є різноманітними і належать до усіх сфер життя античної людини, однак переважно – це опис бенкетів.

Найчастіше у поєднанні з лексемами, що позначають вино, використовують позитивно забарвлені прикметники *dulcis, mollis, lenis, liquidus*, темпоральні лексеми *hornus, bimis, quadrimus, quinquennis, vetus* та негативно забарвлені номінації *fortis, ardens, acer*.

Гораций також характеризує вина щодо їхнього віку, кольору, смаку, консистенції та міцності.

Лексика на позначення вина у творах Горация є широко представленою, цікавою, однак малодослідженою частиною ЛСГ на позначення смаку в латинській мові, що відкриває перспективи подальшого вивчення номінацій вина в діяхронічному та синхронічному аспектах.

1. Алимниева Р. В. Семантическая значимость слова и структура лексико-семантической группы на материале прилагательных цветообозначений русского языка, Ленинград, 1986. – 282 с.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Автореф. дис ... докт. филол. наук. Минск, 1983. – 86 с.
3. Новиков Л. А. Семантика русского языка. М, 1982. – 97 с.
4. Шмелев Д. Н. Современный русский язык : Лексика, М, 1977. – 184 с.
5. Bartol K. Atenajosa z Naukratis księga win/ Meander, Warszawa, 1995. – s. 215–226
6. Concordatia Horatiana/ Compil by J.-J.Echegoyen, New York, 1990. – 593 s.
7. Heinze R. Opera. Vol. 1, Berlin, 1930. – 214 s.
8. Homers Ilias, Leipzig und Berlin, 1906. – 342 s.
9. Nisbet R.G.M. Hubbard M. A commentary on Horace: Odes, book1, Oxford,1970. – 440 p.
10. Nisbet R.G.M. Hubbard M. A commentary on Horace: Odes, book2, Oxford,1991. – 355 p.
11. Ovidii P. Nasonis Opera, Berlin, 1925. – 245 s.
12. Xenophontis Opera.Vol.5, Lipsiae, 1892. – 134 p.
13. Zycie publiczne, prywatne I umyslowne starozytnych grekow. Lwow, 1921. – 192 s.

NOMINATIONS OF WINE AS A PART OF LEXICS OF TASTE IN THE POEMS BY HORACE

Nadiya Tymeytchouk

*Lviv Ivan Franko National University
1, Universytetska St, Lviv, 79001, Ukraine*

The important part of lexics of taste is the unity of nominations of wine, which contain the component "taste" in their lexical meaning. The nominations of wine are characterized according to the aspects of their age colour and taste. The wide range of quasisynonyms nominating different sorts of wine and their functioning in the text makes it possible to speak about the important role of nominations of wine among the lexics of taste.

Key words: lexics of taste, quasisynonyms, characteristic of taste.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004
Прийнята до друку 12.04.2004

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.124'373

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА ЦІЛІСНІСТЬ І ЧАСТИНИ "СОНЕТІВ ДО ОРФЕЯ" Р. М. РІЛЬКЕ У ПЕРЕКЛАДАХ ВАСИЛЯ СТУСА

Леся Кравченко

*Дрогобицький державний педуніверситет
вул.І.Франка, 24, 82100, м. Дрогобич*

Досліджено художньо-естетичну цілісність "Сонетів до Орфея" (1-а частина) Р. М. Рільке у перекладах В. Стуса. Кожен сонет першої частини розглянуто як естетичну цілісність у всій її повноті та своєрідності. Загалом домінують теми й мотиви, які об'єднують усі сонети, утворюють цикл. Це філософське і світоглядне підґрунтя сонетів, неповторність поезики, вражаюча близькість духовного світу австрійського поета зі світом і почуттями українського майстра слова. У перекладах знайшло своє яскраве відображення все, що було притаманне поетові В. Стусу: світоглядна відвертість, музичність текстів, прониклива ніжність образів, вміння відчуті і відтворити тональність тексту, вміння відшукати у власному поетичному репертуарі адекватні лексеми для перекладів.

Ключові слова: сонет, переклад, Р. М. Рільке.

Історію перекладів "Сонетів до Орфея" Василем Стусом ґрунтовно досліджено й викладено в численних працях українських літературознавців, зокрема, Д. Наливайка, М. Коцюбинської, М. Гончарука, М. Борецького, Є. Волощук, Р. Чайковського та багатьох інших [1– 5; 9]. Упорядник шеститомного видання творів В. Стуса – М. Гончарук усебічно проаналізував значення перекладів поезій Рільке, здійснених Василем Стусом. Спираючись на висловлювання самого Стуса щодо захоплення поезіями великого австрійського майстра пера, М. Гончарук пояснює причини звернення поета до творчості Рільке: "Першопоштовхом до цього була глибинна духовна близькість обох поетів, певна спорідненість їхніх поетичних обдарувань. Окрім того, перекладання Рільке стало для українського поета ще й важливим засобом освоєння багатств загальноєвропейської культури, чи не найвидатнішим виразником якої у ХХ ст. був австрійський "маг" поетичного слова, і своєрідною школою поетичного зростання" [8, с. 337].

Водночас тему художньої вартості стусівських перекладів з Рільке майже не досліджено. Це дає підстави говорити про новизну не лише обраної теми, а й узагалі теми про зіставлення поезики лірики Рільке з авторською манерою Стуса як потенційного перекладача з німецької.

Світ Стусової думки неосяжний, навіть якщо і не враховувати жахливих умов його життя. Серед улюблених поетів В. Стус не раз називає ім'я Р. М. Рільке. Не всі переклади Стуса збереглися, не все доведено до рангу перекладацького мистецтва. Однак те, що маємо, дивує і захоплює дослідника. З листів Стуса можна довідатись, як

проходила робота над перекладами "Сонетів до Орфея". Загалом вона тривала протягом усіх років ув'язнення в мордовських таборах, починаючи з 1972 року. У 1973 р., хоча це і було надзвичайно складно, поет вже мав тексти двадцяти шести сонетів першої частини "Сонетів до Орфея".

Усі свої творчі засади щодо перекладів український поет здійснював досконало, передусім у "Сонетах до Орфея". Стус прагнув до передачі цілісності окремого тексту. Це прагнення (інтенція) не завжди усвідомлене, тобто Стус не раз перекладав спонтанно, поза своєю перекладацькою інтенцією, шляхом глибинного проникнення у світ оригіналу, відчуття себе, перекладача, довіреною особою автора, навіть його *alter ego*. Сам Василь Стус зізнавався, що, "перекладаючи Рільке, мусиш гірко усвідомлювати, як багато губиться з його чарів, з його мудрості, з його доброти і ніжної людяності, з його природної граціозності" [7, с. 239].

У перекладах В. Стуса певною мірою відбилася його індивідуальність і специфіка його драматичної долі, бійцівські якості. Звідси, як вже зазначалося, відмінний від рількеського ліричний герой, *змiна художніх деталей і мелодійності* оригіналів.

Ліричний герой у "Сонетах до Орфея" сприймає світ опосередковано, через те, що чують дерева, звірі, дівчинка мала ("Сонети до Орфея"... їх народило... те саме, що й "Елегії", і та обставина, що вони раптово, без своєї волі виникли як відгук на смерть однієї молоді дівчини...) [10, с. 726]. Стус сплітає образ звуку, не оминаючи жодного його прояву. Співає Орфей – "Орфеїв спів", дерева – "О крон нагірний гук..." Народжується художнє *протистояння*: звук – тиша, що знов народить звуки:

<i>Da stieg ein Baum. O reine Übersteigung!</i>	О дерево звелось! О надвисання!
<i>O Orpheus singt! O hoher Baum im Ohr!</i>	І змовкло все. Та вже в самім мовчанні
<i>Und alles schwieg. Doch selbst in der</i>	О крон нагірний гук – Орфеїв спів!
<i>Verschweigung</i>	
<i>ging neuer Anfang. Wink und Wandlung vor.</i>	новий початок, знак і порух зрив.

Уже в перекладі першого сонета звертає на себе увагу патетичність, піднесена тональність. Перекладач дещо зміщує акценти. В оригіналі перше речення має інформативний характер: "*Da stieg ein Baum*". У перекладі – наративний: "О дерево звелось!" Таку зміну тональності можна пояснити власною радістю перекладача, якому таки піддався сенс важкого оригіналу. Відразу ж починається притаманне манері Рільке протистояння і протиставлення. Висока патетика звучання співу Орфея перериває раптова тиша. Проте ця тиша – лише початок нових змін в усьому. Стус ушляхетнює свою лексику, він не дозволяє собі жодного вульгаризму чи мовного спрощення, як це робили інші перекладачі. Одухотворення звірів під впливом гри Орфея передано з високим пафосом.

У другому сонеті з'являється ліричний герой і ліричний суб'єкт – дівчинка, яка несе в собі радість буття навіть уві сні. Проте у радість буття і сну влітається мотив смерті. Ця опозиція стане наскрізною у Рільке і набере з часом філософського забарвлення, постійних роздумів: чи існує смерть? Згадка про "Співучого Бога" ("*Singender Gott*"), на наш погляд, є метафоризованим образом Орфея. І все ж таки мотив *sacrum* розпочинає бриніти саме у другому сонеті:

<i>Sie schlief die Welt. Singender Gott, wie hast</i>	І снила світ. Ділам твоїм хвала,
<i>du sie vollendet, daß sie nicht begehrte,</i>	Співучий Боже, раз вона й не хоче
<i>erst wach zu sein? Sieh, sie erstand und schlief.</i>	Збудитися. Дивись – явленна спить!

У третьому він посилюється і вже розпочинає ліричний сюжет: "Господь спромігся" ("*Ein Gott vermags*"). Ліричний герой розпочинає прямий діалог з Богом. Тут виникає суттєва розбіжність: в оригіналі герой самотній, без супутника або супутників, як це буває у Рільке, коли "я" переходить у "ми". Стус переводить ліричне "я" у "ми", а в оригіналі "ми" з'являється лише наприкінці другого катрена: "Господь спромігся. Але як же нам пройти в той слід крізь струн вузьенькі грати?" ("*Ein Gott vermags. Wie aber, sag mir, soll ein Mann ihm folgen durch die schmale Leier?*"). Звертання до Бога переходить у діалог з юнаком, "що співав". Його земний спів "марний". Концептуальним стає твердження про духовність, дух, який є лише у Богові, тобто й у вітрі:

... – lerne
vergessen, daß du aufsangst. Das verrinnt.
in Wahrheit singen, ist ein andrer Hauch.
Ein Hauch um nichts. Ein Wehn im Gott.
Ein Wind.

Зумій забути –
все, що співав. Був марний порив твій.
Бо іншим духом повен справжній спів.
Це дух в ніщо. Дух в Бозі. Вітровій.

Від сонета до сонета поширюється філософське підґрунтя, концептуальність. Дух або подих ("*Atem*") охоплює й огортає всіх і все: людей і все земне – і море, і гори. У четвертому сонеті психологічним і філософським "нервом" стає оксюморон "заплаканий сміх" ("*Lächeln verweint*"). Цей образ – маркер суцільної контрадикторності всієї образно-світоглядної системи Рільке. І В. Стус це прекрасно відчув, бо й саме так сприймав світ:

O ihr Seligen, o ihr Heilen,
die ihr der Anfang der Herzen scheint.
Bogen der Pfeile und Ziele von Pfeilen,
ewiger glänzt euer Lächeln verweint.

Сповнені святості і благодаті,
ви, мов витокі сердець людських.
Стріли метати і в мети влучати
прагне в віках ваш заплаканий сміх.

Кожен прояв звуку має свій початок, своє тло народження: "як ліра й спів, злились в однім звучанні". Опозиція виникає як оксюморон, що з'єднує бінарні образи звуку: сміх – сльози. Стус так передає рільківське протистояння "*ewiger glänzt einer Lächeln verweint*" – "ваш заплаканий сміх". Тональність останнього терцета Стус різко змінює. У нього посилена емпфаза – дві риторичні фігури, а в оригіналі їх нема, натомість – дві-три крапки, які уповільнюють думку, утаємничують її. Стус не зберігає "три крапки" – фігуру замовчування з виразним підтекстом. У нього інтонація прояснення сенсу, у Рільке ж – *романтична недосказаність*. Він створює натомість апокрифу – фігуру мови, суть якої полягає у тому, що на поставлене запитання дається відповідь. Це знову-таки хід до *прояснення* сенсу, його кларизації, якої Рільке уникає.

Selbst die als Kinder ihr pflanztet, die Bäume,
wurden zu schwer längst; ihr trüget sie nicht.
Aber die Lüfte... aber die Räume... [10, с. 733]

Ті дерева, що садили їх діти,
віком обтяжені – хто їх зрухне?
Але ж бо й вітер і обшир є в світі! [8,
с. 8]

Отже, рільківське елеґійне звучання Стус переводить на патетичне, уникаючи загадковості оригіналу і підтекстових натяків.

У п'ятому сонеті з'являється Орфей, до цього часу ми про нього тільки здогадувались – про нього та його спів і гру. Рільке підіймає завісу втаємничення й говорить про метаморфози Орфея (ми їх відчули в різних образах попередніх сонетів). Проте стверджується вічне існування співака. У цьому сонеті є метафоризований виклад міфу про Орфея та Еврідіку: "Орфей іде, куди шляхів немає...". Вічність Орфея стверджується від самого початку сонета як волевиявлення ліричного героя, що тут максимально наближений до автора: "Надгробків не муруйте" ("*Errichtet keinen Denkstein*"). Вічна краса троянди – ось найкраще пошанування для героя. І так по-стусівськи, проникливо звучить оце вистраждане:

Коли б ви знали цей приділ конань,
оцю невідворотну мить агоній!
Як спів заходить за останню грань –

У цих рядках – оголена душа перекладача, його муки і його прагнення до пам'яті ("Народе мій, до тебе я ще верну..."). Тому так щиро, проникливо звучать його переклади з Рільке, бо в ньому він вбачає споріднену душу.

Світ, що оточує героя – це речі, які поет одухотворює, і вони мають сенс для всіх, незалежно від того, "живі чи в могилі". Стус зберігає перелік речей, проте дещо змінює їхнє ество. *Хліб і молоко* з давніх-давен були для людей основою живлення, це нерозривна єдність. Наприклад, в оригіналі *Brot und Milch*, у перекладі ж – хліб і питво, що викликає інші асоціації – вино, пиво? (VI). Коли ж у Рільке з'являється вино, Стус перекладає його як напій, а вся строфа 7-го сонета дещо спрощує філософський сенс:

*Schweigen. Sein Herz, o vergängliche Kelter
eines den Menschen unendlichen Weins.* Серце його, це зужите чавило,
людям неспинно цідило напій.

Перекладач зберігає опозиційні пари: земне – небесне, живі – мерці, голос – німота, віра – облуди, дух – фігура, земля – пустка долини, дрібненькі кроки годин – пустка долини.

Восьмий сонет Рільке розпочинається афоризмом про славу та форму її існування. Афоризм у першому терцеті – також абстрактне поняття-прагнення, до якого долучена антитеза *радість – скарга*. Стус зберігає афоризми: "Тільки в колі слави йде тужіння...", "Прагнення обличчя не ховає...", але цей сонет він перекладає дещо спрощено в сенсі ритмомелодики. У перекладі – чіткий п'ятистоповий хорей, тоді як в оригіналі – численні перебої, в окремих рядках Рільке наближається до верлібру, хоча й зберігає риму:

*Nur im Raum der Rühmung darf die Klage
gehn, die Nymphe des geweinten Quells,
wachend über unserm Niederschlage,
daß er klar sei an demselben Fels...* Тільки в колі слави йде тужіння
німфи жалібного джерела,
що пильнує наші всі падіння,
щоб ясною річка сліз текла...

Протиставлення *радість – жалоба* вирішується в сонеті на користь радості: "радість мудра". Так звучить у перекладі, в оригіналі – все складніше, тому що між радістю і жалобою є ще туга – багатозначний німецький символ *die Sehnsucht*: "*Jubel weiß, und Sehnsucht ist geständig, – nur die Klage lernt noch...*".

Перший катрен дев'ятого сонета, присвячений таким мотивам, як слава, пам'ять, вічність, досить складний для перекладу. Дослівно його сенс передати важко, варто "вчутися" в нього. На наш погляд, Стусові це не вдалося: деякі стрижневі образи він переклав невдало або взагалі пропустив їх, як, наприклад, "*Sehnsucht*". Неточно перекладено такі образи: *unter* – понад, *unendliche Lob* – найсокровенніша зі слав, *erstatten* – співати. Всеосяжний мотив строфи Стус, звичайно, зберіг, однак сенс передав приблизно. Його можна зрозуміти, тому що ускладненість образної системи оригіналу не піддається адекватному відтворенню у перекладі:

*Nur wer die Leier schon hob
auch unter Schatten,
darf das unendliche Lob
ahnend erstatten.*

Хто понад тінями здолав
ліру здійснити,
найсокровеннішу зі слав
може співати.

Якщо зробити "підрядник", то це, мабуть, звучало би так: "Лише той, хто ліру вже підняв, і під тінями (померлих) має право на нескінченну хвалу з передчуттям представити".

Два катрени дев'ятого сонета – це лексична анафора: "*nur wer*", що звучить досить категорично. Цей *тон* переклад не доносить, бо зникає "*nur*" – "*лише*". У другому катрені, окрім загубленого "*лише*", сполучення "*mit Toten*" передано як "*від померлих*", а така підміна змінює сенс, бо йдеться буквально про того, хто (з померлих) поїв маку, той знову не загубить найнижчого тону:

*Nur wer mit Toten vom Mohn
aß, von dem ihren,
wird nicht den leisesten Ton
wieder verlieren.*

Хто від померлих поїв
маку, той нині
вловить найнижчий з тонів
і в безгомінні.

Помилка перекладача і в тому, що "*leisesten Ton*" він переклав як *найнижчий*, а не *найтихіший*, порушивши тон звучання ліри: найтихіший став найгрубішим. Той, про кого йдеться в сонеті, втрачав здатність відчувати найтихіші тони, а тепер поверне собі цю здатність й "більше не буде втрачати". Натомість в перекладі з'являється незрозуміле "*безгоміння*".

У першому терцеті дев'ятого сонета думку також передано в ускладненій формі, її можна було б зрозуміти так: "Якщо навіть відображення у ставку нам часто розпливається: Пізнай картину".

*Mag auch die Spiegung im Teich
oft uns verschwimmen:
Wisse das Bild.*

Образ пізнай, що майне
і пощезає
в темних ставках.

Загальну думку глибокого філософського характеру В. Стус передав вірно: це заклик навчитись пізнавати істину в її цілісності, навіть якщо вона невловима.

Дев'ятий сонет – один з найскладніших для перекладу, проте В. Стус проникся його утаємниченим сенсом і зумів передати його, хоча і неадекватними образами. У листі до дружини поет підкреслював: "Звичайно, я не гарантований тут од нових похибок (дуже зле, скажімо, що двічі є "enjambement"), введено зайві слова й описова передача

змісту (7, 8 рядки) тощо. Але признаюся, що добре намучився з цим варіантом, зате враховував усі зауваження дорогого Метра (*Г. П. Кочура – Л. К.*). Отож, коли в цьому варіанті є які вдаліші уступи, то це завдяки йому. Що ж до розділових знаків, то я їх часто-густо не ставлю по віршах, вважаючи це за найостанніше діло. Особливо ж – у такому пісенному вірші" [6, с. 178–179].

Найбільша розбіжність між циклами "Сонетів до Орфея" та "Дуїнськими елегіями" полягає в тому, що майже кожен сонет – самостійне утворення, а всі елегії пов'язані між собою спільними тонами, концептами, образами, мотивами, філософським підґрунтям. Тому елегії збагнути легше, у кожній наступній можна натрапити на образи, мотиви з попередніх.

Десятий сонет Рільке присвячено античній темі. Сонет випромінює радісний настрій від спілкування із древностями. Давні саркофаги, урни, як і люди, мають свою долю, свій тон і сенс, тому так оптимістично звучить кінцівка – останній терцет:

*Wissen wirs, Freunde, wissen wirs nicht?
Beides bildet die zögernde Stunde
in dem menschlichen Angesicht.*

Друзі, а ми це збагнули чи ні?
Урнам і людям вид формували
в роздумах довгих згаїні дні.

Сам Стус у листі до дружини визнавав, що "не раз і не два, коли зміст оригіналу більш-менш зрозумілий (але тільки більш-менш), відчуваєш те, що Томас Манн називав манірністю Рільке. От, скажімо, ось ця фігура стилістична кінцева ("*Beides bildet die zögernde Stunde / in dem menschlichen Angesicht*"). Як на мене, смислу в ній не так і багато, зате розвезено на два рядки сонетного тексту. Думаю, що поет мав на увазі, що години роздумів чи, пак, вагань залишили знак свій на людському обличчі. Я подав це химерно, кружним шляхом. Мені особисто це здається манірністю (скажімо, аж надто багато її в Ахмадуліної чи й Цветаєвої), а що вдієш, рабе чужого тексту? Мусиш іти слідом за дідом, бо така вже доля – коли взявся збавляти час за перекладами (велика дяка такому авторові, що завдав мені такої прекрасної мороки!)" [6, с. 179].

Високий радісний тон утверджується різними чинниками і в оригіналі (сильніше), і в перекладі (слабше). У Рільке він досягається повторенням думки ("*Wissen wirs*"), звертанням, яке поміж цих двох виразів звучить сильніше, ніж початкове звертання "Друзі".

В одинадцятому сонеті знову нова тема – звернення людини до неба, до сузір'їв і паралельне зіставлення із земним буттям:

*Sieh den Himmel. Heißt kein Sternbild
"Reiter"?*

*Denn dies ist uns seltsam eingepägt:
dieser Stolz aus Erde. Und ein Zweiter,
der ihn treibt und hält und den er trägt.*

В небо глянь – яке сузір'я зветься
"Вершник"?

Це – пихи земної суть.
Другий є – чи то він сам несеться,
чи когось виносить – не збагнуть.

У листі до дружини український поет, відзначаючи нерозуміння деяких образів сонета, писав: "Може б, коли перепочити, зберігши в пам'яті всі варіанти, я б "дотягнув" би цей сонет до якого кращого рівня, а так – несила моя. А зупинятись не хочеться, бо хочу колись же скоро відіслати цього листа! Отже, що я сам чую в своїй версії? У першому катрені злі 3, 4 рядки – чогось бракує. Може, навіть варіант у круглих дужках –

перспективніший... такої астральної фігури, як Вершник, здається немає (так, принаймні, мені казали деякі не дуже авторитетні знавці)".

Сузір'я зрадливі, тому ліричний герой закликає зберегти віру в них хоч на мить. Ці останні слова – тема людської довіри. Замість "і досить" Стус пише: "І буде", хоча ця форма також зрадлива, тому що неоднозначна. В оригіналі звучить точніше:

Auch die sternische Verbindung trägt.
Doch uns freue eine Weile nun
der Figur zu glauben. Das genügt.

Гроно зір готує теж облуди.
Тішмось тим, щоб віру берегти
в ці фігури хоч на мить. І буде.

Перекладаючи одинадцятий сонет Рільке, Стус зіткнувся з неабиякими труднощами. "Це той текст, – писав він, – який я насилу на превелику здужав зліпити... Це, напевне, треба перекладати стилем якого-небудь "Holzwege" Хайдеггера" [6, с. 179]. Він зазначав, що "на фонічний візерунок взагалі не зважав, бо то – такий десерт, на який мій текст явно не заслуговує" [6, с. 179]. Стус пояснював складність перекладу XI сонета; не все йому вдалося, чимось треба було пожертвувати: "12 рядок, певне, задалекій від оригіналу ("гроно зір зашкодить при нагоді" замість "ошукає й зоряна сполука"), але задля прикінцевого "годі" я мусив іти на ці жертви. Бо це "і годі", здається, трохи віддає "Das genügt", яке описово я передав у другому, нижчому варіанті (і з того будьмо раді). А речення 13–14 рядків, на жаль, незграбне. Може, коли що зметикую вдаліше, а поки – ні (оце пишу ці зауваження – відпочиваю, веду хитру гру з Фрейдовим "it", аби набратися сили на 12 сонет). У Бажана це речення вийшло незрівнянно точніше (хоч, по правді, не ідеал і воно!). А от кінцеве Бажана "І цього нам досить" – вдале тільки для тих, хто знає оригінал і наголосить слово "цього", а не "досить"... А що обиратиме людина, що оригіналу не знає? Так само не знаю, як сприйме моє "і годі" та ж таки людина. Може, в цьому разі є не два, а з п'ять варіантів вибору-здогасту. Що то за "і годі" чи "і буде" (останнє ще зле з фонічного блоку та й, певне, протисторічне, як каже Білодід. Низький стиль). Отож, прошу, не ремствувати на мої варіанти 12 сонета" [6, с. 180].

У дванадцятому сонеті з'являється нова тема – тема цивілізації. Антени – це пошуки шляхів у космос – "до марев". У ліричного героя не виникає жодного суму щодо нової доби. Навпаки: "Чистота напруги. Сил гучання!" – ось сили, які можуть утримати людство від завад. Сонет створено на високих тонах радісного сприйняття зрушень: "Славен дух, що зволив нас єднать!" Вже у першому катрені відчутною стає антитеза між старим світом і сьогоднішнім днем ("eigentlichen Tag"). Антитеза й завершує цей сонет. Раптом у другому терцеті постає тема землі, селянської праці. У цьому протиставленні космосу і цивілізації селянам, праці на землі відчутна інтенція Рільке. Дитя великих міст, він все ж таки тяжів до землі, яка "дарує щедрий сад" ("die Erde schenkt"). Невипадково поет наголошує це останнє слово "schenkt", а це окреме речення виокремлює, створюючи парцельовану фігуру. Перекладач цього не робить:

Selbst wenn sich der Bauer sorgt und
handelt,
wo die Saat im Sommer sich verwandelt,
reicht er niemals hin. Die Erde schenkt.

Скільки в полі селянин не дбає,
але працю літо довершає.
Лиш земля дарує щедрий сад.

Оригінал більше, ніж переклад, містить у собі патетики, піднесення: "*O Musik der Kräfte!*" (О музико сил!). Перекладач пропонує стриманіший варіант: "Сил гучання!"

Коментуючи свій переклад, В. Стус писав: "Перший катрен – тяжкий фонічно, особливо 4 рядок, ще гірше – оце – ать, ненависне мені. А що вдієш? Було: "Славен дух, що лучить нашу суть... поруч з нашим власним днем кладуть". Це, звичайно, пройшло б, але в інших сонетах стільки тієї римованої суті, що страх бере. На жаль, я ніколи не дбав про цей бік справи – технічний, ремесло. Все думалось, аби щиро вилилось, Ось воно й вилилося – бідність рим дається взнаки. Що то майстер Бажан (правда, не абсолютний пан форми, далеко не абсолютний): у нього, здається, жодного повтору рими немає (хоч навмисне я не аналізував, як, зрештою, і рими Рільке). А коли брати "*Sonette an Orpheus*" як ціле, всі 55, то в цій системі ця штука надто істотна буде. Але й це не знімає мій клопіт: поки треба робити поокремі ділянки. Другий катрен я залишив би як є. Він мені подобається. Побоююсь, правда, слова "змагаються" у значенні "прагнуть" (чи дає таке значення який словник чи ні: я використав те, що пам'ятаю з уст мами). 10 рядок – не знаю, чи так віддав. Було: "чи не від благого справування геть у нас поменшало завод". "Благе" – в дусі Рільке, але "*die läplichen Geschäfte*" – наскільки здогадуюсь (бо "*läplich*" словник не дає) – то щось ледаче, недбале, неретельне, несумлінне, повільне (знову в дусі Рільке означає: аби якнайменше чинив свою волю, а підпадав чужій, тобто волі – владі природи), ось я і спинився на цьому. А 12-14 рядки – фантазував на теми Рільке, вірячи, що це в його дусі. А дух закону – навіть Рільке – мені дорожчий за букву. Втім, чекаючи критики, якщо хто візьме на себе такий труд (наперед дякую!)" [6, с. 180].

Кожен сонет Рільке як цілість вирізняється не лише своїми проблемами, а й музичністю, Тонем, емфазою. Тон пишемо з великої літери – це для нас концентрований концептуальний знак, суто рільківський, в якому авторські інтенції та настрої ліричного героя нерозривні.

У тринадцятому сонеті зберігається мажорний настрій, який супроводжує філософські роздуми автора над сенсом речей, а саме – плодів, що їх дарує земля. Реальний смак плоду – це не лише його смакові якості, це таїна, незбагненність, яку відчуває той, хто "куштує спроквола". Говорячи про смак як про універсальну категорію, поет до переліку фруктів (груш, яблука, агрусу, бананів) зовсім ненав'язливо долучає тему життя і смерті.

Voller Apfel, Birne und Banane,
Stachelbeere... Alles dieses spricht
Tod und Leben in den Mund... Ich ahne...
Lest es einem Kind vom Angesicht,

Груші, агрус, яблука, банани
і життя, і смерті мають смак.
Із обличчя хлопчика прогляне,
що він чує, коли пильно так

Однак тут не виникає жодної антитези, жодної бінарної опозиції ні між плодами, життям і смертю, ні між останніми двома категоріями. Всі вони – і плоди, і життя зі смертю – рівноправні члени великого Тону – *Dasein*'у, або навіть ширше – Всесвіту.

У Всесвіті все має свій смак, свій сенс і все – незвичайне (*riesig* – величне, колосальне):

wenn es sie erschmeckt. Dies kommt von weit.
Wird euch langsam namenlos im Munde?
Wo sonst Worte waren, fließen Funde,
aus dem Fruchtfleisch überrascht befreit.

дивний плід куштує спроквола,
бо зникає назва поступово,
щойно таємниця замість слова
з м'якуша стікати почала.

*Wagt zu sagen, was ihr Apfel nennt.
Diese SüÙe, die sich erst verdichtet,
um, im Schmecken leise aufgerichtet,
klar zu werden, wach und transparent,
doppeldeutig, sonnig, erdig, hiesig - :
O Erfahrung, Fùhlung, Freude -, riesig!*

Що ж ви яблуком звете? Стійкий
солод цей, що в плоді збитий щільно,
присмаком відроджений повільно,
став ясний, прозорий і меткий –
уводно земний і сонцеграйний.
Чуйність, радість, досвід – незвичайний!

Стус дещо змінив акценти: він усунув ліричного героя ("*Ich ahne...*"), знизив емпазу, багатозначність тим, що зняв дві *трикрапки*, які вели у підтекст, зняв знак запитання у другому катрені. А головне – не підкреслив концептуальність маркера "*doppeldeutig*" – двозначність символу плід, бо це вже не лише земний плід, а дар неба, сонця.

Чотирнадцятий сонет відбиває одну з граней світогляду Рільке, а саме – його твердження про один спільний час, який об'єднує живих і мертвих. Ліричний герой відчуває у своєму сприйнятті дійсності дотик неживих, слід, який вони залишили на землі. Стус навіть намагається **ущільнити форму** виразу, зробити його стислішим і компактним. Якщо в оригіналі думка розпорошена по всій строфі, переклад зводить речення в одне речення: "це давня звичка мертвих – власний знак / на шарі глини вільно проставляти". В оригіналі думка про померлих і випромінювання їхніх сигналів живим поширюється й на попередню – першу строфу:

*Wir gehen um mit Blume, Weinblatt, Frucht.
Sie sprechen nicht die Sprache nur des Jahres.
Aus Dunkel steigt ein buntes Offenbares
und hat vielleicht den Glanz der Eifersucht*

*der Toten an sich, die die Erde stärken.
Was wissen wir von ihrem Teil an dem?
Es ist seit lange ihre Art, der Lehm
mit ihrem freien Marke zu durchmärken.*

Слід, що залишили померлі, повинен надихати живих на добро – це і є головна думка сонета:

*Sind sie die Herrn, die beiden Wurzeln schlafen,
und gönnen uns aus ihren Überflüssen
dies Zwischending aus stummer Kraft und Küssen?*

Чи може, ми, підборкані мерццями,
що в снінні зичать: хай із тих щедрот
живі настачать ласки й сил стократ.

Стус пропонує дещо спрощений переклад: зник образ коренів – досить вагомий у Рільке (згадаймо, що Еврідіка перетворилася на корінь), знак запитання в кінці сонету. Вираз "зичать" звучить не так сильно, як "*gönnen*" – не ревнують до живих, не заздять їм, шляхетно дозволяють. Немає в оригіналі і відчуття "підборканості" мерццям, вони возвеличені самими нащадками.

П'ятнадцятий сонет продовжує тему земних щедрот (овочі, фрукти). Тепер вона впритул підходить до інших земних радощів – музики, танців, дівчат, запахів. Непомітно вплетений і мотив батьківщини, якого, здебільшого, уникає поет. Згадка "вітер вітчизни" наче стосується лише ліричних суб'єктів – дівчат, які танцюють помаранчу. Все проникає у все, утворюючи незбагненну сугність життя, де можна

танцювати помаранчу. Заклик танцювати помаранчу повторено двічі: у другому катрені і першому терцеті. Ліричний герой наче й сам долучається до цього дивного танцю. Перекладач, мабуть, не в силі був віддатися радощам життя, як це чинить ліричний герой, і нам це зрозуміло. Тому й знижена емфаза та зникає кінцевий злет радощів і щастя:

*Tanz die Orange. Die wärmere Landschaft,
werft sie aus euch, daß die reife erstrahle
in Lüften der Heimat! Erglühte, enthüllt
Düfte um Düfte. Schafft die Verwandtschaft
mit der reinen, sich weigernden Schale,
mit dem Saft, der die Glückliche füllt!*

Ви помаранчу танцюйте. Довкільна
спека спаде з вас. Нехай пломеніє,
в вітрі вітчизни дозріла вона.
Запахи голі зажеврінють звільна,
і порідняться – той сік, що воліє
повнити овоч, і шкірка міцна.

Переклад наближує текст до земного, до людей, до їхніх емоцій, спричинених буденним, звиклим, зрозумілим, тому й завершує він не образним висловом "*die Glückliche füllt*", а звичайним, побутовим "і шкірка міцна".

У світі речей Рільке урівнює в правах усе матеріальне – все, що оточує людину. Тому виникає можливість "танцювати помаранчу" ("*tanz die Orange*"), спостерігати "миготіння віків" ("*wandelt sich rasch auch die Welt*", XII) або ж "овал слова" (ч. II, 1). Така метафоризація світобачення була близькою Стусові, згущена **метафоричність, загадковість, романтизація образу і втаємничення** його сенсів – усе це приваблювало, бо було частинкою і власної художньої манери. Поет писав: "Читаючи Рільке, відчуваєш, що десь у глибині вірша, сказати б, у правірші, поет уже неодноразово контактував зі світом. В поетичному ж тексті цей світ контактує зі своїми численними збагачувальними подобами, що були створені в попередніх контекстах. Кількаразове відображення не "знімає" нічого з набутого раніше. Створюється враження незглибимої суті, ускладнюваної і пояснюваної. Справді, Рільке мав рацію, кажучи, що пише не поет: поетом щось пише" [7, с. 544].

Діалогічність сонетів ледь помітна. Вона жевріє, поволі розгоряється. Час від часу виникають абстрактні адресати: то яесь дитя, то якісь дівчата, то невідомо з ким поєднання "я" у "ми" ("*Wir gehen...*", XIV), то заклик невідомо до кого. У шістнадцятому сонеті входить друг, самотній, як і сам ліричний герой, домислюємо ми. Діалог конкретизується, прояснюється "*wir*" (ми), характер звертань до "*du*" друга, стверджується єдність героя і протагоніста – вони повинні діяти разом. У шістнадцятому сонеті з'являється тема сакруму, і вона трансплантується на ліричного героя: "...*meines Herrn Hand...*"

У перекладі шістнадцятого сонета, передусім другого терцета, виникає певна неясність. Сповідуючи другові про слова, сказані до Бога, герой вказує Йому: "*Das ist Esau in seinem Fell*" – це Ісав у своїй шкурі (одежі). Перед останнім терцетом у Рільке є *enjambement*. Стус його знімає, порушуючи тональність, а тому й сенс сонета:

*Vor allem: pflanze
mich nicht in dein Herz. Ich wüchse zu schnell. Doch
meines Herrn Hand will ich führen und sagen:
Hier. Das ist Esau in seinem Fell.*

Краще б мене ти в собі не плекав!
Ріс би я швидше. І, вовною вкриті,
Бог упізнав би ці руки: Ісав!

Як бачимо, перекладач порушив тут не лише формальну логіку між двома реченнями, змінив і ритмомелодіку – з'явилися два непотрібні і відсутні в оригіналі

знаки оклику. А головне, виникла неясність і помилка в сенсовому шарі. Чиї руки вкриті вовною? В оригіналі Fell відноситься не до рук, а до одяжі Ісава. Але цінним для нас у перекладі є тактовність у підході до сакруму: збереження всіх нюансів діалогу з другом.

У сімнадцятому сонеті можна відчуті тему Орфея, якому адресовані всі сонети: "*Dieser erst oben doch / biegt sich zur Leier*" ("Цей же, що вже вгорі, / в руки взяв ліру").

Перші рядки цільового тексту викликають подив: звідки взявся образ отця? "Отче, ховає глибінь..." Якби в оригіналі було звертання, то воно було б виділено комами. Отже, "*der Alte*" – це не отець. До речі, в німецькій мові звертання "*du, Alter!*" звучить досить фамільярно, як "ти, старий!" В оригіналі це звучить:

*Zu unterst der Alte, verworren,
all der Erbauten
Wurzel, verborgener Born,
den sie nie schauen.*

Отче, ховає глибінь
твір усесвітній.
Хаші джерел і корінь
ані помітні.

Цей текст можна було б перекласти: "Під шатром старого переплуталися всі корені тайних джерел, яких ніколи не видно". І чи загалом можна сказати "хаші джерел"? Але головним у перекладі є невмотивоване введення "Отця". Воно змінило загальний Тон тексту, внесло елемент діалогічності, якого тут нема, а також ввело мотив сакруму, який ніби продовжує сенс попереднього шістнадцятого сонета. Це все суттєві помилки. Автор наче стоїть над розкопаним курганом і споглядає його скарби:

*Sturmhelm und Jägerhorn,
Spruch von Ergaruten,
Männer im Bruderzorn,
Frauen wie Lauten...*

Сурми, шоломи, віки
жаху незбутні,
в розбраті чоловіки,
діви, мов лютні.

У тексті нема такого сполучення і думки, що воно утворює: "... віки, жаху незбутні". Знахідки минулого дійсно свідчать про розбрат, про старовину: "*Spruch von Ergaruten*", *pro nosivilix*. "*Einer! O steig... o steig...*". Мабуть, це звертання до Орфея, який: "*Dieser erst oben doch / biegt sich zur Leier*". Перекладач не звертає уваги на тричі вжиті в оригіналі три крапки. А це знак досить промовистий:

*Drängender Zweig an Zweig,
nirgends ein freier...
Einer! O steig... o steig...*

Там, де гілля сплелось,
з тлуму і виру,
вже показався хтось.

Справа не лише у графіці (відступ в оригіналі також не враховано), але і в руйнації тону очікування і звеличення того, хто має з'явитися. Займенник "хтось" у перекладі не передає відчуття захоплення, яке відчитується в оригіналі.

Вісімнадцятий сонет поновлює тему сакруму, започатковану в шістнадцятому сонеті. З нею пов'язаний і діалогічний виклад сонета. У першій строфі є риторична фігура питання, проте акцент у ній зміщено. У перекладі ліричний герой ніби запитує Господа про появу нового часу, а в оригіналі зовсім інший сенс: чи чує Бог цей новий час і взагалі нове, трепетне?

Геніальний поет-вигнанець, перекладач-в'язень В. Стус свої переклади з Рільке створював у жахливих умовах мордовських таборів. Часто без словників, без текстів, відтворюючи по пам'яті оригінали. "Не знаю, – писав він у листі до дружини 24 жовтня, – що буде з роботою коло Рільке тут – швидше нічого не буде, бо не маю словника і не

певен, що матиму під рукою з речей" [6, с. 182]. "...А робота не жде, її треба робити", як зауважує Л. Костенко, соратник і товариш Стуса. Тільки цим можна пояснити досить численні прорахунки у перекладах сонетів.

*Hörst du das Neue, Herr,
dröhnen und beben?
Kommen Verkündiger,
die es erheben.*

Боже, йде час новий?
Гамір, дрижання,
двигіт, грім горовий
як віщування.

Тут бачимо чимало неточностей у відтворенні змісту. Продовжується тема машинізації, машин, які поглинуть людей. Стус гостро відчуває цю загрозу з боку цивілізації і передає її навіть сильніше, ніж в оригіналі:

*Hat sie aus uns auch Kraft,
sie, ohne Leidenschaft,
treibe und diene.*

...силу людську пожер
ось і жене тепер
й служить безжально.

Стус створює узагальнений образ символічного значення – двигун замість досить спокійно-нейтральних машин в оригіналі. Тому у другому терцеті він вживає *masculinum* (чоловічий рід).

Дев'ятнадцятий сонет продовжує тему *sacrum*, яка протистоїть темі приреченості світу. У темі *sacrum* виокремлюється мотив божої пісні, співу взагалі, який лише й може зупинити плин вітрів і врятувати *досконале від загину*. Незбагненними для людини залишаються такі категорії, як біда, любов, смерть, а єдиною рятівницею стає пісня, тобто, якщо довіритися логіці сонету – Божий спів! І як би теоретично Рільке не відхрещувався від католицького, тобто християнського Бога й ангелів, все ж таки саме Бог, божественне було втіленням віри і надії на спасіння. Кінцівка дев'ятнадцятого сонета доводить це, заперечуючи розум, говорить муза:

*Nicht sind die Leiden erkannt,
nicht ist die Liebe gelernt,
und was im Tod uns entfernt,*

Що то біда? – таїна.
Що то любов? – не збагнуть.
Смерті приховану суть.

*ist nicht entschleiert.
Enzig das Lied überm Land
heilig und feiert.*

годі й пізнати.
І тільки пісня одна –
радість і свято.

Проникливо і щиро висловлює своє почуття ліричний герой і у двадцятому сонеті. З іменем Бога пов'язує він, своєрідно зливаючись із почуттями і біографічними спогадами автора, найдорожче, що живе в його душі, що пов'язано з молодістю, коханням, щасливими мандрівками. Сонет створено у 1922 р., коли хвороба Рільке вже давала про себе знати. Може, тому так гостро і трепетно згадується минуле напередодні неминучого? Рільке не міг не відчувати наближення смерті, тому й згадував про найдорожче і складав хвалу Богові за свій талант: "Мій спів – то ж твоє дання":

*Dir aber, Herr, o was weih ich dir, sag,
der das Ohr den Geschöpfen gelehrt? –
Mein Erinnern an einen Frühlingstag,
seinen Abend, in Rußland –, ein Pferd...*

Яку тобі, Боже, складу я хвалу?
Мій спів – то ж твоє дання.
Росію згадав я. Вечірню імлу,
Провесну. І коня.

Цей сонет – ліричний шедевр Р. М. Рільке. Навіть в одному катрені, не кажучи вже про редукцію кількох мотивів (любов і вдячність Богові, спогади про минуле, про весну і мотив коня – дуже визначний), надзвичайно щемкий, емоційний фон. Даремно В. Стус не зберіг трьох крапок після образу коня у першому катрені, так як це є у Рільке. Ці три крапки значно підсилюють емпфу і виразно доносять до нас певний натяк. Але який? Про це вже кожен з нас інтуїтивно здогадуватиметься сам. Нам здається, що *кінь* – це сам ліричний герой "з путами на передніх ногах", в нього "грубо стриманий біг" ("*der grob gehemmte Galopp*").

Філософська думка про *пута на ногах* поширена на людину, яка чує далину, простір (*Weiten*). Кінцівка реалізує цю думку, пов'язуючи, як це видно, з Богом, бо до кого ж це звертання: "*dein Sagenkreis war in ihm geschlossen*"? Мабуть, це стосується того, кому ліричний герой складає хвалу. Стус не відчув цього звертання, чи не збагнув, чи не зрозумів цього образу. Дослівно, за словником, це епічний цикл. У лірично-філософському тексті це, можливо, "слово Боже", яке в образі коня знайшло собі завершення (*кінь* – біблійний образ з широкою амплітудою значень):

Der fühlte die Weiten, und ob!

...бо ж безмір лягав до ніг.

*Der sang und der hörte, – dein Sagenkreis
war in ihm geschlossen.*

Іржав і вслухався. Посвята оця –
казці твоїй, що доходить кінця.

Sein Bild: ich weih's.

Слово "*Sagenkreis*" В. Стус перекладає як "казка". Отже, *посвята казці твоїй*, тобто Бога? Очевидно, це можна зрозуміти так: Бог дав митцеві дар ("Мій спів – то ж твоє дання"), а митець присвячує Богові свій витвір – твір про коня (про себе?). Ритм перекладу нерівний, це подекуди хорейамб з переборами ритму, ритм оригіналу також неоднорідний, цезури в різних місцях, ритмічні перебої.

XXI сонет – гімн весні, природі, весняним пісням, щедрій землі, дітям. Тон сонету патетичний, піднесений, однак він не гармоніює із тоном перекладу, який дещо стриманіший і спокійніший. Весна чомусь не втішила автора перекладу, тому в перекладі бракує двох знаків оклику, нема і трьох крапок. Один знак оклику є замість трьох крапок, але така заміна нерівнозначна. Знак оклику передає піднесення почуттів, а три крапки, навпаки, їх гальмують. Немає і характерного для поезики Рільке вигуку "о!":

*Frühling ist wiedergekommen. Die Erde
ist wie ein Kind, das Gedichte weiß;
viele, o viele... Für die Beschwerde
langen Lernens bekommt sie den Preis.*

Знову настала весна. І природа –
ніби дитина, що знає пісні,
Скільки ж їх, скільки! Це нагорода
їй за науки докучливі дні.

Можливо, за образом учителя вгадується Всевишній...

XXII сонет побудовано на опозиції: плин прискороного часу – сталє. Ліричний герой зі своїми думками з цього приводу виступає від певної спільноти: "*Wir sind die Treibenden*", у перекладі ліричний герой звертається до людської спільноти: "Жертви наваленого плину, оце збагніть...". *Спокій* як вищий розум, здатний заспокоїти усе земне, стає концептуальним образом з консервативним тлом: облиште поспіх, заспокоєність:

*Alles ist ausgeruhet:
Dunkel und Helligkeit,
Blume und Buch.*

Адже спочило все:
днина ясна і ніч,
книга і цвіт.

XXIII сонет, на противагу колишньому негативному ставленню до прогресу, оспівує літальний апарат – "він бо вітрам за брата", який у Рільке наділений ще величнішими епітетами: "...*sicher, schwenkend und schlank*". Усі строфи сонета не виокремлені – це один суцільний дискурс, в якому наступне опирається на попереднє і таким чином формує неподільність. Стус вжив одну крапку після другого катрена, розділивши сонет на дві нерівні частини.

Пафос двадцять третього сонета – це порив людини перед здоланою далечню:

*...wird, überstürzt von Gewinn,
jener den Fernen Genahnte
sein, was er einsam erfliegt.*

...здолана далеч тоді
стане близькою, наче
ним поєднано все.

Головну думку двадцять четвертого сонета Стус висловив у формі афоризму: "Тепер людина людині стала зовсім чужа, кожен собі пробуває" ("*Einsamer nun aufeinander / ganz angewiesen ohne einander zu kennen...*"). До цього афоризму долучаються мотиви самотності, зради, взаємного зв'язку з попередниками.

Що ж, боги добросерді, ми від дружби старої
маєм відкинутись, щоб колись напитати
десь на карті її – лиш за те, що міцної
криці з наших гамарень ви не хочете й знати.
Ці всемогутні друзі, що нас розлучають з мерцями,
нас у тяжкій дорозі напризволяще лишили.
На наших учтах нема їх. Ми вже й надію згубили
на святу купіль. Гінці їх, вислані здавна за нами...

Коментуючи свій переклад з Рільке, В. Стус пояснював, що "шостий рядок викликає сумнів через різночитання ("ніде й не торкнуться до наших коліс"), я відійшов від тексту, прагнучи віддати: "уже не штовхають нашого візка, підсоблюючи". Що ж до *Bäder*, то не знаю теж (до речі, "*купіль*" чи "*купіль*"? У цьому разі: на священну купіль). Далі можна й так: вислані вслід (замість здавна). Епітет "гарний" можна й опустити, хоч у Рільке він є..." [6, с. 182].

У двадцять п'ятому сонеті – нескінченний жаль за минулим, спогади про "подругу юну". У ці спогади увірвалася скорботна нота про хворобу, хоча ще вирує кров ("глухо шугає"). Йдеться саме про хворобу колишньої танцюристки ("занурену в страх мимовільний"), а не про неміч героя: "Неміч близька вже". А в оригіналі – минулий час: "*Nah war die Krankheit*" (підкр. – Л. К.) – "близько була хвороба". Змалювання загибелі героїні і в оригіналі, і в перекладі набуває трагічного забарвлення:

*Wieder und wieder, von Dunkel und Sturz unterbrochen,
glänzte es irdisch. Bis es nach schrecklichem Pochen
trat in das trostlos offene Tor.*

....йде,
знову вгору, стручена з темної паді,
заки аж по жахливій серця надсаді

до безнадійно відкритої брами зайде.

У цьому сонеті Рільке звертається до всесильності музики, підкреслюючи її значення в житті людини. В. Стус перекладає "...trauernd und lauschend. Da, von den hohen Vermögern / fiel ihr Musik in das veränderte Herz" як: "нараз він, усесильний, в серце зінакшене ронить музики шал". Одночасно Стус зауважує, що сполучення "музики шал" – "не органічне, сполучення не для Рільке, бо він – аполлонофіл, і музиці, певне, відмовить у діонісійстві, стихії плоті, бо ж сам живе світом ясного духу, світлого й чіткого – не розумом навіть (не кажучи вже про "ratio", "розсудок"), а таємничою владою (непомітною владою) проясненого, як вистояне вино, існування... Мені здається, тут, у 25 сонеті, як і в деяких попередніх, є чимало, сказати б, стильового діонісійства (а ширше кажучи – старанного вияснювання, темінь існування прозорішає сама від цього старанного вияснювання, себе і в себе прозирання. І темінь суті, трачена, сказати б, у собі, затьмарює погляд і прозорішає суть – від того, що темінь свою передає погляді). Уявляю собі, які муки відчував сам Рільке, щоб, рятуючи бачене од діонісійства, самому не впасти в цей шал – музики, стихії, доладу. Але ж то, певне, й доля Орфея: чути знаду голосної темені, не піддатися їй, а виходити з музичної темені, як з ночі. Рільке працює там, де найбільше виявляється життєтворче, там, де це життєтворче вирує на якомусь генетичному, дрібному мікробіологічному поверсі. Хоч це поверх не мікробіології, а генетики духу (здається, показово й те, що, прагнучи назвати це, вживаєш "фізіологічні" терміни, бо термінології "фізіології" духу не існує, замість неї користуємося паралелями, натяками, аби назвати невимовлене, бо воно таке мале й зникоме, що найменше слово дужче за нього й може вбити)" [6, с. 182].

Першу частину "Сонетів до Орфея" завершує двадцять шостий сонет, в якому у сконцентрованій формі можна віднайти все, про що Рільке писав у попередніх двадцяти п'яти – *sacrum*, теми зради, мистецтва, безсмертя, згуби. Вгадується і земна доля Христа ("Скільки б гострим камінням у серце твоє не жбурляли..."), і відхід його у вічність, і втілення в людей:

*O du verlorener Gott! Du unendliche Spur!
Nur weil dich reißend zuletzt die Feindschaft verteilte,
sind wir die Hörenden jetzt und ein Mund der Natur.
О Боже загублений! Ти – слід нескінченний в імлі.
А що роздерла тебе ворожнеча прелюта –
то придбали ми слуху й стали устами землі.*

Отже, аналіз перекладів "Сонетів до Орфея" Рільке, здійснених В. Стусом, засвідчує:

1. Василь Стус підійшов до поезій Рільке як до поезій автора, йому, Стусові, духовно близького. Це зумовило ширшу пристрасність інтонацій і загальний тон перекладів, відверту співпричетність перекладача до духовності Рільке та його світоглядних засад.

2. Духовна і світоглядна близькість поетів зумовила в перекладах Стуса стійкі прикмети художньо-естетичного рівня, метафорику, відповідну лексику (без намагання її українізувати), уміння відтворити музичність оригіналів, ритмомелодику і графіку. Ця близькість і навіть дивна спорідненість поетичних душ зробила ліричного героя у Рільке

подібним до ліричного героя в самого Стуса – з його постійним неспокоєм, пошуками істини, філософськими роздумами про Всесвіт, Бога, життя після земного кінця.

3. Прагнучи до адекватності своїх перекладів, Стус широко використовував такі аспекти оригіналів, як наскрізну контрадикторність ситуацій, перегуки початків із поетичними кінцівками текстів, афористичну мову, уважно ставився до наскрізних образів концептуального характеру.

1. *Борецький М.* Василь Стус як перекладач поезій Райнера Марії Рільке // Райнер Марія Рільке й Україна. Наукові студії про Р. М. Рільке. Переклади його творів. - Дрогобич, 2002. Вип. I.
2. *Волощук С.* Слідами Орфея: Три спуски у підземне царство // Зарубіжна література. Книга 8. – К., 2000.
3. *Гончарук М.* Р. М. Рільке "Сонети до Орфея" // Стус Василь. Твори у чотирьох томах шести книгах. Переклади. – Львів, 1998. Т. 5 (додатковий).
4. *Коцюбинська М.* Поет / Василь Стус. Усе для школи. // Українська література. Вип. 7. – К., 2001.
5. *Наливайко Д.* Василь Стус – перекладач // Всесвіт. К., 1991. № 1.
6. *Стус В.* "Ну, а тепер – Рільке". Листи до дружини // Всесвіт. 1991. № 1.
7. *Стус В.* Твори у 4-х томах та шести книгах. Повісті та оповідання. Незакінчені твори. Сценарії. Літературна критика. Заяви, публіцистичні листи та звернення. З таборового зошита. – Львів: Просвіта, 1994. Т. 4.
8. *Стус В.* Твори у чотирьох томах у шести книгах. Переклади. – Львів, 1998. Т. 5 (додатковий).
9. *Чайковський Р.* Рільке за колючим дротом (про одну трагічну сторінку української рількеани) // Райнер Марія Рільке й Україна. Наукові студії про Р. М. Рільке. Переклади його творів. – Дрогобич, 2002. – Вип. I. С. 110–120;
10. *Rilke R. M.* Samtliche Werke in 6 Banden. Bd. 1. – Insel Taschenverlag 1101. Frankfurt am Main, 1987.

THE ARTISTIC-ETHICAL ENTITY OF "SONNETS TO ORPHEUS" (PART I) BY R. M. RILKE IN V. STUS' TRANSLATION

Lesia Kravchenko

*Drogobych State Pedagogical University
24, Franko St, 82100, Drogobytch, Ukraine*

The article is devoted to the investigation of the artistic-ethical entity of "Sonnets to Orpheus" (part I) by R. M. Rilke in V. Stus' translation. Every sonnet of part I is considered as an ethical entity of its originality. However, the dominating themes and motives which unite all sonnets and make a cycle, have been studied. This is philosophical and out-looking basis of the sonnets, originality of the poetry, surprising nearness of the Austrian poet to the world and feelings of the Ukrainian master of words. Everything, that is peculiar to V. Stus as a poet is brightly reflected in his translations: his outlook frankness, musicality of the texts, touching tenderness of the images, capability to feel and create the tonality of the text and his ability to find in his personal poetic repertoire adequate lexemes for translations.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ ДОРОБОК МИКОЛИ ЗЕРОВА

Тарас Шмігер

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів, 79001*

Микола Зеров – визначний український поет, перекладач, критик, літературознавець та перекладознавець. Він цілісно підійшов до історії української літератури XIX сторіччя, розглядаючи розвиток високого поетичного стилю на матеріалі оригінальних та перекладних жанрів. Дослідник розробляв теоретичні питання перекладознавчого аналізу, перекладацької особистості, віршованого перекладу та ін. Уперше М. Зеров розрізнив такі перекладознавчі дисципліни як історія перекладу та історія перекладознавства.

Ключові слова: переклад, трагедія, особистість перекладача, віршовий переклад, перекладознавство.

Важливе місце у розвитку перекладознавчої думки XX сторіччя посідає Микола Костьович Зеров із низкою статей та рецензій, присвячених актуальним питанням перекладу та перекладацької практики України 1920–30-х років. Завданням цієї розвідки є спроба дослідити перекладознавчу концепцію М. Зерова, зокрема на тлі інших тогочасних українських (та не тільки) теорій перекладу.

Шлях до власного розуміння перекладу М. Зерова пролягав через дослідження українського літературного процесу та через власну перекладацьку практику. Дослідник-практик черпав ідеї з постійної праці над українськими перекладами європейських древніх та новочасних поетів, а потім опрацьовував їх – і так розширював спектр досліджень української школи літературознавства.

Для 1920-х років характерною подією були різноманітні диспути з поточних проблем українського письменства. Вони допомагали узагальнити бачення літературної дійсності, представити нові явища у літературному процесі, а також теоретично сформулювати тогочасні течії літератури та літературознавства. Одне з таких зібрань "Шляхи розвитку сучасної літератури" відбулося 24 травня 1925 р. у Києві. У своєму виступі М. Зеров обстоював три фундаментальні позиції українського новочасного письменства – перегляд власної літературної спадщини, освоєння європейської традиції та здорова конкуренція [6, с. 439–440].

Вивчення призабутого власного та відкритість до греко-римського та новоевропейського скарбу задекларовано, пояснено та обгрунтовано і в багатьох інших працях, що призвело до усвідомлення літературного процесу як єдності оригінального та перекладеного, а також впливу культурного розвитку України на українську мову.

Доба "Розстріляного Відродження" (а також, т. зв. "реконструкції" або ж "Червоного Ренесансу") поставила цікаве, а проте таке їй необхідне питання *літературної спадщини* – питання про перегляд та вивірку "класиків" на рівень їх класичності, а це, зрештою, спричинилося до перегляду літературної історії та написання історій української літератури за наперед окресленими ознаками, тобто відповідно до вибраного підходу. Роль Зерового підручника "Нове українське письменство" найкраще

визначать історики літератури, але необхідно вказати, що, згідно з попереднім аналізом праць з історії української літератури, у його праці вперше переклад розглядається як повноцінний складник національної літератури.¹

Поштовхом до включення питань про місце перекладу як явища в українській полісистемі, мабуть, стало спостереження А. В. Ніковського про ті віхи української літератури, у яких відбувалося наближення до світового письменства: від трагестії (час І. Котляревського та "котляревщини" першої третини XIX сторіччя) через переклади до оригінальних творів на всесвітні теми (з 1870–80-х) [14, с. 13–14]. Однак, аналізуючи перекладну історію, не так легко диференціювати ці три періоди. Окрім того, М. Зеров уводить у науковий обіг питання про переклади-трагестії, які можуть бути перехідним періодом між трагестією та власне перекладом. Таким чином, М. Зеров створює своє відмінне бачення українського літературного процесу XIX сторіччя.

Справді, в українській літературі нового часу, а конкретніше – у розвитку українського поетичного стилю, М. Зеров пробує класифікувати три періоди:

трагестія,
переклад-трагестія,
переклад.

На прикладі "Енеїди" І. Котляревського, яка, за твердженням М. Зерова, походить з латинського першотвору Вергілія через переробку Осипова, дослідник виділив ознаки трагестії: а) відсутність специфічно національного елементу (в українському випадку, відсутність римського, "римської душі"); б) діаметрально протилежний тон і відповідно підібрані поетичні засоби; в) етнографічний реалізм українського побуту [14, с. 28–35]. Оцеї останній складник можна розглядати і як необов'язково замінник національного елементу першотвору, окремий пункт (як є у розгляді Котляревського), і як замінник оригінально національного своїм, цільовим національним духом (при аналізі більшої часті "Гараськових од" П. Гулака-Артемівського).

Терміном "переклад-трагестія" М. Зеров послуговується в "Новому українському письменстві", хоча в інших контекстах він головню вживає "переклад"². Згодом з'явиться "переспів", частіше подибуємо "переробка". Отаке розмите розрізнення у терміносистемі М. Зерова зумовлено і гіперонімічним, і гіпонімічним вживанням лексеми "переклад". Переклад уключає у себе і власне переклад (а слово "власне", звісно, опускається), і трагестію. Загальна дія до обох явищ позначається все ж таки дієсловом "перекладати". Тому інколи не підлягає розрізнюванню межа переходу до "чистого перекладу, без домішки трагестії" [14, с. 67], але, очевидно, важко визначити, коли переклад,

¹ Так уже склалося, що українська література двічі зароджувалася з перекладу: на найранішому етапі – у добу Київської Русі – література складалася головню з перекладів грецьких та болгарських книг; у кінці XVIII сторіччя вона починалася з того, що деякою мірою таки пов'язано з перекладом – трагестією "Енеїда". Натомість університетські та шкільні підручники ігнорують роль перекладу у національній полісистемі. Тому загальне враження почасти складається таке, що перекладна література існувала ледь чи не виключно в епоху Київської Русі, а потому зникла, бо не відіграла аж настільки важливої ролі, і можна обмежитися окремими заувагами. Лише у восьмитомній академічній "Історії української літератури" (К.: Наукова думка, 1967) виклад історії перекладної літератури проводиться послідовно до кінця XVIII сторіччя. Про перекладацьку практику подальших сторіч знаходимо лише вибірково посилання у спеціальних працях (хоча подекуди навіть дуже добрі описи).

² Натомість лексема "оригінал" часто замінюється на "первотвір", а також "першотвір", "первопис" та "первовзор".

наближаючись до оригіналу, містить тільки окремі, випадкові риси народної поезії, а коли цілком будується з неї. На цій основі, учений стверджує уже не повну належність перекладацької техніки до напрямку перекладання (травестія чи переклад), але вказує на глибший аналіз творів та їх конкретну характеристику з погляду спрямованості на оригінальний твір, характеристику його запозиченості чи на середовище цільової мови.

Найпромовистішими прикладами відходу від травестійності-"котляревщини", але все ж таки не виходячи за межі і не долаючи народну поетику, щоб якомога ближче наблизитися до першотвору, є П. Гулак-Артемівський з окремими перекладами та Є. Гребінка. Але і пошевченківська доба криє у собі "благих намірів плоди убогі" у вигляді невдатних за сучасними мірками перекладів, які ставили собі завданням піднести рідний народ на вищий культурний щабель: це й Софоклова "Антигона" у перекладі П. Ніщинського, і Гомерова "Іліада" у С. Руданського. Так, "... літературні уподобання формувалися під впливом української народно-поетичної стихії, і талановитий перекладчик [С. Руданський] сприймав Гомера тільки українізованого..." [8, с. 571]. Але і ці переклади відіграли свою роль. І в перекладацькій техніці М. Старицького та П. Куліша боротьба з народною стихією спостерігається лише почасти.

Старицький репрезентує ту пору, коли ще "інтелігент боровся з мужицькою мовою" і, одходячи від народнопоетичних зразків, "нагинав, а іноді і насилував її на свої шаблони". Він вражає нас іноді негармонійним уживанням новотворів, штучністю синтакси. І тут знов набуває перевагу в наших очах Куліш, що, пересиливши в своїх перекладах сліди бурлескного стилю (що не вільна від них і "Антигона" Ніщинського), нехай не цілком звільнився від присолодженості пісенного стилю, але дав разом з тим і прекрасний приклад вирощування на його ґрунті "художливо-кунштовного слова" [3, с. 288].

А втім серед періоду "чистого перекладу" яскравим представником М. Зеров називає В. Самійленка, чий переклади з Беранже навіть вищі за російські. Тут доречно говорити не про провінціальний патріотизм ("у нас краще"), а належне опрацювання народної мови. Етнопсихологічно В. Самійленко подолав "обивательську" "малоросійщину" епігонів Котляревського" [17, с. 467], та й з погляду його літературної праці, йому краще давалися у перекладі сатиричні твори. Якщо Є. Гребінка, С. Руданський та інші не змогли вийти поза обмеженість української мови, то В. Самійленкові засобами рідної мови вдалося так наблизитися до європейських "архитворів", щоб відтворювати зміст і ритміку оригіналу зразково.

Питання про вироблення мови та філігранування перекладу призводили до сумного висновку, що старе письменство не залишило по собі вибору між тим, що можна взяти з перекладної спадщини у нову добу, і тим, що потрібно перекласти наново. Перекладати потрібно було більшість, шукаючи нові розв'язки і мовного, і ритмічного, і евфонічного плану.

Вивчаючи творчість українських літераторів, М. Зерову доводилося створювати і портрети перекладачів з наголосом на індивідуальності та манері письма. Методика вивчення *особистості перекладача* дотепер ще не знайшла свого теоретичного осмислення та обґрунтування. Очевидно, що у системі перекладознавства таке вивчення належатиме головно до галузі історії перекладу, але тут можна використовувати і методи перекладацької критики (методи перекладознавчого аналізу). Оскільки всі постаті М. Зеров подає і в історично-генетичній перспективі, аналізує середовище з якого походить письменник-перекладач, і його власний стиль, то розглянемо цілісно план такого опису.

На основі розвідок про П. Куліша [3, с. 247–293], М. Старицького [12], І. Белоусова [4], В. Брюсова [5], а також у статті про російські переклади "Кобзаря" [10] та частково у курсах української літератури, можемо скласти загальне уявлення того, як М. Зеров розглядав перекладача у літературному процесі, а саме:

загальна літературна ситуація, обставини формування особистості перекладача, особа перекладача на літературній ниві;

завдання перекладача, вибір поезій для перекладу;

техніка перекладу (ритміка, евфоніка, лексичний добір); його вплив на мову.

У цій схемі треба розрізнити не три пункти плану, а три кути, під якими належить розглядати особистість перекладача. Хоча така схема і видається беззастережно логічною, але загального вжитку не має. Звісно, значною мірою усе залежить від завдання окремого дослідження, яке варіюється від виправдання художньої деталі до перекладацько-стилістичної долі твору. Характеристика стилістики окремих творів має на меті все-таки насамперед підтвердження теоретичних положень або засад розвитку мови, а не глобально-літературного порядку. Але навіть і скупі біографічні дані про життя перекладача необхідно подавати з погляду передусім ширшого історико-літературного контексту, аргументуючи те, що закладалося на початку процесу

перекладу, й оцінюючи те, що отримано у результаті.

Не варто думати, що абсолютно усі компоненти "ідеального опису особистостей" обов'язково наявні у подібних працях М. Зерова, але майже всі - так. Для цього є одна об'єктивна причина: описувати письменника-перекладача і перекладача-письменника з різних культур ставить відмінні акценти. Так, М. Старицький і П. Куліш розглядаються наперед як творці української літератури і мови, тому для українського читача важливо знати місце перекладу у їхній загальній творчості та плоди їх діяльності у використанні подальшими часами. Натомість, українського читача, можливо, цікавитиме більше шлях іноземного автора до українського письменства, суб'єктивні обставини навернення до українства, ніж розвиток його рідної літератури, а звідси інтерес, як саме твір перекладено іншою поетикою (статті про російських перекладачів Шевченка).

Серед решти компонентів застереження викликає ще другий пласт. У перекладознавчих джерелах часто пишуть, що найкращі переклади ті, які перекладено з власного вибору, а не з примусу. Психологічний чинник важливий, але не варто забувати і про факти. Інколи доконче важливо пояснити вибір твору для перекладу і вибір стилістики для перекладуваного твору. З іншого боку, в історичній перспективі легше виявити, які твори краще сприймаються, які викликають більше труднощів, які завжди залишаються класикою.

Щодо останнього розділу схеми, то тут доречно говорити про перекладознавчий аналіз і концепцію віршованого перекладу М. Зерова, про що мова піде далі.

Розгляд тогочасних концепцій *віршованого перекладу* виявляє одну цікаву особливість у розрізненні національних наукових шкіл – так, російська школа звертала увагу більше на текстові характеристики першотвору і його відповідника (дев'ять заповідей для перекладача поезії М. Гумільова [1] та вислід про порушення і заміни при перекладі А. Федорова [20]), натомість українські дослідники прагнули дивитися ширше, включаючи до дискусії і читача, і літературний процес (проблема читача в І. Кулика [19], переклад-стилізація у В. Державина [2] та ін.).

М. Зеров відкидає усілякі дискусії на тему повної точності віршованого перекладу, і абсолютно не з погляду теоретичної невірності, як радше з погляду теоретичної ідеальності, досконалості, а отже, недосяжності у повсякденній праці перекладача-практика. Використовуючи думку І. Анненського, що переклад починається із з'ясування "цілісності" поетичного твору, дослідник схиляється до погляду про суб'єктивно (у міру речей, звісно) стилістичне витлумачення першотвору [15, с. 615]. Приймавши розуміння тексту (а також розуміння історико-літературної генези твору та автора) за основну передумову до початку перекладання, він скерує увагу перекладача на наступних п'ять вимог [15, с. 618–623]:

1. *лексичний добір* звучить як засторога для розрізнення високого та низького стилів (їх нерозрізнення спричинилося до "котлярєвщини" чи травестійності у перекладах) при неправильному вжитку лексичного запасу мови;

2. *найповніша увага до тропів та фігур*, їх передача, але обережність з перевантаженістю незвичних для читацького сприйняття образів;

3. *метричні особливості*;

4. *евфонія першотвору*;

5. *краса рідної мови*.

Така позиція начебто не охоплює усіх формальних ознак тексту через брак уваги до граматичних особливостей, але це лише виявляє підхід перекладознавця-літературознавця на відміну від теоретика-мовознавця. Граматика у Зерова вгадується й у красі рідної мови (поняття, запозиченого в І. Анненського), і у стилістичних засобах¹, хоча глибшої аргументації та ілюстрації отут не знаходимо.

Натомість увага до мовної сторони завжди перебувала під пильною увагою Зерова-перекладача і Зерова-теоретика. Простежуючи історію українського перекладу, він доходить висновку, що переклад для мови є як стимул до "мобілізації всіх своїх лексичних і синтаксичних засобів", а отже, шлях перекладу XIX сторіччя проходив поміж двох потвор – Сцилли "простацької вульгарності", небезпеки мовно не розрізняти "високий" та "середній" стилі, та Харибди "надуманої безкровності", небезпеки "одірватися від живої народної основи, потонути в робленій синтаксі і невдатно кованих словах" [16, с. 515–516].

Орієнтирами у процесі перекладу М. Зеров вважав не лише текст оригіналу, а й цільового читача. З одного боку, твори, які не бачили "досвідченої руки вибагливого майстра", в очах читача може надовго скомпрометувати й автора, і його твори [9, с. 515–

¹ Оперуючи поняттями "стиль", "стилістична роль", М. Зеров дивиться на текст все-таки більше з позицій практика, аніж теоретика. Тому відсутні ґрунтовні пояснення їх та умови вживання. Деяке роз'яснення може подати його нотатки до лекцій "Методологія та методика перекладу", де він пише: "Стиль у літературознавстві – стиль мислиться в аспекті всього процесу творення художньої єдності форми та змісту" [13]. Подібне розрізнення форми та змісту знаходимо у раніших дослідників, наприклад у Т. Момзена (середина XIX ст.).

516]. З іншого боку, мова мусить відповідати реальним можливостям читачів: дитяча аудиторія волітиме читати і перекладні казки мовою рідних народних казок [11, с. 110]. Саме тому мовна майстерність вимагає такої уважності, та, відповідно, посідає таке важливе місце у Зеровському баченні перекладу, а також дозволяє переглянути існуючі перекладу щодо їх відповідності сучасним вимогам.

Велику трудність для цілісного усвідомлення місця М. Зерова у *теоретичному перекладознавстві* становить відсутність його систематичної праці з різноманітних питань, пов'язаних з перекладом. Видно, що М. Зеров задумав таку працю, а втілив у курсі лекцій "Методологія та методика перекладу", читаних в Українському інституті лінгвістичної освіти у Києві 1932/33 р. Шкодуємо, що не маємо жодних публікацій цих лекцій, і не відомо, чи і де залишилися хоч одні студентські записи.

Власне у нотатках М. Зерова до своїх лекцій [13] знаходимо цікавий матеріал про його бачення системи перекладознавства. Так, учений розділяє переклад-процес ("віддавання засобами однієї мови тих елементів і функцій іншої мови, які дані в певному тексті – у готовому вигляді") та переклад-наслідок ("віддане засобами однієї мови слово іншої мови або цілий чужомовний твір з її стилістичними та функціональними особливостями"), що є очевидним з погляду полісемії у багатьох мовах, але інші дослідники чомусь на це уваги не звернули. Він вивчає впливи перекладачів на мову, коли вони фактично творять лексикон, а лексикографи радше самі послуговуються матеріалами перекладачів. Уперше в Україні М. Зеров заговорив про історію перекладознавства та історію перекладу нарівні з методологією перекладу як складниками теоретичного перекладознавства. Натомість до практичного перекладознавства учений зараховує загальну методику перекладу, часткову методику перекладу (з рідної мови на чужу, з чужої на рідну) та вивчення штампів ділової мови.

Окремі судження теоретичного характеру подибуємо і в рецензіях. У рецензії на першій в українському перекладознавстві систематичній підручник з перекладу О. Фінкеля М. Зеров полемізує, що "[н]е завжди погоня за *зрозумілістю* означає тенденцію до стилістичного спрощення, іноді це тільки прагнення передати стилістичну систему оригіналу більш-менш природно мовою перекладу" [18, с. 681]. В іншій рецензії на працю К. Чуковського та А. Федорова учений гостро засуджує "короткозорий пуризм та словобязнь", які таврують одні слова як росіянізми, інші як полонізми [7, с. 766].

Перекладознавчу спадщину Миколи Зерова досліджено ще дуже слабо, Зерову-перекладачеві пощастило трохи більше, але не набагато.

Насамперед необхідно встановити, яку частину дослідник використав з минулого досвіду, а що ввів оригінального. Головно це стосується лекцій з теорії перекладу, бо у друкованому слові воно видно наочно. Таке завдання вимагає ґрунтовнішого опрацювання його нотаток та розшук студентських записів.

Існують дві програми з "Методології перекладу" та "Методики перекладу" для Українського інституту лінгвістичної освіти на 1932/33 р. (зберігаються у Літературному музеї Григорія Кочура в Ірпені), які ще мають стати об'єктом дослідження перекладацької педагогіки. Вони можуть подати вихідну інформацію про стан перекладознавства в Україні 1920-х років, а також пролити світло на місце окремих перекладознавців у його формуванні. Цікаво поглянути, як ці програми вплинули на пізніші навчальні плани, який їх слід у сучасних курсах з теорії перекладу.

Також є матеріали про залученість М. Зерова у видавничу справу і складання програм перекладної літератури, яка мала би з'явитися на книжковому ринку України. Цікаво визначити елемент класичної літератури у таких програмах, адже на класичну

літературу М. Зеров наголошував найбільше. Хоча подібне дослідження вимагатиме ширшого ознайомлення із книжковою продукцією України того часу.

Нарешті дуже би придалося використати найголовніше – залучити бачення Зеровим української літератури не пошматованої, а сукупної з усіма жанрами, оригінальними та перекладними, і перестати ігнорувати роль перекладачів – творців національної літератури.

1. *Гумилев Н.* Переводы стихотворные // Принципы художественного перевода. – 2-е изд., доп. – Петербург: Гос. изд-во, 1920. – С. 54–59.
2. *Державин В.* Проблема віршованого перекладу // Плужанин. – 1927. – № 9-10. – С. 44–51.
3. *Зеров М. К.* Від Куліша до Винниченка. Нариси з новітнього українського письменства // Зеров М. К. Твори: У 2 т. – Київ: Дніпро, 1990. – Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці / Упоряд. Г. П. Кочура, Д. В. Павличка. – С. 246–491.
4. *Зеров М. К.* Іван Белоусов, російський перекладач "Кобзаря" // Зеров М. К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післям. М. Москаленка. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 773–783.
5. *Зеров М. К.* Брюсов – переводчик латинских поэтов // Зеров М. К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післям. М. Москаленка. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 1028–1032.
6. *Зеров М. К.* [Виступ на диспуті "Шляхи розвитку сучасної літератури"] // Зеров М. К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післям. М. Москаленка. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 436–440.
7. *Зеров М. К.* [Рецензія] // Зеров М. К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післям. М. Москаленка. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 765–767. – Рец. на кн.: Чуковский К., Федоров А. Искусство перевода. – Ленинград: Academia, 1930. – 236 с.
8. *Зеров М. К.* До перекладу "Іліади" // Зеров М.К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післям. М. Москаленка. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 569–571.
9. *Зеров М. К.* [Рецензія] // Зеров М.К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післям. М. Москаленка. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 223–226. – Рец. на кн.: Франко И. Моисей / Поэма с предисл. автора. Просмотренный автором пер. со второго укр. изд. В. Дятлова. – Вена, 1917. – 85 с.
10. *Зеров М. К.* "Кобзарь" Шевченко в русских переводах // Зеров М.К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післям. М. Москаленка. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 1000–1028.
11. *Зеров М. К.* [Рецензія] // Зеров М.К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післям. М. Москаленка. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 109–111. – Рец. на кн.: Гауф В. Казки / Пер. О. Олесь. – К., 1911. – 72 с. – (Популярна бібліотека "Лан". Серія для дітей. № 3.)

12. *Зеров М. К.* Літературна позиція М. Старицького (В двадцять п'яти роковини смерті) // *Зеров М. К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післям. М. Москаленка.* – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 664–679.
13. *Зеров М. К.* Нотатки лекцій з курсу "Методологія та методика перекладу" / Б.д. // Літературний музей Григорія Кочура в Ірпені. Архів.
14. *Зеров М. К.* Нове українське письменство // *Зеров М. К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післям. М. Москаленка.* – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 5–104.
15. *Зеров М. К.* У справі віршованого перекладу // *Зеров М.К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післям. М. Москаленка.* – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 609–624.
16. *Зеров М. К.* "Прокуратор Іудеї" і два перекладачі // *Зеров М. К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післям. М. Москаленка.* – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 515–521.
17. *Зеров М. К.* Пам'яті Самійленка // *Зеров М.К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післям. М. Москаленка.* – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 461–468.
18. *Зеров М. К.* [Рецензія] // *Зеров М. К. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима, Післям. М. Москаленка.* – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 679–682. – Рец. на кн.: Фінкель О. Теорія й практика перекладу. – Х.: ДВУ, 1929. – 166 с.
19. *Кулик І. Ю.* Сучасна поезія Північної Америки // *Кулик І. Ю. Антологія американської поезії 1855–1925.* – Х.: ДВУ, 1928. – С. 9–38.
20. *Федоров А.* Проблема стихотворного переведення // *Поэтика.* – Вып. 2. – Ленинград: Academia, 1927. – С. 104–118.

MYKOLA ZEROV'S LEGACY IN TRANSLATION STUDIES

Taras Shmihor

*Ivan Franko National University in L'viv, Ukraine
1, Universytets'ka St, L'viv, 79001*

Mykola Zerov is a prominent Ukrainian poet, translator, literary critic and Translation Studies scholar. He approached the history of Ukrainian literature in the 19th century as an integrated process, viewing the development of high poetic style on the basis of original and translated genres. The scholar researched theoretical issues of Translation Studies analysis, translator's personality, verse translation etc. M. Zerov was the first to differentiate such disciplines as history of translation and history of Translation Studies.

Key words: translation, travesty, translator's personality, verse translation, Translation Studies.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.134.2–31 "18-19"

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ОСНОВА РОМАНІВ МІГЕЛЯ ДЕ УНАМУНО

Ольга Маєвська

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001*

Розглянуто проблему впливу екзистенціалізму на творчість іспанського письменника Мігеля де Унамуно. Виокремлено та описано головні ідейні компоненти цієї філософії, використані у романах автора зі спробою відобразити іспанську реальність наприкінці XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: екзистенціалізм, агонія, самотність, нудьга, неспокій, віра, безсмертя.

Творчість Мігеля де Унамуно (1864–1936 рр.) і сьогодні викликає інтерес дослідників іспанської культури. Еволюція його ідейно-естетичних поглядів була складною і, часом, досить суперечливою. Видатний письменник, вчений-філолог, мислитель, суспільний діяч, – він залишив багатогранну літературну, філософську, публіцистичну спадщину, однією з головних рис якої була філософія екзистенціалізму.

Як філософська течія і літературний напрям екзистенціалізм і досі немає єдиного визначення [1]. Натомість, можемо виокремити спільні риси, притаманні різноманітним авторам. Це заклик "повернення до одиничного", до проблем окремої особистості, прагнення розкрити буття людини через призму особистого існування, чого не можна досягнути науковим пізнанням. Разом з цим, екзистенціалізм заперечує будь-які абстрактні узагальнення, протиставляючи їм конкретні явища (індивідуальні властивості), на основі яких будує власну модель світу з окремою людиною в його центрі.

Важливою передумовою появи екзистенціалізму стала криза позитивізму, що позначилася на інтелектуальному розвитку всієї Європи наприкінці XIX – на початку XX ст. В умовах Іспанії ця криза виявилася радикальніше, поглиблена поразкою країни у колоніальній війні проти США 1898 р. Її наслідки були переломними: іспанська спільнота, більшість в якій звикла до сприйняття світу крізь призму імперії, опинилася перед необхідністю пошуку нових суспільних ідеалів. Підсумком цього стала поява "покоління 1898 року", в якому на основі спільних прагнень об'єдналося широке коло іспанських інтелектуалів. Одним з них був М. де Унамуно. Саме після 1898 р. творчість письменника пронизана такими екзистенційними тенденціями, як самотність, нудьга, неспокій, віра, безсмертя тощо.

Однією з визначальних тем у романах М. де Унамуно є конкретна людина з багатогранністю індивідуальних особливостей і здібностей, а не людство загалом. Людина, в уявленні Унамуно, не була чистим розумом. Це людина, яка існує – це кожен з нас – "з м'яса і кісток", з усіма пізнавальними, вольовими, емоційними, тілесними,

соціальними особливостями – "конкретна людина". Та оскільки кожна людина відрізняється від іншої, то ця відмінність актуалізувала питання взаєморозуміння між людьми і пізнання людиною самої себе. Нездатність здійснити це зумовлює усамітнення, відчуження, що є причиною перетворення індивідуума на одиницю, нездатну порозумітися, віднайти спорідненість із чимось або кимось із навколишнього світу. Загалом, це склало проблему екзистенційної самотності, присутньої у романах Мігеля де Унамуно.

Наприклад, головну героїню роману "Тітки Тули" ніхто не розуміє, навіть її сестра Роза, яка б, здавалося, як найближча для неї людина, повинна найкраще знати її. Вона не може осягнути причин, чому Тула не хоче жити в одному будинку з нею і її чоловіком Раміро. Останній, зі свого боку, також не розуміє, чому Тула відмовляється одружуватися з ним після смерті Рози, проте в жодному випадку не хоче покинути його дітей і віддає всю себе піклуванню про них.

Із нерозуміння іншими мотивів поведінки героїні виникає її самотність. Ця самотність є світоглядною. Її причина не в тому, як каже сестра Тули, що "ми жінки завжди живемо самі" [7, с. 81], а в тому, що шлях, який Тула собі обрала, є самотнім. "Тула завжди почувалася самотньою", але ця самотність болить її і вона, зрештою, "не змогла змиритися з нею" [7, с. 131]. Це почуття підтверджує сама героїня: "Хто є самотнім, то це я! Сама..., сама..., завжди сама" [7, с. 133]. Отець Альварес, якому сповідається Тула, також не розуміє її і знаходить причини самотності в непримиренності з обставинами і сексуальній невдоволеності. "Це не самотність від браку ласки", – заперечує Тула своєму сповідальнику, "це не та самотність, до якої ви, отче, хилите" [7, с. 134]. Йдеться про самотність буття людини, котра знає, що її самотності немає меж, бо її джерелом є ставлення до життя, спосіб мислення, якого інші нездатні збагнути.

Складність персонажу тітки Тули зумовлюється бажанням автора показати усю глибину людської особистості. У романі "Тітка Тула" передано труднощі, які виникають у людини при спробі цілковито усвідомити процеси, що керують нею і її прагненнями. Це також стало передумовою непорозуміння між людьми і нездатністю зрозуміти самого себе. Тому, коли у головної героїні виникає запитання, чи розуміє вона себе ("Чи розумію я себе? Чи насправді я це осягаю?" [7, с. 135]), то у відповідь вона окреслює свою мету – духовне материнство, але не знає заради чого повинна зреалізувати це бажання.

Самотність також є константою в житті Хоакіна Монедро, головного героя роману "Авель Санчес". Проте, якщо для Тули світоглядна самотність є неприємною, то Хоакін хоче насолоджуватися нею і, з її допомогою, цілковито заглибитися у свої переживання. "Єдине чого я потребую, – зазначає персонаж роману, – то це самотності, самотності. Священної самоти!" [10, с. 231]. Це засвідчує, що для екзистенціалізму Унамуно самотність є тотожною із життям. Людина не може відкрити свій найінтимніший світ, вона змушена жити в ньому самотньо. Зрештою, кожна людина прагне досягнути свого розуміння життя, яке може бути для неї пеклом або раєм, і усвідомлює це життя через призму особистої самотності.

Подібно, у романах "Любов і педагогіка" та "Туман" Унамуно відобразив відчуження чільних героїв. Однак, як зазначив іспанський дослідник Р. Діес, в Аполодоро ("Любов і педагогіка") це зумовлено вихованням у сім'ї, його емоційною ізоляцією від світу, а Августо Перес ("Туман"), натомість, втратив контакт зі світом після смерті матері, з якою протягом усього життя відчував емоційний зв'язок, що

заступав потребу в спілкуванні з іншими людьми. Тож після її смерті Августо опинився в "тумані" власних переживань і розмірковувань, якого не зміг позбутися [4, с. 134].

До проблеми самотності Унамуно в черговий раз і значно глибше повертається в романі "Святий Мануель Добрий, мученик". Його герой, хоча й живе у спільноті та опікується своїми парохіянами, не може передати їм свої переживання. Люди, які спілкуються з ним і слідують його настановам, бачать лише зовнішні прояви, виключно ті емоції, які він демонструє. Лише двоє осіб, оповідачка роману Анхела Карбаліно та її брат Ласаро, змогли проникнути в таємницю душі святого Мануеля і зрозуміти, що його діяльність пронизана суперечливими почуттями. Мануель намагається оберегти парохіян від болючого процесу постійних сумнівів, від боротьби між вірою в безсмертя, а, разом з нею, й у Бога, та невір'ям у його існування. Отже, Мігель де Унамуно прагнув відобразити важливість і необхідність духовної спільноти, члени якої, за допомогою мови, традиції, релігії, перебувають у постійному взаємозв'язку.

Екзистенційна самотність, згідно з переконаннями Унамуно, стала причиною нудьги, що утвердилася як одне з визначальних явищ людського життя. Аналізуючи людину, якій бракує віри в Бога і відчуття спільноти, Унамуно вважає, що найбільшою її проблемою є незнання, що робити зі своїм життям. Сучасна йому людина, яка відкинула релігійні догми і зневірилась у позитивістській вірі в науку і прогрес, опинилася без сенсу і мети, які, раніше, обґрунтовували її життя. Тому нудьга стає усвідомленою і, коли одного дня, людина її помічає, то остаточно віддається цьому станом. "Так, так, – повторював головний герой "Туману", – ця нудота є несвідомою. Ми люди, майже всі, нудимося, не усвідомлюючи цього. Нудьга вигадала забави, розваги, романи і кохання. Туман життя виділяє солодку нудьгу, кисло-солодкий лікер. Всі ці повсякденні незначні події, всі солодкі розмови, якими вбиваємо час і продовжуємо життя. Що це, коли не найсолодша нудьга." [9, с. 140].

Як відомо, вперше нудоту як екзистенційне і метафізичне почуття представив данський філософ Серен Керкегор, праці якого докладно вивчав Мігель де Унамуно [4, с. 272; 5, с. 160]. Тому іспанський мислитель у своїй творчості, – як художній так і публіцистичній, – намагається проаналізувати це явище і знайти вихід з нього. Найпоказовішим прикладом життєвої нудьги є вже згаданий "Туман". Головний герой роману Августо Перес живе незмінним життям, яке не вимагає від нього жодних хвилювань – ні позитивних, ні негативних. "Таким є моє життя, – повторював Перес, – спокійним, рутинним, злидненным... воно виткане з тисяч маленьких дрібниць повсякденного! Повсякденне! Хліб наш насущний, дай нам сьогодні! Дай мені Боже тисячі дрібниць кожного дня. Люди ніколи не поступалися ні великим печалям, ані радостям, тому що ці печалі і радості були прикриті величезним туманом дрібних подій. Життя є цим туманом" [9, с. 142].

Проте Унамуно не зупиняється на ствердженні факту, а намагається запропонувати людині мету. Одним із таких способів є віра в Бога, яка, врешті-решт, обіцяє вічне і гармонійне життя. Однак особисто Унамуно, подібно до персонажу свого роману "Святий Мануель Добрий, мученик", не має тієї непохитної віри в Бога, він з тих, хто сумнівається. Отож автор намагається віднайти сенс життя у повсякденному земному житті, у формулі, яку згодом влучно сформулював Жан-Поль Сартр, стверджуючи, що людина є тим, що робить [1, с. 176].

Унамуно яскраво передає цю ідею через алегорію в оповіданні "Хуан Мансо". Після смерті головний герой оповідання не може потрапити до раю не тому, що він зробив щось погане, а тому, що не зробив нічого. Але на прикладі персонажів інших

творів автор показує варіанти активного плідного життя. Священик Мануель своєю самопожертвою залишає глибоку любов і шану в серцях своїх парохіян, котрі вводять його в ранг святих. Тітка Тула також, виховуючи своїх племінників, вкладає у них власну душу, і, тим самим, залишається живою для наступних поколінь. Хоакін Монегро намагається написати книжку, щоб увічнити себе, а згодом передає усі свої знання і любов до медицини своєму зятеві.

Активне життя для Унамуно нерозривно пов'язане з особистими внутрішніми переживаннями, з пошуком кожною людиною власного шляху подолання кризи, із визначенням власної мети. Такій людині завжди притаманне почуття неспокою. Саме це почуття, чи, навіть, стан людського існування, найбільше цікавило філософів-екзистенціалістів, тому що екзистенціалізм прагнув показати правдиві форми людського існування, в яких є місце для неспокою. Наприклад, для Мартина Гайдегера неспокій став фундаментальною реальністю життя людини, його початком, найважливішою передумовою, Альбер Камю на основі неспокою створив концепцію "бунтівної людини" [2]. А Жан-Поль Сартр, у свою чергу, розумів його як можливість досягнення свободи, як "необхідність постійно вибирати себе" [4, с. 158].

Для Мігеля де Унамуно неспокій був виражений терміном "агонія", яка розумілася ним як боротьба між двома істинами, які не збігаються, водночас, формують одну систему. "...Мир досягається війною, а війна миром – це і є агонія", – писав Унамуно [6, с. 84]. Агонія стала безпосереднім вираженням сумніву. Усі герої Унамуно сумніваються, їх роздирає внутрішня боротьба, постійне питання чи правильно вони чинять. Людська істота, у його розумінні, є суперечливою, бо містить сім чеснот і сім гріхів. Як підсумувала І. Тертерян агонія – це "розуміння обмеження життя і надія на його безконечність, сумнів у сенсі життя і, всупереч усьому, віра у його сенс" [3, с. 14].

Найяскравіше ця агонія представлена у романах "Авель Санчес" і "Святий Мануель Добрий, мученик". Хоакін Монегро ("Авель Санчес") відкриває в собі почуття задрості і ненависті, відчуває, як вони зароджуються, ростуть і поступово заповнюють усю його сутність. Однак герой намагається упродовж усього життя боротися з ними. Ця боротьба є агонією між "Хоакіном покірним" і "Хоакіном гордовитим", вона є усвідомленою складовою його життя.

Натомість, протиріччя святого Мануеля носять характер релігійної агонії. Персонаж католицького священика, який втратив віру, довгий час обдумувався автором і став вираженням його особистих переживань. Суперечність головного героя полягає у бажанні, з одного боку, жити як віруюча людина, а з іншого – у неспроможності вірити. Тому Мануель є агонічним героєм, що сприймає життя як безперервний бій між реальністю і власним баченням життя. Єдиною безсумнівною істиною для нього була любов до ближнього та милосердя.

Отже агонія для Унамуно стала визначальною передумовою людської віри в Бога – творця світу і людини, оскільки віра, як екзистенційне поняття, потребувала сумніву і неспокою. "Спосіб... боротьби за життя і життя для боротьби, для віри, – стверджував автор в есеї "Агонія християнства", – означає сумніватися. Віра, що не сумнівається, є мертвою" [6, с. 85]. Унамуно визнавав існування Бога, проте глибшими для нього були проблеми віри і релігії, що полягали у пошуку особистого визнання Бога. "Якщо мене запитують, – писав Мігель де Унамуно в есеї "Моя релігія", – яка твоя релігія, – я відповім: моя релігія – це пошук правди у житті і життя у правді, навіть знаючи, що, можливо, не зможу знайти їх за свого життя; моя релігія – це безперервно, невтомно боротися з таємницею; моя релігія – це боротьба з Богом від світанку до смерку... Я не

можу змиритися з Невідомим...". І далі: "Ті, що мені задають це питання, хочуть щоб я відповів їм догмою, відповіддю, у якій зможе відпочити лінєвий дух. Але навіть не цього вони хочуть. А прагнуть класифікувати і помістити мене в один із квадратиків, в яких вони розміщують душі, кажучи про мене: він лютеранин, він кальвініст, він атеїст, він раціоналіст, він містик, або який-небудь інший заголовок, значення якого вони до кінця не знають, але який дозволить їм більше не думати. А я не хочу бути класифікованим, тому що я, Мігель де Унамуно, як і будь-який інший чоловік, що прагне повного пізнання, є унікальним. "Немає хвороб, є хворі" – кажуть деякі лікарі, а я кажу, що немає думок, а є ті, що думають." [8].

Саме цим пояснюється прагнення Унамуно ствердити власну особистість: "Я, я, я – завжди я! – скаже якийсь читач. А хто ж є ти? Для Всесвіту нічого, для мене все" [6, с. 60]. Тому характерним для кожної окремої людини, на його думку, повинно бути відчуття власного існування, що постійно докладатиме всіх зусиль задля вічного буття. Тому сутністю людського існування мало стати збереження себе, постійне протистояння небуттю і намагання стати безсмертним. У цьому розумінні Мігель де Унамуно також був екзистенціалістом.

Важливість віри пояснювалася потребою встановити підґрунтя і ціль життя, що неможливо без відчуття вищої сутності, яка, на відміну від випадку, створила людину з певною метою. Мета, у цьому випадку, була для Унамуно єдиною можливістю подолання особистісної кризи. Ця проблема яскраво виражена в одному з епізодів "Туману", коли Августо Перес, опинившись у критичному становищі, вирішив вчинити самогубство. Проте спершу Августо постановив зустрітися з відомим автором, Унамуно-персонажем, який в одному зі своїх есе написав про самогубство. Зустрівшись з ним і похваливши художній та філософський геній письменника, Августо поскаржився на власне безталанне існування і цим ще дужче роздратував свого співрозмовника. Перервавши його, Унамуно сказав, що знає усе про нього і про намір вбити себе, але запевнив Августо Переса, що він не може здійснити свого наміру, тому що не є ні живим, ані мертвим, бо існує лише як вигадка, як звичайний персонаж роману, витвір фантазії автора і читачів "Туману".

Отож Мігель де Унамуно відобразив власні погляди на самогубство, що було, на його думку, однією з найважливіших проблем філософії екзистенціалізму:

"Справа в тому, що ти не можеш накласти на себе руки, навіть якщо дуже цього захочеш.

Хіба? – вигукнув спантеличений Августо.

Так. Що необхідно для того, щоб хтось зміг вбити себе? – запитав.

Треба, мати сміливість зробити це – відповів мені Перес.

Ні, потрібно бути живим!" [9, с. 278]

Натомість, розлючений Августо відповів Унамуно, щоб той був обережним, бо, можливо він сам, Унамуно, також є вигадкою і не існує, приводячи йому ті ж аргументи: "Ви, Мігель де Унамуно, мій творець також помрете і перетворитесь у ніщо, з якого вийшли... Бог перестане вами снити... ви помрете і помруть усі ті що читатимуть мою історію, плоди фантазії як і я, те саме, що й я!" [9, с. 284]

Унамуно використав цей діалог як алегорію задля ілюстрації свого ставлення до Бога. Як Августо Перес (вигадка роману, котра намагається довести своє існування письменникові-творцю), так і Унамуно (плід божої фантазії) бажають утвердити свою індивідуальність перед Богом. Йдеться про співвідношення "творець – творіння" в

онтологічному сенсі – кожна людина є створена Богом і на подобу Богу. Це означає, що вона сама може бути творцем, тобто, певною мірою незалежною від Бога.

Проблема самогубства безпосередньо пов'язана із проблемою безсмертя. Для Унамуно вчинити самогубство можуть лише ті люди, які живуть яскравим і діяльним життям. Проблема смерті, за іспанським мислителем, можна розв'язати винятково з допомогою Бога-Творця. "Не може бути... – сказав Унамуно-творець Августо Пересові – я маю вже все написано, і це незмінно, – ти не можеш більше жити. Я вже не знаю, що з тобою робити. Бог, коли не знає, що робити з нами – вбиває нас." [9, с. 284]

За рік до смерті, свідомий важливості "Туману", Унамуно написав свої останні слова про головного героя роману: "Августо Перес сказав нам усім, що є всього-навсього сном Бога, що ми повинні померти, що ми вмираємо у просторі, але не в уяві. І тому, я кажу вам, читачі мого "Туману", які бачать сон мого Августо Переса і його світу – це туман, це нівола, це легенда, це історія, це вічне життя" [11, с. 56].

Подібно і герої інших романів є прикладом досягнення безсмертя. Завдяки своєму "творінню" "творець" є безсмертний, тобто продовжує, фізично або ж духовно, самого себе – ствердив Унамуно. В романі "Авель Санчес" – це поєднання плотського і духовного батьківства: Хоакін Монегро є плотським батьком своєї доньки Хоакіни і духовним батьком сина Авеля Санчеса; головний персонаж "Тітки Тули" вирішує проблему безсмертя шляхом духовного материнства, повністю відкинувши для себе факт фізичного батьківства; святий Мануель, в однойменному романі, став духовним наставником для своїх парохіян.

Отже, Унамуно переживав жагу безсмертя. Однак за браком релігійної віри, яка змогла б гарантувати це вічне життя, він намагався задовольнитися втіленням цієї жаги у своїй творчості, яка могла б залишитися як спадок особистої нескінченності. Так він утвердив принцип про вічно живий образ письменника, що житиме разом зі своїм твором. В есеї "Трагічне відчуття життя" (1913 р.) Унамуно писав: "Коли нас огортають сумніви, що затьмарюють нашу віру в безсмертя душі, з'являється рішучий і болючий поштовх до продовження імені і слави, до досягнення хоча б тіні безсмертя. Це є причиною величезної боротьби задля особистого виокремлення, задля власного увіковічнення, будь-яким чином, у пам'яті інших і наступних поколінь" [9, с. 263].

Отож, створюючи образи своїх літературних творів, Мігель де Унамуно намагався представити у них власну філософську концепцію екзистенціалізму, яка, одночасно, була опрацьована ним у публіцистичних працях. Досягнення мети стало можливим внаслідок численних переживань, за допомогою персонажів романів, таких понять як самотність, нудьга, неспокій, віра, що стали основою загальних екзистенційних ідей. У центрі романів перебувають "персонажі-агоністи" – Августо Перес, Хоакін Монегро, Тула, святий Мануель. Визнавши безсмертя основною проблемою існування, Унамуно прагнув віднайти його у реальному житті. Це виразилося у потребі наповнити сенсом людське існування, яке нівелюється перед невідворотністю смерті. Причиною безсмертя, на думку Унамуно, стало співвідношення "творець – творіння": Бог – людина, батьки – діти, автор – твір. Саме у творінні творець продовжує себе, знаходить вічне життя, а, водночас, і мету, яка допомагає подолати стан нудоти, дрімоти і апатії – "туману".

1. Долгов К. М. От Киркегора до Камю. – Москва: Искусство, 1991.
2. Камю А. Бунтівна людина //А. Камю. Вибрані твори у трьох томах. Т. 3. Есе. – Харків: Фоліо, 1997.

3. Тертерян И. А. Мигель де Унамуно: личность, свершения, драма // Мигель де Унамуно. Избранное. Т. 1. – Ленинград, 1981.
4. Díez R. El desarrollo estético de la novela de Unamuno. – Madrid: Playor, 1976.
5. Nozick M. Miguel de Unamuno, Nueva York, Twayne, 1971.
6. Unamuno, M. de. La agonía del cristianismo. – Madrid: Espasa-Calpe, 1996.
7. Unamuno, M. de. La tía Tula. – Madrid: Ediciones Cátedra, S.A., 1996.
8. Unamuno, M. de. Mi religión (<http://www.ensayo.rom.uga.edu>).
9. Unamuno, M. de. Niebla. – Madrid: Ediciones Cátedra, S.A., 1996.
10. Unamuno, M. de. Obras completas, t. 1. – Madrid: Turner Libros, S. A., 1995.
11. Valdés M. I. Introducción // Niebla. Madrid, Ediciones Cátedra, S.A., 1996.

EXISTENCIALISM AS THE PHILOSOPHICAL BASIS OF THE NOVELS BY MIGUEL DE UNAMUNO

Olha Mayevska

*Ivan Franko National University in Lviv
Universytetska str, 1 Lviv, 79001*

The article devells on the influence of existentialism on the creativity of the Spanish writer Miguel de Unamuno. The major ideological components of this philosophy, have been highlishted in the novels by Unamuno, outlined and described. These components were an attempt to reconstruct the Spanish reality of the end of the 19th, the beginning of the 20th centuries.

The key words: existentialism, agony, loneliness, boredom, uneasiness, faith, eternity

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

РОМАН ГЮНТЕРА ГРАССА "БЛЯШАНИЙ БАРАБАН" ЯК СУЧАСНИЙ "КРУТІЙСЬКИЙ" РОМАН

Софія Варецька

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001

Розглянуто крутійський роман у сучасній німецькій літературі на прикладі роману Гюнтера Грасса "Бляшаний барабан". Узагальнено модифікації традиційного іспанського крутійського роману в творчості Г. Грасса.

Key words: picaresque, novel, hero.

Роман "Бляшаний барабан" ("*Die Blechtrommel*") лауреата Нобелівської премії з літератури 1999 р. Г. Грасса належить до найкращих творів світової літератури ХХ ст. Водночас він є одним із найскладніших текстів, де зроблено спробу осмислити важливі проблеми сучасності, надаючи їм глибинного виміру, та калейдоскопічно відтворити їх шляхом використання класичних художніх зразків і моделей. Роман вийшов у світ у 1959 р. і відразу ж привернув до себе увагу літературних критиків. Твір викликав справжній шквал читацьких емоцій і бурхливу реакцію критики. Проте ставлення до роману було двояким – від схвальних відгуків, захоплення до гніву, нерозуміння і навіть обурення.

У 60-х роках ХХ ст. у літературних колах Німеччини широко обговорювали жанрову кризу. Стверджували, що традиційні жанри (зокрема, роман) уже віджили своє. Аргументом слугувало те, що письменники не могли більше на основі традиційного методу, за допомогою сталих художніх прийомів змальовувати складне сучасне суспільство, передусім – внутрішній світ людини. Необхідні були нові підходи, нове бачення, нові художні засоби. Всезнаючого автора змінює обмежений своїм суб'єктивно-чуттєвим сприйняттям образ. У літературі знову з'являється фігура клоуна, дурника, блазня, ексцентрика; надається перевага такій літературній "зброї", як іронія, насмішка, сарказм, пародія. Усе це, разом із пошуком принципово іншого мовного вираження, формує найважливіші властивості "нової літератури", що виникає в 60-х роках.

Становлення творчості Г. Грасса, як і інших його сучасників, припадає на 50–60-ті роки ХХ ст. І письменники на власні очі бачили найстрашніші події свого століття, до того ж особисто брали в них участь. Відповідно, провідною темою їхніх творів були війна, фашизм, расова доктрина нацизму – усе те, свідками чого вони були. Як зауважив Г. Грасс в одному зі своїх інтерв'ю: "Я зображаю літературними засобами те, що я знаю і що я бачив" [5, с. 370]. Окрім того, усе це значною мірою спричинене повоєнною ситуацією, яка вимагала, зокрема від письменників, опрацювання власного досвіду, з одного боку, а з іншого – екзистенційного переосмислення буття та людського існування. Кожен з них шукав для себе щось нове в літературі, визначав власний стиль, власний метод написання, оскільки вони в ситуації, що склалася, не мали на кого спиратися, з кого брати приклад. "Проза "батьків" при всій її високій ученості та стилістичному засліпленні була надто розумною, надуманою, віддаленою від грізних бур

"професорською" літературою" [5, с. 370]. Як відзначають історики німецької літератури другої половини ХХ століття, ця література "народилась з розчарування, на уламках ілюзій" [1, с. 458]. Письменники втрачали віру в моральну силу мистецтва, хоча й сумували з цього приводу. Звідси емоційний характер літератури. "Повірівши в те, що все – клоунада, ці письменники демонстративно зображають позицію блазенську, буфонну. Вони роблять спробу змінити не світ, а підхід до цього світу" [1, с. 460].

Чималої популярності у ці роки набуває різновид давньої традиції крутійського роману, який у німецькій літературі бере свій початок від роману "Сімпліцій Сімпліциссімус" Г. Я. К. фон Гріммельсгаузена. Шахрайський роман з'явився в Іспанії в середині ХVІ ст., фіксує збідніння широких верств населення того часу і як його наслідок – поширений потяг до авантюризму та прагнення до "легкої наживи" шляхом шахраювання. Головним героєм таких романів є крутій або "пікаро", звідси і назва жанру – крутійський (пікарескний) роман. Центральним мотивом крутійського роману є самотність героя у ворожому для нього суспільстві. Герой не хоче або не може змінити цей світ, його цілком влаштовує встановлений порядок речей. Він покладається лише на свою фортуна, яка одночасно може бути зрадливою та жорстокою. Шахрайський роман змальовує особливу "школу життя". Герой повинен навчитися виживати в складних соціальних обставинах, до того ж, мати зиск зі свого вміння пристосовуватись. Він повинен навчитися обігравати інших, часто їхніми ж засобами. Спираючись на праці таких літературознавців, як М. М. Бахтін [2], З. І. Плавскін [6], А. Л. Штейн [9] та інші, можна відтворити певну схему класичного шахрайського роману.

– герой сам розповідає про своє, зазвичай, вже прожите життя (ретроспективна оповідь, яка ведеться від першої особи).

– історію розповідає людина зріла, з усталеною системою поглядів на життя, матеріально забезпечена, з метою продемонструвати те, що сформувало її як особистість.

– розповідь розпочинається з опису дитинства та сприйняття дитиною навколишнього середовища.

– морально-філософські роздуми героя з приводу його власної долі і того, що йому доводиться спостерігати.

– відкрита епізодична конструкція роману, тобто окремі епізоди, пов'язані між собою лише образом центрального героя.

– автор зображає життя без прикрас, тому дуже часто присутній грубий, "фізіологічний" характер сатири.

– зображена широка панорама життя різних верств населення.

Звернення німецьких письменників до крутійського роману після Другої світової війни не випадкове. Саме крутійський роман дозволяв цим письменникам обігравати в суб'єктивно-емоційному плані окремі фрагменти та епізоди німецької історії. Отож роман доводив читачеві, що історія Німеччини – не повчальна трагедія, а абсурдний фарс. Бахтін вважає, що "фігура шахрая вводить зі своєю появою в літературі, по-перше, дуже суттєвий зв'язок із театральними виставами на площах, із майданною видовищною маскою; по-друге, – і це, звичайно, пов'язане з першим, – саме буття цієї фігури має не пряме, а *переносне значення*: її зовнішній вигляд, усе, що вона робить і говорить, має не пряме і безпосереднє значення, а переносне, інколи навіть зворотнє, її не можна сприймати буквально, вона не є тим, чим вона є; по-третє, – і це знову витікає з попереднього, – буття шахрая є відображенням якогось іншого буття, причому не прямим відображенням. Це – комедіант життя, його буття співпадає з його роллю, і поза цією роллю він узагалі не існує" [2, с. 88].

Отже, фігура шахрая виконує особливу функцію у творі: вона є відображенням чужого життя, чужих помилок, вона живе не власним життям, а життям інших людей. Для шахрая не існує жодних законів, як правових, так і моральних. Він діє відповідно до обставин, в яких опиняється: він може зраджувати, лицемірити, паплюжити. Окрім того, крутійський роман дає змогу письменникові сховатися за маскою свого героя, висловлювати свої думки, своє світосприйняття через призму свого головного персонажа. За такою маскою ховається автор Г. Грасс у романі "Бляшаний барабан". До того ж, письменник зображає трагічну історію Німеччини першої половини ХХ ст., перекладаючи її на "мову барабана": "Не патетична поза всезнаючого вчителя моралі личить літописцю цієї історії, а швидше поза добровільного інфантилізму, бо людей, німців, усе одно нічому не навчиш" [1, с. 461]; Г. Грасс якраз і звертається до традиції іспанського крутійського роману ("Я вийшов із мавритансько-іспанської школи крутійського (пікареского) роману" [7, с. 319]), модифікуючи й модернізуючи її, споріднюючи свого героя-оповідача з героями крутійського роману. У цьому різновиді роману Г. Грасса привабила "модель боротьби з вітряками" [7, с. 319]. Пікаро, відзначає письменник, живе за рахунок комічності невдач, його гумор ґрунтується на відчаї. "Але варто лише моєму пікаро проплестись мимо, як возвеличене демонструє свій досить таки жалюгідний вигляд, а трон починає помаленьку гойдатися" [7, с. 320]. Отже, Пікаро копіює всю недолугість Німеччини, акумулюючи при цьому антигуманні ідеї того часу.

У крутійських романах оголюються всі виразки суспільства, чітко розкривається порочність суспільної системи, яка сприяє розвитку лицемірства, шахрайства та особистої вигоди. Для автора найважливішими із зображальних засобів виступають у таких романах гротеск і карикатурна деформація дійсності.

Власне, це й було важливо для Г. Грасса, який в екзистенційному дусі хотів показати відносність усього в цьому світі, – "коловорот історії", абсурдність того, що відбувається, неможливість розставити акценти, а також неможливість сховатись від усього цього. Завдяки крутійському роману письменник зумів відобразити свій погляд на світ: цей різновид роману давав йому змогу здійснити особливе, художнє переломлення дійсності.

Автор неоднозначно ставиться до свого, в принципі, негативного героя – Оскара Матцерата, хоча говорити про негативність чи позитивність героя у крутійському романі дуже складно, адже характер героя-крутія тут досить мінливий; окрім того, він є складною художньою фігурою, яку автор використовує з певними намірами. "В театрі шахрая пліч-о-пліч ідуть комедія і трагедія" [7, с. 320]. Для героя грассівського роману характерним є змішування трагічного з комічним, фантастичного з реальним, негативного з позитивним. "Пікаро – формаліст і першокласний маньєрист: він тримає бінокль перевернутим. Час перебуває у нього на маневреному шляху. Він повсюдно розставляє дзеркала. Ніколи не знаєш, чий він глашатай в той чи інший момент" [7, с. 327]. Оскар сприймає дійсність із певної дистанції, яку сам собі обрав, він відображає її – позитивно чи негативно – залежно від обставин, в яких опиняється. Автор у такій ситуації ніби роздвоюється ("Якщо вірування авторів пікаресок закликали таврувати власних героїв, то почуття, на противагу до цього, жадали їх виправдання" [4, с. 61]). Адже письменник, обравши для свого героя роль шахрая чи блазня, отримує відповідну позицію у творі. Він потребує для себе якоїсь істотної формально-жанрової маски, яка змогла б визначити як його бачення життя, так і можливість відобразити його. Такою маскою є маска шахрая чи блазня, до певної міри трансформована стосовно сучасного сприйняття буття. Для вираження свого світосприйняття Г. Грасс цілковито

використовував можливість сховатися за маскою, адже завдяки їй образ людини отримує не пряме, а переносне значення: усе, що вона висловлює чи стверджує, можна трактувати двояко. Тому автор обирає для Оскара роль шахрая, тобто можливість обіграти сучасні події не в прямому, а в переносному смислі, показати усе переломлено, гротескно. Тим більше, що "шахраєві притаманні своєрідна особливість і право – бути чужим у цьому світі, з жодним із існуючих життєвих положень цього світу він не солідарний, жодне його не влаштовує, він бачить зворотний бік і брехню кожного становища. Тому він може користуватись будь-яким життєвим становищем лише як маскою" [2, с. 88]. Усе це є дуже вагомим, коли вважати, що одним із головних завдань твору є розкриття будь-якого конвенціоналізму, дурної, брехливої умовності у людських відносинах, а також протест проти масового божевілля та мовчазної співучасті, що і ставить собі за мету автор у романі "Бляшаний барабан".

Оскар Матцерат – син торгівця колоніальними товарами, тобто яскравий представник середнього прошарку населення. Оскар, він же оповідач роману – пацієнт психіатричної клініки, за його словами, він потрапив сюди за власним бажанням, сподіваючись знайти тут тихе пристановище та захист від життєвих негараздів. Це своєрідна втеча від сірих буднів. Головний герой розповідає про своє життя ретроспективно.

Події роману "Бляшаний барабан" можна поділити на два етапи:

– життя Оскара Матцерата від народження і до його арешту в Парижі, коли йому виповнилося 28 років;

– життя Оскара в лікувальному закладі для душевнохворих (до виповнення йому 30-ти років), де він і пише історію свого життя, *мемуари* [8, с. 177];

Оскар є за своєю суттю "шахраєм", інколи до цього його змушують обставини, інколи він діє згідно зі своїм еством, а інколи до шахрайства його спонукає життя. Шахрайство його полягає не в крадіжках чи обманах, воно набагато глибше, набуває загальнолюдських рис. Тим більше, що, одягнувши маску шахрая, він отримує "право не розуміти, плутати, передражнювати, гіперболізувати життя; право проводити життя через проміжний хронотоп театральних підмостків, зображати життя як комедію і людей як акторів; право лягтися істотною (майже культовою) лайкою; нарешті, право надавати публічності приватному життю зі всіма його інтимними таємницями" [2, с. 92]. Оскар починає шахраювати ще від народження, коли усвідомлює, що цей світ повний брехні та лицемірства, він "погоджується" жити лише завдяки материній обіцянці подарувати йому іграшку – бляшаний барабан, коли йому виповниться три роки: "Самотній, ніким незрозумілий, лежав Оскар під лампами і зробив для себе висновок, що все так і залишиться до тих пір, поки через шістдесят-сімдесят років завершуюче коротке замикання не знищить усі джерела світла, а тому взагалі розхотів жити ще раніше, ніж розпочалось таке його життя під лампами; лише обіцяний барабан не дав йому тоді активніше виразити своє бажання повернутися в нормальний стан ембріона голівкою вниз" [10, с. 58]. Практично з трьох років починається свідоме життя Оскара, оскільки в нього з'являється можливість виразити свої емоції та думки, – барабан стає його способом спілкування зі світом. Завдяки барабанові хлопчик виявив своє покликання, знайшов свій сховок, свій особливий світ, який дуже відрізнявся од світу дорослих. Одночасно із отриманням подарунка Оскар відмовляється рости, симулюючи падіння в льох, і стає калікою, карликом. Він не хоче бути дорослим, йому дуже зручно залишатися невинною дитиною. Хлопчик стає карликом чи гномом за власним бажанням, адже це своєрідна можливість приховати свою внутрішню правдиву суть від

зовнішнього світу. Тим більше, що Оскар бачить життя таким, яке воно є насправді – без прикрас – "лицемірство та обман наситили всі людські відносини. Здорові "природні" функції людської природи здійснювались, так би мовити, контрабандним і диким шляхом, оскільки ідеологія їх не освятила. Це вносило фальш та роздвоєння у все людське життя. Усі ідеологічні форми – інститути ставали лицемірними та обманними, а реальне життя, позбавлене ідеологічного осмислення, тваринно-грубим" [2, с. 91]. Сприймаючи це недосконале життя дорослих, він обирає для себе як своєрідний захист маску підлого карлика чи малої дитини, дурного блазня чи досвідченого шахрая. Оскар маніпулює масками залежно від життєвих ситуацій. Аналізуючи його поведінку, не раз можна бачити, що в основі всіх його вчинків лежить зло, ненависть до людей, до світу дорослих, які виникають на основі зроблених ним висновків про недосконалість, неідеальність суспільного життя: "Якщо ви мене запитаете, чи не саме зло веліло Оскару збільшувати спокусу ..., я буду змушений відповісти: так, саме зло" [10, с. 160]. Героя не влаштовує світ дорослих людей, він позбавлений надії на краще життя, він не відмежовує доброго від злого, проте, незважаючи на це, Оскар не намагається щось змінити навколо себе, він пристосовує себе до цього світу. Функція Оскара як шахрая полягає у виверненні людських потаємних бажань і пристрастей назовні, щоб показати привселюдно, правда, не своє, а чуже буття.

Окрім вистукування на барабані, Оскар володіє ще й іншою незвичайною здатністю – голосом, який може розбивати скло на малесенькі шматки. Цю здатність він використовує як своєрідний захист від дорослих, своєрідну форму протесту, а інколи й просто, заради розваги, прекрасно розуміючи при цьому, що він чинить шкоду: "Отже, моя справа є справою руйнівника. І те, що я не міг осилити барабаном, я вбивав голосом" [10, с. 153]. Свій талант герой використовує також для викриття потаємних людських вад, які існують у людях незалежно від їхнього соціального чи матеріального стану: "І задум мій був задумом мисливця. Щоб здійснити його, потрібне було терпіння, холонокровність, вільне і гостре око. Лише при наявності всіх цих даних моему голосу дозволялось безкровним і безболісним чином підстрелити дичину, спокусити дичину – але на що? На крадіжку..." [10, с. 156]. Такі розваги потішають Оскара, хоча їх не можна назвати невинними розвагами малої дитини, вони заплановані, скеровані на вчинення зла, на підтвердження, що жодна людина не може встояти перед спокусою зла. Він досить часто зриває маску, що правда не з себе, а з інших, доводить людям їхню потаємну, однак правдиву суть. Наглядач Оскара в лікарні – Бруно, з яким хлопець досить часто спілкується, підтверджує це: "Оскар, ти не просто виконував малі і середні бажання зимових фланерів, закоханих у предмет своєї мрії, більш того, ти допомагав людям перед вітринами пізнати самих себе. Жодна солідна і елегантна дама, жоден доброзичливий дядечко, жодна стара панна, яка, однак, зберегла свіжість за допомогою віри, ніколи не визнали б у собі злодійських задатків, якби твій голос не підбив їх на крадіжку, і, більше того, не посприяв би перевихованню громадян, які готові були раніше в кожному маленькому і невдалому крадієві бачити підлого і небезпечного злочинця" [10, с. 160]. Оскар Матцерат провокує своєю поведінкою дорослих до різних підлих учинків, і вони дуже легко піддаються його спокусам. Він витягає на поверхню приховане, табуйоване, релятивує людську природу і поведінку. Оскар піддає сумніву будь-яку однозначність, категоричність, розриває хибну умовність людських відносин. Він шахрує і не приховує цього, для нього це гра і він знає, що для дорослих він не злочинець, а лише дитина, карлик, який може бути підлим.

Маленький хлопчик постійно спостерігає за дорослими; дуже часто він робить це під столом, під трибуною, у шафі, де залишається непомітним, його ніхто не соромиться, ніхто не сприймає його серйозно, коли висловлює свої думки чи бажання, адже це, так би мовити, дитина, яка нічого не розуміє. Ця ситуація відображає погляд Оскара на життя – "погляд з-під столу", тобто якщо дивитися на людей зверху (за столом, на трибуні), то все виглядає дуже пристойно і відповідно до "норм". Однак якщо дивитися на це "зверху" знизу, то відкривається зворотній бік – панування інстинктивних потягів, неприхованої чуттєвості, непристойності та аморальності. Для Оскара обрано особливу роль – "байдужого учасника життя, вічного споглядача і одночасно того, хто здатен відобразити його" [2, с. 90]. Він стає *особливо небезпечним спостерігачем життя дорослих* [8, с. 175]. А зрозумів герой вигідність такого становища ще з дитинства, а, можливо, з розповідей бабці про діда, який колись, завдяки бабусиним спідницям, врятував собі життя, ховаючись від поліції, і зумів за досить короткий час там же, під спідницями, а їх було аж чотири, створити нове життя, а саме маму Оскара – Анну. Хлопчик у дитинстві теж не раз знаходив собі сховок під просторими бабусиними спідницями, і це були чи не найкращі часи для нього: "Під спідницями в моєї бабусі завжди було літо, навіть коли горіли свічки на різдвяній ялинці, навіть коли я знаходив у садку пасхальні яєчка чи святкував День усіх святих. Ніде більше я не міг жити так спокійно і в повному співвідношенні з календарем, як під спідницями у своєї бабусі" [10, с. 154]. Сюди, під бабусині спідниці, Оскар утікав від реалій страшного, немилосердного світу. Бабусині спідниці виступають тут своєрідним захистом, заслоном від зовнішнього світу. Це поняття захисту, сховку з'являється в Оскара ще з самого дитинства, і він шукає його протягом усього свого життя. Першим заслоном від навколишніх слугує для нього його інструмент – барабан; а захистом є його здатність розбивати голосом скло. В дорослому віці як заслін він використовує свою непривабливу зовнішність карлика, каліки, а захист і сховок знаходить у лікувальному закладі для душевнохворих.

У період формування нацизму відбуваються *факельні процесії та марширування перед трибунами* [8, с. 141]. Оскар описує події того часу ніби між іншим, він не акцентує увагу читача на загальному, лише на деяких деталях, які безпосередньо стосуються його. Різні партійні зібрання він розглядає як забаву для себе, оскільки там завжди присутні барабанщики і він має змогу побарабанити разом із ними. Проте герой знову вдається до шахрайства, він знаходить для себе місце під трибунами і там, ніким не помічений, Оскар барабанить собі на втіху. Під час одного із засідань партії юні барабанщики грали відповідну маршову мелодію, але Оскару в його сховку не сподобалася така мелодія, і він починає настукувати на своєму барабані всіма улюблену мелодію вальсу. Так він зриває засідання, люди починають танцювати, забувши про те, заради чого вони зібралися. Це не подобається лише керівництву, однак воно нічого не може вдіяти. І, звичайно, нікому не було діла до маленького хлопчика, який, насвистуючи якусь пісеньку, повільно йшов собі додому, адже нікому і до голови не могло прийти, що ця дитина здатна на такий "злочин". І ще не одну маніфестацію чи промову зірве Оскар, однак він не вважатиме себе борцем за справедливість чи *учасником Опору* [8, с. 152], ні, він лише фігура, якою письменник маніпулює, щоб висловити свою позицію. Автору були огидні нацизм чи якесь сектантство, а також фальшиві умовності, які панують у цьому світі, тому Оскар і далі грає свою роль блязня: "Я барабанив не лише проти коричневих маніфестацій. Оскар сидів також під трибунами у червоних і у чорних, у скаутів і у молодих католиків, у свідків Єгови і у союзу Кіфхойзер, у вегетаріанців і у молодополяків із руху ультранационалістів. Що б вони не

намагалися проспівати, протрубити, вознести в молитві, повідомити світові – мій барабан умів краще, ніж вони" [10, с. 153].

Ховаючись за маскою шахрая, Оскар може говорити, пародіювати, іронізувати. Круглі чи блазні з давніх-давен наділені особливими привілеями – непричетності до життя самого блазня і недоторканості його слова. Грасс завдяки тому, що його герой не має власної позиції (бо така його роль), чітко висловлює свою власну позицію, яка постійно присутня в романі. При цьому автор, висловлюючи в такий спосіб своє бачення, свої погляди, вдається до сарказму, іронії, насміхання, гротеску. За допомогою цих засобів письменник вважає, що "лоскотати нерв сміху можна чим-небудь, нехай навіть і жахами" [7, с. 327]. І досить часто його сміх застрягає у горлі. Похмурі фантазії Г. Грасса відображають сучасність. Автор інколи теж шахрує, він приховує фантазмагорії, безглуздість і абсурд під маскою реальності.

Барабан для Оскара як їжа: без нього, як і без їжі, він не може існувати, для нього потреба в інструменті є дуже великою. Заради того, щоб отримати інструмент, Оскар не гребує нічим, навіть чужим життям. Дядько Оскара – Ян Бронські – є поляком за походженням, він працює на Польській пошті. Стосунки сім'ї Оскара з дядьком Яном є тісними, інколи, можливо, аж занадто, хлопець не впевнений до кінця, хто його справжній батько: чи Матцерат, чи дядько Ян, адже мати ставилась до дядька дуже добре і знала його ще до знайомства з батьком. Досить часто Оскар говорить, що у нього є два батьки. Свій інструмент він завжди отримував від пана Маркуса господаря магазину дитячих іграшок, за національністю єврея. Після приходу до влади нацистів магазин пана Маркуса спалили, Оскару вдалося врятувати кілька вже потрошених барабанів. Оскільки інструменти були не зовсім нові, вони і "відіграли" своє досить швидко. Залишившись без інструмента, хлопчик зрозумів, що він втратив свій захист, барабан йому не замінить ніхто і ніщо: "Оскар залишився один, проданий і зраджений. Як накажете йому і далі зберігати лице трьохрічного малюка, якщо у нього немає найнеобхіднішого, немає барабана?" [10, с. 257]. Така ситуація відчаю штовхала його на скоєння злочину. Оскар іде до свого "другого" батька Яна Бронські, щоб той полагодив його останній пошарпаний барабан. Хлопець дуже добре знає, що дядько Ян не здатен навіть цвяха забити, не те що поладити інструмент. З цим міг упоратися лише комендант Польської пошти Кобієлла. Однак у той момент він знаходився на пошті, яку захопили німці, та захищав її. Отже, вони змушені були піти туди. Хлопець розуміє, що там дядечка вб'ють, проте, він свідомо штовхає Яна Бронські на смерть. На пошті Оскар отримує прекрасний новий барабан, який знаходить в одному із приміщень. Але для того, щоб вибратися неушкодженим, герой знову вдається до шахрайства, імітуючи напад: "Його відділили від групи, яка стояла біля стіни. Оскар згадав про свої карликові розміри, про свій всевиправдовуючий трирічний вік, знову відчув біль у голові та суглобах, впав разом із барабаном, почав здригатися, наполовину відчуваючи, наполовину розігруючи напад, але і впродовж нього не випускав з рук свого барабана" [10, с. 299]. У цій ситуації Оскар вже не трирічна дитина, а швидше як позбавлений будь-яких почуттів карлик-монстр, для якого людське життя є нічим, адже життя Яна Бронські було в небезпеці. Оскар не намагається врятувати свого ймовірного батька. Навпаки, звинувачує його у тому, що той привів його у це небезпечне місце: "Оскар, шукаючи захисту, вклинився між двома дядьками-ополченцями, ... зобразив жалібний плач і вказав на Яна, свого батька, жестом, який звинуватив того і відразу перетворив нещасного в злочинця, що заволік невинне дитя в будівлю Польської пошти, для того щоб з істинно польською жорстокістю перетворити його в мішень для куль" [10, с. 300].

Зовнішній вигляд дитини захищає Оскара невидимими латами, які дають змогу йому неушкоджено проникати в найнебезпечніші місця, при цьому живим і здоровим виходити з небезпечних ситуацій. Герой, перебуваючи у самому пеклі стрілянини, спостерігає, іронізує, коментує події з незворушністю людини, яка впевнена у власній захищеності.

Таких прикладів з роману можна навести ще чимало. Усі вони засвідчують, що Оскар використовує свій зріст, свою зовнішність для скоєння поганих вчинків. Усе шахрайство Оскара продумане, передбачене. Він не відповідає за скоєні вчинки, хоча вчиняє їх свідомо. Правдива сутність Оскара приховується за маскою трирічної дитини, і для нього це дуже зручно. Гюнтер Грасс, обравши для свого героя роль шахрая, блязня, зумів дуже чітко висловити свою позицію, своє сприйняття життя. Оскар є шахраєм нового типу, що еволюціонував у процесі історичного розвитку і в сучасних умовах змушений виробити складнішу структуру взаємовідносин із навколишнім світом, аніж класичний пікаро. Маніпулюючи своїм героєм як іграшкою, автор зумів показати читачеві, що все у цьому світі відносне і неможливо розставити усі крапки над "і". Якщо в класичному крутійському романі люди шахраювали спочатку заради хліба, а пізніше заради свого збагачення, то в романі "Бляшаний барабан" шахрайство має свою особливу функцію – викриття людських вад. Головна мета Оскара – за допомогою тих же шахрайств розкрити людську природу, показати світ дорослих, повний лицемірства, ненависті, огидності. І все це він робить тими ж методами, що й дорослі. Це своєрідне шахрайство "навпаки", тобто він обманює не заради обману, краде не заради якогось предмета, а щоб показати, що на це здатна будь-яка інша людина, якого б соціального стану вона не була чи якого б духовного рівня вона не досягла. Оскар іронічно ставиться до оточуючих його людей, він постійно (навмисне чи мимоволі) викриває їхні вад, аморальні інстинкти, виправдовуючи таким чином свою власну аморальність. Його шахраювання – це гра, яку кожен з нас застосовує у різних життєвих ситуаціях. Герой не намагається щось виправдати чи когось звинуватити, він не показує нам ідеальний спосіб життя, він просто реально представляє життя. Оскар неодноразово виступає перед нами в ролі диявола-спокусника, він зраджує, лицемірить, не визнає нічого святого, для нього не існує жодних табу. Отже, Г. Грасс, використавши у творі фігуру шахрая, ставить перед читачем не лише проблему, а залишає на розсуд публіки право її вирішення.

Така аморальність світу, яку зображає Г. Грасс у романі, породжує терпимість до зла, стирає чіткі межі між добром і злом. Створюється невидиме сприйняття негативного як норми, повільного і неодмінного співжиття зі злом як з чимось цілком звичним. Автор поступово підводить нас до висновку, що, живучи в такому обмеженому середовищі, в атмосфері самозадоволення і самозациклення на тваринних інстинктах, нічого іншого, окрім страшного зла, і не могло вирости. Оскар виступає в цьому середовищі як звичайний і водночас незвичайний спостерігач. З одного боку, він живе за тими ж законами, що й усі інші люди, а з іншого – він наділений надприродними "талантами", які відмежовують його від аморальних вчинків навколишніх. Оскар не є окремою ланкою великого ланцюга, він зливається з великим цілим, залишаючись при цьому нейтральним героєм, якого автор не може ні засудити, ні виправдати.

1. Андреева Л. Г., Карельський А. В., Павлова Н. С. и др. Зарубежная литература XX века. – М.: Высш. школа, 1996.

2. *Бахтин М. М.* Эпос и роман. – Санкт-Петербург: Азбука, 2000.
3. *Грасс Г.* Жестяной барабан. – Санкт-Петербург: Азбука, 2000.
4. *Затонский Д. В.* Модернизм и постмодернизм. Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств. – Харьков, 2000.
5. История литературы ФРГ / Затонский Д. В., Павлова Н. С., Фрадкин И. М. – М.: Наука, 1980.
6. *Плавский З. И.* Испанская литература XVII – середины XIX века. – М.: Высш. школа, 1978.
7. Продолжение следует... Речь по случаю присуждения Нобелевской премии, произнесенная 7 декабря 1999 года в Стокгольме // Г. Грасс. Мое столетие. – Харьков, 2001.
8. *Шахова К. О.* П'ять німецьких лауреатів Нобелівської премії з літератури. – К.: Юніверс, 2001.
9. *Штейн А. Л.* История испанской литературы (Средние века и Возрождение). – М.: Высш. школа, 1976.
10. *Grass G.* Die Blechtrommel. – Göttingen: Steidel Verlag, 1993.
11. *Haslinger A.* Grass G. Und das Barock // Grass G. Werk und Wirkung. – Bonn; Rudolf Wolff (Hrsg.), 1986.

THE NOVEL BY GUNTER GRASS "TIN DRUM" AS A MODERN "PICAESQUE" NOVEL

Sofia Varetska

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska St, Lviv, 79001*

This article treats of a modification of picaresque (or knavish) novel in modern German literature, as a sample of it is the novel by G. Grass "Tin drum". G. Grass calls his attention to the tradition of the Spain "picaresque" novel modifying and modernizing, making alike his hero – narrator to the heroes of the picaresque novel. By this novel the author shows his perception and attitude towards the life, which is why he has portrayed his hero as a swindler and jester.

Key words: picaresque, novel, hero.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

РЕАЛЬНИЙ АВТОР ТА ЙОГО ВТРУЧАННЯ В ОПОВІДНУ СТРУКТУРУ РОМАНУ МАКСА ФРІША "ШТІЛЛЕР"

Роман Яремко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001*

Розглянуто особливості оповідної структури роману "Штіллер", досліджено деякі з причин поліфонічного характеру її побудови. Продемонстровано приклади виявлення у тексті думок реального автора та його голосу. На основі зіставлення кількох публіцистичних і художніх робіт письменника з деякими текстовими фрагментами досліджуваного твору встановлено, що втручання реального автора в оповідну структуру роману "Штіллер" належить до найважливіших засобів вираження власних думок та поглядів М. Фріша.

Ключові слова: реальний автор, оповідна поліфонія, наративна структура.

Постать швейцарського прозаїка та драматурга Макса Фріша (Max Frisch, 1911–1991) цілком сміливо можна назвати центральною й визначальною не тільки щодо того місця, яке вона посідала у межах повоєнної німецькомовної літератури 2 пол. XX ст., але й також щодо тієї ролі, яку вона відігравала для усїєї європейської літератури загалом. Саме європейський, а не німецькомовний чи швейцарський характер творчості цього автора, що знайшов своє відображення у постійному зацікавленні ключовими проблемами сучасної людини та суспільства, зробив його твори актуальними та читабельними для публіки цілого світу.

Секрет міжнародного успіху М. Фріша полягав насамперед у вдалій спробі зобразити художніми засобами особу, яка намагається відшукати свою індивідуальність серед безмежного людського моря, або ж, навпаки, прагне вигідно пристосуватися, тобто бажає сховати своє справжнє обличчя за фальшивою маскою непричетності та байдужості до суспільства, в якому завжди панувала необмежена влада великих грошей, існували деспотичні володарі та процвітало лицемірство і блюзнірство у стосунках між людьми. Відтак вдалий тематичний вибір, а ще оригінальне використання різноманітних художніх жанрів, серед яких чільні позиції займали, насамперед, комедія, драма, роман, повість і літературний щоденник, забезпечили широке міжнародне визнання творчості М. Фріша, а також зробили його репрезентативним втіленням швейцарського письменства зазначеного періоду.

Загалом, індивідуальна мистецька особливість М. Фріша, оскільки його неможливо було сплутати з будь-яким іншим сучасним йому автором, полягала у певному, скажімо, "автобіографічному егоцентризмі" цього письменника, що зводився здебільшого до блискучого вміння перетворювати результати власного самоаналізу на мотиви та теми для своїх творів, які стали зразками стилістичної майстерності та художньої довершеності. Вишуканість стилю Фріша виявлялася, зокрема, у використанні ним різнобарвних розповідних форм і драматичних ефектів, в яких нерідко виявляли себе лаконізм і логіка мовних виразів, а ще неабияка відвага думки та численні

авторські сентенції, які виношувалися та визрівали роками у глибині його непересічної мистецько-поетичної натури.

Визначально, однак, що у своїх прозових творах, а зокрема у романах "Штіллер" (1954), "Номо Фабер" (1957), "Назву себе Гантенбайном" (1964) та повістях "Монток" (1975), "Людина з'являється в епоху голоцена" (1979), "Синя Борода" (1982), М. Фріш дуже часто вдавався до використання складної багатопланової оповіді та рухомого фізично-просторового погляду, презентуючи на розгляд читача одну й ту ж саму історію чи ситуацію з двох або й трьох сторін її бачення. Така зміна планів і оповідних перспектив поєднувала у собі майже завжди сміливий експеримент і своєрідну гру зі свідомістю читача, а також втілювала водночас дуже важливий для цілої модерністичної парадигми принцип генерації дискурсивних смислів шляхом поліфонічного оформлення текстової нарації. Загалом зазначимо, що здебільшого прозові твори М. Фріша перетворювалися у такий спосіб на ті епічні полотна, у межах яких людська індивідуальність протиставлялася у своїх численних варіантах власній замусоленій повсякденності.

Зрештою, що стосується головної ідейної сутності прози М. Фріша, то нею майже завжди виступають внутрішні світи художніх персонажів, які розглядаються цим автором по-особливому, а зокрема, в усій складності свого індивідуального й загальнолюдського характеру, як окремі мікрокосмоси, котрі змушені існувати у сильнішому за себе макрокосмічному середовищі в силу суспільних причинно-наслідкових зв'язків. Наприклад, навіть незброєним оком можна помітити, що тема соціальної, ментальної, духовної й зрештою внутрішньо-індивідуальної ідентичності людського індивідуума є чільною проблемою фрішевої прози, в якій кардинально змінюється трактування людини як члена соціальної спільноти. Людина для М. Фріша перестає бути "гвинтиком" у системі, вона губить свою меншовагність та мізерність і протистоїть консервативному за своєю сутністю суспільству, перетворюючись на значущий і малодосліджений центр універсуму, що відзначається своєю автентичною та ніким не звіданою ідентичністю тощо.

Власне людині та її справжньому еству без фальшивої маски й присвячено роман "Штіллер", який розглядатимемо у нашій розвідці. Центральний конфлікт цього твору, що став першим великим успіхом М. Фріша, зародився на основі особистого відкриття письменника, що "життя може не вдатися", якщо надавати більшого значення суспільній характеристиці, "фальшивому образу", і не враховувати при цьому особливостей власної індивідуальності, якими зумовлені дії, вчинки й, нарешті, саме почуття внутрішньої єдності та рівноваги людини [8, с. 587].

Отож головний персонаж роману, щоріхський скульптор Анатоль Людвіг Штіллер, повертається до рідного міста після семирічного перебування на північноамериканському континенті. На французько-швейцарському кордоні його затримують з підробленими документами на ім'я американця Джеймса Ларкінса Вайта, за якого він себе видає, а відтак ув'язнюють для з'ясування подальших подробиць про особу затриманого. У в'язниці Штіллера відвідують давні знайомі та близькі родичі. Усі засвідчують, що перед ними саме той чоловік, котрий так загадково зник у грудні 1945 р., кинувши напризволяще свою хвору дружину, балерину Юліку Штіллер-Чуді. Сам в'язень, однак, не бажає добровільно признаватися до свого минулого, і бути собою його примушують винесенням відповідного судового вироку. Після суду Штіллер повертається до своєї дружини, проте їхнє спільне "нове" життя закінчується трагічно:

Юліка помирає від невиліковної легеневої хвороби, а він залишається жити сам із почуттям вини у її смерті.

Сюжетне оформлення щойно наведеної фабули твору відбувається у межах чіткого поділу його структури на дві частини: "Штіллерові нотатки у в'язниці" та "Прокуророву післямову".

Текст Штіллерових нотаток розбито на сім окремих зошитів щоденника, які, на відміну від набагато меншої за обсягом, однак цільнішої за побудовою післямови прокурора, набувають епізодичного, тобто фрагментарного відтінку. У цьому випадку письменник вдається до використання техніки літературного монтажу, засоби якого дають змогу поєднати окремі інформативні епізоди в єдину композицію шляхом зміщення хронологічних площин і зміни наративних перспектив. Відповідно до цього, нотатки головного героя згруповані в окремі текстові блоки, які не претендують на цілковиту інформативну вичерпність, а лише узагальнено висвітлюють переломні віхи в житті протагоніста.

Зміст записів щоденника Штіллера формується шляхом відстороненого протоколювання не тільки чужих розповідей, а й особистих спогадів, фантазій і видінь протагоніста, непослідовний і асоціативний характер виникнення яких впливає на довільне ведення нотаток. Порушення циклічного перебігу подій руйнує хронологічність їхнього викладу. Отож оповідь про сучасне майже постійно переривається спогадами про минуле, що подаються у вигляді своєрідної суміші з правди та вигадок, й знаходять слухача в особі тюремного наглядача Кнобеля – єдиного хто вірить у реальне існування містера Вайта [14, с. 38].

Відтак, зміст першого, третього, п'ятого та сьомого зошитів нотаток, де розповідається про перебування Штіллера у в'язниці, викладено оповідачем від першої особи, фіксує безпосередню дійсність головного героя, окреслюючи одночасно вигадану ним самим ідентичність містера Вайта. Інші ж розділи щоденника, тобто другий, четвертий та шостий зошити – це протоколи чужих висловлювань, які знайомлять читача з минулим протагоніста й подають огляд його попереднього життя. Вони змальовують у непрякій мові ті події, які спричинили втечу Штіллера на американський континент й зумовили виникнення оповідної поліфонії, що зароджується у тексті внаслідок наративної гри оповідного суб'єкта роману.

Отож оповідач Штіллер, який просто переповідає у зазначених зошитах розповіді трьох своїх постійних співрозмовників – Юліки, прокурора Рольфа та його дружини Сибіли, вдає, що анічогісько не знає з усього того, про що йому без перестанку говорять. Він постійно відсторонюється від зреферованих переказів уточненнями на зразок "*так оповідає мій прокурор*", "*так каже Сибіла*", "*так стверджує Юліка*", або наголошує на своїх функціях протоколіста й уперто продовжує грати роль нейтрального спостерігача, який за існуючих обставин змушений записувати усе, про що розповідають його відвідувачі [2, с. 174, 230].

Отже, розподіл комунікативних зв'язків між реальним автором та оповідачем першої частини роману "Штіллер" можна окреслити так: Макс Фріш як емпіричний автор твору вигадує Штіллера як оповідного суб'єкта та втілювача авторської інтенції, тоді, коли той відмовляється бути самим собою та передає довірені йому наративні повноваження фіктивному містерові Вайту, спостерігаючи за собою з боку, як за кимось абсолютно незнайомим і чужим.

Що ж до післямови прокурора, то її оглядовий характер зосереджується на хронологічному висвітленні двох перших років "нового" життя Штіллера після

звільнення з-під арешту. Рольф доводить до відома читача тільки ті біографічні факти, які порівняно недавно минули та були зреферовані ним щойно тоді, коли виникла потреба опублікувати нотатки й прокоментувати їх описом подальшої долі протагоніста. Зазначимо, що той коментар відрізняється від щоденника Штіллера невеликим обсягом тексту, набагато простішою побудовою, послідовним розвитком дії, зредукованою майже втричі кількістю дійових персонажів і пропорційним веденням конкретної та абстрагованої розповіді.

Однак сама оповідь прокурора мало чим відрізняється від тієї, яку використовує у першій частині оповідач тюремних нотаток. Рольф, наприклад, так само, як і Штіллер, обмежений невеликим обсягом знань про внутрішні переживання інших персонажів твору, а тому протоколює й переповідає дані з тих інформаційних джерел, які знаходяться у нього під рукою. До потенційних носіїв інформації, з яких оповідний суб'єкт післямови черпає свої відомості, належать, зокрема, листи і приватні розмови з Юлією та Штіллером, нічні телефонні дзвінки Штіллера, а ще нотатки "містера Вайта" з часів ув'язнення. Визначально, що усе почуте та прочитане ретельно аналізується, зіставляється та переосмислюється оповідачем, і вже згодом подається на розгляд читача.

Окрім цього, читаючи післямову роману, можна також помітити, що кожна репліка чи погляд, міміка чи жест співрозмовника привертають увагу прокурора, підштовхуючи його до особистих тлумачень і коментарів, які аж рясніють від перенасиченого вживання таких слів сумніву, як-от: *здається, очевидно, ймовірно, мабуть, може, напевне, либонь, бува* та ін. Річ у тім, що Рольф постійно бореться з почуттям невпевненості у собі, намагаючись розвіяти сумніви стосовно того, що його оцінка ситуації насправді правильна та об'єктивна. От саме й тому він долучає до деяких власних висновків німу згоду своєї дружини Сибілі. Її підтримка дає йому змогу з більшою впевненістю говорити від імені двох у формі першої особи множини. Відтак, щоб вберегти себе від упередженості та вагань, конкретний оповідач другої частини твору схильний казати не "я вважав", а "ми були такої думки", не "я бачив", а "ми удвох побачили" тощо.

Загалом схильність Рольфа до подібних узагальнень стає також у неабиякій пригоді під час розповідей про Юлію та Штіллера, а зокрема тоді, коли конкретної інформації надто мало, щоб вичерпно розповідати про кожного із них по черзі. Тоді, замість окремих повідомлень про неї чи нього оповідний суб'єкт одночасно реферує інформацію про них, тобто про подружжя Штіллерів, й звільняється у такий спосіб від зайвих аналітичних роздумів та непевних здогадок. Таке чергування особових і присвійних займенників першої та третьої осіб однини й множини відбувається у тексті заключної частини твору доволі часто і простежується, наприклад, вже незадовго після її початку, а зокрема там, де подається детальний опис життя Штіллера та Юліки в Теріте [2, с. 322].

Утім, художні особливості роману "Штіллер" не вичерпуються самою лише актуальністю проблематики, оригінальною композиційною побудовою чи оповідною поліфонією. Не менш цікава властивість його тексту – виявлення у ньому голосу реального автора, тобто індивідуальних коментарів, поглядів і роздумів М. Фріша.

Попередні дослідники роману, зокрема, літературознавець Дмитро Затонський, зазначали уже, що цей твір містить цілу низку епізодів, де за розмірковуваннями, роздумами чи спогадами окремих дійових персонажів приховується голос його безпосереднього творця [1, с. 133–134]. Дотримуючись майже аналогічних поглядів,

деякі німецькомовні германісти, насамперед Гельмут Науманн, Вальтер Шмітц та Манфред Юргенсен, були схильні навіть утотожнювати фіктивну фігуру головного героя роману з емпіричною постаттю його творця. Отож Анатоль Штіллер розглядався ними у ролі своєрідного двійника-дублера реального автора, наділеного першочерговим правом висловлювати більшу частину авторських ідей і переконань [12, с. 132, 142, 168–169, 248]. Однак, не важко припустити, що у подібному утотоженні містилося буквально усе – від прагнення вчених дошукатися автобіографічних підтекстів і аж до спроб пов'язати суспільну критику протагоніста зі світоглядною позицією письменника [11, с. 72, 80–83].

Втім, критичне ставлення М. Фріша до Швейцарії та його сміливі заяви щодо її політичних, соціальних і культурних недоліків були добре знані у цілому світі. М. Фріш, який замолоду займався журналістикою, а тому досконало опанував тонкощі публіцистичного жанру та полемічного мистецтва, належав саме до тих небагатьох оригінальних промовців, які постійно торкалися актуальних проблем дня, намагаючись таким чином вихопити з суспільного докільля саме ті негативні моменти, які потребували докорінного переосмислення та негайних змін. Відтак, він доволі часто виступав на різноманітних міжнародних симпозиумах, з'їздах та конференціях, де користувався неабияким авторитетом у своїх шанувальників, викликаючи також довіру та симпатію неупереджених слухачів. Його промови збирали чималі аудиторії зацікавлених насамперед через те, що відзначалися неабиякою щирістю та простотою.

Так, наприклад, М. Фріш ніколи не цурався своєї національної ідентичності. Попри гостроту своїх опозиційних висловлювань він завжди усвідомлював себе тільки швейцарцем, а тому з боєм у серці констатував резигнаційні настрої та відсутність будь-яких поступових ідей у деяких своїх співвітчизників, критикував їх затхлі міщанські звички та інтереси, вказував на лицемірні дії певних політиків та фінансистів і навіть наголошував у приватних розмовах, що з такою державою "його пов'язує лише закордонний паспорт" [3, с. 269, 297, 304, 308].

Розуміючи, що сучасний письменник не може замикатися у світі своїх внутрішніх фантазій, М. Фріш принципово відкидав будь-які теоретичні концепції "мистецтва задля самого мистецтва", оскільки вважав їх спробами естетичного відсторонення, таким собі штучним маскуванням з метою збереження статусу власної непричетності до того, що діється довкола [6, с. 236]. Політична заангажованість і максимальна відвертість в усьому й з усіма були для нього нероздільними складовими чи не найголовнішого громадянського обов'язку, який належало виконувати скрізь у житті, навіть на сторінках художніх творів.

"Хто не займається політикою, – писав він, – той вже прийняв політичне рішення, якого прагнув уникнути: він служить партії, котра при владі" [9, с. 632]. Цій максимі, висловленій наприкінці 40-х років, М. Фріш залишився вірним усе своє життя. Як позапартійний інтелектуал, а, отже, людина, вільна висловлювати свою власну думку завжди і всюди, він миттєво реагував на найболючіші події того часу, втручаючись у політичні дебати та ініціюючи водночас руйнування національних міфів і міжнародних стереотипів. Фріш, наприклад, гостро виступав проти існування стандартних кліше, за якими звикли бачити Швейцарію упродовж багатьох століть. Він принципово не погоджувався з тим, що вона продовжувала бути в уяві чужинців лише "музеєм, європейським курортом, будинком перестарілих, паспортним відділом, сейфом чи місцем зустрічі гендлярів та нишпорок" [3, с. 308]. Справжня Гельвеція була для нього чимось цілковито протилежним та відмінним від того, що про неї думали у цілому світі.

У цьому контексті цікаво згадати, що перший запис про Швейцарію, який М. Фріш зробив у своєму славнозвісному "Щоденнику (1946–1949)" у березні 1946 р., стосувався її малої території. У коротенькому абзаці обсягом усього у кілька рядків наголошувалося, що громадяни крихітної держави у центрі Європи відчують надмірну тугу за широкими та незвіданими світами чужини, бажаючи досягнути "великих та рівнинних обривів", щоб побачити "хмари над відкритим морем" й опинитися біля води, що "пов'язує з усіма узбережжями цієї Землі" [9, с. 364].

Щоб пояснити, що саме крилося за такими виявами тужливих почуттів реального автора, необхідно насамперед зазначити, що М. Фріш надто довго жив за кордоном, надаючи передусім перевагу таким світовим метрополіям, як Рим, Берлін та Нью-Йорк. Часом траплялося навіть і так, що упродовж одного року він встигав кількаразово змінити місце свого проживання, перебираючись з одного міста у друге. Характерно, що кожен новий переїзд письменника був зумовлений потребою змінити навколо себе культурне чи політичне середовище та здійснювався ним як застережний захід супроти привичаєння та осілості на одному місці.

А проте, яким би затишним не було перебування автора в Італії, Німеччині чи Америці, М. Фріш завжди повертався до Швейцарії. Повертався, бо напевне розумів, що попри усі свої недоліки ця країна давала йому щонайменше одну перевагу – тут він знав до кого, а найголовніше проти кого звернена його критика. "Швейцарська ситуація, – писав М. Фріш в одному зі своїх есе, – має також свої продуктивні сторони, якщо звичайно знати як її зносити й постійно дистанціюватися від неї" [5, с. 259].

Зазначимо, що саме критикує Штіллер після повернення до Швейцарії. Зробити це варто насамперед тому, що критичне наставлення оповідача "вайтівських" нотаток суттєво перегукується з поглядами М. Фріша, а відтак доводить неабияку подібність обох. "Повірте, – намагається запевнити нас автор роману у спілці зі своїм протагоністом, – знамениті офіри ацтеків, які вирізували людські серця з живого тіла, аби скласти їх на вітвар богам, – дитяча забавка порівняно з тим, що чекає людину на швейцарському кордоні, коли вона з'явиться туди без документів або з фальшивими документами" [2, с. 16].

Відтак Штіллер, котрий повертається на батьківщину під вигаданим ім'ям, стикається насамперед з таким державним устроєм, який більше личить санітарній зоні або камері попереднього ув'язнення, аніж демократичному суспільству громадянського зразка. Його тривале відсторонення від внутрішньої ситуації в Швейцарії допомагає миттєво розпізнати, що усе тут підпорядковане чіткій логіці, а відтак розраховане до найменших дрібниць. Навіть камера, до якої замкнули головного героя роману, "маленька, як усе в цій країні, чиста, що аж дихати важко від гігієни, і якраз через те й гнітюча, що все в ній на місці, все доцільне й задовільне" [2, с. 10–11].

Цюріх для нього хоч і впорядковане та чепурне місто, проте далеко від абсолютної чарівності. На її заваді стоять передусім понурі обличчя мешканців та їхні пуританські традиції. Майже усюди панує міщанська атмосфера провінційного, але водночас міжнародного центру з його "концертами Фуртвенглера, з гастролями Жана-Луї Баро, з виставками від Рембранта до Пікассо, з театральним мистецтвом німецьких емігрантів, з Томасом Манном, що оселився тут, але також і з усілякими власними діячами, які щось там роблять у світі, аж поки їхня слава поволеньки починає лестити рідному краю, що сам не годен зробити слави, бо він – провінція, а отже не має історії". Саме з відчуття свого провінціалізму походить, здебільшого, оцей "потяг до великих океанів" і туга

швейцарців "за світами, за узбережжями", про які Штіллер говорить у своєму монолозі про Цюріх устами реального автора [2, с. 62–64].

Зазначимо, однак, що антипатія М. Фріша, а разом з тим й ненависть головного героя роману, належала не Швейцарії як державі, а, передусім, політичній брехні її окремих мешканців [2, с. 162]. Чи не найбільшим виявом такої брехні М. Фріш вважав вкрай вразливе ставлення правих швейцарців до поняття волі, якою вони постійно та повсюдно хизувалися, називаючи комуністом чи нігілістом кожного, хто сміє ставити під сумнів сам факт її існування у Швейцарії. Наприклад, у полемічній промові з нагоди святкування чергових роковин утворення Швейцарської конфедерації, виголошеній 1 серпня 1957 р. у Цюріху, М. Фріш закликав своїх співвітчизників використовувати, а не лише оспівувати соціальні свободи, якими наділене їхнє демократичне суспільство. "Користуйтеся свободою, – говорив він тоді, – бо вона належить до речей, які дуже швидко й неминуче іржавіють, коли стають непотрібними у вжитку" [7, с. 225].

Наскільки гострою і наболілою була ця сама проблема для головного героя роману "Штіллер", можна дізнатися насамперед наприкінці третього зошта його нотаток, де лунає авторська критика на адресу "легендарної волі" швейцарців. Найбільше її у висловлюваннях, звернених до адвоката Штіллера, доктора Боненблуста, оскільки той "надто обізнаний у швейцарських справах", а відтак втілює взірцевого, законослужняного громадянина, "справедливого із природженого переконання, що справедливість існує принаймні в правовій державі, принаймні в Швейцарії" [2, с. 15].

Штіллерові нападки на нього серйозні та змістовні. Він дорікає своєму оборонцеві тим, що славетної волі швейцарців уже майже не існує в буденній дійсності. Витіснена владою грошей та комерційним інтересом, вона давно перетворилася на об'єкт сліпого поклоніння, стала даниною традиції та однією з реліквій, що "її вони затикають за люстро, мов засушену лаврову гілочку", розглядаючи як "швейцарську монополію" [2, с. 163].

У безпосередньому зв'язку з дебатами навколо проблеми волі у романі перебуває також зображення швейцарської армії. Наприклад, у своїй в'язничній камері Штіллер бачить сон, який переносить його назад у часі, відкидає в уяві у той день, коли в Європі спалахнула Друга світова війна. Йому сниться, як він у мундирі, касці й з карабіном через плече крокує не в ногу у шерензі, за що накликає на свою голову гнів верескливого та знервованого капітана, який обіцяє новобранцю підшукати "особливі призначення, як дійде до діла" [2, с. 143]. Звичайно, рядовий Штіллер добре розумів, що крилося за цією погрозою на його адресу: офіцер, наділений правом віддавати накази, був вільний у будь-який момент скористатися своїм становищем, щоб виявити своє ставлення до підлеглих. Від його особистих "симпатій" залежало життя простих солдатів.

Цікавим для нас, однак, є те, що подія, яка наснилася протагоністові роману "Штіллер", була правдивим фактом з біографії реального автора (відбулася 3 вересня 1939 р. в Тессіні, у день прийняття М. Фрішом військової присяги). Слова капітана Вісса, що у тексті роману передані майже дослівно, настільки закарбувалися у пам'яті молодого каноніра швейцарської армії, що той згодом тричі згадував їх на сторінках своїх щоденників [4, с. 123, 588, 546]. "Лише через багато років, – зізнався М. Фріш у своєму "Щоденнику (1946–1949)", – я зрозумів, що завдячую цьому офіцерові моїм найважливішим пережиттям. Щоправда, йому так і не випало нагоди розпорядитися життям і смертю; на кордоні все було спокійно" [4, с. 588].

Безперечно, що досвід, набутий у війську, назавжди залишився у пам'яті М. Фріша та став школою на ціле життя. Під його впливом, зокрема, сформувалося тверде

переконав автора, що армія – це невід'ємна частка швейцарського суспільства, отож ще одне табу, яке належить прадавньому міфу, огорненому ореолом недоторканості. Мабуть через це, коли Штіллер розповів адвокату Боненблюсту свій сон, той неабияк розсердився, вважаючи, що "швейцарський офіцер ніколи не дозволив би собі такої непристойної, просто злочинної погрози" [2, с. 144]. Насправді ж, швейцарська армія була для її оборонця втіленням найвищих чеснот, опоетизованим образом, у святість якого він вірив сліпо та непохитно з усіх сил свого патріотичного наставлення до неї.

Визначально, що й проблематика фальшивого образу займала принципово важливе місце у системі поглядів М. Фріша й була однією з підвалин його естетичного світосприйняття. "Не сотвори собі кумира!" – закликав він у своєму "Щоденнику (1946–1949)" [9, с. 369–371]. І його слова стосувалися не Божої подобі, як у другій заповіді Старого Заповіту, а наших ближніх, про яких ми часто-густо маємо хибні уявлення, що вкрай спотворюють їхнє справжнє обличчя. Відтак, М. Фріш наголошував, що наші судження про інших ніколи не є адекватним відтворенням їхньої внутрішньої сутності, а лише примітивною спробою відчитання того, що знаходиться на поверхні людського характеру й перебуває поза усілякими змінами. Єдиним рятівним почуттям, здатним вберегти нас від оманливих ілюзій, була, на його думку, любов. Лише вона наділяє людей властивістю сприймати усе довкола в абсолютно видозміненій формі й позбавляє їх будь-яких шаблонних дій у відносинах між собою. "Гідним зауваги, – писав М. Фріш, – є те, що саме про кохану нам людину ми найменше можемо сказати, якою вона є. Ми просто кохаємо її та й годі" [9, с. 369].

Повертаючись до тексту роману "Штіллер", ще раз зауважимо, що центральна конфліктна ситуація у ньому всеціло побудована на основі щойно наведених розмірковувань реального автора. Від самого початку та до кінця першої частини твору Штіллер невпинно намагається переконати усіх довкола, що він не той, за кого його усі приймають, наштотуючись при цьому на "щось моторошне в стосунках між людьми, якусь машинальність, звану знайомством чи навіть приязню..." [2, с. 201]. Такі відчуття викликають у нього, зазвичай, ті, хто знали його перед втечею на американський континент, насамперед друзі та знайомі. Вони й слухати не бажають про якусь внутрішню перебудову: кожен із них судить про нього, керуючись власними спогадами й уявленнями, і все ж усі переконані, що Штіллер "майже не змінився" [2, с. 275].

Ось, наприклад, архітектор Штурценегер навіть і не здогадується, що його колишній приятель заперечує свою стару ідентичність, бо не може більше жити під маскою усім відомого Штіллера. А що вже тоді казати про обох жінок, Сибілу та Юліку, які були близькі зі Штіллером, але ніколи не розуміли його меланхолійних настроїв і спроб бути кимось принципово іншим. Щоправда, Сибіла й раніше мала підозри, що її коханець ніколи не зміниться, "навіть у своєму зовнішньому житті", про що відверто сказала йому під час їх останньої зустрічі у Понтрезіні [2, с. 250]. А Юліка, у свою чергу, завжди відчувала неабияку перевагу над своїм "безвільним" чоловіком Анатолем, а тому самовпевнено стверджувала, що знає його "трохи краще, ніж він сам себе" [2, с. 39, 209].

Не тільки сам Штіллер виступає у романі у ролі жертви. Варта лише навести його останню розмову з Юлікою у лікарні, як виявиться, що й він не був без гріха. Штіллер поведився тоді жорстоко, "як той бідолашний кат, що не має права добрішати, як побачить свою жертву на власні очі, бо мусить виконати наказ". [2, с. 120]. Він наговорив Юліці тисячу неприємних і образливих речей, звинувативши її у нарцисизмі, пихатості та егоїзмі, на що вона відповіла йому майже словами з Фрішевого щоденника:

"Он ти якою мене бачиш! – мовила Юліка. – Я вже помітила, ти раз назавжди створив собі мій образ, готовий, остаточний образ, і край. І відчуваю, що іншою ти мене просто не хочеш бачити. [...] Недарма каже заповідь: не роби собі кумира! Кожен кумир – гріх. Бачиш те, що ти оце робиш своїми словами, – якраз протилежність кохання. [...] Скажу тобі одне: в твоїх словах немає правди. Не роби собі з мене кумира! Це все, що я можу тобі відповісти" [2, с. 123].

Відтак, Штіллер, як можна припустити, розумів, що такі сентенції не могли належати самій лише Юліці. Тому мовчки вислухавши усе, він передусім запитує свою дружину: "Звідки ти цього набралася?" – й тим самим немов безпосередньо звертає увагу читачів на голос авторського речника, що приховується за її фразами. У ролі такого посередника між автором та його героїнею виступає у даному випадку не хто-небудь, а молодий студент католицької семінарії, з яким Юліка мала нагоду познайомитися під час свого Давоського перебування в санаторії. Саме він і пригадав їй в одній з бесід, що "робити зі свого ближнього чи взагалі з якоїсь людини готовий образ, казати: "Ти такий, а не інакший, і годі!" – ознака нелюбові, а отже, й гріха" [2, с. 96]. Відтак, свою відповідь Штіллеру ображена Юліка наводить уже з других уст, тобто лише повторює її у черговий раз, чим зайвий раз засвідчує неабияку важливість висловлюваних поглядів для ідейної концепції твору в загалом.

Говорячи про присутність думок реального автора у тексті роману "Штіллер", необхідно так само згадати про доволі поширені випадки авторського самоцититування у ньому. Найбільше їх трапляється у тих зошитах Штіллерових нотаток, які містять спогади головного героя про його перебування в Іспанії, Мексиці та Америці. Як уже зазначено деякими дослідниками твору, зокрема, німецьким літературознавцем Вальтером Шмітцом, усі ретроспекції протагоніста, в яких зображено іспанську кориду, латиноамериканську пустелю Чіуауя, ярмарок та поминання мертвих у Мексиці, виверження вулкана Парікутін, а також оповідки про темношкірих американців та нестерпне літо у Нью-Йорку, є документальними. Вони базуються на основі попередньо опублікованих подорожніх нотаток, що їх М. Фріш зробив під час своїх мандрівок переліченими країнами на поч. 50-х років, а тому майже слово в слово передають спеціально відібрані для роману спостереження письменника, описані ним у кількох газетних фейлетонах [13, с. 30, 33]. У деяких своїх розповідях Штіллер не тільки використовує ту саму лексику, але й іноді навіть дотримується адекватних синтаксичних конструкцій, чим цілковито уподібнюється до художньої постаті реального автора, перебираючи на себе його манеру формулювати та висловлювати думки.

Загалом у тексті роману "Штіллер" можна віднайти й чимало інших епізодичних фрагментів, в яких ледь перефразовані думки реального автора переформулюються з поглядами оповідача "вайтівських" нотаток. Однак якою б не була їхня дійсна кількість, важливо пам'ятати, що навіть уже наведені приклади авторського втручання в оповідну структуру роману "Штіллер" не дають підстав стверджувати, що цей твір наскрізь автобіографічний, чи вщент просякнутий особистими переживаннями М. Фріша. Характери та поведінка дійових персонажів роману "Штіллер" настільки типові й загальнолюдські, що, спостерігаючи за ними, можна побачити насамперед самих себе, свої особисті недоліки та життєві невдачі, які, зазвичай, ретельно приховуються від стороннього ока. Усе ж інше при цьому відходить на задній план, стає другорядним і незначним, залишаючи по собі нездійсненне бажання очиститися, щоб знову переродитися.

1. *Затонський Д. В.* У пошуках самого себе. (Про Макса Фріша та його роман "Штіллер") // *Всесвіт*, 1968, №5.
2. *Фріш, Макс.* Штіллер. Роман. Переклад з нім. Є. Поповича. – К.: Дніпро, 1970.
3. *Frisch, Max.* Achtung: Die Schweiz. – In: Derselbe. GW. – Bd. 3.
4. *Frisch, Max.* Blatter aus dem Brotsack. Tagebuch 1946–1949. Dienstbuchlein. – In: Derselbe. GW. – Bde 1, 2, 6.
5. *Frisch, Max.* Die Schweiz ist ein Land ohne Utopie. – In: Derselbe. GW. – Bd. 4. – S. 259.
6. *Frisch, Max.* Emigranten. Rede zur Verleihung des Georg-Buchner-Preis 1958. – In: Derselbe. GW. – Bd. 4.
7. *Frisch, Max.* Festrede zum Nationalfeiertag am 1. August 1957. – In: Derselbe. GW. – Bd. 4.
8. *Frisch, Max.* Gesammelte Werke (GW) in zeitlicher Folge. Jubiläumsausgabe in 7 Bde. Hrsg. von Hans Mayer unter Mitwirkung von Walter Schmitz. – Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1986. – Bd. 2.
9. *Frisch, Max.* Tagebuch 1946–1949. – In: Derselbe. GW. – Bd. 2.
10. *Frisch, Max.* Überfremdung 2. – In: Derselbe. GW. – Bd. 5.
11. *Jurgensen, Manfred.* Max Frisch. Die Romane. Interpretationen. – Bern: Francke, 1972.
12. *Naumann, Helmut.* Max Frischs "Stiller" oder das Problem der Kommunikation. – Berlin: Schauble, 1991.
13. *Schmitz, Walter.* Max Frisch: Das Werk (1931–1961). Studien zur Tradition und Traditionsverarbeitung. – Bern u.a.: Lang, 1985.
14. *Steinmetz, Horst.* Max Frisch. Tagebuch. Drama. Roman. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1973.

THE REAL AUTHOR AND HIS INTRUSION IN THE NARRATIVE STRUCTURE OF MAX FRISCH'S NOVEL "STILLER"

Roman Yaremko

*The Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska St, 79001, Lviv, Ukraine*

The following article looks at the particularities of the narrative structure of the novel "Stiller". It also examines the novel's polyphonic character and construction. The main goal of this investigation is to show how the author expresses his own thoughts through the words and actions of the leading characters in his novel. Comparing textual examples from the novel in question with those from M. Frisch's journalistic and fictional works, one can determine that the use of the real author's intrusions in the narrative structure of the novel "Stiller", is one of the many ways in which M. Frisch expresses his own opinions and ideas.

Key words: real author, narrative polyphony, narrative structure.

*Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004
Прийнята до друку 12.04.2004*

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 811.111

**NAMENARTEN UND IHRE ERFORSCHUNG
EIN LEHRBUCH FÜR DAS STUDIUM DER ONOMASTIK
HRSG. VON ANDREA BRENDLER UND SILVIO BRENDLER HAMBURG:
BAAR, 2004. – 1024 S.**

Володимир Кам'янець

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001*

Власна назва як невід'ємний атрибут людського буття і як мовне явище цікавить людину з давніх-давен, що можна простежити щонайменше з часів античності. Перебуваючи спочатку у полі зору філософів та теологів, від XIX ст. стала вона об'єктом мовознавчих досліджень, які від середини XX ст. вилилися в окрему мовознавчу дисципліну – ономастику, що зайняла чільне місце серед інших лінгвістичних напрямів досліджень.

Авторам і упорядникам об'ємної праці "Типи власних назв та їх дослідження. Підручник з ономастики" вдалося зібрати й проаналізувати практично всі досягнення ономастичної науки за весь час, відколи такі дослідження проводяться. Недаремно цю роботу присвячено визначному німецькому ономастові Карлгайнцу Генгсту, 70-річний ювілей якого відзначали у цьому році. Його окремих вагомий внесок у розвиток ономастики та дослідження німецько-слов'янських ономастичних паралелей важко переоцінити. Про вагомність рецензованої праці свідчить і той факт, що авторами її розділів є такі відомі у цілому світі ономасти як Вінсент Бланар, Ганс Вальтер, Фрідгелм Дебус, Вільфрід Зайбіке, Горст Науманн, Рудольф Шпрамек та ін.

Книга складається із трьох частин. У першій частині сконцентровано увагу на передусім теоретичному обґрунтуванні самого поняття власної назви, на її відмінностях від назв загальних – апелятивів, висвітлено такі контроверсійні в сучасних ономастичних дослідженнях питання як значення власної назви, її семантика, проаналізовано новітні теорії власної назви та поняття власної назви з точки зору когнітивної лінгвістики.

Другу частину присвячено проблемам класифікації власних назв. Це одне із тих питань в ономастиці, що ще й досі залишаються каменем спотикання багатьох дослідників, позаяк самі підходи до класифікації ономастичної лексики та методологічні принципи досліджень у різних авторів не завжди збігаються. Питання класифікації власних назв, виокремлення їх в окремі групи, підгрупи тощо тісно пов'язані із загальнотеоретичною, а часом, може, й із загальносвітоглядною проблемою розмежування ономастичних та апелятивних лексичних одиниць. Однак слід зауважити, що починаючи від перших класифікацій Адольфа Баха та Алана Гардінера у 40–50-х рр. минулого століття та пройшовши переосмислення та опрацювання у працях Ганса

Вальтера, Теодоліуса Вітковського, Наталії Подольської та багатьох інших, сучасна ономастична наука вже може похвалитися досить таки вагомими здобутками у цьому напрямі. Принагідно хотілось би подякувати авторам і упорядникам за об'єктивну оцінку і критику поглядів автора цих рядків у підходах до класифікації власних назв.

Крім того, у цій частині висвітлено питання етимології та тлумачення власних назв і проаналізовано ті впливи, які на ономастичні дослідження здійснювали позитивізм, історизм тощо, представлено найрізноманітніші методи ономастичних досліджень від збору й описування ономастичного матеріалу до тексто-, прагма-, соціолінгвістичного методів і аж до такого методу ономастичних досліджень як ономотометрія.

У третій, найоб'ємнішій частині, розглянуто різні типи власних назв (від антропонімів і топонімів із їх найрізноманітнішими підгрупами до таких типів як назви творів мистецтва, інституцій, природних явищ, політичних подій, часових періодів тощо). Кожен із типів власних назв розглядається в окремому розділі, де висвітлюються питання термінології, методів та джерел досліджень, історія досліджень тощо, а також подається відповідна бібліографія. Окремо зауважимо, що хоча такі лексичні одиниці, як етноніми, тобто назви племен, народів, мешканців міст, сіл, місцевостей тощо, і розглядаються у даній праці в окремому розділі, однак, як справедливо стверджує автор цього розділу Людвіг Рюбекайль, із функціонально-семантичної точки зору вони не власні назви, що дещо відрізняється від дотепер панівної у німецькомовній ономастиці точки зору про те, що етноніми – це лексичні одиниці, що перебувають або на межі між власними назвами і апелюваннями, або їхня, так би мовити, ономастичність залежить від функціональності у тому чи іншому тексті.

Працю у понад тисячу сторінок завершують глосарій, список інтернет-джерел та інших матеріалів, іменний і предметний покажчики. Про об'єм та вагомість даної роботи свідчить уже сам список опрацьованої літератури, що охоплює понад 6 000 наукових праць, у яких, на наш погляд, представлено практично все, що з питань ономастики написано й опубліковано до цього часу у світі. Про вагомість рецензованої праці свідчить також і предметний покажчик, що нараховує близько 1 000 термінів і понять. Для порівняння "Словарь русской ономастической терминологии" Н. В. Подольської, яким користуються вітчизняні ономасти, містить лише близько 750 термінів.

Упорядники цілком виправдано дали своїй праці підназву "Підручник з ономастики", позаяк матеріал у ньому викладено не лише науково послідовно, а й дидактично виважено, отож ця книжка – це не лише теоретичний посібник для науковця, а й справді гарний підручник для студента-філолога і не лише германіста.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2004

Прийнята до друку 12.04.2004

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

<i>Роман Помірко.</i> Творчі грані професора Роксолани Зорівчак (з нагоди ювілею)	3
<i>Роксолана Зорівчак.</i> Український художній переклад як націотворчий чинник ..	8
<i>Тетяна Яхонтова.</i> Заголовки наукових текстів: структурні, семантичні та стилістичні особливості	24
<i>Іраїда Галенко.</i> Філологічна славістика у Львівському університеті: початковий етап.....	32
<i>Alla Paslawska.</i> Zur syntaktischen Organisation negativer Sätze: generatives Modell..	49
<i>Marek Weber.</i> Ewolucyjne przeobrażenia języka polskiego w ujęciu historycznym w twórczości Tadeusza Lehra-Spławińskiego.....	59
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ	
<i>Ольга Федоренко.</i> Синонімія сталих дієслівно-субстантивних словосполучень у сучасній англійській мові	66
<i>Нектар Григорян, Анжела Барабаш.</i> Взаємодія вербальних та невербальних засобів в реалізації структури лекції	75
<i>Ольга Ільченко.</i> Специфіка засобів передачі (де)персоналізації в англійській мові	79
<i>Володимир Кам'янець.</i> Орфографія власної назви як чинник її функціональності (на прикладі німецьких власних назв).....	84
<i>Оксана Курилас.</i> Локальний і транслокальний дейксис у німецькій мові	91
<i>Оксана Присяжнюк.</i> Фонетичні ознаки регіональних типів британської вимови	99
<i>Ольга Руда.</i> Особливості префіксальних конверсивів в англійській мові	105
<i>Ігор Гусак.</i> Історія фрагментації в англійській мові в контексті розвитку індоєвропейських мов	113
<i>Мар'яна Солтис.</i> Типологічні ознаки німецьких скорочень лексики електронного опрацювання даних	123
<i>Ольга Крайник.</i> Прагматична функція заперечення (на прикладі німецької мови)	130
<i>Сергій Кіпень.</i> "Гіпержанрова" реальність віртуального спілкування.....	134
<i>Юлія Ус.</i> Колір та світло у Гюнтера Юнкера (лінгвістичний аспект)	142
<i>Світлана Кудиба.</i> Алюзивне власне ім'я товарного знаку	149
РОМАНСЬКІ МОВИ	
<i>Михайло Попович.</i> З історії досліджень категорії детермінованості / недетермінованості у французькій лінгвістиці	155
<i>Валерій Вороб'єв.</i> Лингвокультурологическое описание (русской и французской личности)	162
<i>Ганна Кость.</i> Ізотопії як один із способів лінгвістичного аналізу тексту	171
<i>Світлана Кремзикова.</i> Морфологічні характеристики твірних основ та їхній вплив на реалізацію багатоланкових словотвірних рядів (на матеріалі старофранцузького періоду)	176
<i>Ольга Мокра.</i> Прагматико-типологічні ознаки заперечення (на матеріалі експліцитних заперечених висловлень французької мови)	184

<i>Наталія Демчук.</i> Англійські терміни економіки у сучасній французькій мові ...	193
<i>Ольга Чапля.</i> Лексико-семантичне поле кількості.....	202
<i>Лариса Львова.</i> Лексико-граматичні критерії суб'єктивної модальності у французькій мові	207
<i>Ярослав Думашівський.</i> Транслітерація і транскрипція – основні засоби відтворення іншомовних ономастиконів українською мовою.....	216
<i>Наталія Кузневич.</i> Загальні ознаки мовленнєвої ситуації гіпотетичності (на матеріалі французької мови)	223
<i>Андрій Білас.</i> Французьке аргю – жаргон – слінг: поняттєво-термінологічні співвідношення.....	228
<i>Георг Цимбалістий.</i> Морфеміка усічених антропонімів у сучасній іспанській мові	233

КЛАСИЧНІ МОВИ

<i>Богдан Чернюх.</i> Аспектуальність у латинській мові: історія дослідження та перспективи	239
<i>Ірина Романюк.</i> Вчення античних граматиків про префіксацію	248
<i>Мілена Кравс.</i> Класифікація фразеологічних одиниць латинської мови поезії августівського періоду	253
<i>Катерина Третьякова.</i> Проблеми омонімії в античному мовознавстві	262
<i>Надія Тимейчук.</i> Найменування вина як частина густативної лексики в творах Горация.....	267

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

<i>Леся Кравченко.</i> Художньо-естетична цілість I частини "Сонетів до Орфея" Р. М. Рільке у перекладах В.Стуса.....	273
<i>Тарас Шмігер.</i> Перекладознавчий доробок Миколи Зерова.....	289

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Ольга Маєвська.</i> Екзистенціалізм як філософська основа романів Мігеля де Унамуно	297
<i>Софія Варецька.</i> Роман Гюнтера Грасса "Бляшаний барабан" як сучасний "крутійський роман"	304
<i>Роман Яремко.</i> Реальний автор та його втручання в оповідну структуру роману Макса Фріша "Штіллер".....	313

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Володимир Кам'янець.</i> Namenarten und ihre erforschung ein Lehrbuch das Studium der Onomastik HRSG. Von Andrea Brendler und Silvio Brendler Hamburg: Baar. 2004. – 1024 s.	323
---	-----

CONTENTS
LINGUISTICS

<i>Roman Pomirko</i> . Creativity outlines of Roksolyana Zorivchak (on occasion of the jubilee)	3
<i>Roksolana Zorivchak</i> . The nation-building function of the Ukrainian literary translation	8
<i>Tatyana Yakhontova</i> . Titles of research texts: structural, semantic and stylistic features	24
<i>Iraïda Galenko</i> . Slavistics in Lviv University: the period of inception	32
<i>Alla Paslawska</i> . The Syntax of Negation: A Generative Approach.....	49
<i>Marek Weber</i> . Evolution of the Polish language in the works of Tadeusz Lehr-Splawinski	59
 GERMANIC LANGUAGES 	
<i>Olha Fedorenko</i> . Synonymy of fixed verbo-nominal phrases in modern English	66
<i>Nectar Grygorian, Angela Barabash</i> . The interaction of verbal and non-verbal means structural organization of lectures	75
<i>Olga Ilchenko</i> . The issues of (de)personalization means in modern English	79
<i>Volodymyr Kam'yanets</i> . Orthography of a proper name as a factor of their functionality (on exemple of German opropoer names)	84
<i>Oksana Kurylas</i> . Local and translocal deixis in the German language	91
<i>Oksana Prysyazhnyuk</i> . Phonetic indications of the regional types of British pronunciation	99
<i>Olga Ruda</i> . Conversion and zero affix word-forming pairs combined with prefixation in the history of English	105
<i>Ihor Husak</i> . History of Fragmentation in the English language in the light of the development of Indo-european languages	113
<i>Marjana Soltys</i> . Typological characteristics of shortening of an electronic data processing vocabulary	123
<i>Olha Kraynyk</i> . Pragmatic function of negation (on the example of German language)..	130
<i>Serhiy Kipen'</i> . "Hypergenre" reality of virtual communication	134
<i>Yulia Us</i> . Color and light by Gyunter Yukker (linguistic aspect)	142
<i>Svitlana Kudyba</i> . Allusive name of a trademark	149
 ROMANCE LANGUAGE 	
<i>Mykhaylo Popovych</i> . From the history of the researches on the category of determination / indetermination in French linguistics	155
<i>Valeriy Vorobyov</i> . Linguocultural description of Russian and French personalities	162
.....	
<i>Anna Kost</i> . Pragmatic function of negation (on the example of German language)	171
.....	

<i>Svitlana Kremzykova</i> . Morphological characteristics of the derivational basis and their influence on the realization of multicomponent derivational sets	176
<i>Olga Mokra</i> . Pragmatic typological features of negative sentences (on the material of French negative sentences)	184
<i>Natalia Demchouk</i> . English economic terminology in modern French	193
<i>Olga Chaplia</i> . Lexical and semantic field of quantity	202
<i>Larisa Lvova</i> . Lexical and grammatical criteria of subjective modality in the French language	207
<i>Yaroslav Dumashivskyi</i> . Transliteration and transcription – the main means of transferring the foreign onomasticons into the Ukrainian language	216
<i>Nataliya Kuznevych</i> . General signs of hypothetical speech situation (on materials of French language).....	223
<i>Andriy Bilas</i> . The French argot – jargon – slang: notional and terminological correlations	228
<i>Ihor Tsymbalistyy</i> . The morphemics of reduced anthroponyms in modern Spanish	233
CLASSIC LANGUAGES	
<i>Bohdan Chernyukh</i> . Aspectuality in Latin: history of research and perspectives	239
<i>Iryna Romaniuk</i> . Studies of ancient grammarian about prefixation	248
<i>Milena Kravs</i> . The classification of the Latin phraseological units in Latin poetry of Augustan age	253
<i>Kateryna Tretyakova</i> . Problem of homonymy in antique linguistic.....	262
<i>Nadiya Tymeytchouk</i> . Nominations of wine as a part of lexics of taste in the poems by Horace	267
TRANSLATION STUDIES	
<i>Lesia Kravchenko</i> . The artistic-ethical entity of "Sonnets to Orpheus" (part I) by R. M. Rilke in V. Stus' translation	273
<i>Taras Shmiher</i> . Mykola Zerov's legacy in translation studies	289
LITERATURE STUDIES	
<i>Olha Mayevska</i> . Existencialism as the philosophical basis of the novels by Miguel de Unamuno	297
<i>Sofia Varetska</i> . The novel by Gunter Grass "Tin drum" as a modern "picaresque" novel	304
<i>Roman Yaremko</i> . The real author and his intrusion in the narrative structure of Max Frisch's novel "Stiller".....	313

REVIEWS

<i>Volodymyr Kam'yanets</i> . Review of the book "Namenarten und ihre erforschung ein Lehrbuch das Studium der Onomastik HRSG. Von Andrea Brendler und Silvio Brendler"	323
--	-----

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

В І С Н И К
Л Ъ В І В С Ь К О Г О У Н І В Е Р С И Т Е Т У

Серія іноземні мови

Випуск 12

Підписано до друку 11.09.2004. Формат 60x84/16.
Папір друк № 3. Умовн. друк арк. 12,42. Тираж 250. Зам. № 7

Видавничий центр
Львівського національного університету імені Івана Франка
79001 Львів, вул. Дорошенка, 41